Antemurale Christianitatis - Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2021**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:727783

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-15**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 1 4.6.2021. 11:41:04

Zbornik radova sa znanstvenog skupa *Antemurale Christianitatis – Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća* održanoga 15. studenog 2019. godine u Sisku i Hrvatskoj Dubici.

Nakladnik
Sisačka biskupija

Sunakladnici
Hrvatsko katoličko sveučilište
Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika
mons. Marko Cvitkušić

Urednici
Tomislav Matić
Stipica Grgić

Lektura
Filip Galović

Korektura
Tomislav Matić
Stipica Grgić

UDK
Silvija Pisk

Prijelom
Kristina Matić

Tisak
Denona d.o.o., lipanj 2021

Slika na naslovnici
Reljef bana Petra Berislavića u trogirskoj gradskoj loži,
rad Ivana Meštrovića

ISBN 978-953-57368-9-9 (Sisačka biskupija)
ISBN 978-953-8014-52-9 (Hrvatsko katoličko sveučilište)
ISBN 978-953-8349-14-0 (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu)

Otisnuto u lipnju 2021.
Tiskano u 330 primjeraka

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, pod brojem 001102893

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 2 4.6.2021. 11:41:04

Antemurale Christianitatis

Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća

Zbornik radova sa znanstvenog skupa
Antemurale Christianitatis – Crkva i društvo
na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća
održanoga 15. studenog 2019. godine u Sisku i Hrvatskoj Dubici

Uredili
Tomislav Matić
Stipica Grgić

Sisak, 2021.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 3 4.6.2021. 11:41:04

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 4 4.6.2021. 11:41:04

SADRŽAJ

Vlado Košić, biskup sisački:
Predgovor zborniku *Antemurale Christianitatis* 7

Uredništvo:
Uvodno slovo 9

Krešimir Kužić:
Bitka kod Dubice 1513.: Analiza bojnog djelovanja banske vojske Kraljevstva Hrvatske (1507. – 1516.) 13

Hrvoje Kekez:
Prilog kontekstualizaciji i rekonstrukciji bitke na „gazu Zrinskih" 1483. godine 69

Marija Karbić:
Biskup i ban Petar Berislavić i njegova uloga u protuosmanlijskoj obrani 107

Tomislav Matić:
Porijeklo termina „Antemurale Christianitatis" u kontekstu protuosmanske propagande 15. stoljeća 127

Ivan Majnarić:
Actum est de patria Croatia… ad obedientiam domini Turci se dedisse...: oblikovanje države u kasnosrednjovjekovnoj Hrvatskoj 143

Daniel Patafta:
Redovništvo na području središnje Hrvatske u srednjem vijeku 181

Valentina Janković:
Društvo, sudbena i upravna banska vlast na zagrebačkome području u vrijeme banovanja Petra Berislavića (1513. – 1520.) 205

Goran Dejanović:
Nikola III. i Nikola IV. Zrinski – izgradnja velikaške obitelji u društveno-političkim okolnostima prve polovice 16. stoljeća 223

Krešimir Regan:
Tvrdi grad (*castrum*) Dubica 241

Marko Jerković:
Benedictine Monk John of Alben: Ecclesiastical and Political Activities in the Age of King Sigismund 275

Stjepan Vego:
Fotografije sa znanstvenog skupa 299

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 5 4.6.2021. 11:41:04

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 6 4.6.2021. 11:41:04

mons. dr. sc. Vlado Košić

Predgovor zborniku *Antemurale Christianitatis*

Znanstveni skup *Antemurale Christianitatis* - Crkva i društvo na području središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća, održan 15. rujna 2019. u Sisku i Hrvatskoj Dubici, dobio je zbornik radova koji je pred nama. Tema je znanstvenog skupa i ovog zbornika bila prikazati Hrvatsku na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, kao i razloge zbog kojih je ban i biskup Petar Berislavić i čitava Hrvatska zaslužila da ju papa Lav X. godine 1519. prozove časnim naslovom „Antemurale Christianitatis". Povod nam je, što je očito, bila velika 500. obljetnica tog časnog naslova za našu Domovinu.

Izlagači na znanstvenom skupu, ujedno i pisci ovih priloga u zborniku, poštovani su i ugledni znanstvenici s višegodišnjim iskustvom. Izlaganja koja su održana na skupu svatko sada ima priliku čitati i vidjeti na koje se izvore navedeni znanstvenici pozivaju i proučiti njihove argumente.

Zahvaljujem vodstvu i nastavnicima Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskog katoličkog sveučilišta na dobroj suradnji s našom Sisačkom biskupijom u kojoj smo već ostvarili nekoliko vrijednih znanstvenih simpozija. Nadamo se da ćemo i dalje nastaviti tu suradnju te nastaviti proučavati povijest Pounja i sisačkog područja jer je naše područje zanemareno, a veoma je bogato povijesnim, kulturnim i uopće nacionalno vrijednim sadržajima koje smo dužni proučiti i prezentirati javnosti.

Nedavno sam pročitao izjavu jednog uglednog hrvatskog heraldičara koji je i hrvatski grb, šahirani štit, protumačio kao „predziđe kršćanstva". Doista, Hrvati su po zemljopisnom položaju svoje domovine, u velikoj većini katolici, imali i imaju povijesnu ulogu biti štit, zid i zaštita kršćanstva Europe. Nisu to bila samo osmanlijska nadiranja s Istoka, bile su to i druge ugroze, a i danas postoje. Naš mali hrvatski narod dobio je dični naslov koji mu je sam Papa s pravom nadjenuo jer je odista na vjetrometini povijesnih suprotstavljenih silnica nositelj zadaće da sačuva i obrani kršćansku vjeru. To je danas još važnije nego u slavnoj prošlosti, u kojoj je naš narod upravo zbog toga toliko krvario i patio.

Na području našeg hrvatskog Pounja i hrvatske Banovine, dapače i na čitavo područje naše Sisačke biskupije, ne prestaju udarati nove i nove

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 7 4.6.2021. 11:41:04

opasnosti. Ipak, i od najezde osvajača s Istoka i nedavnog razornog potresa, još je puno gora laž i promidžba neistine.

U našoj je Sisačkoj biskupiji na žalost i dalje prisutna laž, prije svega o našoj daljoj i bližoj povijesti koju se ne želi vidjeti na temelju dokumenata i istinitih svjedočanstava nego se izmišljaju mitovi i neprestano, a što ne utječe samo na stvaranje slike o našoj prošlosti nego i te kako utječe na našu sadašnjost. Stoga je neizmjerno vrijedan svaki znanstveni skup, svaki napor povjesničara koji istražuju izvorna povijesna vrela i svoje rezultate podastiru javnosti jer samo nas istina može osloboditi.

S poštovanjem zbog toga zahvaljujem svim predavačima i piscima ovih redaka. Neka naša Hrvatska i dalje bude kršćanski štit i naš ponos za budućnost kršćanstva Europe!

U Sisku, 4. svibnja 2021.

† Vlado Košić, biskup sisački

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 8 4.6.2021. 11:41:04

Uvodno slovo

Pet je stoljeća prošlo od junačke smrti velikog vojskovođe i biskupa Petra Berislavića, ali i njegove pobjede kod Dubice te vremena kada je hrvatski prostor u međunarodnim krugovima bio poznat kao Antemurale Christianitatis, odnosno predziđe kršćanstva. Danas živimo u potpuno drugačijem vremenu – nadajmo se, sretnijem i uspješnijem – ali to ne znači da prošlost treba zaboraviti. Znanstveni skup Antemurale Christianitatis: Crkva i društvo na području središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća , koji je održan 15. studenog 2019. u Sisku i Hrvatskoj Dubici, osmišljen je kao način da se javnosti približi hrvatska prošlost, život na izmaku srednjega vijeka i situacija u kojoj se današnji hrvatski prostor tada nalazio, kao i da potakne ili produbi znanstvene spoznaje o tome vremenu, ljudima i događajima. Deset radova u ovom zborniku predstavlja napore desetorice znanstvenika da na relevantan i zanimljiv način predstave rezultate svojeg istraživanja tih tema. Svaki od njih napisan je u skladu s najvišim znanstvenim standardima, te donosi niz novih otkrića na polju političke, vojne, društvene, crkvene i gospodarske povijesti. Ona će nesumnjivo biti korisna budućim istraživačima, ali i zanimljiva građanima koje zanima prošlost njihove zemlje i osobito zavičaja.

Radovi pokrivaju širok spektar tema vezanih prostor današnje središnje Hrvatske od kraja srednjeg vijeka do početka ranog novog vijeka. Budući da ratna zbivanja, uslijed osmanskih pljačkaških i osvajačkih pohoda zauzimaju središnje mjesto u tadašnjoj povijesti ovog prostora, dio radova bavi se ratnim aspektima, obrani hrvatskih zemalja i bitkama kojih je zbog toga dolazilo. Rad dr. sc. Krešimira Kužića bavi se bitkom „kod Dubice“, koja je proslavila Petra Berislavića, izv. prof. dr. sc. Hrvoje Kekez posvetio se jednoj ranijoj bitci, „kod gaza Zrinskih“, koja je znatno ukazala na stratešku važnost i osjetljivost današnjeg prostora Banovine u obrani od osmanskih pohoda, a rad dr. sc. Marije Karbić bavi se ulogom Petra Berislavića u organizaciji obrane hrvatskih prostora.

Osim ratnih aspekata, radovi u ovom zborniku bave se i utjecajem tadašnjeg teškog stanja u kojem se hrvatski prostor nalazio na njegovu kulturu, budući da ih je velikim dijelom oblikovala tadašnja gotovo neprestana ratna opasnost. Tako se rad dr. sc. Tomislava Matića bavi terminom Antemurale Christianitatis, njegovom poviješću i upotrebom u književnosti kasnog srednjeg vijeka, a rad izv. prof. dr. sc. Ivana Majnarića utjecajem strateške i političke situacije na oblikovanje predodžbe o „hrvatskoj državi“ u vrijeme

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 9 4.6.2021. 11:41:05

velikih kulturalnih i političkih previranja na kraju srednjeg vijeka. Doc. dr. sc. Daniel Patafta dao je pak prilog o stanju redovničkih zajednica na promatranom prostoru i promjenama kroz koje su one prolazile uslijed potpune promjene životnih uvjeta u vrijeme osmanskih osvajanja.

Temama promjena u tadašnjem društvu bave se radovi doc. dr. sc. Valentine Janković i Gorana Dejanovića, mag. hist. educ. – prvi proučavajući turopoljsko plemstvo u vrijeme banovanja Petra Berislavića, a drugi ponovnu izgradnju moći obitelji Zrinski nakon teritorijalnih gubitaka koje je pretrpjela uslijed osmanskih osvajanja. Dr. sc. Krešimir Regan posvetio se pak jednom od tada najvažnijih aspekata društvenog razvoja – militarizaciji prostora uz granicu s Osmanskim Carstvom, i to iz perspektive razvoja dubičke utvrde. Uz ove radove stoji i ekskurs doc. dr. sc. Marka Jerkovića o jednoj od prvih osoba koje su se angažirale oko obrane hrvatskih prostora od osmanskih napada, zagrebačkom biskupu Ivanu Albenu.

Kao uredništvo mi se nadamo da ćemo ovim zbornikom pospješiti istraživanje područja današnje Banovine, kao i da će ono zauzeti u hrvatskoj znanosti i javnosti zauzeti prostor koji svakako zaslužuje. Nemoguće se ne osvrnuti na strahovita razaranja koja je ono pretrpjelo uslijed nedavnog potresa, te se nadamo da će ovaj naš mali doprinos spasiti barem dio njezine povijesti od zaborava, potaknuti na njezino očuvanje, a tako biti i zalog za njenu budućnost.

Zbornika znanstvenih radova Antemurale Christianitatis, kao ni istoimenog skupa prije njega ne bi bilo bez potpore institucija i pojedinaca koje su konkretizirale interes zajednice za ovim povijesnim temama. Na prvom mjestu ovim putem zahvaljujemo preuzvišenom biskupu mons. dr. sc. Vladi Košiću, radi svesrdne podrške koju nam je iskazao tijekom organizacije skupa i pripreme zbornika. Uz njega tu je bio mons. Marko Cvitkušić, prepošt sisačkog Stolnog Kaptola Svetoga Križa, kao idejni organizator i pokretač svih radnji. Zahvaljujemo prof. dr. sc. vlč. Željku Tanjiću, rektoru Hrvatskog katoličkog sveučilišta, zatim prof. dr. sc. Stjepanu Ćosiću, dekanu Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, izv. prof. dr. sc. Mariju Kevi, pročelniku Odjela za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta te prof. dr. sc. Mirjani Matijević Sokol, predstojnici Odsjeka za povijest Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Od srca zahvaljujemo i recenzentima, izv. prof. dr. sc. Darku Viteku s Odsjek za povijest Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagreb te dr. sc. Vedranu Klaužeru s Odjela za novovjekovnu povijest Hrvatskog instituta za povijest, potom Stjepanu Vegi, predstojniku ureda za odnose s javnošću Sisačke biskupije, koji je vrijedno fotoaparatom

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 10 4.6.2021. 11:41:05

ovjekovječio skup. Posebno zahvaljujemo izv. prof. dr. sc. Hrvoju Kekezu sa Odjela za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta, koji nije štedio svog truda i vremena da nam pomogne. Njegovi su veliko iskustvo, entuzijazam i susretljivost učinili mogućim ono što bi inače bilo nemoguće. Naravno, zahvaljujemo i autorima članaka koji su u do sada nikada viđenim okolnostima pandemije uspjeli dovršiti svoje radove, kao i onima koji su sudjelovali na skupu, a nisu predali radove zbog objektivnih okolnosti. Najviše zahvaljujemo stanovnicima Siska i Hrvatske Dubice koji su iskazali veliki interes za povijest svojeg zavičaja i u velikom broju pohodili naš skup. Svima im želimo sretniju i uspješnu budućnost!

U Zagrebu, 19. travnja 2021.

Urednici

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 11 4.6.2021. 11:41:05

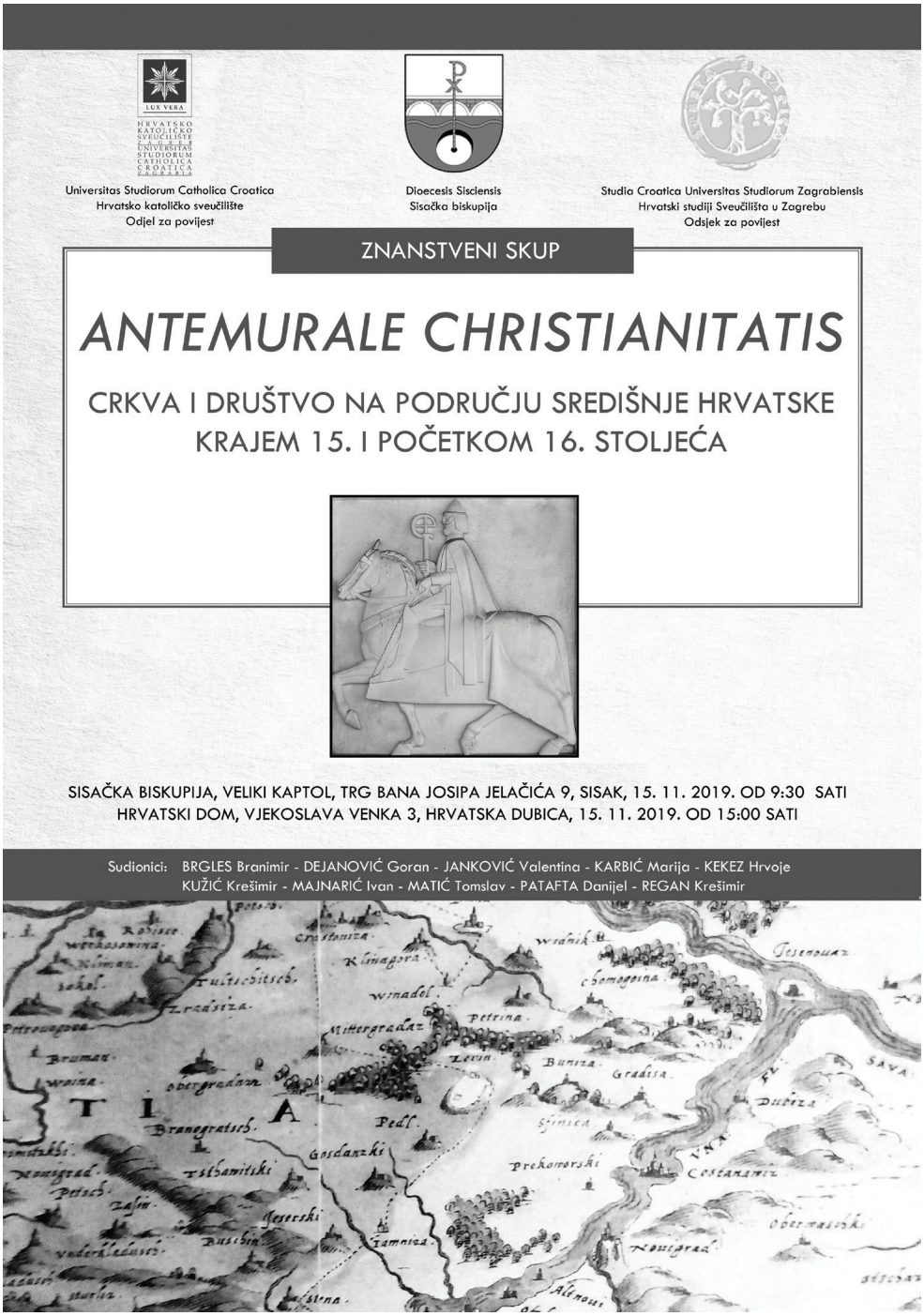

Plakat znanstvenog skupa

dr. sc. Krešimir Kužić, pk. u mir.
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta, vanjski suradnik
Ilica 242, Zagreb
kresimir.kuzic@zgt-com.hr

UDK 94(497.5)"1507/1516"(091)
Izvorni znanstveni rad

Bitka kod Dubice 1513.: Analiza bojnog djelovanja banske vojske Kraljevstva Hrvatske (1507. – 1516.)

Autor je u radu prikazao borbene aktivnosti banske vojske Kraljevstva Hrvatske, kao i samostalne ratne angažmane velikaša i nižih plemića u razdoblju od 1507. do 1516. Većina ovih zbivanja bila su dio protuturskog ratišta, dok se ostatak događao na furlanskoj bojišnici u ratu Cambraiske lige protiv Venecije. Svi nedostatci političkog sustava tijekom vladavine Vladislava II. Jagelovića odrazili su se na obrambene sposobnosti hrvatskog vojništva. Slaba banska vlast, stanje anarhije, partikularizam interesa, nedisciplina, sve iscrpljeniji ljudski i materijalni resursi u Hrvatskoj, a međusobni sukobi i dodatna stradavanja kao rezultat plaćeničkog angažmana u Italiji, utirali su put u potpunu političku, vojnu i gospodarsku ovisnost do koje je došlo nakon 1527. Rijetki uspjesi postizani su tijekom banovanja biskupa Petra Berislavića koje je počelo 1513. pobjedom u bitki kod Dubice, a završilo banovom smrću u Vražjem vrtlu 1520.

Ključne riječi: Hrvatska, Osmanci, Mlečani, vojništvo, strategija, taktika, logistika, stega

Uvod

Prije nešto više od dvije stotine godina pruski vojni teoretičar general Carl von Clausewitz (1780. – 1831.) započeo je pisati djelo koje je nakon dugog vrednovanja kao referentni priručnik postalo temeljni kamen svih budućih stratega i stvaratelja vojnih doktrina.[1] U njemu je on sublimirao ratno

1 Carl von Clausewitz, *Vom Kriege* (Berlin: Ullstein, 1998), 13.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 13 4.6.2021. 11:41:09

iskustvo proteklih stoljećâ pa je time ono postalo mjerodavno i za one sukobe i ratove na europskom tlu koji su vođeni i okončani davno prije njega. Tako u tu skupinu pripadaju i ratovi Hrvata s Turcima.[2] Svakako treba istaknuti kako je i prije njega bilo vojnika, ali i filozofa, koji su se pozabavili temom vojništva i svim onim što njoj pripada, a među njima bilo je i Hrvata − posebice u razdoblju višestoljetne turske agresije. No pitanje je koliko su oni utjecali na hrvatske vojskovođe, s obzirom na to da su ta djela najčešće ostala u rukopisu, a i kad su objavljivana, nije primjećeno usvajanje njihovih misli.[3]

Kad god se piše o nekim povijesnim događanjima na određenom prostoru, koji su sastavni dio veće cjeline, onda se ne smije propustiti provođenje komparacije s djelovanjem tih drugih aktera u istom poslu − upravo onako kako je vješto radio Matija Mesić.[4] Takvi su bili i ratovi Hrvata s Turcima. Bojišnica nije išla samo od Dunava do Boke, nego se neprekinuto nastavljala daleko na sjeveroistok do Moldavije, a na jugu se nadovezivala na sredozemno pomorsko-kopneno ratište koje je kao krajnju istočnu točku imalo mletački otok Cipar i vode Levanta.[5]

2 U ovom radu preferiram termine „Turčin", „turski" i slične, unatoč historiografskoj aklamativnoj uporabi termina „Osmanlija" i „osmanski". Povod tomu dali su mi sami pisci vrela, odnosno akteri isprava, kojima je „Turčin" isključivi naziv za vojnika pod vrhovnim zapovjedništvom sultana. Suvremenici su u prvoj fazi turskih napada susretali većinom etničke Turke ili osobe iz Rumelije koje su u potpunosti prihvatile jezik i običaje osvajača. Vidi: Lajos Thalloczy, Sandor Horvath, ur., *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Comitatum: Dubicza, Orbasz et Szana), Monumenta Hungariae historica diplomataria* 36 (Budapest: MTA, 1912), 342-343.; Miroslav Pera, ur., *Poljički statut* (Split: Književni krug, 1988), 420-423. (1475.); Josip Bratulić, ur., *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.-1527., Acta croatica – Hrvatski spomenici I.* (Zagreb: HAZU, 2017), 320, 322, 327.; Aladin Husić, „Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade, 1530.", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49 (2000), 208-209. Distinkcija između „Turčina" i „martoloza" jasna je u Poljičkom statutu, što govori da svi pripadnici redovitih i neredovitih postrojbi nisu smatrani Turcima u etničkom ili vjerskom smislu.

3 Prvo je tiskano 1522. na latinskom, a drugo 1594. i 1595. na talijanskom jeziku.
Ivan Polikarp Severitan, *Monoregija*, prev. Boris Nikšić, Zrinka Blažević (Zagreb: Golden marketing, Narodne novine, 1998), 252-269.; Frane Petrić, *Paraleli militari* (Roma: Luigi Zannetti, 1594), 3-4, 80, 96-97, 164.; Frane Petrić, *Paraleli militari parte II.* (Roma: Guglielmo Facciotto, 1595), 14-17, 80-87, 97-103.

4 Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (Leipzig: Alfred Kröner, 1934), 13. – *... Das wahrste Studium der vaterländischen Geschichte wird dasjenige sein, welches die Heimat in Paralelle und Zusamenhang mit dem Weltgeschichtlichen und seinen Gesetzen betrachtet, als Teil des großen Weltganzen, ...*; Matija Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", *Književnik I. – časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti* (1864), 402, 413-417, 515-519.

5 Martin Georg Kovachich, *Scriptores rerum Hungaricarum minores II* (Buda: Typis Regiae universitatis, 1798), 13–14; Giuseppe Gullino, „Le frontiere navale", u: *Storia di Venezia, IV Il Rinascimento – Politica e Cultura*, ur. Alberto Tenenti, Ugo Tucci (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1996), 24, 69-79, 84-86, 90-95.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 14 4.6.2021. 11:41:09

Vrela i stara historiografija o bitci

Kako su se u tom pogledu ponašali stari hrvatski kroničari – suvremenici ratnih strahota? Najvrjedniji, ali ne i najraniji dokaz o postojanju šireg sagledavanja problema turske ugroze nalazimo kod glagoljaša Martinca. On povodom poraza na Krbavskom polju 1493. u nekoliko crta navodi neprekinuti niz turskih osvajanja i konačno nametanje rata Hrvatskoj.[6] Hrvatski kroničari i ljetopisci vrlo su škrto i neredovito opisivali pojedinačne bojeve u razdoblju od 1506. do 1516., što je upalo u oko i Šišiću. Kad odbacimo mnogo kasnije prepisivače, onda se sve svede na par imena. Dakle, samo tu i tamo se naiđe na većinom suhe marginalne bilješke o ratovanju. Nema tu popisa ni ljudstva ni oružja, ni opreme, a u konačnici, ni stradalih − sve su okrugli brojevi, često daleko od stvarnosti. Tako Ivan Tomašić (oko 1500. – poslije 1562.) navodi samo 2 sukoba, oba u Hrvatskoj – poraz kod *Ceruiuiche* i pobjedu kod *Dubice*.[7] Šezdesetak godina poslije bitke Antun Vramec (1538. – 1588.) razdoblju od 1506. (kao prethodno najbližoj!) do 1515. posvećuje 6 natuknica datiranih godinom, a tu se nalazi još 7 podnatuknica. Između ovih 13 kroničarskih crtica, 3 se odnose na hrvatske zemlje − odnosno sve tri na ratovanje Hrvata s Turcima.[8] Senjanin Pavao Ritter Vitezović 180 godina poslije ovih zbivanja period 1508. – 1515. rasvjetljava sa 7 natuknica datiranih godinom, a unutar njih nalazi se još 10 podnatuknica. Od tih 17 kroničarskih zapisa, 10 se odnosi na hrvatske zemlje − od toga 3 na ratovanje s Turcima, a na unutarnje konflikte („mali" građanski rat) osvrće se s 2 bilješke.[9]

Od stranih zapisivača tadašnje događajnice najvrjedniji je i najpouzdaniji sjajni i velezaslužni Mlečanin Marin Sanudo (1466. – 1536.). On je tijekom gotovo punih četrdeset godina ispisao neprekinuti dnevnik svih zbivanja s kojima je bio vrlo dobro upoznat kao visoki državni dužnosnik. Njemu je kroz ruke prošlo, između ostalih, nekoliko tisuća službenih i neslužbenih iz-

6 Bratulić, *Hrvatske glagoljične*, 322. Bez namjere da se ide u širinu svakako tim pojedincima svjesnim opće ugroze treba dodati književnike od Česmičkog, preko Marulića do Vetranovića. Vidi primjere: Ivan Česmički, *Pjesme i epigrami*, prev. Nikola Šop (Zagreb: JAZU, 1951), 38–43.; Marko Marulić, *Versi harvacki* (Split: Čakavski sabor, 1979), 168, 173; Vatroslav Jagić, IvanAntun Kaznačić, ur., *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, *Stari pisci hrvatski* III. (Zagreb: JAZU, 1871), 37-49, 52-65, 82-83.

7 Ivan Tomašić, „Chronicon breve Regni Croatiae – Kratak Ljetopis hrvatski", *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* IX. (1868), 16, 24.

8 Antun Vramec, *Kronika vezda znovich zpravliena* (Ljubljana: Ivan Manlin, 1578), 53rv (jednostrano paginirano); Vjekoslav Klaić, „Antun Vramec i njegova djela", *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* XXXI. (1908), 53.

9 Pavao Ritter Vitezović, *Kronika Aliti Szpomen Szvega Szvieta vikov* (Zagreb, 1696), 133-134.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 15 4.6.2021. 11:41:09

vješća o zbivanjima u hrvatskim krajevima, ali ne samo onima s jadranskog prostora i uskog zaleđa, nego i iz Bosne, tadašnje Slavonije od Sutle prema Srijemu, kao i Ugarske od Beograda do Munkača.[10] Najviše zahvaljujući njima sačuvan je spomen na krvavu svakodnevicu neravnopravne borbe Hrvata s Turcima.

Od hrvatskih proto-, ali i pseudo-povjesničara prednjači svakako suvremenik, Ludovik Crijević *Tuberon* (1458. – 1527.) koji u svojim „Komentarima" opisuje 11 ratova, sukoba i pobuna, a glede događaja na hrvatskom tlu osvrće se na 1 pobunu i 1 bitku s Turcima.[11] Dosta kasniji Juraj Rattkay (1612. – 1666.), usredotočen na hrvatska zbivanja i aktere, opisuje samo dubičku epizodu pozivajući se ponajviše na Istvánffyja.[12] Kronološki se između njih umeće Ivan Tomko Mrnavić (1580. – 1637.) koji je najopširniji, ali, nažalost, i najnepouzdaniji pa je svojim djelom zaslužio uvrštavanje u onu drugu skupinu povjesničara.[13] Panslavistički panegiričar s Hvara,Vinko Pribojević (oko 1450. – 1532.), navodi općenito *...kad se sudare vojske bilo u pomorskoj bitki ili u borbi na kopnu, gdje god dođe do izražaja strahovit bijes slavenskog vojnika, uvijek Slaveni ili svladaju neprijatelja i iznesu pobjedu ili u muževnoj borbi nalaze slavnu smrt. ... To potvrđuju... mnogo strašnih i krvavih sukoba Slavena s Turcima na raznim stranama, tako da Turci ne mogu bez krvave borbe oteti Slavenima ni najmanji zaselak. ... Otmanovi potomci pomoću slavenskih četa svladavaju kraljevstva, zauzimaju carstva, osvajaju jako utvđene gradove i svim silama nastoje srušiti Rimsko carstvo...*[14] Možemo pretpostaviti kako je Pribojević u tom svojem djelu, napisanom 1525., neizravno pohvalio i djelovanje Hrvata, prije svega u Berislavićevom razdoblju od 1513. do 1520., s obzirom na to da je poznavao Tomu Nigera, banova pouzdanika i poslanika.

10 Sasvim je jasno da je Sanudo bio dosljedan domoljub, te mu je iznad svega bio interes vlastite države. On je pri tom iskren u tolikoj mjeri da se radovao haranjima Turaka po frankapanskim posjedima, zato jer je Krsto ratovao protiv Republike. No, s druge strane, jedini se u vijeću usprotivio zadržavanju Krste Frankapana u tamnici. Vidi: Mesić, „Hrvati na izmaku XV.", 523-524; Marino Sanudo, *I diarii XXIV* (Venezia, 1889), 705.

11 Ludovik Crijević Tuberon, *Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibus suis*, ur. Vlado Rezar (Zagreb: HIP, 2001), 200, 231, 234, 242, 248.

12 Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, prev. Z. Blažević, V. Rezar, B. Nikšić, T. Shek Brnardić, I. Miličić (Zagreb: HIP, 2001), 48, 62, 200–201.

13 Ivan Tomko Mrnavić, *Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića*, prir T. Tvrtković (Zagreb; Trogir: HIP; Muzej grada Trogira, 2008), 9-20.; Miroslav Palameta, „Narativ o bitki kod Dubice 1513. iz *Životopisa Petra Berislavića* fikcionalna je priča", *Hercegovina* 26 (2015), br. 1: 139-145.

14 Vinko Pribojević, *De origine successibusque Slavorum / O podrijetlu i zgodama Slavena* (Zagreb: JAZU, 1951), 77-78. – *... Testantur hoc ... et atrocia passim cruentaque cum Turcis Slavorum frequentia certamina ut ne villulum quoque aliquam Turce valleant a Slavis incruento Marte aufferre. ...* / 181-182.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 16 4.6.2021. 11:41:09

Stanje Hrvatskog i Ugarskog Kraljevstva – *...bezglava Hrvatska i neuređena Ugarska...*[15]

...Tri su stvari... najvažnije za pohvalu bilo koje zemlje, naime: položaj i plodnost, prirođena dobra svojstva i sklonosti stanovnika, zakoni i običaji naroda, koji u njoj žive. ...[16]

Krenemo li raščlanjivati ovu Pribojevićevu postavku, već u prvoj točci možemo kazati kako je Ugarska još uvijek uživala prednosti svojeg položaja koji su joj osigurali dvojica Hunyadija – Janos (Janko) i Matijaš zvani Korvin (*Corvinus*). Beograd i okolne granične utvrde početkom 16. stoljeća još su uvijek ispunjavale onu zadaću postavljenu od ove dvojice vojskovođa i državnika − održavanja tampon-zone radi sprječavanja i amortiziranja turskih pljačkaško-uništavačkih prodora − akina.[17] Uz to su ozbiljna prepreka bili riječni tokovi Save, a posebice Dunava, koje ni u ljetno doba nije bilo jednostavno prijeći. Hrvatske zemlje, tj. bihaćko-kninska Hrvatska i zagrebačka Slavonija, ali i Dalmacija pod Mlečanima, bile su u mnogo goroj situaciji. Naime, iako je radi zaštite Slavonije kralj Matija uspostavio Jajačku i Srebreničku banovinu, one su do spomenutog vremena izgubile velik dio utvrda pa su im obrambeni kapaciteti bili znatno smanjeni. Hrvatska na južnom krilu uopće nije imala takvu vojnu teritorijalnu cjelinu, jer se neretvanski obrambeni pojas raspao već 1471. padom Počitelja. Kako je već otprije gornji tok Vrbasa bio u turskim rukama, izgubljena je vrlo povoljna mogućnost obrane na kanjonima Vrbasa i Neretve kao prirodnim ograničavajućim čimbenicima za brze konjaničke prodore Turaka.[18]

Sasvim u skladu s Braudelovom konstatacijom, hrvatske zemlje bile su gospodarski pretežito usmjerene na poljodjelstvo i stočarstvo,[19] a dobit je va-

15 Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska I.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1882), 701.

16 Pribojević, *De origine successibusque*, 80. / 184.

17 Mesut Uyar; Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans – From Osman to Atatürk* (Santa Barbara; Denver; Oxford: ABC CLIO, 2009), 57-58; Azmi Özcan, „Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba", u: *Historija Osmanske države i civilizacije*, prir. Ekmeleddin Ihsanoğlu, (Sarajevo: IRCICA, Orijentalni institut, 2004), 484-485. Mletački (talijanski) termin bio je *scorreria*, njemački – *Rennen*, a francuski – *chevauchée*.

18 Mesić, „Hrvati na izmaku XV.", 418-419.; Ivan Jurković, „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime!*", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja – Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 119-121.

19 Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice – Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, (Zagreb: August Cesarec, 1992), 39, 67-70.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 17 4.6.2021. 11:41:09

rirala od niske pri uzgoju žitarica, do visoke kod vinogradarstva. Zbog vrlo zaostale tehnike obrade oranica oskudica je bila stalna prijetnja, posebice u gradovima uz more.[20] Glede plodnosti, ona je bila najniža u krškim planinskim prostorima, što je uvjetovalo orijentiranje stanovništva na ovčarstvo i kozarstvo, također profitabilne djelatnosti. Rudarstvo se tek počelo razvijati, i to isključivo u tadašnjoj Slavoniji, ali zato su solane, te brodogradnja i ribarstvo bile oslonac u primorskim komunama.[21] Od prvog turskog pljačkaškog pohoda ruralni prostor i seljaštvo kao nositelj proizvodnje bili su izloženi najvećim stradanjima. Oduzimanje ili uništenje ljetine, sječa plodonosnih stabala i u konačnici, njihovo odvođenje u roblje, pogođali su u konačnici upravo plemićki stalež − nositelja vojnog djelovanja.[22]

Bivši mletački poslanik na ugarskom dvoru Antonio Surian u završnom izvješću podnesenom Senatu u prosincu 1516. opisao je političku i sigurnosnu situaciju u Kraljevstvu Ugarske, kao i stanje na dvoru kralja Vladislava. Kraljevstvom upravljaju dva velikaša – palatin i transilvanski vojvoda te dva prelata – ostrogonski nadbiskup i pečuški biskup. Pri opisu kraljevskih prihoda Surian navodi kako je nekoć kralj Matijaš ubirao samo od carina 50.000 dukata, a kralj Ludovik ubire 18.000, i to isključivo u Ugarskoj, a u Hrvatskoj ništa, zato jer su je razrušili Turci. Za hrvatskog bana (u to vrijeme Petar Berislavić) navodi kako njegovi troškovi obrane iznose 25.000 dukata. Tvrdi kako su velikaši neznalice i nevješti vojnom umijeću, uz izuzetak transilvanskog vojvode, grofa Tiemberga i hrvatskog bana. Prema Surianu prostor između Modruša i Zagreba je opustošen u tolikoj mjeri da Turci više ne provaljuju u Hrvatsku zato jer nemaju što opljačkati pa su se usmjerili na Slavoniju. Seljaštvo je potpuno ustravljeno i skriva se po šumama.[23] Što je moglo biti ubrano u takvim okolnostima? Na jadranskoj obali zaštita ruralnog stanovništva bila je trajna preokupacija mletačkih providura i gradskih knezova u svim dalmatinskim komuna. Sufinancirano je podizanje pribježišta sa zidinama unutar kojih su seljaci imali zaštitu od manjih pljačkaških

20 Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997), 155-156.

21 Sabine Florence Fabijanec, „Gospodarstvo", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja – Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 82–85.

22 Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 411-417.

23 Marino Sanudo, *I diarii XXIII* (Venezia, 1888), 349-351. Transilvanski vojvoda troši oko 20.000, a jajački ban 5.000 dukata na obranu.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 18 4.6.2021. 11:41:09

pohoda akindžija i martoloza.[24] Naposljetku, je li Smičiklasova ocjena o bezglavoj Hrvatskoj i neuređenoj Ugarskoj bila prestroga? Držim da nije − u duhu Katičićevih promišljanja.[25]

Političko stanje

Ako pri analizi ugovora o primirju hrvatskih i ugarskih vladara sa turskim sultanima primjenimo parafraziranu izreku kako je *...mir postignuće politike drugim sredstvima...*,[26] onda nam postane jasno u kakvo su loše stanje dospjela oba kraljevstva zbog pogrešne politike. Primjerice, kad su 1503. potpisani mirovni ugovori između hrvatskoga i ugarskog kralja Vladislava II. Jagelovića (1490. – 1516.) i osmanskog sultana Bajazita II. (1481. –1512.) s jedne strane,[27] te s druge, sultana s mletačkim duždem Leonardom Loredanom (1501. – 1521.),[28] stanje u hrvatskim krajevima − bilo onima već osvojenima od Turaka, bilo u onima pod Venecijom, a na posljetku u kraljevstvima Hrvatskoj i Slavoniji bilo je iznimno loše. U kraljevu dokumentu poimenično su navedene neke utvrde od kojih su Jajce i Srebrenik ostale u njegovim rukama, dok su Proložac, Imotski, Kamengrad, Vinac i Komotin držali Turci. No, u tom spisu nigdje se ne spominje kako su se sve te utvrde nalazile usred opustošenog i demografski devastiranog područja gotovo bez pučanstva. Nažalost, ne postoje opći popisi iz kojih bismo saznali egzaktne brojeve depopulacije, ali za ilustraciju stanja mogu poslužiti dva spisa lokalnog obuhvata. Prvi od njih daje nam porazne podatke za modrušku gospoštiju iz 1486. Iako u pozadini (udaljen oko 110 km od demarkacijske crte) ovaj prostor bio je od početka izložen uzastopnim udarima akindžija. [29] Drugi nam opisuje sliku devastacije 1530. na širokom pojasu „ničije zemlje" između hrvatske utvrde Krupe na Uni i turskog Kamengrada, kao i njegove

24 Šime Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I., Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* VI. (Zagreb: JAZU, 1876), 156-160; Vjeko Omašić, *Povijest Kaštela* (Split: Logos, 1986), 119-131.

25 Radoslav Katičić, „Što nam znači povijest", u: *Jezikoslovni ogledi* (Zagreb: Školska knjiga, 1971), 247, 252.

26 Clausewitz, *Vom Kriege*, 19, 44, 683.

27 Lajos Thallóczy, Sándor Horvát, ur., *Banatus, castrum et oppidum Jajcza, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria, vol.* XL (Budapest: MTA, 1915), 167-170.

28 Ricardo Predelli, *I Libri Commemoriali della Republica di Venezia VI.* (Venezia: F. Visentini, 1903), 55, 65-66.

29 Uyar - Erickson, *A Military History*, 14.; Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata II. dio III.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1904), 58, 78.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 19 4.6.2021. 11:41:09

pozadine (oko 60 km) nastale u tridesetak godina od spomenutog mira.[30] Bez ruralnog stanovništva nije moglo biti opskrbe živežnim namirnicama ni lokalnih posada, a ni operativne vojske. Ovu uzročno-posljedičnu vezu sumarno je konstatirao Ivan Karlović 1510. preko svog izaslanika navodeći: *...u konačnici, zato jer je Hrvatska sva opustošena ne može ni na kakav način prehraniti u razdoblju od dva tjedna 1.000 vojnika više od onih koje sada prehranjuje. ...*[31]

No do takvog stanja došlo je nakon stoljetne erozije političkih ustanova koje su umjesto konsolidacije pošle putem fragmentacije i partikularizma.[32] Svakako najteži od svih unutarnjih problema kraljevstava bila su trvljenja, uzurpacije, nepoštivanje sudskih presuda, nanošenja šteta pa čak i ubojstva među pripadnicima plemstva, ali i sve to prema nižim staležima. Međutim, ponekad se išlo i korak dalje, na štetu cjelokupnog Kraljevstva. Najpoznatiji je dvostruki slučaj kod Frankapana. Do 1507. navršilo se više od 65 godina svađe među rodbinom koja je oscilirala od parničenja do oružanog nasilja. Povod za sve to nisu imali samo zbog posjeda, nego i zbog političke naklonosti i izbora saveznika. Takvim stanjem obilato su se koristili u Veneciji, Beču i u Budimu. Spomenimo samo krvnu mržnju između dvojice bratića, Bernardina i Anža (Ivana VIII.) Frankapana (1499.).[33] Zatim, neslaganje Bernardinovih sinova, starijeg Matije i mlađeg Krste oko sukobljavanja s Venecijom (1509.).[34] Vrhovništvo nad gradom Senjom bila je obiteljska opsesija još od 1469. pa je tako knez Bernardin Frankapan (1453.? – 1530.?) uporno

30 Radoslav Lopašić, *Hrvatski urbari I., Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* V. (Zagreb: JAZU, 1894), 26, 35-40, 81.; Benedikt Kuripešić, *Itinerarivm Wegrayß Kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türckischen keiser Soleyman. Anno XXX.* (?, 1531), bez paginacije; Thalloczy, Horvath, *Codex diplomaticus*, 344–345. – (1504.) *... oppidi Ryppach, in confinibus regni Croatie habiti, de quo dudum incole et inhabitatores eiusdem pre Thurcorum nimia rabie et continua devastatione dispersi fuissent ...*; Emil Laszowski, *Monumenta Habsburgica / Habsburški spomenici I., Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* XXXV. (Zagreb: JAZU, 1914), 7-8. – (1526.) *... ut puta castrum Blagay, Sthok, utrumque Bwssewych et Ozthrosacz, ubi plura nobis imminent pericula et continuis fatigamur seu premimur molestiis et incursionibus et depopulacionibus infidelium Turchorum atterimur ... multos ex familiaribus et colonis propriis amisi, quos hostis Turca abduxit seu trucidavit, aut ibidem detrunccavit; et precipue castrum Blagay cum maxima dificultate et dispendio sustento et manuteneo propriis in expensis comparando et mittendo alimenta et custodes seu allia necessaria illic comportando, quibus iam deficio, quia predictum castrum situm est circa castra Turcorum et intra fines illorum. Nam si sepe dicto castro acciderit periclitacio, tota hec misera patria dissipabitur et periclitabit.*

31 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 123; Klaić, *Povjest Hrvata II. dio III.*, 243-244.

32 Borislav Grgin, „Pregled političkih zbivanja“, u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja – Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 15, 27-35.

33 Marino Sanudo, *I diarii II* (Venezia, 1879), 913; Smičiklas, *Poviest hrvatska I.*, 651; Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani* (Zagreb: Matica hrvatska, 1901), 233, 254.

34 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 112.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 20 4.6.2021. 11:41:09

zahtijevao od kralja vraćanje grada pod svoju vlast. No znakovito je da su u to vrijeme (u rujnu 1500., a i kasnije, u ožujku 1523.) građani Senja preferirali da grad dođe u ruke Mletačke Republike, ili čak − Turaka.[35] Tu se neizbježno postavlja pitanje, zbog čega su Senjani imali takav stav? Tijekom sukoba oko miraza Beatrice Frankapan 1505., knez Ivan je pozvao Turke, dok su Anžu pomagali Ugri. Turci su pobijedili i sa Anžovih posjeda odveli 8.000 duša.[36] Lakomislena suradnja sa sultanovim pašama započela je davno prije, a stajala je i u pozadini poraza na Krbavskom polju.[37] To je postalo poznato širom Europe pa se Krsto Frankapan (1482. – 1527.) morao nadugo opravdavati pred papom Hadrijanom VI.[38] Iz korespondencije sultana Sulejmana II. i francuskog kralja Françoisa I. doznajemo za diplomatski angažman Krste i Ivana X. Frankapana u korist francuskog kralja 1526., što je povezano s priklanjanjem protukralju Szapolyi.[39] Kroz Bernardinovo i Krstino protivljenje izboru Ferdinanda I. za hrvatskog kralja stvoren je zamašnjak dugogodišnjem građanskom ratu, od kojeg su krajnju korist imali samo Turci. Hrvatska je predugo bila talac frankapanskih sukoba, tj. višedesetljetnog vanjskopolitičkog, dvorskog i nasljednog (prije svega financijskog) razdora unutar ove nekoć moćne velikaške obitelji.[40] Dakako da s njima nije ni počeo niti je završio popis takvih ekscesa hrvatskog plemstva, a ni u Ugarskoj nije bilo ništa bolje.[41] Upravo oni potvrđuju razmišljanje kako je povijest *...povijest otvorenih situacija, povijest odluka i opredjeljenja u nametnutim uvjetima...*[42]

35 Marino Sanudo, *I diarii III* (Venezia, 1880), 792; Sanudo, *I diarii XXIII*, 91, 95–96, 100; Matija Mesić, "Hrvati nakon bana Petra Berislavića do muhačke bitke", *Rad JAZU* XXII (1873), 61.

36 Marino Sanudo, *I diarii VI* (Venezia, 1881), 193–194; Roberto Cessi, *I Diarii di Girolamo Priuli (A.A. 1498-1512)* 2, *Rerum italicarum scriptores* XXIV/III (Bologna: Nicola Zanichelli, 1912-1941), 383.

37 Krešimir Kužić, „*Bitka Hrvata* – bitka na Krbavskom polju 1493. godine", *Historijski zbornik* LXVII (2014), br. 1: 18-19, 21.

38 Vedran Gligo, *Govori protiv Turaka* (Split: Logos, 1983), 350-351.

39 Ernest Charrière, *Négociations de la France dans le Levant I.* (Paris: Imprimerie nationale, 1848), 113-120.

40 Smičiklas, *Poviest hrvatska I.*, 651, 654.

41 Ludwig von Thallóczy, „Die Geschichte der Grafen von Blagay", *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft "Adler" n. F.* 8 (1898), 102–104.; Vjekoslav Klaić, *Acta Keglevichiana – annorum 1322.-1527*, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 42 (Zagreb: JAZU, 1917), 50, 53-56.; Bratulić, *Hrvatske glagoljične*, 377-379.

42 Katičić, „Što nam znači povijest", 251.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 21 4.6.2021. 11:41:10

Novčana pomoć

Prigodom sklapanja savezništava u ratu, novčana pomoć u vojnom je pogledu druga po rangu učinaka − poslije pomoći u vojnim snagama, a prije pomoći u oružju i tvorivu. Velika većina starijih hrvatskih povjesničara, kao i njihovih nekritičkih sljedbenika, olako se negativno i kritizerski odnosila prema davateljima pomoći. Oni niti su analizirali prave vrijednosti dobivenih novčanih sredstava, niti su pokušavali pronaći politički interes davatelja novca, a još manje su ulazili u njegovo financijsko stanje. Čak se zanemarivala činjenica kako je cijeli niz godina najredovitiji pomagač bila Mletačka Republika, a tek povremeno bi neki papa dao veću svotu novca u cilju pokrivanja ratnih troškova.[43] Njemački kralj ili car Svetog Rimskog Carstva nije nikad dao gotov novac, ali je prvi priskakao u pomoć vojnim efektivama, što je i jasno zbog zajedničke granice. [44]

Dakle, Venecija je na temelju ugovora o savezništvu iz 1501. isplaćivala kralju 100.000 dukata godišnje. No unatoč tomu što je kasnije taj ugovor izgubio važnost, dvor se redovno obraćao molbama *Serenissimi*, a svote su bile različite.[45] Senjski kapetan Albert Lónyai (Lonjski) preuzeo je 1502. 32.000 dukata; ban Both András (Andrija Bot od Bajne) u pratnji Mihovila Frankapana došao je u lipnju 1506. kako bi primio godišnju pomoć za Ugarsku od 30.000 dukata.[46] No, nedugo zatim započeo je niz ratnih kampanja nazva-

43 Papa Aleksandar VI. poslao je tijekom svoje vlasti od 1492. do 1503. 106.773 zlatnika, a Mletačka Republika samo 1500. – 1501. 188.800. Te svote se odnose na oba kraljevstva, ugarsko i hrvatsko. Vidi: Pál Engel, *The Realm of St Stephen – A History of Medieval Hungary, 895-1526*, transl. Tamás Pálosfalvi (London; New York: I.B. Tauris Publishers, 2001), 358, 360. Nadalje, papa Leon X. je 1515. poslao Berislaviću pomoć u vrijednosti od 7.000 dukata, a kralju 20.000 dukata. Vidi: Marino Sanudo, *I diarii XX* (Venezia 1887), 331-333. Cijela ova priča zavređuje sveobuhvatnu kvalitetnu analizu, ali donekle je može objasniti rasprava i sukob mišljenja mletačkih dužnosnika upravo oko pomoći za Karlovića. Vidi: Marino Sanudo, *I diarii XXVII* (Venezia 1890), 115-116.

44 Uvidom u raspravu koja se vodila 1517. - 1518. između nasljednih zemalja i cara Maksimilijana I. oko sudjelovanja u sveeuropskom protuturskom ratu po zamisli pape Leona X., dobiva se prava slika prepletenosti političkih odnosa, interesa i sukoba koje je trebalo riješiti prije kretanja u rat protiv Turaka. Vidi: Hartmann Joseph Zeibig, „Der Ausschuss-Landtag der gesammten österreichischen Erblande zu Innsbruck 1518.“, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* XIII. (1854), 13-15, 18-19.

45 Predelli, *I Libri Commemoriali*, 46-48, 52-54, 78, 89; Cessi, *I Diarii di Girolamo Priuli*, 112-113, 134, 180, 208, 274.; Marino Sanudo, *I diarii XVIII* (Venezia 1887), 231 (4.000); Marino Sanudo, *I diarii XXI* (Venezia, 1887), 36. (rujan 1515.); Marino Sanudo, *I diarii XXX* (Venezia, 1891), 163 (travanj 1521. – poslanik je traženu svotu od 32.000 dukata spustio na 26.000); Marino Sanudo, *I diarii XXXV* (Venezia, 1892), 164 (studeni 1523.);

46 Cessi, *I Diarii di Girolamo Priuli*, 419; Sanudo, *I diarii VI*, 351, 358; Vedran Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)*, doktorski rad (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 132.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 22 4.6.2021. 11:41:10

nih ratom Cambraiske lige. U njoj su tadašnji saveznici, Maksimilijan I. i François I. pokušali uvući u sukob i kralja Vladislava nudeći mu Dalmaciju, i formalno su uspjeli. Lakomislena, naivna i u konačnici vrlo štetna politika ugarskog dvora, pojedinih velikaša i crkvenih velikodostojnika sudarila se u stvarnosti u dva navrata s tvrdom, konzistentnom i dugoročnom politikom dviju država. Na kršćanskoj strani to je bila Mletačka Republika, a najbolji primjer toga bio je nepotreban – dapače, štetan, ulazak u Cambraisku ligu. Mlečani su bili vrlo dobro upućeni tko im je od hrvatskog plemstva bio protivnik. Kad je 1517. izaslanik bana Petra Berislavića došao sa zahtjevom za financijsku pomoć, čelni ljudi Republike hladno su rezonirali i traženu svotu od 10.000 dukata srezali na 2.000, i to u vrijednosti materijalnih dobara.[47] Donekle dobrohotnije Mlečani su odgovarali na zamolbe svojih provjerenih saveznika, kao što je bio Ivan Karlović. Kad je u ožujku 1519. osobno zatražio novčanu pomoć, odobreno mu je 1.000 dukata (od čega preko 900 u gotovini), a Kolegij je (od nazočnih 176 *Mudrih*, pozitivno je glasovalo njih 163) ujedno naložio venecijanskom poslaniku u Rimu da uvjeri svetog oca te da i on doprinese u nekom obliku. Poslanik je to i obavio.[48] S druge strane, kad su 1519. Karlovićevi izaslanici zatražili novčanu pomoć od vlastitog suverena, kralja Ludovika, ovaj ih je namjeravao uputiti u Veneciju s preporukom za isplatu 5.000 dukata iz svote dogovorene za kralja, međutim, isti ih je mletački poslanik savjetovao da ne idu tamo jer Republika nema novca.[49]

Vojni ustroj

Rat pripada području društvenog života,[50] pa stoga vojska, kao institucija s isključivim pravom na ratovanje, ne može ni biti drugačija od njega, odnosno od društvene elite koja je imala u ta vremena u svojim rukama (gotovo?) sve − od politike, sudstva, lokalne Crkve do imovine, i u konačnici − novca. Vrhovni vojni zapovjednici u analiziranom razdoblju bili su

47 Sanudo, *I diarii XXIV*, 184, 573, 578-579.

48 Sanudo, *I diarii XXVII*, 86, 96, 108, 111, 138, 196, 308.
Navedeno je kako je već 1518. papa Leon X. poslao Karloviću određenu količinu žita. Nešto kasnije iste godine mletački poslanik upućen na ugarski dvor nije putovao preko Senja, zato jer se bojao martoloza koji su harali po državini Bernardina Frankapana. Za luku iskrcaja izabrao je Bag (sada Karlobag) koji je pripadao Karloviću, a on ga je onda dolično ispratio do Zagreba. Vidi: Sanudo, *I diarii XXVII*, 386.

49 Sanudo, *I diarii XXVII*, 480.

50 Clausewitz, *Vom Kriege*, 121.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 23 4.6.2021. 11:41:10

banovi: istodobno dvojica, Both András[51] i Marko Mišljenović* od Kamičca [1505. – (1506.*) – 1507.; Both je bio protuban još do 1509.]; dvojica, Kanizsai György[52] i Ernuszt János[53] (1508. – 1509.); po drugi put Both András (1510. – 1511.); Perényi Imre[54] (1512. – 1513.); Petar Berislavić (1513. – 1520.). Redovnu pomoć pružala su im dva banovca, a kako vidimo ponekad su bila dvojica banova pa su tako nekoliko mjeseci funkcionirali Perényi i Berislavić.[55] Prema zastarjeloj shemi naslijeđenoj iz anžuvinskog doba vojska Hrvatskog Kraljevstva bila je 1492. i ponovo 1498. ustrojena po banderijalnom načelu.[56] Rodovski se dijelila na konjaništvo (oklopničko-teško i husarsko-lako) te pješaštvo. Jedan banderij (ili *zastava*) načelno je brojao 400 konjanika, od kojih je 200 bilo teških oklopnika, a drugih 200 husara. Ove prve Marulić je nazivao *vitezi železni*.[57] Od dužnosnika i velikaša iz Hrvatske tako velike postrojbe u cjelini su mogli sastaviti hrvatski ban, knezovi Frankapani i grof Krbavski, a tu bi također pripadali Ivaniš Korvin i Lovro Iločki te Franjo i Ivan Berislavić, s obzirom na to da je velik dio njihovih posjeda bio u hrvatskim zemljama. Zagrebački biskup također je trebao prikupiti banderij, kao i vranski prior.[58] Ostali plemići i vojni obveznici dovodili bi svoje manje skupine te bi sastavljali županijske banderije.

Vojni ustroj kućište je ratnog stroja pa ako je čvrst, podnijet će i nesvakidašnje napore. Čvrstoću mu prije svega daju dosljedno provođenje zakona,

51 Bio je etnički Mađar, a hrvatski oblik njegova imena glasi Andrija Bot od Bajne. Vidi: Krešimir Nemeth, „Bot od Bajne, Andrija“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2 (Zagreb: JLZ, 1989), 211.

52 Također etnički Mađar – hrvatski oblik njegova imena glasi Juraj Kaniški. Vidi: Marija Karbić, „Kaniški, Juraj“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7 (Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2009), 26.

53 Sin mađariziranog Židova – hrvatski oblik njegova imena glasi Ivan Ernušt. Vidi: Tatjana Radauš, „Ernuszt, Ivan“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4 (Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 1998), 81-82.

54 Bio je etnički Mađar, a hrvatski oblik njegova imena glasi Emerik ili Mirko Perényi.

55 Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (Zagreb: JAZU, 1908), 24, 39.; Borislav Grgin, „Hrvatski i slavonski banovi za vladavine Korvina i Jagelovića“, u: *Prekretnice u sužívotu Hrvata i Mađara – Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević (Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest, 2015), 212-213.

56 Hermann Meynert, *Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa II* (Wien: Beck'sche Universitäts-Buchhandlung, 1868), 181-182.; István Verböczy, *Decretum generale inclyti regni Hungariae – partiumque eidem annexarum. tomus primus* (Buda: Typis Reg. universitatis hungaricae, 1844), 182, 201, 247, 250, 280–285.; Mažuranić, *Prinosi za hrvatski*, 33-34.

57 Krešimir Kužić, „Nazivi oružja u »Juditi« i značenje drvoreza iz drugog izdanja“, *Mogućnosti XLVIII* 2001), br. 7-9: 63-64.

58 Meynert, *Geschichte des Kriegswesens*, 181-182.; Verböczy, *Decretum generale*, 250, 283-284. Naslovni srpski despot predvodio je 1.000 konjanika.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 24 4.6.2021. 11:41:10

to jest, stega i odgovornost, ali žilavosti pridonosi i kritičnost i otvorenost na promjene nametnute od protivnika. Izgleda da je svega toga nedostajalo hrvatskoj banskoj vojsci, uslijed čega su i moć i ugled bana bili srozani. Nepoštivanje nadređenih, ali i manjak autoriteta iščitava se iz dopisa bana Perenyija podbanu Batthyányju o turskoj provali, koji počinje riječima: *Osobito Vas molimo...* (molimo!!!, primj. a.), a zatim se nastavlja iznošenjem porazne činjenice: *...Saznali smo da ni drugo ljudstvo, niti ono zagrebačkog biskupa, niti drugih iz Kraljevstva Slavonije nije podignuto prema našem pismu i odluci...*[59] Kaznene konzekvence na ovakvo ponašanje prijestupnika izostale su, a slučaj nije bio izuzetak, nego gotovo pa pravilo. Tako nešto bilo je nezamislivo na prostoru pod *Serenissimom*, i prekršitelji bi, bez obzira na stalež, bili teško kažnjavani. Krivo bi zaključili da hrvatsko i ugarsko kraljevstvo nije poznavalo bolja vremena glede vojne stege. Naime, kralj Matijaš je bio uspostavio čvrstu kontrolu, ali od vremena njegove smrti 1490. i izbora Jagelovića, plemstvo je posve uklonilo kraljevski autoritet, kao i banski u Hrvatskoj, pozivajući se na prastare povlastice iz 13. stoljeća.[60] Sasvim drugačije bilo je u onim hrvatskim krajevima pod mletačkom vlašću. Republika je nemilosrdno uklonila sve otvorene protivnike − jednako iz redova patricijata i pučana, ali i one koji su pokušali samostalno voditi ne samo državnu politiku, nego i nasilno istjerivati pravdu u okviru gradskih komuna.[61] Uspješnost ratnog stroja bila je iznimno ovisna o financijama, naoružanosti i logističkoj potpori, i bez adekvatnog dotoka novca, tvoriva i hrane stroj je škripio, a počesto se i raspadao − upravo zbog izbjegavanja porezne obveze. Po hrvatskom modelu i (u)stroju stanje je bilo sljedeće: godine 1511. tadašnji ban trebao je primiti plaću od 10.000 zlatnika, uvećanu za sol u vrijednosti od 1.000 zlatnika, ostali gradovi i utvrde 490 zlatnika (11.490); srebrenički ban 2.000 + 1.000 (3.000); dva jajačka kapetana 400 + 200 (posade: Jajce – 117 pješaka, Jezero – 40, Banja Luka – 44, ostali – 69. Ukupno 270 pješaka koji su dobivali 2 zlatnika mjesečno, što godišnje iznosi 6.480. Nadalje, ukupno 246 konjanika po 3 zlatnika na mjesec, tj. 8.856 zlatnika, zatim najam 164 tovarna konja za prijenos opskrbe 2 zlatnika mjesečno, što čini 3.936 + 100. Tu su još izdatci od 1.200 zlatnika za izvidničke straže, tako da ukupna svota doseže 21.172

59 Matija Mesić, „Gradja mojih razprava u 'Radu'", *Starine JAZU* V. (1873), 155.

60 Marija Karbić, „Ugarska", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja – Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 452-457.

61 Lovorka Čoralić, „Mletačka Republika", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja – Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 504-508.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 25 4.6.2021. 11:41:10

zlatnika). Senjskom kapetanu bilo je određeno 2.000 + 500. Kad sve stavke zbrojimo, konačni račun iznosi: 36.362 ugarska zlatnika za obranu granice od Drine do Cetine u nepravilnom luku od preko 430 km.[62] Je li to bilo ostvareno, je li to bilo dovoljno i na kraju – je li to bilo redovito?!

Brojno stanje vojno sposobnih muškaraca ovlaštenih da budu u sastavu oružane sile (ovdje namjerno izbjegavam riječ: vojske) Hrvatskog Kraljevstva jedna je neriješena jednadžba, a takva je zbog previše nepoznanica u njoj. Kao što je rečeno, opći popisi nisu provođeni ni do tada, ni dugo poslije ovih godina, a jedinu iznimku s nesigurnim podacima daju urbari.[63] Još nepreciznije podatke mogu dati brojevi vojnika u banderijima pojedinih velikaša, sudionika bitaka − primjerice u onoj na Krbavskom polju, ili u dolje navedenim plaćeničkim ugovorima. Mletačka Republika je povremene popise provodila u hrvatskim krajevima još od 1409., a od 16. stoljeća svaki gradski knez i providur donosio je brojno stanje u izvješću nakon trogodišnjeg mandata.[64] Izgleda da su mletački dužnosnici poznavali hrvatske borbene resurse bolje od samog vladara – tako se navodi da 1516. hrvatski ban može nominalno podignuti oko 2.800 konjanika, ali se naglašava kako je taj broj u stvarnosti manji.[65]

Opremljenost vojske i vojnika oružjem bila je neujednačena i na banskom i na mletačkom teritoriju, a pretezali su loše naoružani vojnici. U jednom slučaju iz 1502. prosuđeno je kako su konjanici Žarka Dražojevića, plaćenika u službi Republike sa statusom stratiota, neuređeni, a u drugom je primjer smotre njegovih 18 konjanika iz 1504., od kojih su njih 5 (uključujući zapovjednika) bili dobro opremljeni, 10 osrednje, a 3 su bili *jadni*.[66] Godine 1509. odred od 250 hrvatskih konjanika u Udinama imao je *...konje u vrlo lošem stanju, da ne mogu biti gori...* Uz to su izgledali premladi i bez ikakvih

62 Martin Georg Kovachich, *Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros II.*, (Buda: Typographia Regiae Universitatis Pestanae, 1800), 305, 307-309. Klaužer je prema Kubinyiju ispravio godinu nastanka 1504. u 1511. Vidi: Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije*, 81-82.

63 Lopašić, *Hrvatski urbari I.*, 26-81.

64 Razlog tomu je vojno-trgovački − trebala je znati s kolikim brojem potencijalnih plaćenih galijota raspolaže. Po ždrijebu išao je svaki peti muškarac. Vidi: Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 184-185, 196, 203-223.

65 Sanudo, *I diarii XXIII*, 351. Daje se sumarni broj za četiri velikaša od ukupno 11.450, od čega bi banu (vrlo nesigurno) pripadala četvrtina. S obzirom na izračun snaga pred Krbavsku bitku, broj bi mogao biti ipak realan. Vidi: Kužić, "*Bitka Hrvata*", 31-32.

66 Marino Sanudo, *I diarii V* (Venezia, 1881), 664-665. U odobrenju od 11. kolovoza 1503. spominje se 25 konjanika od kojih su dvojica njegovih nećaka (sinova neimenovane Žarkove sestre). Vidi: Sanudo, *I diarii V*, 64.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 26 4.6.2021. 11:41:10

vojnih vještina – kao ološ.[67] Knez Anž (Ivan VIII.) Frankapan dao je 1510. u najam odred od 150 konjanika, od kojih su 40-orica bila dobro opremljena, a ostali su bili *seljaci*.[68] S druge strane Ivan Karlović je 15. ožujka 1519. došao u službenu posjetu Veneciji s pratnjom od 30 konjanika dobro naoružanih i tako lijepog držanja da su ostavili odličan dojam na inače jako kritičkog Sanuda.[69] Međutim, i njegov broj ulazi u razmjere ostalih odreda, što bi značilo da mu ostatak snaga nije primjereno naoružan. Primjetan je izostanak bilo kakvog spomena domaćih pješaka puškara u banskoj vojsci. To se može tumačiti na dva načina – tradicionalnim preferiranjem konjaništva kao udarne sile u sklopu feudalne vojske, ili, nedostatkom novca za nabavu tadašnjih arkebuza. Ipak bi se prije moglo raditi o prvom razlogu, zato jer je i u doba bitke kod Siska 1593. u vojsci bana Erdödyja puška bila rijetka pojava.[70] Berislavić se zbog toga oslanjao na puškare iz Ugarske, kao prigodom jedne operacije u okolici Jajca.[71]

Logistička nedostatnost, prije svega u hrani, pogađala je podjednako i operativnu vojsku i posade tvrdih gradova. Tako se 1518. prilikom prodora bana Berislavića u smjeru turskog teritorija (vjerojatno je cilj bilo oslobođenje Kamengrada), vojska od oko 6.000 vojnika morala vratiti − zbog loše opskrbljenosti, i izbjegavanja rizičnog sukoba s bosanskim sandžakbegom.[72] Iako možda zvuči kao pretjerivanje, ipak u kontekstu općeg stanja izjava Bernardina Frankapana, da *...nema u njoj* (Hrvatskoj, prim. a.) *utvrde koja raspolaže namirnicama da izdrži dva dana...* izgleda vjerodostojno.[73] Glede opreme, pridružuje mu se i sin, iskusan vojskovođa, Krsto Frankapan svjedočeći kako *...imamo malo topova i streljiva i obrambenog oružja...*[74]

67 Giovanni Antonio Azio, *Diarii udinesi dall'anno 1508 al 1541 di Leonardo e Gregorio Amaseo e Gio. Antonio Azio*, *Monumenti storici publicati dalla Reggio deputazione Veneta di storia patria* XI., Serie III Cronache e diarii II. (Venezia: società, 1884), 69.; Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano* (Venezia: Giovanni Cecchini, 1867), 810.

68 Marino Sanudo, *I diarii X* (Venezia, 1883), 331. Podatci dobiveni ispitivanjem zarobljenika.

69 Sanudo, *I diarii XXVII*, 59.

70 Krešimir Kužić, „Komparativna analiza bitke kod Siska 1593. sa značajnijim bitkama na europskom tlu s kraja 16. stoljeća", u: *Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanoga u Sisku 20. lipnja 2018. godine*, ur.: Hrvoje Kekez, Stipica Grgić, Valentina Janković (Sisak: Sisačka biskupija, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji, 2019), 33-34.

71 Marino Sanudo, *I diarii XXV* (Venezia 1889), 300. Donekle bolje stanje bilo je u kraljevskim posadama. Vidi: Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije*, 90, 130.

72 Sanudo, *I diarii XXV*, 300, 307, 321, 464.

73 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 119.

74 Marino Sanudo, *I diarii XLIII* (Venezia 1895), 122. – *...Nui, havendo poco de artellarie et munitione arme defensive...*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 27 4.6.2021. 11:41:10

U sklopu cijele priče možemo se upitati, koliko je istjerivanje Mlečana bilo uopće ostvarivo? Odgovor nam daju dvojica međusobnih protivnika. Ugrin Fülöp Móré svjedoči 6. srpnja 1510. kako za oslobađanje Dalmacije od Mlečana postoji ideja, *...ali da nema ni jednog jedinog dukata za poduzimanje rata...*[75] S druge strane, surovu istinu izrekao je 1510. mletački poslanik Pietro Pasqualigo biskupu Pečuha, Györgyju Szatmáriju, konstatirajući da bi dalmatinske gradove odmah zauzeli Turci, kad bi ih Ugarska stekla, zato jer ih ne bi bila u stanju braniti, jednako kao što sada ne može ni Hrvatsku.[76] Što je onda drugo mogao Berislavić nego zavapiti u jednom pismu iz 1517.: *...da barem dijelom ovo kraljevstvo bude sigurno...*[77]

Obavještajno djelovanje

Ozbiljno obavještajno djelovanje ne može postojati bez kontinuiteta aktivnosti i širokog obuhvata područja ugroze. Upravo redak Girolama Priulija kako su *...Mlečani slušali na raznim stranama i po pismima i po špijunima na svim mjestima...* govori kako su oni poštivali to pravilo.[78] Njihovi nositelji djelovanja bili su jednako učinkoviti na sve tri razine: na strategijskoj – kraljevskom dvoru (stvaratelji dojava bili su akreditirani poslanici), na operativnoj – u banovom okruženju, i na taktičkoj – po tvrđavama i prostoru oko njih. Tako je slavonski velikaš Ivan Berislavić (naslovni srpski despot) dojavio mletačkom poslaniku o inicijativi pojedinih velikaša da kralj pokrene oslobađanje Dalmacije.[79] Niži plemić Benković (vidi dolje!) djelovao je pak na drugoj razini. Doseg i kvaliteta izvješća bila je svakako dobro poznata i kod plemstva hrvatskih zemalja, o čemu svjedoči 1499. Franjo Berislavić u pismu Mlečanima *...zato jer znamo da od vas dolaze istinite novosti i da razumijevate sve što se čini, kao i kuda Turčin namjerava ići...*[80] Karlović je, kao pobornik dobrih odnosa s Venecijom, *... imao u tajnosti odličnu razmjenu informacija...* s Bothom

75 Sanudo, *I diarii X*, 848.; Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 122. – *...ma che non hanno un ducato da tuor la guerra...*

76 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 120.

77 Mesić, „Gradja mojih razprava", 170 – *...quod et hoc miserum regnum saltem in parte tutum erit. ...*

78 Arturo Segre, *I Diarii di Girolamo Priuli (A.A. 1494-1512) 1*, *Rerum italicarum scriptores* XXIV/III (Città di Castello: Casa editrice S. Lapi, 1912.-1938), 289 – *...Li Venetianj, sentendo per diverse bande et per lettere et per spioni da ogni locho...*; Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia – Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima* (Milano: Il Saggiatore, 2010), 88.

79 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 115.

80 Preto, *I servizi segreti*, 88.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 28 4.6.2021. 11:41:10

Andrásom, žestokim neprijateljem Mlečana, a to je njima bilo poznato i nije ih previše smetalo.[81] Mnogo ozbiljnije prosudili su dojavu poslanika Pasqualiga koji je doznao da se Petar Berislavić hvali kako ima brojne rođake u Trogiru i Šibeniku koji bi mogli bez veće muke preuzeti vlast u gradovima u korist ugarskog kralja. Stoga je 17. srpnja 1510. hitno predložio Senatu da se otkrije tko su oni, i da se poduzmu odgovarajuće sigurnosne protumjere.[82]

Ono što je bilo nemoguće postići u ozračju feudalne anarhije postignuto je u trajnom obliku u Dubrovačkoj Republici. Čak su im to priznali i neskriveni suparnici u Veneciji: *...Ovi Dubrovčani su čudesno obaviješteni, imaju špijune posvuda...*[83] Zato su oni i mogli hladnokrvno donositi odluke u korist svoje Republike.

Što su sustavno u obavještajno-izvidničkom smislu radili hrvatski plemići i banovi? Berislavić je 1517. dogovorio s Nikolom III. Zrinskim i Franjom Berislavićem Doborskim uspostavu *Ztrasa* (straža) na pogodnim mjestima po terenu.[84] To je sustavno bilo nedovoljno, jer su određene aktivnosti provodili pojedinačno bez uspostavljene trajne mreže prijenosa informacija. No klasična zvjezdasta mreža nije ni mogla postojati zbog nepostojanja vojnog stožera. To je načelno trebao biti ban sa svojim pomoćnicima, ali on nije imao trajno sjedište (do početka 16. st. to je bio Knin, ali je ubrzo postao ugrožen zbog turskog prodora duž Livanjskog i Grahovskog polja) i kretao se po terenu. Stoga je podmreža s lokalnim dosegom ostvarivala zadaću, kao npr. u Klisu (vidi dolje), dok je nisu sabotirali proturski članovi zajednice. Iz Bernardinovih riječi proizlazi da je njegova izvidničko-dojavna mreža funkcionirala, jer je turski paša zahtijevao da se ukloni.[85] Ali to je bila „njegova", a ne banova mreža − mreža od opće koristi. Međutim, kad je ban (Karlović) sabotirao vlastiti sustav propuštajući Turke, onda su stradali mnogi pa i njegovi podložnici.[86]

81 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 109 – *...cum el qual havea in secreto perfecta intelligentia...*

82 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 122-123; Eduard Peričić, "Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971): 297.

83 Marino Sanudo, *I diarii VIII* (Venezia 1882), 503 – *...Qual ragusei è avisati mirabiliter, hanno exploratori per tutto...*

84 Matija Mesić, „Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.", *Rad JAZU* III (1868): 58.; Bernardin Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku (1522.)*, ur. Ivan Jurković, Violeta Moretti (Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010), 39.

85 Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia*, 27-28, 104./110.

86 Frankapan Modruški, *Oratio pro Croatia*, 63-64.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 29 4.6.2021. 11:41:10

Hrabrost i junaštvo

Definicija hrabrosti govori da ona ima dva izvorišta – jedna proizlazi iz ravnodušnosti prema opasnosti − u krajnjem smislu − smrti , a druga iz trovrsnog oduševljenja: častoljublja, domoljublja, ali i koristoljublja.[87] Pripada li slučaj ranjavanja Krste Frankopana pod Osoppom jednoj od tih vrsta? Od svih odgovora najbliži je istini onaj kako bi se to moglo definirati kao poticanje podređenih osobnim primjerom. Junaštvo bi trebalo biti rijetko uporabljena značajka, jer je neizostavno skopčana s velikim gubitcima, što često neizravno govori o zapovjednikovoj lošoj pripremi i nepromišljenosti. Izuzetak su svjesna, dobro odvagnuta konsenzualna žrtvovanja pojedinca ili cijele postrojbe radi postizanja viših, općih ciljeva, najčešće tijekom obrane. Martinčevi *boritelji slavni* primjer su uzaludnog junaštva pripadnika banske vojske, a njima se mogu pribrojiti i mnogi drugi. Mnoštvo je bilo čina hrabrosti i junaštva. Spomenuti Fusko hvali ninske najamnike.[88] Panslavist Pribojević ne propušta lokalpatriotski istaknuti iznimne pothvate hvarskih zapovjednika mletačkih galija, ali i paruna trgovačkih brodova u razdoblju od 1470. do 1525.[89] Sve njih nadmašuju poginuli koji su nekoć svoje posljednje počivalište imali u franjevačkoj crkvi Sv. Ante u Bihaću: Petar Rebrović; Bernardin Štivković (1523.); Nikola Farkašić (1519.). Ploče svjedoče da su pali *pro fide catolica*.[90] Za njih možemo s pravom pretpostaviti da su se borili kod Dubice, jer se u njihov životopisni okvir uklapao ban Petar Berislavić!

Prilog biografiji Petra Berislavića

Rođen je 1475. u Trogiru, otac mu se zvao Ivan, a majka Magdalena Stanošević *Statileo*.[91] Uskraćeni smo za druge podatke, ali u tom pogledu jedan furlanski kroničar donosi zanimljivu crticu iz Berislavićevih mladih dana

87 Clausewitz, *Vom Kriege*, 42, 63.

88 Paladije Fusko, *De situ orae Illyrici / Opis obale Ilirika*, bilješke: Ivan Lučić, prev. Bruna Kuntić-Makvić (Zagreb: Latina et graeca, 1990), 90–91.

89 Pribojević, *De origine successibusque*, 107-111 / 211-214.

90 Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine IV* (Sarajevo: Izdanje Zemaljskog muzeja, 1970), 85, 89.

91 Temeljni podatci u: redakcija, „Berislavić, Petar", u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1 (Zagreb: JLZ, 1983), 687–688.; Mladen Andreis, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)* (Trogir: Muzej grada Trogira, 2006), 18, 266-267, 320-321. Andreis ističe nesigurnost tradicionalnog pisanja godine Berislavićevog rođenja.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 30 4.6.2021. 11:41:10

zabilježenu 1508.[92] *...Taj Berislavić je iz Trogira, i bio je, nema 10 godina, odrastao u općem siromaštvu i od niska roda, a nije bio ni pravi građanin Trogira. Kad je krenuo iz Trogira, odveo je jednog konja od nekog stratiota, i posudio je odjeću i sablju govoreći da bi se htio zabaviti. Otišao je u Ugarsku pronaći jednu obitelj Berislavića, koji su u Ugarskoj. Predstavio se da je iz te obitelji na način da je sada prepošt u Stolnom Biogradu* (Székesfehérvár)...

Ovako detaljne podatke kroničar je mogao dobiti od nekog mletačkog dužnosnika koji je neko vrijeme službovao u Trogiru ili Trogiranina u mletačkoj vojsci. Stratioti su bili konjanici plaćenici podrijetlom iz grčkih krajeva, koje je Mletačka Republika raspoređivala po dalmatinskim gradovima radi zaštite od Turaka. U Trogiru se spominju već 1475.[93] Glede tih Berislavića u Ugarskoj, to su mogli biti Berislavići Grabarski čiji su posjedi bili u južnoj Slavoniji oko današnjeg Slavonskog Broda, s obje strane rijeke Save.[94] Karijerni uspon pospješio mu je, prema Mrnaviću, vranski prior Bartol Berislavić, koji mu je kod kaločkog nadbiskupa isposlovao kanonikat,[95] a zatim je postao prepošt crkve sv. Lovre u Pečuhu, a uz to je bio od 1504. tajnik i prokurator kralja Vladislava.[96] Kao poslanik boravio je 1508. u Veneciji, 1510. vidimo ga na dvoru cara Maksimilijana I., a 1512. ponovno boravi s diplomatskom zadaćom na ovim dvjema destinacijama.[97] Njegovu požrtvovnu sedmogodišnju bansku službu započetu 1513. nasilno su prekinule turske akindžije i martolozi koji su u jakosti od 3.000 vojnika provalili u svibnju 1520. do Istre. Na povratku ih je ban Petar Berislavić presreo i razbio, ali je onda izgubio život u akciji čišćenja zaostalih pljačkaša.[98]

92 Azio, *Diarii udinesi*, 10. – *...Lo qual Berislo è de Trau, et era, non è 10 ani, constituto in suma innopia et è de zente basa, nè non è pur stato citadino de Trau; et quando lo se partì de Trau, lo menò via uno cavalo de uno stradioto, et fesese inprestar le veste et la sabla, digando voler andar a solazo, et andò in Ongaria a trovar una fameglia de Berislo, che sono in Ongaria, et se fense eser de quela fameglia per modo che adeso l' è preposito de Alba regale...*

93 Ivan Pederin, „Acta politica et oeconomica cancellarie communis Tragurij in saeculo XV.“, *Starine JAZU* 60 (1987), 137.; Marino Sanudo, *I diarii I* (Venezia, 1879), 417.

94 Matija Mesić, „Pleme Berislavića“, *Rad JAZU* VIII. (1869), 64, 79-87.

95 Mrnavić, *Vita Petri Berislavi*, 6, 8/(11–16 u izvorniku)

96 Predelli, *I Libri Commemoriali*, 78; Ferdo Šišić, „Dvije izprave o Petru Berislaviću“, *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* VI. (1904), 135-136.

97 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 123; Azio, *Diarii udinesi*, 10-11; Marino Sanudo, *I diarii XIV* (Venezia 1886), 164.

98 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 142.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 31 4.6.2021. 11:41:10

Operacije i akcije od 1507. do 1516.

U ovom poglavlju navedene su sve znamenitije ratne operacije i akcije u kojima su sudjelovali vojnici pod zapovjedništvom hrvatskih banova. Uz to su prikazana i bojna djelovanja vojnika s područja hrvatskih zemalja pod vlašću Mletačke Republike. Njima su također pridodana i djelovanja turskih snaga duž cijele bojišnice i u dubini teritorija. Nadalje, uključeni su angažmani na stranom, većinom lombardijskom i furlanskom ratištu tijekom rata Cambraiske lige bez obzira na nalogodavce.[99] U mnogim primjerima vidi se promjena unajmitelja, na primjer – prelazak od strane Mlečana na stranu Habsburgovaca, tj. cara, i obrnuto. Brojno stanje tih odreda, konjaničkih i pješačkih kretalo se od nekoliko desetaka do par tisuća vojnika. Poseban opširniji osvrt napravljen je za godinu 1513., to jest za stanje prije, tijekom i poslije bitke kod Dubice.

– *operacije i akcije 1507.*

- Veliki turski odred od 5.000 vojnika provalio je u travnju u Hrvatsku.[100] U okolici Šibenika djelovalo je 2.000 Turaka.[101]
- Stratioti raspoređeni u Trogiru obišli su u studenome sve prolaze i prijevoje kojima bi Turci mogli prodrijeti u gradski kotar. Stanovnici Klisa bili su posebno ugroženi pa se nisu usuđivali izići u okolicu zbog straha da ne budu zarobljeni.[102]

– *operacije i akcije 1508.*

- Ban Both András bio je u sukobu s palatinom.[103]
- U siječnju je Both opljačkao okolicu Zadra i odveo krupnu i sitnu stoku.[104]
- Nesposobnost obrane jugoistočnog krila ratišta očitava se i kroz slučaj poraza i smrti Žarka Dražojevića. On je kao mletački plaćenik po-

99 Od hrvatskih krajeva najviše je stradala Istra i okolica Rijeke (tada u rukama Habsburgovaca). Vidi: Mesić, „Hrvati na izmaku XV.“, 519-522.

100 Marino Sanudo, *I diarii VII* (Venezia, 1882), 46.

101 Sanudo, *I diarii VII*, 46, 85.

102 Sanudo, *I diarii VII*, 181.

103 Sanudo, *I diarii VII*, 246.

104 Sanudo, *I diarii VII*, 248. Već 1496. ban Ivaniš Korvin i Bernardin Frankapan pljačkali su stoku i odvodili ljude iz okolice Zadra. Vidi: Carlo Federico Bianchi, *Fasti di Zara religioso-politico-civili dall'anno 1184 av. Cr. sino all'anno 1888* (Zadar: G. Woditzka, 1888), 65-68, 71-72.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 32 4.6.2021. 11:41:10

kušao opskrbiti kraljevu utvrdu Sinj, ali je stradao zajedno sa svojim malim konjaničkim odredom i pridruženim Splićanima.[105]

- Turci su u srpnju proveli akin u okolici Trogira.[106]
- Najesen su se pojavili glasovi kako će Poljica izići iz mletačkog i staviti se pod tursko gospodstvo, na što ih je nagovarao jedan Poljičanin iz carske vojske u Veroni. S druge strane Klis je tražio da dođe u posjed Mletačke Republike.[107]
- Odmetnuti bivši ban Both András bio je u sukobu s Anžom (Ivanom VIII.) Frankapanom.[108]

– *operacije i akcije 1509.*

- U ožujku je Both iznajmio 500 husara Mletačkoj Republici, a ponudio je i dodatnih 500, s tim da osobno dobije 4.000 dukata za jednu godinu njihovog angažmana.
- U okolici Gorice u travnju se nalazilo oko 300 hrvatskih konjanika.[109]
- Mihovil Frankapan i Ivan Karlović ratovali su s 200 husara na strani Republike. Krsto Frankapan u carevoj službi operirao je po Istri.[110]
- U vojsci *Serenissime*, kao dio kontingenta nazvanog *Cavali lizieri dalmatini* (Dalmatinski husari) u svibnju 1509. borilo se 1.450 konjanika (A. Both – 1.000; I. Karlović – 200; M. Frankapan – 200; Ivan Detriko – 25; Antonio Scutarin – 25).[111]
- U boju s Francuzima kod Cassana hrvatski konjanici su 9. svibnja nanijeli znatne gubitke protivniku.[112]
- Znakovito je kako su 25. listopada Turci provalili u Hrvatsku, i to upravo na posjede Frankapana.[113] Krajem godine 1.000 turskih ko-

105 Sanudo, *I diarii VII*, 274.

106 Sanudo, *I diarii VII*, 572, 644.

107 Sanudo, *I diarii VII*, 634, 644, 662.

108 Sanudo, *I diarii VII*, 663.

109 Azio, *Diarii udinesi*, 67.

110 Sanudo, *I diarii VIII*, 1, 81, 443; Marino Sanudo, *I diarii IX* (Venezia 1883), 361; Martin Georg Kovachich, *Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke* (Ofen: Gedruckt mit Königlichen Universitäts Schriften, 1805), 113.

111 Sanudo, *I diarii VIII*, 149, 217, 219.

112 Sanudo, *I diarii VIII*, 228.

113 Sanudo, *I diarii IX*, 278; Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 108; Mesić, „Hrvati na izmaku XV.“, 527.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 33 4.6.2021. 11:41:10

njanika (po drugom izvoru 10.000 vojnika) čekalo je poziv Mlečana da napadnu hrvatske krajeve.[114]

- Krajem rujna među pedesetak žrtava sukoba mletačkih i carskih snaga u blizini Gradisce bio je jedan dio Hrvata.[115]
- U listopadu su Mlečani osvojili i opljačkali Rijeku, koja je tada bila pod carskom vlašću.[116] Gotovo cjelokupna posada kotorske galije pod zapovjedništvom Tripuna Buće – galijoti, mornari, vojnici (oko 180 osoba), osim zapovjednika i njegovih ljudi, poginula je u sukobu s carskim vojnicima iz Ferrare.[117]
- Poljičanin Ivan Ivanišević ponudio je Republici plaćenički ugovor prema kojem bi on prikupio i zapovijedao postrojbom od 500 „Turaka" konjanika, što je prihvaćeno. Osim njega i neki hrvatski „gospodičići" također su stupili u pregovore s Venecijom oko iznajmljivanja svojih vojničkih sposobnosti.[118]
- Frankapani (Bernardin i Krsto) zajedno s Bothom u lipnju su prikupili vojsku te su na 30 barki doplovili do Krka gdje su opljačkali neku stoku. Navodno su htjeli osvojiti cijeli otok.[119]
- U srpnju je ban Both András došao s vojskom sastavljenom od konjanika i pješaka u okolicu Nadina i Vrane.[120]
- Turci su u listopadu pljačkali u okolici Trogira[121]
- Tijekom prva dva tjedna u prosincu turski odred od oko 500 konjanika pljačkao je okolicu Bihaća, a onda su razbili 40 Bothovih konjanika.[122]
- Krajem prosinca ban Both András s vojskom razarao je okolicu Zagreba te je osakatio oko 50 seljaka koji su mu se usprotivili.[123]

114 Sanudo, *I diarii IX*, 414, 421; Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 111.

115 Azio, *Diarii udinesi*, 129.

116 Sanudo, *I diarii IX*, 248-249.

117 Sanudo, *I diarii IX*, 404, 406, 424.

118 Sanudo, *I diarii IX*, 124, 130, 361, 425, 472 – oko 1.500 husara ukupno za 3 – 4 dukata po osobi mjesečno, 507.

119 Sanudo, *I diarii VIII*, 383.

120 Sanudo, *I diarii VIII*, 486.

121 Sanudo, *I diarii IX*, 231.

122 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 113.

123 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 114.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 34 4.6.2021. 11:41:10

– *operacije i akcije 1510.*

- Andrija Blažić (ili Vlašić) bio je zapovjednik hrvatske posade u Pazinu u veljači, u vrijeme mletačkih napada na grad.[124]
- Kao posljedica nedovoljnog broja banskih vojnika Turci su u svibnju pljačkali tada rubni prostor Hrvatske od Sinja do Poljica, a zalazili su i na mletački teritorij oko Splita, Trogira, Šibenika i Zadra bez obzira na granicu. No, već odranije tamo su pojedini pripadnici gradskog patricijata i crkvene osobe podigli pribježišta ili utvrđena sela kako bi zaštitili ruralnu populaciju.[125] Generalni providur Zuane Gradenigo zamolio je (prije 14. svibnja) Ivana Karlovića da pošalje 50 konjanika za obranu Trogira, no unatoč tome što su Trogirani većinom izabrali stratiote, *Savii ai Ordeni* odlučili su uzeti Karlovića za 4.000 dukata godišnje plaće.[126]
- Te godine u travnju Mihovil Frankapan sklopio je s carem sporazum o iznajmljivanju postrojbe od 100 konjanika husara za svotu od 500 rajnskih guldena.[127]
- Ivan Karlović tražio je u travnju povišicu plaće za svojih 150 konjanika u službi Republike. Umjesto dotadašnja 3 dukata, tražio je 4, obrazlažući to činjenicom kako mu car nudi 6 dukata, ako dođe u njegovu službu.[128]
- Zbog kašnjenja isplate za vojnike, izravno pred duždem Leonardom Loredanom govorio je 27. svibnja Karlovićev poslanik Vid Mogorović, no upućen je na druge instance.[129]
- Sanudo je 29. kolovoza predložio pomoć od 700 dukata u gotovini i 300 u suknu.[130]

124 Kovachich, *Sammlung kleiner*, 114; Siegmund von Herberstein, „Selbst-Biographie“, *Fontes rerum austriacarum* I (1855): 77.

125 Sanudo, *I diarii IX*, 549; Sanudo, *I diarii X*, 207, 212, 227, 343, 406, 679, 724; Marino Sanudo, *I diarii XI* (Venezia 1884), 29, 652-655.; Mesić, „Hrvati na izmaku XV.“, 530, 538. Izgradnja pribježišta i utvrđenih sela na temelju dukala započela je još tijekom tzv. Azijskog rata (1464. - 1479.). Vidi: Vincenzo Miagostovich, „Per una cronaca sebenicese“, *Rivista dalmatica* 5 (1909), br. I.: 33-35; Vincenzo Miagostovich, „Per una cronaca sebenicese“, *Rivista dalmatica* 5 (1911), br. II.: 261; Omašić, *Povijest Kaštela*, 119-124, 129-134.

126 Sanudo, *I diarii X*, 334, 344, 732.

127 Aleksa Ivić, „Neke isprave iz bečkog državnog arkiva“, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 17 (1915), 251.

128 Sanudo, *I diarii X*, 76. Svi ti iznosi, kao i oni iz 1512., govore o velikim oscilacijama u plaćama. Vidi također: Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije*, 133, 135.

129 Sanudo, *I diarii X*, 435, 808.

130 Sanudo, *I diarii XI*, 30.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 35 4.6.2021. 11:41:11

- Hrvatsko plemstvo održalo je u travnju nekakav sabor iniciran od Botha Andrása na kojem je došlo do razdora oko ugarskog plana za osvajanje mletačke Dalmacije. Podban Kožul odbio je dati potporu planu, a ostali su otvoreno stali na carsku stranu.
- Both se u svibnju uputio prema Istri s 300 konjanika.[131]
- Kralj Vladislav sklopio je 6. srpnja primirje s Turcima.[132] Mletački poslanik javlja kako se u Ugarskoj odustalo od pohoda na Dalmaciju zbog nedostatka novca, ali i zbog straha da Mlečani ne nagovore Turke da napadnu Hrvatsku, a nakon toga još jednom je informiran zašto je ugarsko vijeće odlučilo prošle godine osvojiti Dalmaciju.[133]
- U prodoru izvedenom u veljači Turci su iz trogirske okolice odveli 27 osoba.[134]
- Martolozi su 27. ožujka zarobili 4 osobe koji su bili na straži u kaštelu Znojilo na trogirskom teritoriju. U travnju su napali posadu utvrde Nutijak te su od četvorice vojnika, dvojicu zarobili, a jednoga ubili.[135]
- Turci su u travnju i srpnju pljačkali u okolici Šibenika. U okolici Splita odveli su 120 muškaraca, žena i djece pa su se ostali odlučili odseliti.[136] U Marini nedaleko od Trogira 30 turskih konjanika došlo je *...per le scoperte e sopra li monti...* te su porobili kraj, ali ih je presreo banovac Pavao Kožul sa stotinjak husara, oslobodio otete osobe i stoku te zarobio 7 i ubio 2 Turčina i 19 konja, dok su ostali pobjegli. Kožul je došao na vlastitu inicijativu zato jer je doznao za ovaj turski plan.[137]
- Različite skupine hrvatskih vojnika – 140 i 200 konjanika, kao i 600 pješaka (također druga skupina 80 k. + 200 p.), stradavale su u borbama s mletačkim plaćenicima i domaćim snagama.[138] Na furlanskom bojištu u sastavu carskih snaga bilo je početkom lipnja 600 konjanika Krste Frankapana, a u srpnju je 300 njegovih vojnika bilo u Škocjanu i Podgradu.[139]

131 Sanudo, *I diarii X*, 76, 303.

132 Mesić, „Hrvati na izmaku XV.“, 533.

133 Sanudo, *I diarii X*, 849; Sanudo, *I diarii XI*, 43-45.

134 Sanudo, *I diarii IX*, 549.

135 Sanudo, *I diarii X*, 143, 207.

136 Sanudo, *I diarii X*, 180, 406; Sanudo, *I diarii XI*, 29.

137 Sanudo, *I diarii X*, 724.

138 Sanudo, *I diarii X*, 361, 405, 568.

139 Sanudo, *I diarii X*, 557, 572 - 500 k., 300 p., 708-709.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 36 4.6.2021. 11:41:11

- U Poreču je boravio mletački plaćenik Matej iz Zadra s 200 pješaka među kojima su bili i domaći Hrvati. Kasnije su u Rovinj i Premanturu stigli Poljičanin „grof" Ivan Ivanišević i „vojvoda" Ivaniš Nenadić, a spominju se i martolozi.[140] Na carskoj strani sudjelovao je i grof Anž Frankapan čiji su konjanici pljačkali u okolici Pule.[141]
- Kod Vicenze su na strani Republike zajednički ratovali Poljičani, Omišani (mletački posjedi), vojnici iz Kraljevstva Hrvatske i „Turci" iz Hercegovačkog sandžaka (osmanski teritorij).[142] U slučaju Pazina (srpanj 1510.) na suprotnim stranama ratovali su čak rodbinski povezani pripadnici nižeg plemstva (*signoroti*).
- Krsto Frankapan kao carski plaćenik došao je u kolovozu u Goricu (Goriziu) s oko 200 konjanika.[143]
- U prosincu 500 konjanika Krste Frankapana opljačkalo je Labin koji je tada bio mletački posjed.[144]

– *operacije i akcije 1511.*

- Splitski nadbiskup Zane javlja u ožujku kako Turci neprekidno provode pljačkaške upade u Dalmaciji.[145]
- Turci su u ožujku razarali područje Knina i spalili podgrađe Sinja.[146]
- Turci neprestano napadaju okolicu Knina i obližnjih mjesta[147]
- Kod San Felicea (sjeveroistočno od Modene) borili su se Poljičani na strani Republike, a Ivaniševićev eskadron od 70 konjanika razbio je protivnikovih 150 pješaka, od kojih je 120 poginulo, a 30 zarobljeno; kod Cormonsa (zapadno od Gorizie) je 100 konjanika i 200 pješaka K. Frankapana pretrpjelo težak poraz, a kod Senožeča je njegovih 70 konjanika također pretrpjelo gubitke.[148]

140 Sanudo, *I diarii X*, 155, 173, 210; Azio, *Diarii udinesi*, 166.

141 Sanudo, *I diarii X*, 344, 635.
Podatci dobiveni ispitivanjem zarobljenika.

142 Sanudo, *I diarii IX*, 549; Sanudo, *I diarii X*, 562, 738.

143 Sanudo, *I diarii XI*, 27; Azio, *Diarii udinesi*, 167.

144 Sanudo, *I diarii XI*, 684.

145 Marino Sanudo, *I diarii XII* (Venezia, 1886), 22.

146 Sanudo, *I diarii XII*, 62, 72.

147 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 125.

148 Sanudo, *I diarii XII*, 71, 256, 316, 406-407, 495.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 37 4.6.2021. 11:41:11

- Both András je zajedno s Bernardinom Frankapanom planirao je u ožujku vratiti Senj iz kraljevske pod frankapansku vlast.[149]
- Mletački poslanik Pietro Pasqualigo javlja u veljači kako izgleda da je Hrvatska izgubljena jer se Ivan Karlović sporazumio s Turcima[150] To je potvrđeno u listopadu.[151]
- Hrvati su sredinom lipnja pokušali provesti upad u smjeru Glamoča sa 160 konjanika *...od kojih neki nisu bili dobro opremljeni...*, te su na povratku svi pobijeni.[152] Kao mjesto ovog poraza Vramec, Tomašić i Vitezović navode toponim *Ceruiuicha* ili *Cservivica*.[153] Taj lokalitet, pod sadašnjim imenom Crvljivica, nalazi se sjeverno od Drvara na antičkom i srednjovjekovnom putu preko prijevoja Oštrelj, ali i cijela planina Klekovača (1961 m) nosila je ranije to ime.[154]
- Turci su u studenome spalili neku frankapansku drvenu utvrdu u kojoj je izgorjelo oko 700 osoba koje su se u nju sklonile.[155]
- U danima prije 10. prosinca oko 800 turskih konjanika pljačkalo je po zadarskom distriktu.[156]

– *operacije i akcije 1512.*

- U ožujku su Turci spalili neko selo kod Jajca, a proveli su i nekoliko prodora u Slavoniju.[157]
- Na platnom popisu Mletačke Republike za svibanj nalazili su se sljedeći vojnici iz hrvatskih krajeva:
- Ivan Detriko iz Zadra s 31 husarom (plaća 103 dukata),
- „conte“ Petar Novaković[158] s 34 husara (102 dukata),
- Marijan iz Radobilje (kod Omiša) s 5 husara (22 dukata),

149 Sanudo, *I diarii XII*, 54.

150 Sanudo, *I diarii XIV*, 37.

151 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 127.

152 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 126.

153 Tomašić, "Chronicon breve", 16; Vitezović, *Kronika Aliti Szpomen*, 134.

154 Ivo Bojanovski, „Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji“, *Djela ANUBiH* XLVII (1974), 31, 214, 220.; Mirko Marković, „Klekovača (1961 m)“, *Naše planine* XIV (1962), br. 5–6: 111.; Topografska karta 471 Drvar, 1:100 000 (Beograd: Vojnogeografski institut, 1972).

155 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 128.

156 Marino Sanudo, *I diarii XIII* (Venezia, 1886), 342.

157 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 129.

158 U međuvremenu je Novaković poginuo u borbi s Francuzima. Vidi: Sanudo, *I diarii XIV*, 622.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 38 4.6.2021. 11:41:11

- Juraj iz Nina s 23 husara (80 dukata),
- Marko iz Zadra s 35 husara (111 dukata).[159]
- Početkom srpnja Turci su spalili neka sela na području Zagrebačke biskupije.[160]
- Nakon što su akindžije prodrle u okolicu Metlike Ivan Karlović (Englezi ga nazivaju *John de Carlis*) pobio je 300 konjanika iz prethodnice osmanskog odreda, a onda je razbio glavninu od 1.200 Turaka, od kojih je pobjeglo samo njih 40.[161]
- Vojnici (oko 60 konjanika i 500 pješaka) Krste Frankapana istjerali su krajem kolovoza Mlečane iz utvrde Rašpor kod Buzeta, a osim toga trebali su osvojiti Roč i Hum, koji bi zajedno postali Krstin posjed.[162]
- Ban Imre Perenyi pozivao je 1512. staleže da se pomogne Hrvatsku u koju su u studenome provalili Turci. U to doba bila je osvojena tvrđava Srebrenik i Srebrenička banovina.[163]
- Odred od 125 husara, od kojih su većina bili Hrvati, pratio je glavnog zapovjednika carskih snaga, Wilhelma von Roggendorfa, na putu od Brescie do Milana[164]

– *OPERACIJE I AKCIJE 1513. – BITKA KOD DUBICE*

- Turci su u veljači pokušali osvojiti utvrdu Sinj, ali im to nije uspjelo samo zato jer je poplava rijeke Cetine spriječila njihovo djelovanje.[165]
- Neimenovani Hrvat iz sastava mletačke vojske u svibnju prebjegao je na carsku stranu i donio podatke o jakost i sastavu „Markovaca", tj. Mlečana, a na Duhove su to napravila još dvojica Hrvata.[166]
- Turci su osvojili tvrđavu Čačvinu (17 km jugoistočno od Sinja) prije 15. lipnja (Sl. 1). Mletački knezovi su nju i Klis smatrali ključevima

159 Sanudo, *I diarii XIV*, 394. Ukupno 128 husara, uz trošak od 418 dukata. Omjeri su nejednaki, što znači da su pregovori o unajmljivanju vođeni pojedinačno, a svota je ovisila i o opremljenosti husara.

160 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 131; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 324.

161 Robert H. Brodie, *Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Vol I., second edition*, Part I. (London: Stationery Office, 1920), 710-711.

162 Sanudo, *I diarii XIV*, 642-643.

163 Mesić, „Gradja mojih razprava", 153–157; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 324 / 597.

164 Vincenzo Joppi, „Diario del campo tedesco nella guerra veneta dal 1512 al 1516 di un contemporaneo", *Archivio veneto* XXXIV (1887), 141.

165 Mesić, „Gradja mojih razprava", 159.

166 Joppi, „Diario del campo" (1887), 152.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 39 4.6.2021. 11:41:11

grada Splita, koji je u to vrijeme imao slabe zidine.[167]

- Turci su u lipnju osvojili još dvije utvrde na jugu Hrvatske, Sinj i Nutijak (14 km jugoistočno od Sinja).[168]
- Petar Berislavić je imenovan za bana 24. lipnja 1513. i nakon toga se iz Budima uputio u Hrvatsku.[169]

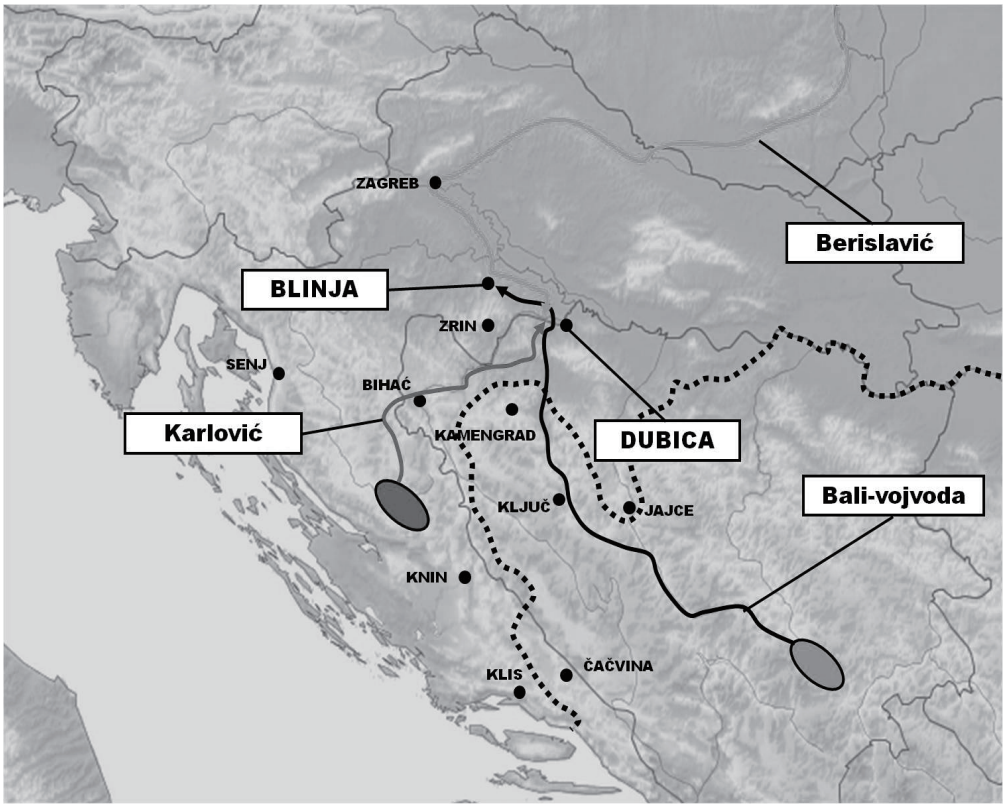

Slika 1: Smjerovi kretanja banderija bana Petra Berislavića, grofa Ivana Karlovića te akindžijskog odreda Bali-vojvode prije bitke kod Dubice 1513. Isprekidano je prikazana crta razgraničenja prema Osmanskom Carstvu, kao i važnije utvrde.

167 Sanudo, *I diarii XII*, 53-54.; Marino Sanudo, *I diarii XVI* (Venezia, 1886), 436. Čačvina je na jednom grebenu jugozapadno od Kamešnice i nadzirala je put Sinjsko polje – Livanjsko polje.

168 Sanudo, *I diarii XVI*, 410.; Gligo, *Govori protiv Turaka*, 323-324 / 596. Nutijak je na desnoj obali Cetine.

169 U vojsci su bili banderijalci ostrogonskog i pečuškog nadbiskupa. Sanudo, *I diarii XVI*, 409; Klaić, *Povjest Hrvata II. dio III.*, 253. Berislavić je bio prepošt, a kao ugarski poslanik 1504. nazočio je proslavi treće godišnjice duždevanja Leonarda Loredana, te je tom prigodom zatražio novčanu pomoć koju je Republika isplaćivala Ugarskoj. Vidi: Sanudo, *I diarii VI*, 71.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 40 4.6.2021. 11:41:12

Prijedlog rekonstrukcije bitke

Bitka kod Dubice dogodila se 16. kolovoza. Najpouzdanije vijesti o njoj ostavili su jedan sudionik i dva suvremenika – grof Ivan Karlović (1485. – 1531.)[170] te mletački poslanik Antonio Surian (1480. – 1542.)[171] i dubrovački benediktinac Ludovik Crijević *Tuberon* (1459. – 1527.).[172] Kao lokacija navodi se mjesto *između rijeke Une i* ***Crippan*** *(?) dva dana puta iza Zagreba*. Iz Karlovićevih redaka doznajemo kako je poginulo i uhvaćeno 3.000 Turaka.[173] Surian nas izvješćuje da je ban Turcima dao da prijeđu neku rijeku pa ih je onda napao s leđa s Karlovićem.[174] Crijevićev doprinos jest u spominjanju borbe na gazu rijeke Une.[175] Već pri identificiranju mjesta boja nastaje niz problema.[176] Prijedlog „iza" (Zagreba) otkriva nam informatora koji domicilno dolazi iz smjera Ugarske u Zagreb i odatle nastavlja desnom stranom Save nizvodno. Dok je Una prepoznatljiva na prvi pogled, lokalitet *Crippan* ne otkriva mnogo. Izgleda da to nije ime (neke) druge rijeke, jer pisar nije uporabio akuzativ množine, pa preostaje druga mogućnost kako se radi o nekom orografskom

170 Dino Mujadžević i redakcija, „Karlović, Ivan", u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7 (Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2009), 109-110.

171 Giuseppe Trebbi, „Surian, Antonio", u: *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 94 (Roma: Trecani, 2019), 454–457.

172 Stjepan Antoljak, „Crijević, Ludovik Tuberon", u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2 (Zagreb: JLZ, 1989), 719–720.

173 Sanudo, *I diarii XVI*, 671. – ... di la rota data per hongari a' turchi 3000 *inter flumen Hun et Crippan bidui itinere ultra Zagabria* a dì 16 Avosto per domino Petro Berislo ..., 673. – *De novitatibus scribere possumus vestræ reverendissimæ dignitati qualiter reverendissimus dominus Petrus Berislus banus Croaciæ Bassan debellavit, in quo bello tria millia turcarum trucidata et capta fuerunt; et qui ex bello aufugerunt, in nostro territorio omnes fuerunt trucidati et capti. Vayvoda transilvaniensis cum triginta millibus hominum profectus est versus Zinidirevo; quod hactenus fecerit, ignoramus. Nos vero, Deo dante, cum nostro domino bano Bosinam sumus intraturi: rogamus Deum ut secundet fortunam. Et bene valeat vestra reverendissima dignitas ad vota.*
Ex Drugnia, feria secunda ante festum Sancti Bartholomei apostoli, 1513.
Joannes comes Corbaviæ ctc.

174 Marino Sanudo, *I diarii XVII* (Venezia, 1886), 79. – *... Come quel reverendo domino Petro Berislo vicebano in Croatia si ha portato ben contra turchi, qual li lassò passar certa fiumara, poi li deno adosso col conte Zuanne di Corbavia, et ne amazono 5000 turchi ...*

175 Crijević Tuberon, *Ludovici Tuberonis*, 231.

176 U sekundarnim vrelima često se susrećemo s netočnim geografskim podacima, no i u starijoj historiografiji nailazimo na slabo poznavanje opće geografije, pa se tako za livanjsku rijeku Bistricu navodi da utječe u Vrbas. Vidi: Mesić, „Hrvati na izmaku XV.", 421. U bilješci 3) Mesić nije identificirao Oprominje kao današnje Miljevce podno planine Promine. Nedovoljno poznavanje povijesne geografije također je boljka nekih recentnih radova. Usporedi s referentnim djelom: Vlatka Dugački, Krešimir Regan (ur.), *Hrvatski povijesni atlas* (Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2018), 172-173, 422-423. Mrnavić je krenuo i korak dalje pa je sve topografske elemente svoje priče prilagodio nekom zemljovidu onog vremena. Vidi: Palameta, „Narativ o bitki", 144.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 41 4.6.2021. 11:41:12

objektu – u obzir dolazi i lijeva i desna obala. Ukoliko spomenuta dva dana puta pretvorimo u današnje mjere, uza sve tolerancije ne bi se smjelo računati na raspon širi od 60 – 80 km, a na tim dvama graničnim udaljenostima od Zagreba nalaze se naselja Blinjski Kut i Slovinci. Još je gore nepoznavanje teritorijalnog rasprostiranja, bilo u pravno-tradicijskom, bilo u faktičkom smislu. Naime, Tomašiću je desna obala Une teritorij Bosne, što je netočno i protivno promišljanju njegova vremena, a taj prostor se kao hrvatski teritorij označavao čak i na stranim zemljovidima (Sl. 2).

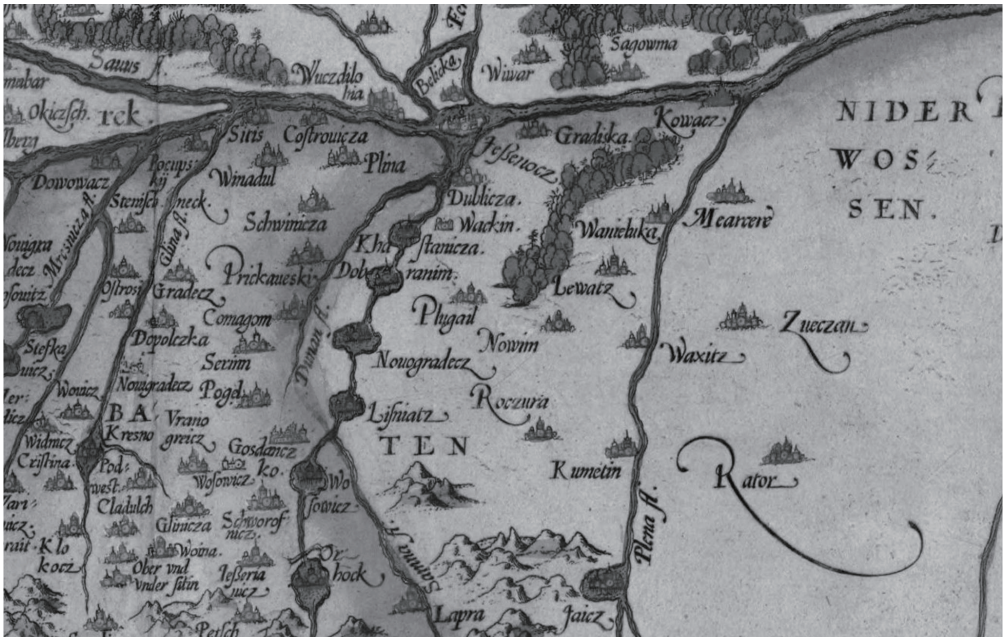

Slika 2: Detalj karte Augustina Hirschvogela iz 1587. Druga rijeka zdesna je Una, a od njenog ušća prema jugu su prikazani: Jasenovac (*Jeßenocz*), Dubica (*Dublicza*), Baćin (*Wackin*), Kostajnica (*Khastanicza*), Dobra njiva (*Dobranim*), Novigrad (*Nouogradecz*), Lišnjak (*Lisniatz*), Bušević (*Wosowicz*) i Otok (*Othock*). Teritorij Bosne (*Nider Wosen*) doseže do Une i preko nje, što je moglo potaknuti Mrnavića da Unu proglasi granicom. Izvor: Stanford Libraries, Augustin Hirschvogel, *Schlavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae Finitimarumque Regionum Nova Descriptio*, Antwerpen 1587, dostupno na: https://searchworks-lb.stanford.edu/view/cg861qk8548)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 42 4.6.2021. 11:41:13

Miklós (Nikola) Istvánffy (1538. – 1615.)[177] navodi kako su Turci prešli Savu i pokrenuli pljačkaški pohod prema prostoru između Save i Une, što je potpuni besmisao, jer proizlazi da su Turci došli sa sjevera iz Slavonije. Dalje nastavlja – nedaleko od utvrde i grada Dubice, gdje Una utječe u Savu započela je bitka u kojoj je ubijeno više od dvije tisuće napadača.[178] Od toga je potvrđen samo približan broj poginulih, a lokacija kod Dubice pojavljuje se bez navođenja izvora. Mrnavić se u gradnji svoje pretenciozne biografije poslužio Istvánffyjem na način da je za okosnicu svoje priče pune hagiografskih elemenata uzeo njegov tekst o bitki, prilagodio ga je predviđenoj svrsi, a nešto je posudio i od Tomašića, ali nije preuzeo navodnih 7.000 izginulih Turaka.[179] Služeći se također Istvanffyjevom „Historijom" Pavao Ritter Vitezović (1652. – 1713.) navodi kako je u bitci bilo poginulo 2.000 Turaka, a mnogi su se utopili u Savi.[180] Metodom prosječnog kroničara dao je odgovore na klasična čitateljska pitanja: tko?, što?, kad?, gdje? i koliko?, i dalje nije išao.

Tijek događaja koji su prethodili bitki kod Dubice, a predstavljaju niz pokreta vojnih odreda, započeo je prodorom turskih konjaničkih snaga preko rijeke Une. Prijelazak je proveden na neimenovanom gazu između Kostajnice i Dubice (Sl. 1), zato jer se otuda moglo najlakše nastaviti s upadom prema donjem Pokuplju. U to vrijeme Berislavić se približavao Zagrebu sa svojim snagama iz smjera Križevaca. Njegov je plan bio da se uz pomoć ugarskih banderijalaca,[181] odreda Franje Berislavića te hrvatske velikaške vojske, pokuša suzbiti tursko napredovanje na prostoru Sinja (vidi gore), o čemu je zacijelo bio izvješćen, međutim, zbog novonastale situacije u Pounju, došlo je do promjene. Za to vrijeme turske snage su pokušale zauzeti utvrdu Blinju (15 km južno od Siska[182]), ali kad su od svojih izvidnika doznale za približavanje kontingenta bana Berislavića, odustale su od opsade i počele se vraćati prema Uni. Ovdje se postavlja pitanje na kojem su gazu namjeravale prijeći rijeku, za što se nameću kao vjerojatna dva smjera povlače-

177 Iva Mandušić, „Istvánffy, Miklós", u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6 (Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2005), 58–59.

178 Miklós Istvánffy, *Historia Regni Hungariae* (Vienna; Praga; Tergestum: Johann Thomas Trattner, 1758), 38.

179 Palameta, „Narativ o bitki", 146–148.

180 Vitezović, *Kronika Aliti Szpomen*, 134.

181 Radi se banderijalcima vesprimske i pečuške biskupije te manjem dvorskom kontingentu. Ako uzmemo podatak kako je vesprimski biskup 1498. mogao podignuti 200 konjanika, onda treba najmanje s tim brojem računati i u 1513. Vidi: Verböczy, *Decretum generale*, 284.

182 Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća* (Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995), 185, 219–220.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 43 4.6.2021. 11:41:13

nja − prema Dubici preko Slovinaca (oko 45 km), ili prema Kostajnici preko Umetića, dolinom rječice Sunje (oko 20 km). Budući da se bitka tradicionalno locira kod Dubice, pokušat ćemo argumentirati tu opciju. Odmah u početku treba kazati kako se gaz na Uni nije nužno morao nalaziti neposredno kod grada Dubice, nego je mogao biti i negdje u bližoj okolici. Nikola IV. Zrinski je opisujući rijeku Unu naveo kako se nizvodno od Kostajnice pa prema ušću u Savu nalazi nekoliko gazova.[183] Prema jednom mletačkom dubinskom izvidniku bitka je bila u blizini Kostajnice.[184] Kad se sagledaju geografske značajke šireg područja, onda u obzir dolaze dva vjerojatna planirana smjera povratka. Prvi povoljniji imao bi etape: Blinja → gaz kod Baćina → dolina rijeke Mlječanice → dolina rijeke Sane → Ključ, a drugi manje povoljan: Blinja → gaz nizvodno od Dubice (nasuprot Draksenića − u srednjem vijeku selo Poljana[185]) → dolina Mlječanice → dolina Sane → Ključ (Sl. 3). Konačnu prevagu u korist prvog smjera donose nam rekogniscirani smjerovi antičkih prometnica. Riječ je dvjema cestama, jedna je povezivala nekoć Sisciju i Servicij (Gradiška), a preko Utolice izlazila je na Unu kod gaza u Baćinu, a onda se na desnoj obali na nju spajala cesta iz Salone preko Salvija (Halapić na Glamočkom polju) i Ključa.[186] Koristeći ove antičke i srednjovjekovne prometnice od strane Siska − Turci u povlačenju, a Berislavić u kontroliranom gonjenju, valja objasniti jedan detalj. Naime, ban nije raspolagao topovima pa je manevarski bio mnogo više nesputan, što pak postavlja pitanje zašto nije napao odmah ili tijekom povlačenja. Odgovor leži u dvjema njegovim promišljenim odlukama. Prvo, znajući za tursku improviziranu palisadnu utvrdu, nije pokušavao izvesti napad konjaništvom na nju, jer bi to bilo pogubno po njegove snage. Osim toga, spomenuta cesta na dionici od brijega Kaluđer preko bregova Velebit, Visojla do Kamenika išla je relativno horizontalnim uskim hrptom uzvisine iznad Une, omeđenim dubodolinama (Sl. 3 i 4). Takva konfiguracija terena bila je povoljna za akindžije u povlačenju, a goniteljima je ograničavala manevar.

183 Johann Weikhard Valvasor, *Die Ehre deß Herzogthums Crain* XII., Nürnberg: W. M. Endter, 1689), 435.

184 Sanudo, *I diarii XVII*, 71. – *... in uno loco si chiama Costoniza ...*

185 Josip Buturac, „Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine“, *Starine JAZU* 59 (1984), 70-73.

186 Bojanovski, „Dolabelin sistem cesta“, 75, 78, 212, 218, 229.; Ivo Bojanovski, „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (IV): Rimska cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija“, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* XXII (1984), br. 20: 160, 165-166. Tamo je u antici bio kameni most.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 44 4.6.2021. 11:41:14

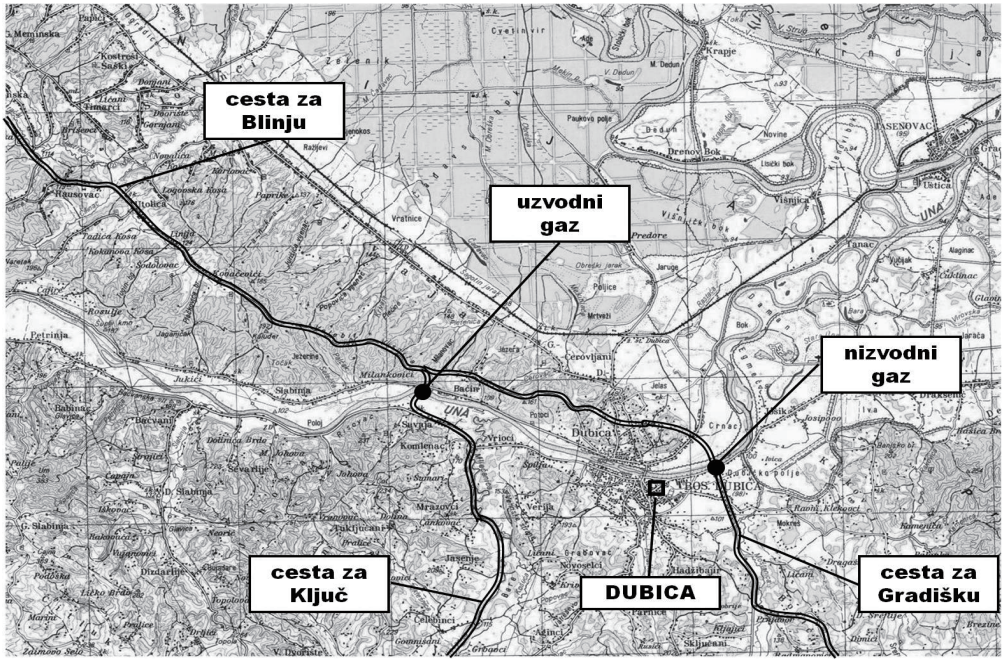

Slika 3: Prikaz trasa antičkih cesta i položaji uzvodnog i nizvodnog gaza na Uni te utvrde Dubice. (Detalj topografske karte TK 1:50000, Beograd 1977.))

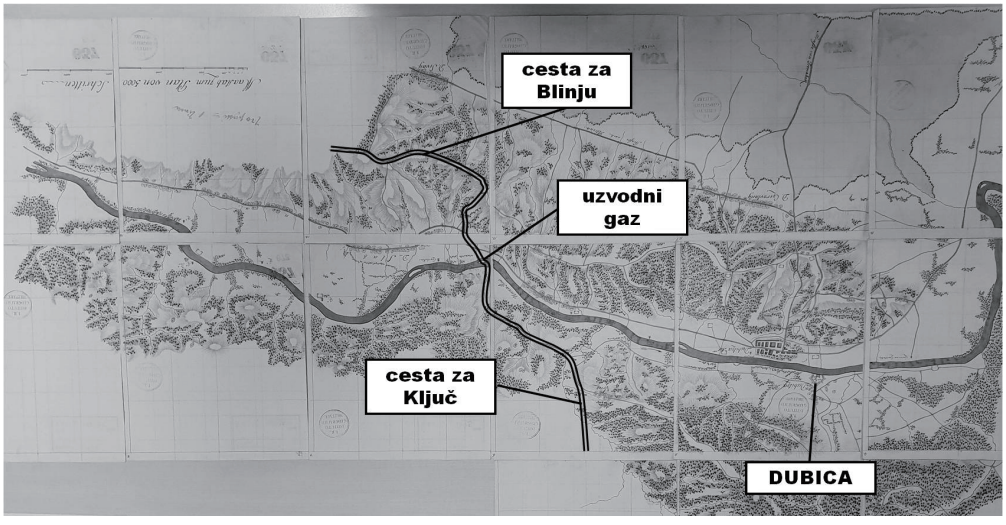

Slika 4: Zemljovid okolice nove (Hrvatske) Dubice i stare (Bosanske) Dubice s kraja 19. stoljeća s istaknutim prikazom ceste prema gazu kod sela Baćin. Na tome je mjestu na Uni bio sprud. (Ratni arhiv, Beč. Sign. AT-OeStAKA KPS KS G I h, 143-25). Srdačno zahvaljujem Hrvoju Kekezu na ustupljenoj fotografiji zemljovida.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 45 4.6.2021. 11:41:15

Drugo, što očito Turci nisu znali, ban je čekao na dolazak Karlovićeve vojske, kojoj je trebalo nekoliko dana da stigne unskim putem iz Like (za približnu udaljenost od 150 km, to bi bilo 5-6 dana).[187] Karloviću su se putem priključili još neki velikaši, među njima i Nikola III. Zrinski (Sl. 1). Turski zapovjednik je ovo čekanje vjerojatno protumačio kao nedostatak hrabrosti kod Berislavića uslijed nedovoljnog broja vojnika za izravni napad, te je odlučio prijeći Unu u smjeru juga. Mjesto gaza bilo je u blizini lokaliteta ***Crippan*** (?) (Sl. 4 i 5). Općenito se forsiranje rijeke smatra jednim od najrizičnijih trenutaka u pokretu vojnih snaga.[188] Za to vrijeme hrvatski banderiji na čelu kojih je bio Karlović pristigli su na desnu stranu Une, uspostavivši prethodno kontakt s Berislavićem radi usklađivanja djelovanja, a istodobno čuvajući svoju tajnost nazočnosti od motrenja Turaka. Prema Clausewitzu, zapovjednik koji vodi borbeno spremnu kolonu duž neke rijeke, drži se u odnosu na protivnika uvijek suprotne obale,[189] a tako je postupio i Karlović. Turci su, došavši na gaz, morali postaviti nekakvu zalaznicu jer su svu opasnost vidjeli samo sa strane Berislavićevih konjanika te su pod njezinom zaštitom počeli prelaziti Unu. Prvi nezadrživi juriš pokrenuo je ban i time ubrzao prelazak turskih snaga čime im je poremetio poredak. Nekoliko stotina akindžija izvuklo se na desnu obalu, a onda je nastupio razorni udar Karlovićeve vojske koja ih je većinom pregazila, a ostatak su pohvatali u neposrednoj okolici (Sl. 5). Epsko pretjerivanje u Mrnavićevom izlaganju prvenstveno se odnosi na brojno stanje turskog akindžijskog odreda. Turaka je navodno bilo 12.000 ili čak više. Svi su navodno stradali od mača ili utapljanjem, međutim, primarni izvori govore o 2 – 3.000 poginulih Turaka.[190] Ako uzmemo da je prije Mohačke bitke 1526. bilo sabrano i prozvano 3.000 konjanika iz Bosanskog sandžaka koji je bio znatno veći nego naše godine 1513., onda ovo kod Dubice izgleda kao vjerodostojan, ali i najveći mogući brojčani podatak.[191] Međutim, sumnju u

187 Vidi posjede Ivana Karlovića: Dugački, Regan, *Hrvatski povijesni atlas*, 172-173, 422-423; Bojanovski, „Dolabelin sistem cesta", 230.

188 Clausewitz, *Vom Kriege*, 165, 471, 479, 486.

189 Clausewitz, *Vom Kriege*, 95.

190 Vidi: Mrnavić, *Vita Petri Berislavi*, 13, 15, (24, 28). Vrlo je zanimljiv nedostatak svijesti o formacijskoj geometriji ranog novog doba. Primjerice, o propisanim razmacima između konjanika tijekom hodnje. Uzmemo li ovih 3.000 Turaka kao jednorednu kolonu, onda bi ona, uz propisani razmak od 5 m, bila duga 15 km. U troredu to iznosi 5 km, a u petoredu 3 km. Dakle, kolika god da je Una široka (u naše doba oko 150 m kod Baćina i kod mosta u Hrvatskoj Dubici, ili najčešće oko 110 m uzvodno do Kostajnice) većina Turaka bila je još uvijek na suprotnim obalama – ali razdvojena.

191 Ahmed S. Aličić, „Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV (1976), 181, 188.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 46 4.6.2021. 11:41:15

toliki broj poginulih agresora nameću kroničarski zapisi o kontinuiranim napadima turskih odreda 1514. i sljedećih godina (vidi dolje), što ne bi bilo moguće zbog iscrpljenosti ljudskih resursa. Kao logičan nastavak djelovanja vojske bana Petra Berislavića trebala je uslijediti eksploatacija bitke. Izgleda kako su ban i Karlović predlagali dalji prodor prema Ključu i eventualno oslobađanje nekih od osvojenih utvrda u turskoj teritorijalnoj izbočini između Knina i Jajca, no od toga nije bilo ništa.[192] Teško je tvrditi što je bio razlog propuštanju prigode, ali moglo bi biti umor, gubitci, nedostatak potpore ili jednostavno protivljenje ugarskog kontingenta koji uz zakonom utemeljeni izgovor nije htio ratovati izvan granica.

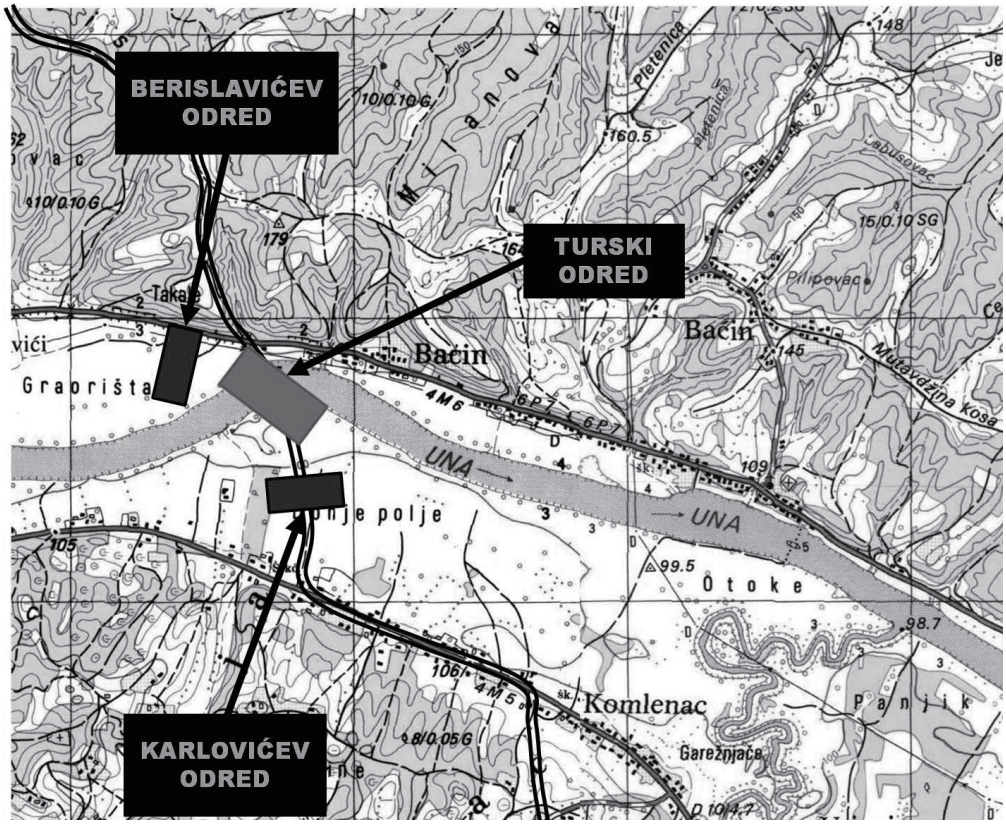

Slika 5: Prikaz bitke kod Dubice 16. kolovoza 1513. Položaj Berislavićevog odreda je na lijevoj obali, Turaka u fazi prijelaza rijeke, a Karlovićevog odreda na desnoj obali Une. Ucrtana je i trasa ceste. (Detalji topografskih karata Bosanska Dubica 372-1-4 i 372-2-3, TK 1:25000, Beograd 1977.)

192 Sanudo, *I diarii XVI*, 673.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 47 4.6.2021. 11:41:16

Mletački lokalni dužnosnici nisu propustili pribaviti informacije o bitki izravno iz Hrvatske. Tako je zapovjednik plaćenika iz Udina uputio jednog svog vojnika, samostrijelca Luku Hrvata, da pod izlikom kupnje novog konja ode što bliže mjestu događaja i da sazna što više o daljim planovima Berislavića i hrvatskih plemića. Prema njegovom izvješću Mihovil Frankapan i Ivan Karlović boravili su u Ljubljani radi vojnih poslova, a u Postojni je Krsto Frankapan spremao prodor u Furlaniju.[193]

- Vladislav II. Kosača, unuk hercega Stjepana, kao mletački plaćenik na čelu konjaničke postrojbe ratovao je po Furlaniji.[194]
- U prosincu 1513. Krsto Frankapan osvojio je mletačku utvrdu Maran u Furlaniji te ju je, postavši njezin zapovjednik, uspješno branio od mletačkih protunapada.[195]

Operacije i akcije 1514.

- Krsto i Mihovil Frankapan zapovijedajući vojskom od 800 konjanika i 2.000 pješaka početkom siječnja pokrenuli su napad na mletačku Gradiscu i Monfalcone.[196]
- Nikola III. Zrinski navodno je propustio turske akindžije da prevale u Hrvatsku i odvedu oko 7.000 duša.[197]
- Turci su pokušali osvojiti Knin, što im nije pošlo za rukom, ali su uspjeli spaliti podgrađe. Tijekom borbi pretrpjeli su znatne gubitke, a poginuo je i pašin sin. Nakon toga su se početkom ožujka morali povući natrag u Bosnu.[198] Izgleda da je ugarska posada tvrđave bila u posvemašnjoj panici jer su zatražili od šibenskog kneza da pošalje u pomoć fuste,[199] na što im je ovaj odgovorio kako to nije moguće jer Krka nije plovna.
- Tijekom opsade Osoppa u Furlaniji, na obje strane – napadača i branitelja, sudjelovali su vojnici iz Hrvatske. Tijekom borbi bio je

193 Sanudo, *I diarii XVII*, 71-72.

194 Sanudo, *I diarii XVII*, 167, 230.

195 Azio, *Diarii udinesi*, 237; Vincenzo Joppi, „Diario del campo tedesco nella guerra veneta dal 1512 al 1516 di un contemporaneo", *Archivio veneto* XXXV (1888), 110; Sanudo, *I diarii XVII*, 381-382, 436.

196 Sanudo, *I diarii XVII*, 439, 456.

197 Sanudo, *I diarii XVII*, 496.

198 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 139; Sanudo, *I diarii XVIII*, 21, 63.

199 Fusta je brod s pogonom na jedra i vesla, manjih dimenzija od galije. Vidi: Benedikt Kotruljević, *De navigatione / O plovidbi*, prev. Damir Salopek (Zagreb: Ex libris, 2005), 105, 111.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 48 4.6.2021. 11:41:16

ozlijeđen Krsto Frankapan, a na bojištu su poginuli i neki neimenovani Hrvati pa su ih mrtvačkim sanducima prevezli u Hrvatsku, a neki su bili zarobljeni.[200]

- Prema mletačkom izvješću Krsto Frankapan je u ožujku 1514., kao jedan od carskih zapovjednika, proveo represalije nad mletačkim podanicima iz nekih sela u blizini Marana na način da je muškarcima do 60 godina dao izvaditi oči.[201] Mlečani su ga zarobili 6. lipnja nakon manje akcije kod Gradisce.[202]
- Ugarski poslanik u Veneciji zatražio je financijsku pomoć, a od te svote samo ban Berislavić zahtijevao je 30.000 dukata, no Senat je odobrio 10.000 od čega je vrijednost pomoći u suknu, žitu, topovima i barutu iznosila polovicu te svote.[203]
- Mletački knez Krka sklopio je 3. lipnja primirje s nekim Frankapanima (vjerojatno Bernardinovom strankom) koji su željeli vratiti Senj.[204]
- Početkom srpnja Ferdinand (Ferando) Frankapan provalio je u mletački dio Istre radi pljačke.[205]
- Prema izvješću zadarskog kneza i kapetana krajem rujna Turci i martolozi provalili su u Liku (južnu i istočnu) koja je pripadala Ivanu Karloviću te su zarobili 3.000 duša, krupne stoke od 10 do 19.000 glava, a sitne 80.000. Time su slomili gospodarski temelj obrane tog dijela Hrvatske.[206]
- Na to je 4. listopada stigla vojska bana Berislavića i nekih Frankapana sastavljena od 1.000 oklopnika i 1.000 husara. Unatoč tome Karlovićevi podanici (vjerojatno Vlasi) izbjegli su na turski teritorij kako ne bi bili opljačkani.[207]

200 Sanudo, *I diarii XVII*, 559, 571, 579-580; Sanudo, *I diarii XVIII*, 65, 69, 82–83, 94; Joppi, „Diario del campo“ (1888), 114.

201 Sanudo, *I diarii XVIII*, 26, 257.
Usporedi kazne na Hvaru koje su nad pobunjenicima proveli Mlečani. Vidi: Marino Sanudo, *I diarii XIX* (Venezia, 1887), 303.

202 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 139.; Sanudo, *I diarii XVIII*, 256.

203 Sanudo, *I diarii XVIII*, 255.

204 Sanudo, *I diarii XVIII*, 257.

205 Sanudo, *I diarii XVIII*, 340, 399.

206 Sanudo, *I diarii XIX*, 123.

207 Sanudo, *I diarii XIX*, 147.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 49 4.6.2021. 11:41:16

- U ratu protiv Safavida u kolovozu 1514. sudjelovao je neki *Jasichio di Corvatia*, a bio je viši zapovjednik u janjičarskom korpusu. Sultan Selim II. poslao ga je da zatraži pomoć od mamelučkog sultana.[208]

Operacije i akcije 1515.

- Ban Petar Berislavić došao je sredinom veljače na područje oko srednjeg toka Une (5 dana hoda od Zadra) s vojskom od 800 konjanika, koja je trebala biti pojačana do broja od 2.000 konjanika. Prema riječima mletačkog doušnika Jurja Benkovića, ban je zaprijetio kako namjerava doći u Trogir kako bi održao misu (drugim riječima: ušao vojskom u grad).[209]
- Hrvatski vojnici činili su posadu utvrde Maran u Furlaniji, koja je pripadala caru.[210]
- Turci su početkom ožujka opljačkali okolicu Senja i odveli 800 duša.[211]
- Šibenčanin Nikola Ljubenić ugovorio je s Venecijom vojnu službu za 5 konjanika uz plaću od 8 dukata godišnje po vojniku, a uz to je ponudio dovođenje većeg broja bosanskih konjanika u mletačku službu.[212]
- Berislavić je krajem svibnja zapovijedajući vojskom od navodno 10.000 vojnika pretrpio težak poraz od bosanskog sandžakbega (paše) u prostoru istočno od Novigrada na Uni.[213]
- Turci su nenavedenog nadnevka tri dana i noći opsjedali i napadali utvrdu Gradec pokraj Petrinje.[214]
- Kardinal Matthäus Lang poslao je pismo potpore i ohrabrenja utamničenom Krsti Frankapanu.[215]
- Turci su u rujnu pljačkali okolicu Šibenika i Splita.[216]

208 Sanudo, *I diarii XIX*, 175-176.

209 Sanudo, *I diarii XIX*, 445.

210 Sanudo, *I diarii XX*, 39, 65.

211 Sanudo, *I diarii XX*, 55.

212 Sanudo, *I diarii XX*, 178.

213 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 141; Peričić, „Vranski priori Ivan", 305.

214 Vramec, *Kronika vezda znovich*, 53rv (jednostrano paginirano); Klaić, „Antun Vramec", 53.

215 Sanudo, *I diarii XXI*, 72-73.

216 Sanudo, *I diarii XXI*, 131.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 50 4.6.2021. 11:41:17

- nesloga u Klisu – neki surađuju s Turcima i ne daju signale upozorenja o dolasku akindžija.[217]

Operacije i akcije 1516.

- Turci su u veljači 1516. pljačkali okolicu Šibenika.[218] Početkom prosinca odred od 100 konjanika i 300 pješaka, naoružanih arkebuzama i opremljenih ljestvama, napao je Kaštel Sućurac. Nakon što su ih branitelji odbili, Turci su se vratili do Klisa, gdje su se odmorili. Prema tvrdnji splitskog kneza Klišani su plaćali tribut sultanu.[219]
- Podban Batthyány u ožujku je opskrbio namirnicama posadu tvrđave Jajce.[220]
- U travnju je turska vojska od oko 3.000 konjanika boravila na prostoru gornjeg Pounja s namjerom pljačkanja okolice Senja.[221]

Papa Leon X. (1513. – 1521.)[222] napravio je 1516. izvanredno detaljan, nerealno ambiciozan, financijski nepokriven (okvirni troškovi oko 8.000.000 dukata) i praktički neostvarljiv plan istjerivanja Turaka iz Europe, povratka na vlast vazalskih muslimanskih vladara u sjevernoj Africi, zauzimanja Egipta i oslobađanja Konstantinopola. Od cijele ideje, već sama početna točka – sklapanja mira među do tada višestrano zaraćenim kršćanskim europskim državama bila je prevelik zalogaj čak i za upornu papinsku diplomaciju.[223] Ipak, ako pogledamo samo realne detalje Leonovog plana, onda u njima prepoznamo posljednju mogućnost da se hrvatske zemlje obrane i sačuvaju u onakvim političkim, crkvenim i kulturnim okvirima kakvi su bili prije 1463. Tu je prije svega izravna pomoć banu Berislaviću,[224] ali još više od toga animiranje političkih čimbenika u habsburškim nasljednim zemljama

217 Sanudo, *I diarii XXI*, 131.

218 Sanudo, *I diarii XXI*, 533.

219 Sanudo, *I diarii XXIII*, 508-509.

220 Mesić, „Gradja mojih razprava“, 168.

221 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 142.

222 Christian Fichtinger, *Lexikon der Heiligen und Päpste* (Frankfurt; Berlin: Ullstein, 1995), 243-246. Leon X. zvao je krsnim imenom Giovanni de'Medici, sin vojvode Lorenza iz Firenze.

223 Kenneth M. Setton, „Pope Leo X and the Turkish peril“, *The American Philosophical Society* 113 (1969), br. 1: 371, 375, 380, 384, 393, 402-406, 414-415. Plan je prikazan i francuskom kralju. Vidi: Charrière, *Négociations de la France*, 13-20.

224 Setton, „Pope Leo X“, 382, 388–389.; Mladen Hudec, „Rekonstrukcija Papinske kule u Senju“, *Senjski zbornik* 22 (1995), 96.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 51 4.6.2021. 11:41:17

i uspostava redovnih kanala dostave pomoći i izravnog vojnog angažmana. Upravo o tome raspravljalo se u Innsbrucku 1518.[225] No uslijed raskola u ugarskom društvu kojeg je ujedinjavala jedino ksenofobija, plemstvo se 1519. odlučilo samostalno obračunati s Turcima, a to je prekinulo dalju provedbu pomoći prema Hrvatskoj.[226] U međuvremenu je Berislavić morao suzbiti planove Bernardina Frankapana koji je još jednom pokušao oteti Senj iz banovih ruku.[227] I dok je zbog neučinkovite obrane grad Skradin zatražio plaćanje danka Turcima,[228] slijedio je pad Beograda.

Post mortem bani

Ugarska je i kao država i kao vojna sila bila u slobodnom padu, i preostale su samo prazne riječi. Poslanik Móré je 1521. pred Senatom uporabio za Ugarsko Kraljevstvo (razumijevajući pod tim imenom zacijelo i Hrvatsku) izraz *...naše kraljevstvo je jedno od predziđa kršćanstva...*, [229] a odmah zatim je apelirao za bilo kakvu pomoć zbog nametnutog *...trajnog rata protiv Turaka...*, ukazujući na korist od učinkovite obrane, koju bi Republika imala s obzirom na njene posjede.[230]

Iz višerazinskih kontakata s nositeljima političke moći u Ugarskoj − velikašima (visokim plemstvom) i prelatima (dijelom pripadnicima visokog plemstva, ali i nižih slojeva društva) te dvorskim dostojanstvenicima (srednje i niže plemstvo) Mlečani su zabilježili njihove glavne negativne značajke: *...Ugri su općenito loš rod ovog svijeta (...) oholi su i arogantni, ne znaju ni vladati, ni upravljati, (...) Gospoda su uzrok svakog zla, (...) Ugri su talog svijeta...*[231] Tako teške riječi ne mogu se naći u mletačkim izvješćima za hrvatsko plemstvo, ali u pojedinačnim slučajevima neke prosudbe nisu nimalo pozitivne. Zaključak je bio *...kako je ovo kraljevstvo moćno, ali je loše upravljano...*, [232] a uslijed

225 Zeibig, „Der Ausschuss-Landtag“, 27, 32, 34, 89-90.

226 Zeibig, „Der Ausschuss-Landtag“, 57-58.; Engel, *The Realm of St Stephen*, 366.

227 Mesić, „Banovanje Petra Berislavića“, 14-15.

228 Sanudo, *I diarii V*, 462, 556.

229 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 167.

230 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 165-167.

231 Sanudo, *I diarii XXXV*, 111. – *Hongari in universali sono la pegior generation dil mondo (...) sono superbi et arroganti, et non sciano nè reger, nè gubernar, (...) Li signori sono causa de ogni male, (...) hongari sono la fece del mondo.*

232 Sanudo, *I diarii XXXV*, 290.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 52 4.6.2021. 11:41:17

toga postoje *...tolike nesloge (...) u Hrvatskoj...*[233] Opći dojam o stanju mogao se širiti na dva načina – preko glasina i preko izvješća iskusnih osoba upućenih u pozadinu zbivanja. Primjer subjektivnosti i netočnog zaključivanja daje nam kroničar Tomašić koji je za pad Karlovićevog Obrovca paušalno okrivio Jurja Posedarskog,[234] a iz kasnije istrage jasno je kako su se vojnici pobunili zbog neisplate plaća i otkazali mu poslušnost.[235] No već su europskim diplomatskim kanalima kolale informacije koje su ozbiljno nagovještavale slom obrane. Već 1520. kardinal Lorenzo Campeggio javlja kardinalu Thomasu Wolseyu kako Hrvati i Slavonci namjeravaju napraviti sporazum s Turcima o propuštanju pljačkaških odreda prema Italiji i habsburškim zemljama.[236] Tako se i dogodilo, jer se vojna nemoć u Hrvatskoj početkom 1522. vidi se iz ljetopiščevih riječi: *...pridoše turci u pivku*[237] *(...) i učiniše mnogi plin, i poidoše s mirom doma...*[238] Uzrok takvom razvoju zbivanja bio je ovaj put Ivan Karlović, a premda njemački ljetopisac govori uopćeno, krivnja je na hrvatskim velikašima: *...O kako su sramotno napuštena naša kršćanska braća! Nitko ne gleda na čast kršćanske vjere, ali zato nitko neće zaboraviti zatražiti vlastitu korist...*[239] Pomoć u ljudstvu Ferdinanda Habsburškog, tada još uvijek samo austrijskog nadvojvode, bila je već u ožujku 1522. upućena prema Kninu, međutim, već na putu bilo je njihovom zapovjedniku jasno koliki je razdor u Hrvatskoj te je bio mišljenja kako od pomoći nema koristi.[240]

Tu, kao i u mnogim drugim prilikama, prvenstveno faktički, upitna je opravdanost naslova *antemurale Christianitatis* – moglo bi se jedino govoriti o *fidelitate*, tj. o *fidelitate Christianitati*.[241] Prema nekim je podatcima u razdoblju

233 Sanudo, *I diarii XXXV*, 99-100.

234 Tomašić, „Chronicon breve“, 24-26.

235 Bratulić, *Hrvatske glagoljične*, 437-444. Kroničari su rijetko iskazivali razumijevanje za egzistencijalne probleme vojnika.

236 John S. Brewer, *Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII*. Vol III., Part I. (London, Longmans, Green, Reader & Dyer, 1867), 206.

237 Pivka je mjesto u Sloveniji jugozapadno od Ljubljane.

238 Ivan Kukuljević Sakcinski, „Kratki ljetopisi hrvatski“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IV*. (1857), 44; Mesić, „Hrvati nakon bana“, 87-89, 149-150.

239 Theodor G. von Karajan, „IV. Georg Kirchmair's Denkwürdigkeiten seiner Zeit 1519-1553.“, *Fontes rerum Austriacarum – Oesterreichische Geschichts-Quellen* 1, (Wien: 1855), 458 – *... O wie gar unnsere cristenliche prueder schmachlieh verlassen! Nyemandt sicht auf der cristelichen Religion er und aufnemen. Aber ains jeden aigner nutz wird zuersuechen nit vergessen ...*

240 Lajos Thalloczy, Antal Hodinka, *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum* I., *Monumenta Hungariae historica diplomataria* 31 (Budapest, 1903), 149-150.

241 Smičiklas, *Poviest hrvatska I.*, 650 – *... Prava je sramota bila, da je neprijatelj ovako lagahno mogao preko naše*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 53 4.6.2021. 11:41:17

od 1468. do 1532. provedeno 77 znatnijih akina osmanske vojske u Kranjsku, Štajersku i zaleđe Trsta. Već sama činjenica da su prodrli do tih carskih pokrajina govori da ih ni banska vojska ni velikaški odredi nisu uspijevali spriječiti u nasilnom prolasku kroz zapadnu Hrvatsku. Naposljetku, u zanemarivo malom broju ti su Turci barem kažnjeni pri povratku – ponovno kroz Hrvatsku.[242] Glede teritorija pod Mlečanima samo zadarski kotar pretrpio je 18 akina (1468. – 1539.).[243] No, s pravom se može pretpostaviti kako je broj provala preko južne Hrvatske prema jadranskim gradovima bio i veći jer su polazna uporišta u Bosni bila mnogo bliža. Proslavljena tvrđava Jajce također nije ostvarivala svoju svrhu. Razumljivo je kako joj dvojica jajačkih banova daju također sjajne epitete, poput – *predziđe kraljevstava* (Hrvatske i Slavonije), ali to je bilo daleko od istine, jer svoju zadaću ova utvrda nije provodila – sjetimo se samo turske vojske koja je prošla mimo nje 1493., a i ove 1513.[244]

Juraj Srijemac (Szerémi György, 1490. – 1542.?), vehementni kritičar ugarske dvorske politike i velikaškog bezumlja u doba Jagelovića, napisao je na početku XIV. poglavlja svojeg djela: *...Tada su ovi izdajnici okrunili magarca Vladislava...*[245] Dvorski kapelan ovom je rečenicom pogodio samu srž iz koje su izrasli svi problemi Ugarske i Hrvatske. No, s ovih dvorskih visina treba se spustiti u tadašnju hrvatsku svakodnevicu u kojoj ne treba mnogo tražiti indicije sličnih zlodjela od kojih je (vele)izdaju i Poljički statut sankcionirao smrću.[246] Popis prijestupnika počet ćemo sa saboterom i pronevjeriteljem Mihovilom Vojkovićem. On je 1522., kao zapovjednik Knina, trebao u tvrđavu dopremiti oružje i opskrbu sastavljenu od čeških topova, baruta i streljiva.

zemlje juriti, kao da nikoga kod kuće neima. ...

242 Jakob Unrest, *Österreichische Chronik*, *Monumenta Germaniae historica – Scriptores rerum Germanicarum, nova series* XI (Weimar: H. Böhlau, 1957), 26-27, 29, 37, 40–44, 52, 63; Stanko Jug, „Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja“, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XXIV (1943), 8-55, 59; Jurković, „Vojni ustroj i obrana“, 124.

243 Bianchi, *Fasti di Zara*, 65-68, 71-72.

244 Thallóczy, Horvát, *Banatus, castrum*, 353-354 – *...castrum prefatum sue maiestatis Jaycza, antemurale regnorum suorum ...*

245 Gusztav Wenzel, *Georgii Sirmiensis Epistola de perdicione regni Hungarorum / Szerémi György II. Lajos és királyok házi káplánja Emlékirata Magyarország romlásáról 1484-1543.*, *Monumenta Hungariae historica* 2/1 (Pest, 1857), 35 – *...Inde quidem coronaverunt asinum Ladislavum Kazimiri isti proditores.*

246 Pera, *Poljički statut*, 416-419 (1440.), 452-453 (1485.). U statutu iz 1440. sankcija je protjerivanje, oduzimanje baštine i oduzimanje „državljanstva“, ali sudeći prema reformaciji iz 1485. slučajevi su se događali u većem broju pa je nova odredba glasila smaknuće, podjednako za pripadnike svih staleških skupina od vlastele, didića, redovnika do običnog kmetića.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 54 4.6.2021. 11:41:17

Umjesto toga prisvojio je cjelokupnu pomoć i pohranio u svojoj utvrdi. U tome su sudjelovali Bernardin i još neki drugi Frankapani.[247] Kroničar pak za pad Knina optužuje nekog Dimitrija Rašanina, i onda nastavlja dalje: za predaju Ostrovice (1523.) kriv je „Toma" Klokočić, a za Obrovac (1527.), spomenuti Juraj Posedarski.[248] Metodologija struke govori kako zbog pojedinih netočnosti treba samo pojačati istraživanje vrela pa se onda u konačnici dođe do potvrde kako je u pozadini predaje stajao Damjan Klokočić.[249] Njega te iste godine u rujnu nalazimo kao formalnog mletačkog plaćenika u Furlaniji, gdje je za Turke vjerojatno prikupljao podatke o obrani tog prostora.[250] Iako motivacija izdajnika može biti mnogovrsna, osvrnut ćemo se samo na onu specifičnu nastalu dolaskom Turaka − prelazak na islam (za takvu osobu u europskoj literaturi onog vremena rabio se termin renegat, a u hrvatskoj – poturica), uključivanje u vojnu strukturu te dobivanje plaće, ili posjeda. To je onda otvaralo mogućnosti daljeg uspona na turskoj vojnoj i posjedovnoj ljestvici. Damjan je postao Mahmud, a za izdaju je nagrađen imanjem koje odgovara tituli zaima.[251] Daleko najveći doseg ostvario je Janos Szapolyai postavši marionetski kralj nakon izdaje kod Mohača.[252]

Stanje rasula opisuje krajem 1523. Mlečanin Lorenzo Orio, poslanik na ugarskome dvoru na povratku s 55-mjesečnog mandata (od 1519.),[253] a dopunjuju ga tajnici: Francesco Massaro u izvješću iz listopada 1523.,[254] i Vicenzo Guidotto u pismima iz siječnja 1524.[255]

247 Thalloczy, Hodinka, *Codex diplomaticus partium*, 139, 143, 151, 164.

248 Tomašić, „Chronicon breve", 24-26. Znakovita je malodušnost koja je dovela do predaje Skradina 1522., a koju su prenosili ugarski vojnici u posadi grada. Vidi: Sanudo, *I diarii XXXV*, 299 – *...quali alcuni da hongari erano stà imputati haver dà favori a Turchi quando veneno a Clissa, e quando fu presa Scardona...*

249 Sanudo, *I diarii XXXV*, 302; Bratulić, *Hrvatske glagoljične*, 437-444; Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae I.*, 196.; Fazileta Hafizović, „Različite refleksije osmanskog osvajanja srednjodalmatinskog zaleđa – Zašto su osmanski popisni defteri nezaobilazni izvori", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 34 (2013), 106, 109.

250 Marino Sanudo, *I diarii XXXIV* (Venezia 1892), 469.

251 Hafizović, „Različite refleksije osmanskog", 109–111.

252 Mesić, „Hrvati nakon bana", 199.

253 Sanudo, *I diarii XXXV*, 295-296.

254 Sanudo, *I diarii XXXV*, 99-116.

255 Sanudo, *I diarii XXXV*, 367.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 55 4.6.2021. 11:41:17

U Hrvatskoj je bilo i gore.[256] Zbog toga što od kralja Ludovika 1523. nije stigla novčana pomoć za obranu Hrvatske, Karlović je razmišljao o ostavci,[257] no ipak je ostao na banskoj dužnosti. Te iste godine Bernardin i Krsto su prikupljali snage da osvoje Senj – ovaj put uz pomoć dobivenu od Habsburgovaca, a nešto i od Mlečana. Razlika je bila samo u tome što su austrijsku javnu pomoć namijenjenu borbi protiv Turaka zlouporabili za svoje svrhe, dok im je mletačka stigla potajno.[258] Nakon neuspjeha, na tome nisu stali – u dogovoru s francuskim kraljem Krsto je trebao organizirati napad Turaka na Kranjsku i Štajersku, kako bi spriječili Ferdinanda u slanju pomoći Karlu V. prije bitke kod Pavije, a za sve to Ferdinand je znao.[259] Iako se dakle Krsto Frankapan iskazao kao beskrupulozni renesansni avanturist, bio je sasvim svjestan svih negativnih značajki vladavine Ludovika II., kao i ostalih ugarskih velikaša, što iznosi 1526.[260] Utoliko više predstavlja promašaj njegovo priklanjanje Janosu Szapolyi. Svojim činom potvrđuje Clausewitzevo razmišljanje kako nije dovoljno voditi sjajne vojne pohode, nego treba imati uvida u šire državne odnose, kako bi se postalo državnikom.[261] Je li kod njega bilo presudno Szapolyajevo obećanje vraćanja Senja, nije toliko bitno, jer ako i jest, Krsto se trebao upitati, čime bi on taj grad branio. Dogodilo bi se ono što je mletački poslanik već ranije izrekao. Za razliku od njega i oca, hrvatsko niže plemstvo uz nekoliko velikaša izabralo je 1. siječnja 1527. Ferdinanda Habsburškog za kralja, po načelu da se pomoć očekuje od onoga koji je zainteresiran za tvoje održanje.[262]

256 Mesić, „Hrvati nakon bana“, 87-89, 93-95.

257 Sanudo, *I diarii XXXV*, 108 – *...Poi li è il magnifico conte Joanne di Corbavia bano di Croatia, bon amico di la Signoria nostra e valentissimo homo, et quando el fo fato ban, protestò non volea haver in custodia nè città nè castello alcuno, ma voleva star alla campagna, dicendoli sapeva ch'el Re non li pressiava nè muniva mai le sue terre e forteze, e quando li venisse una obsidione, li saria forza rendersi, però non volea esser imputato. Al qual non li vien dato la provision dil danaro che li bisogneria alla defension di la Croatia, e lui non ha la spender per esser poverissimo, e cussì non si difende la Croatia: et è di opinion di refutar el banato...*

258 Sanudo, *I diarii XXXIV*, 95-96, 156; Wilhelm Bauer, *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, I. Band, *Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 11.* (Wien: Adolf Holzhausen, 1912), 47–48.

259 Bauer, *Die Korrespondenz Ferdinands*, 275, 285.; Attila Györkös, „Aventurier sans scrupule ou héros national? La carrière de Christophe Frangepan, aristocrate de la Renaissance“, u: *Learning, Intellect an Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe* (Debrecen: Debreceni Egyetem, 2014), 128.

260 Sanudo, *I diarii XLIII*, 121 – *...per ignorantia et non sapere administrare la arte militare li sui capitani, quali per non sapere fare nessuno ordine, nè trovare tempo conveniente alla zornata, ...*; Mesić, „Hrvati nakon bana“, 203.

261 Clausewitz, *Vom Kriege*, 79.

262 Clausewitz, *Vom Kriege*, 535.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 56 4.6.2021. 11:41:17

Zaključak

Politički i upravno hrvatske zemlje bile su podijeljene na nekoliko teritorijalnih cjelina koje su rijetko usklađeno surađivale u zajedničkom interesu – obrani od turskih napada. Oružane snage Hrvatskog Kraljevstva, kao jedne od tih cjelina, bile su formalno pod zapovjedništvom bana, koji je neposredno raspolagao s jednim banderijem konjanika, dok su ostale kontingente trebali prikupiti velikaši. Zbog težnji ugarskog plemstva da zajednički vladar bude ovisan o njihovim odlukama, nije se mogla poduzeti nikakva dugoročna učinkovita obrambena mjera, pa je tako bilo i u Hrvatskoj. No 1508. počeo je ratni sukob Mletačke Republike s njemačkim carem Maksimilijanom I. i drugim državama članicama Cambraiske lige. Kako su sukobljene strane relativno dobro plaćale vojnike, hrvatsko plemstvo, a i ban sklapali su ugovore o unajmljivanju, pa su se tako, primjerice, postrojbe Ivana Ivaniševića i Ivana Karlovića borile za Mlečane, a one Krste Frankapana za cara. Još od 1503. trajalo je lažno primirje između kralja Vladislava II. i sultana Bajazita II. Pogranični turski sandžakbegovi, bosanski i hercegovački, koristeći se konjaništvom spahija i akindžija upadali su na najslabijim točkama obrane, na donjoj i gornjoj Uni te Cetini, prolazili mimo tvrđava, pljačkali i odvodili u roblje hrvatsko pučanstvo, ali i stanovnike carskih i mletačkih pokrajina. Reakcija banske vojske ili pojedinih velikaša bila je zakašnjela zbog dugog vremena prikupljanja i loše logističke potpore. Osim toga pojedini Frankapani bili su u trajnom sukobu s kraljevskom vlašću i među sobom, a k tomu treba dodati i pobunu Botha Andrása, bivšeg bana. U takvim prilikama, došavši izravno iz dvorskih krugova, Petar Berislavić nije mogao, uza sve zalaganje, trajno popraviti ni vojnu situaciju, a kamoli društveno stanje u Hrvatskoj. Ipak njegova pobjeda koju je ostvario 1513. na jednom gazu preko rijeke Une kod Dubice, odjeknula je do Rima. Iako suvremena vrela nisu opširna, moguće je rekonstruirati sukob u kojem je odlučila banova taktika. Turski pljačkaški odred od oko 2 – 3.000 konjanika pri povlačenju je sačekan na Uni, a onda je na njega frontalno udario Berislavić sa svojim snagama, dok je s leđa na Turke udario Ivan Karlović. Od ove pobjede nije bilo neke veće strategijske koristi, jer su Turci nastavili svoje razorne napade, bez obzira na političke granice koje su presijecale hrvatske zemlje. Stradavala su područja primorskih gradova pod Venecijom, kao i rubni slavonski krajevi. Razdor u Ugarskoj, kao i u Hrvatskoj nije prestajao, ali se počela sve jasnije iskazivati potpora iz habsburških zemalja, dok je novčana pomoć Venecije ovisila o političkoj mudrosti dvorskog vrha. Opterećen feudalnom anarhi-

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 57 4.6.2021. 11:41:17

jom u Hrvatskoj, kao i dvorskim spletkama u Ugarskoj, ban Petar Berislavić poginuo je 1520. kod Korenice u sukobu s jednim turskim odredom. Ako je on Mrnaviću *...najveći junak Ugarskog kraljevstva i kršćanske države...*,[263] zacijelo nije bio reorganizator koji bi prilagodio vojnu strukturu banske vojske Hrvatskog Kraljevstva novim izazovima nametnutima od strane Turaka, niti je bio politički autoritet koji bi smirio osione hrvatske velikaše.[264] Oslonac na seljački stalež, odnosno naoružane seoske teritorijalce, dobro ustrojene i uvježbane, što je predlagao Severitan,[265] ako izuzmemo potpuno nekorisnu insurekciju, u vojnom pogledu nije uopće razmatran. Tako nešto uspjeli su napraviti nakon dugotrajnih i bolnih postupaka tek Habsburgovci, a radi vlastite uštede i Mlečani. Stotinjak godina poslije banove smrti jedan francuski diplomat zapisao je sa žaljenjem kako je Hrvatska pusta i zapuštena zbog zloće i tiranije Turaka, a kako je po prirodi mogla biti napučena i obrađena kao Savoja[266] − tu možemo dometnuti − no tek onda bi se s pravom dičila nazivom *antemurale christianitatis*.

263 Mrnavić, *Vita Petri Berislavi*, 2./(3. u izvorniku) – *Summi Hungarici Regni, Christianeq Reipub.*

264 Prosudba o Berislaviću: Smičiklas, *Poviest hrvatska I.*, 685–701; Klaić, *Povjest Hrvata II. dio III.*, 243, 256-261, 279-288, 293, 315.

265 Severitan, *Monoregija*, 254-257.

266 Auguste Boppe, *Journal et correspondance de Gédoyn "Le Turc", consul de France à Alep 1623-1625* (Paris: Typographie Plon-Nourrit et Cie, 1909), 37-38 - *...Au reste, la Croatie est partout montagneuse et ressemble fort bien à la Savoie, comme si la nature avait pris plaisir d'eu faire un original pour en tirer ici la copie, à cella près que la Savoie est habitée et bien cultivée jusqu'au sommet de ses montagnes, mais que le pays de cette Croatie est presque abbandoné par la malignité et la tyrannie des Turcs qui détruisent et n'édifient jamais.*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 58 4.6.2021. 11:41:17

Bibliografija

Objavljeni izvori i literatura

Aličić, Ahmed S. „Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV (1976), 171-202.

Andreis, Mladen. *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*. Trogir: Muzej grada Trogira, 2006.

Antoljak, Stjepan. „Crijević, Ludovik Tuberon“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, 719-720. Zagreb: JLZ, 1989.

Azio, Giovanni Antonio, *Diarii udinesi dall'anno 1508 al 1541 di Leonardo e Gregorio Amaseo e Gio. Antonio Azio*, *Monumenti storici publicati dalla Reggio deputazione Veneta di storia patria* XI., Serie III Cronache e diarii II. Venezia: società, 1884.

Bauer, Wilhelm. *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, I. Band. *Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 11.* Wien: Adolf Holzhausen, 1912.

Bianchi, Carlo Federico. *Fasti di Zara religioso-politico-civili dall'anno 1184 av. Cr. sino all'anno 1888*. Zadar: G. Woditzka, 1888.

Boerio, Giuseppe. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Giovanni Cecchini, 1867.

Bojanovski, Ivo. „Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji“. *Djela ANUBiH* XLVII (1974), 15-249.

Bojanovski, Ivo. „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (IV): Rimska cesta Siscia-Sirmium (Tab. Peut.) i njena topografija“, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* XXII (1984), br. 20: 145–265.

Boppe, Auguste. *Journal et correspondance de Gédoyn "Le Turc", consul de France à Alep 1623-1625*. Paris: Typographie Plon-Nourrit et Cie, 1909.

Bratulić, Josip, ur. *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100.-1527., Acta croatica – Hrvatski spomenici I.* Zagreb: HAZU, 2017.

Braudel, Fernand. *Strukture svakidašnjice – Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*. Zagreb: August Cesarec, 1992.

Brewer, John S. *Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII.* Vol III., Part I. London, Longmans, Green, Reader & Dyer, 1867.

Brodie, Robert H. *Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Vol I., second edition*, Part I. London: Stationery Office, 1920.

Burckhardt, Jacob. *Weltgeschichtliche Betrachtungen.* Leipzig: Alfred Kröner, 1934.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 59 4.6.2021. 11:41:18

Buturac, Josip. „Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine“, *Starine JAZU* 59 (1984), 43–108.
Cessi, Roberto. *I Diarii di Girolamo Priuli (A.A. 1498-1512) 2*, *Rerum italicarum scriptores* XXIV/III. Bologna: Nicola Zanichelli, 1912-1941
Charrière, Ernest. *Négociations de la France dans le Levant I.* Paris: Imprimerie nationale, 1848.
Clausewitz, Carl von. *Vom Kriege*. Berlin: Ullstein, 1998.
Crijević Tuberon, Ludovik. *Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibus suis*. Uredio Vlado Rezar. Zagreb: HIP, 2001.
Česmički, Ivan. *Pjesme i epigrami*. Preveo Nikola Šop. Zagreb: JAZU, 1951.
Čoralić, Lovorka. „Mletačka Republika“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja – Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 503-520. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Dugački, Vlatka; Regan, Krešimir, ur. *Hrvatski povijesni atlas*. Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2018.
Engel, Pál. *The Realm of St Stephen – A History of Medieval Hungary, 895-1526*. Preveo Tamás Pálosfalvi. London; New York: I.B. Tauris Publishers, 2001.
Fabijanec, Sabine Florence. „Gospodarstvo“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja – Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 79-98. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Fichtinger, Christian. *Lexikon der Heiligen und Päpste*. Frankfurt; Berlin: Ullstein, 1995.
Frankapan Modruški, Bernardin. *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku (1522.)*, ur. Ivan Jurković, Violeta Moretti. Modruš: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010.
Fusko, Paladije. *De situ orae Illyrici / Opis obale Ilirika*. Bilješke: Ivan Lučić, prevela Bruna Kuntić-Makvić. Zagreb: Latina et graeca, 1990.
Gligo, Vedran. *Govori protiv Turaka*. Split: Logos, 1983.
Grgin, Borislav. „Hrvatski i slavonski banovi za vladavine Korvina i Jagelovića“. U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara - Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević, 211–215. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.
Grgin, Borislav. „Pregled političkih zbivanja“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja - Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 3-23. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Gullino, Giuseppe. „Le frontiere navale“. U: *Storia di Venezia, IV Il Rinascimento – Politica e Cultura*, uredili Alberto Tenenti, Ugo Tucci, 13-111. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1996.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 60 4.6.2021. 11:41:18

Györkös, Attila. „Aventurier sans scrupule ou héros national? La carrière de Christophe Frangepan, aristocrate de la Renaissance“. U: *Learning, Intellect an Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*. 121–131. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2014.

Hafizović, Fazileta. „Različite refleksije osmanskog osvajanja srednjodalmatinskog zaleđa – Zašto su osmanski popisni defteri nezaobilazni izvori“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 34 (2013), 103–115.

Herberstein, Siegmund von. „Selbst-Biographie“. *Fontes rerum austriacarum* I. (1855), 67-396.

Hudec, Mladen. „Rekonstrukcija Papinske kule u Senju“, *Senjski zbornik* 22 (1995), 95–110.

Husić, Aladin. „Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade, 1530.“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49 (2000), 189-227.

Istvánffy, Miklós. *Historia Regni Hungariae*. Vienna; Praga; Tergestum: Johann Thomas Trattner, 1758.

Ivić, Aleksa. „Neke isprave iz bečkog državnog arkiva“. *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 17 (1915), 250-259.

Jagić, Vatroslav; Kaznačić, Ivan Antun, ur. *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, *Stari pisci hrvatski* III. Zagreb: JAZU, 1871.

Joppi, Vincenzo. „Diario del campo tedesco nella guerra veneta dal 1512 al 1516 di un contemporaneo“, *Archivio veneto* XXXIV (1887), 133-152.

Joppi, Vincenzo. „Diario del campo tedesco nella guerra veneta dal 1512 al 1516 di un contemporaneo“, *Archivio veneto* XXXV (1888), 83-116.

Jug, Stanko. „Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja“. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* XXIV (1943), 1-61.

Jurković, Ivan. „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime!*“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja - Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 115-133. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.

Karbić, Marija. „Kaniški, Juraj“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, 26. Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2009.

Karajan, Theodor G. von. „IV. Georg Kirchmair's Denkwürdigkeiten seiner Zeit 1519-1553“. *Fontes rerum Austriacarum – Oesterreichische Geschichts-Quellen* 1 (1855), 426-519.

Karbić, Marija. „Ugarska“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja - Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 445-462. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.

Katičić, Radoslav. „Što nam znači povijest“. U: *Jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 61 4.6.2021. 11:41:18

Klaić, Vjekoslav. *Krčki knezovi Frankapani*. Zagreb: Matica hrvatska, 1901.
Klaić, Vjekoslav. *Povjest Hrvata II. dio III*. Zagreb: Matica hrvatska, 1904.
Klaić, Vjekoslav. „Antun Vramec i njegova djela", *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* XXXI. (1908), 1-64.
Klaić, Vjekoslav. *Acta Keglevichiana – annorum 1322.-1527*, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 42. Zagreb: JAZU, 1917.
Klaužer, Vedran. *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)*, doktorski rad, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
Kotruljević, Benedikt. *De navigatione / O plovidbi*. Preveo Damir Salopek. Zagreb: Ex libris, 2005.
Kovachich, Martin Georg. *Scriptores rerum Hungaricarum minores II*. Buda: Typis Regiae universitatis, 1798.
Kovachich, Martin Georg. *Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros II*. Buda: Typographia Regiae Universitatis Pestanae, 1800.
Kovachich, Martin Georg. *Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke*. Ofen: Gedruckt mit Königlichen Universitäts Schriften, 1805.
Kruhek, Milan. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995.
Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Kratki ljetopisi hrvatski", *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* IV. (1857), 77-163.
Kuripešić, Benedikt. *Itinerarivm Wegrayß Kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türckischen keiser Soleyman. Anno XXX.*, 1531.
Kužić, Krešimir. „Nazivi oružja u »Juditi« i značenje drvoreza iz drugog izdanja". *Mogućnosti XLVIII* (2001), br. 7-9: 58-73.
Kužić, Krešimir. „*Bitka Hrvata* – bitka na Krbavskom polju 1493. godine", *Historijski zbornik* LXVII (2014), br. 1: 11-63.
Kužić, Krešimir. „Komparativna analiza bitke kod Siska 1593. sa značajnijim bitkama na europskom tlu s kraja 16. stoljeća". U: *Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanoga u Sisku 20. lipnja 2018. godine*, ur.: Hrvoje Kekez, Stipica Grgić, Valentina Janković, 25-51. Sisak: Sisačka biskupija, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji, 2019.
Laszowski, Emil. *Monumenta Habsburgica / Habsburški spomenici I., Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* XXXV. Zagreb: JAZU, 1914.
Lopašić, Radoslav. *Hrvatski urbari I., Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* V. Zagreb: JAZU, 1894.
Ljubić, Šime. *Commissiones et relationes Venetae I., Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VI*. Zagreb: JAZU, 1876.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 62 4.6.2021. 11:41:18

Mandušić, Iva. „Istvánffy, Miklós“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6, 58–59. Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2005.
Marković, Mirko. „Klekovača (1961 m)“, *Naše planine* XIV (1962), br. 5–6: 111–115.
Marulić, Marko. *Versi harvacki*. Split: Čakavski sabor, 1979.
Mažuranić, Vladimir. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Zagreb: JAZU, 1908.
Mesić, Matija. „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka“. *Književnik I. – časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti* (1864), 401-431; 505-543.
Mesić, Matija. „Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.“, *Rad JAZU* III (1868), 1-64.
Mesić, Matija. „Pleme Berislavića“, *Rad JAZU* VIII. (1869), 30-104.
Mesić, Matija. „Gradja mojih razprava u ‘Radu’“, *Starine JAZU* V. (1873), 109-280.
Mesić, Matija. „Hrvati nakon bana Petra Berislavića do muhačke bitke“, *Rad JAZU* XXII (1873), 55-204.
Meynert, Hermann. *Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa II*. Wien: Beck'sche Universitäts-Buchhandlung, 1868.
Miagostovich, Vincenzo. „Per una cronaca sebenicese“. *Rivista dalmatica* 5 (1909), br. I.: 32-61.
Miagostovich, Vincenzo. „Per una cronaca sebenicese“. *Rivista dalmatica* 5 (1911), br. II.: 260-273.
Mrnavić, Ivan Tomko. *Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića*. Priredila T. Tvrtković. Zagreb; Trogir: HIP; Muzej grada Trogira, 2008.
Mujadžević, Dino; redakcija, „Karlović, Ivan“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, 109-110. Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 2009.
Nemeth, Krešimir. „Bot od Bajne, Andrija“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, 211. Zagreb: JLZ, 1989.
Omašić, Vjeko. *Povijest Kaštela*. Split: Logos, 1986.
Özcan, Azmi. „Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba“. U: *Historija Osmanske države i civilizacije*, prir. Ekmeleddin Ihsanoğlu, 411-507. Sarajevo: IRCICA, Orijentalni institut, 2004.
Palameta, Miroslav. „Narativ o bitki kod Dubice 1513. godine iz *Životopisa Petra Berislavića* fikcionalna je priča“, *Hercegovina* 26 (2015), br. 1: 135-152.
Pederin, Ivan. „Acta politica et oeconomica cancellarie communis Tragurij in saeculo XV.“. *Starine JAZU* 60 (1987), 101-177.
Pera, Miroslav, ur. *Poljički statut*. Split: Književni krug, 1988.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 63 4.6.2021. 11:41:18

Peričić, Eduard. „Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić“, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971), 239-321.
Petrić, Frane. *Paraleli militari*. Roma: Luigi Zannetti, 1594.
Petrić, Frane. *Paraleli militari parte II.* Roma: Guglielmo Facciotto, 1595.
Predelli, Ricardo. *I Libri Commemoriali della Republica di Venezia VI.* Venezia: F. Visentini, 1903.
Preto, Paolo. *I servizi segreti di Venezia – Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*. Milano: Il Saggiatore, 2010.
Pribojević, Vinko. *De origine successibusque Slavorum / O podrijetlu i zgodama Slavena*. Zagreb: JAZU, 1951.
Radauš, Tatjana. „Ernuszt, Ivan“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, 81-82. Zagreb: LZ Miroslav Krleža, 1998.
Rattkay, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Preveli Z. Blažević, V. Rezar, B. Nikšić, T. Shek Brnardić, I. Miličić. Zagreb: HIP, 2001.
Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
Redakcija, „Berislavić, Petar“. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, 687-688. Zagreb: JLZ, 1983.
Sanudo, Marino. *I diarii I*. Venezia, 1879.
Sanudo, Marino. *I diarii II*. Venezia, 1879.
Sanudo, Marino. *I diarii III*. Venezia, 1880.
Sanudo, Marino. *I diarii V*. Venezia, 1881.
Sanudo, Marino. *I diarii VI*. Venezia, 1881.
Sanudo, Marino. *I diarii VII*. Venezia, 1882.
Sanudo, Marino. *I diarii VIII*. Venezia, 1882.
Sanudo, Marino. *I diarii IX*. Venezia, 1883.
Sanudo, Marino. *I diarii X*. Venezia, 1883.
Sanudo, Marino. *I diarii XI*. Venezia, 1884.
Sanudo, Marino. *I diarii XII*. Venezia, 1886.
Sanudo, Marino. *I diarii XIII*. Venezia, 1886.
Sanudo, Marino. *I diarii XIV*. Venezia, 1886.
Sanudo, Marino. *I diarii XVI*. Venezia, 1886.
Sanudo, Marino. *I diarii XVII*. Venezia, 1886.
Sanudo, Marino. *I diarii XVIII*. Venezia, 1887.
Sanudo, Marino. *I diarii XIX*. Venezia, 1887.
Sanudo, Marino. *I diarii XX*. Venezia, 1887.
Sanudo, Marino. *I diarii XXI*. Venezia, 1887.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 64 4.6.2021. 11:41:18

Sanudo, Marino. *I diarii XXIII*. Venezia, 1888.
Sanudo, Marino. *I diarii XXIV*. Venezia, 1889.
Sanudo, Marino. *I diarii XXV*. Venezia, 1889.
Sanudo, Marino. *I diarii XXVII*. Venezia, 1890.
Sanudo, Marino. *I diarii XXX*. Venezia, 1891.
Sanudo, Marino. *I diarii XXXIV*. Venezia, 1892.
Sanudo, Marino. *I diarii XXXV*. Venezia, 1892.
Sanudo, Marino. *I diarii XLIII*. Venezia, 1895.
Segre, Arturo. *I Diarii di Girolamo Priuli (A.A. 1494-1512) 1*, *Rerum italicarum scriptores* XXIV/III. Città di Castello: Casa editrice S. Lapi, 1912.-1938.
Setton, Kenneth M. „Pope Leo X and the Turkish peril". *The American Philosophical Society* 113 (1969), br. 1: 367-424.
Severitan, Ivan Polikarp. *Monoregija*. Preveli Boris Nikšić, Zrinka Blažević. Zagreb: Golden marketing, Narodne novine, 1998.
Smičiklas, Tadija. *Poviest hrvatska I.* Zagreb: Matica hrvatska, 1882.
Šišić, Ferdo. „Dvije izprave o Petru Berislaviću". *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* VI. (1904), 135-136.
Thalloczy, Lajos; Hodinka, Antal. *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum* I., *Monumenta Hungariae historica diplomataria* 31. Budapest, 1903.
Thalloczy, Lajos; Horvath Sandor, ur. *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (Comitatum: Dubicza, Orbasz et Szana), Monumenta Hungariae historica diplomataria* 36. Budapest: MTA, 1912.
Thalloczy, Lajos; Horvath Sandor, ur. *Banatus, castrum et oppidum Jajcza*, *Monumenta Hungariae historica, Diplomataria, vol.* XL. Budapest: MTA, 1915
Thallóczy, Ludwig von. „Die Geschichte der Grafen von Blagay", *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft "Adler" n. F.* 8 (1898), 1-160.
Tomašić, Ivan. „Chronicon breve Regni Croatiae – Kratak Ljetopis hrvatski", *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* IX. (1868), 3-34.
Topografska karta 471 Drvar, 1:100 000. Beograd: Vojnogeografski institut, 1972.
Trebbi, Giuseppe. „Surian, Antonio". U: *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 94, 454-457. Roma: Trecani, 2019.
Unrest, Jakob. *Österreichische Chronik*, *Monumenta Germaniae historica – Scriptores rerum Germanicarum, nova series* XI. Weimar: H. Böhlau, 1957.
Uyar, Mesut; Erickson, Edward J. *A Military History of the Ottomans – From Osman to Atatürk*. Santa Barbara; Denver; Oxford: ABC CLIO, 2009.
Valvasor, Johann Weikhard. *Die Ehre deß Herzogthums Crain* XII. Nürnberg: W. M. Endter, 1689.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 65 4.6.2021. 11:41:18

Vego, Marko. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine IV*. Sarajevo: Izdanje Zemaljskog muzeja, 1970.
Verböczy, István. *Decretum generale inclyti regni Hungariae – partiumque eidem annexarum. tomus primus*. Buda: Typis Reg. universitatis hungaricae, 1844.
Vitezović, Pavao Ritter. *Kronika Aliti Szpomen Szvega Szvieta vikov*. Zagreb: ?, 1696.
Vramec, Antun. *Kronika vezda znovich zpravliena*. Ljubljana: Ivan Manlin, 1578.
Wenzel, Gusztav. *Georgii Sirmiensis Epistola de perdicione regni Hungarorum / Szerémi György II. Lajos és királyok házi káplánja Emlékirata Magyarország romlásáról 1484-1543.*, *Monumenta Hungariae historica* 2/1. Pest, 1857.
Zeibig, Hartmann Joseph. „Der Ausschuss-Landtag der gesammten österreichischen Erblande zu Innsbruck 1518.“. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* XIII. (1854), 3-166.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 66 4.6.2021. 11:41:18

SUMMARY

The Battle of Dubica in 1513 – An Analysis of the Defensive Actions of the Army of the Ban of the Kingdom of Croatia

This paper presents the military actions and the Croatian nobility's participation in them in the period from 1508 until 1515. The nobility, as the main source of personnel and materiel, formally made up a majority of the army of the ban of the Kingdom of Croatia. However, due to its internal political differences and interpersonal hostilities, the ban's army never managed to achieve a long-term effective operability. One of its rare positive showings was its victory over a company of Ottoman akinjis, which took place "by Dubica" in 1513. During the aforementioned period, Croatia had failed to establish either a static line of defence, or a dynamic defence based on key area control installations – strategically placed fortresses. Besides, the international situation was not in its favour, as in 1508 the War of the League of Cambrai against the Republic of Venice broke out. Consequentially, the nobility, due to self-evident reasons, ceased to receive the aid (as meager as it was) in funds and materiel from the Serenissima. The relations with Pope Julius II followed a similar pattern. The situation in the far southeastern sector of the theater had been critical ever since the tenure of Ban John Corvinus, and the internal hostilities continued unceasingly despite the clear signs of a military breakdown. The reports of Venetian emissaries on the state of the Hungarian nobility contain assessments similar to these.

The state of the individual equipment of an average Croatian light cavalryman (a hussar) was very poor, which is apparent from Venice's refusal to employ larger numbers of such volunteers in its regiments in the Friulian and Lombard theater during its conflict with the Imperial, papal and other armies. Nevertheless, one share of the Frankapan units participated in the conflict on the Imperial side, and the other share, together with the units of the Krbavski and the nobles of Poljice, on Venice's. Meanwhile, the Ottoman conquests, conducted according to the scorched-earth tactic (which rendered the area subjected to it demographically and economically devastated, and the communications through it extremely insecure), continued unabated, despite the existing peace treaties. The Ottomans conquered the fortresses of Čačvina, Sinj and Nutijak, and many of the defenders were killed (Žarko Dražojević being the most distinguished among them). Peter Berislavić's campaign ensued as a reaction to these territorial losses, but despite his vic-

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 67 4.6.2021. 11:41:18

tory "by Dubica", a counter-offensive never materialized. Berislavić's diplomatic endeavors seemed as "the voice of one crying in the wilderness". After the year 1520, which was marked by Berislavić's demise, the Kingdom of Croatia did not endure further significant territorial losses only due to the fact that the Ottoman Empire turned towards Asia and Africa and directed their conquests towards Persian and Egyptian lands.

Key words: Croatia, Ottomans, Venetians, military personnel, strategy, tactics, logistics, discipline.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 68 4.6.2021. 11:41:18

izv. prof. dr. sc. Hrvoje Kekez
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, Zagreb
hrvoje.kekez@unicath.hr

UDK 94(497.5)"14"(091)
355.48(4:560)"1483"(091)
Izvorni znanstveni rad

Prilog kontekstualizaciji i rekonstrukciji bitke na „gazu Zrinskih" 1483. godine*

Nakon osmanskog osvajanja Bosne 1463. i protuakcije Ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina u kasnu jesen iste godine, koja je rezultirala početkom uspostave svojevrsne zone obrane koja je vremenom prerasla u jasno formiranu Jajačku banovinu, na neko vrijeme izostale su osmanske pljačkaške provale kroz dolinu rijeke Sane i Une dalje na zapad. No, početkom osmoga desetljeća 15. stoljeća intenzivirali su se osmanski prodori tim prostorom, što je rezultiralo nastojanjima poglavito knezova Zrinskih da osmanske čete zaustave upravo na gazovima na rijeci Uni u blizini ušća rijeke Sane. Na tim gazovima zabilježeno je nekoliko bitaka u tom razdoblju, od kojih je najpoznatija bitka što se odigrala 29. i 30. listopada 1483. u kojoj je ban Matijaš Gereb porazio veliku osmansku vojsku koja je sa sobom vodila velik plijen i mnoštvo zarobljenika. U radu se nastoji širokom kontekstualizacijom te detaljnom analizom, kako sačuvanih pisanih vrela, tako i analizom terena, odgovoriti na niz pitanja, kao što su – zašto su Osmanlije tek početkom osmoga desetljeća 15. stoljeća započeli koristiti dolinu rijeke Sane i gazove preko Une prilikom svojih prodora na dalje zapad; koja je bila geostrateška važnost gazova na rijeci Uni u blizini današnjeg Dvora u to doba; kako je tekla i koje su bile posljedice bitke na „gazovima Zrinskih" iz 1483.

* Ovaj je rad proširena verzija izlaganja pod naslovom „Bitke na 'gazovima Zrinskih' na rijeci Uni tijekom osmoga i početkom devetoga desetljeća 15. stoljeća" održanom na znanstvenom skupu „*Antemurale Christianitatis*: Crkva i društvo na području središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća" u organizaciji Hrvatskog katoličkog sveučilišta i Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu pod pokroviteljstvom Sisačke biskupije, 15. studenog 2019. u Sisku i Hrvatskoj Dubici. Pripremajući pisanu verziju rada autor se odlučio za novu naslov koji više odgovara samoj temi rada. Ovo istraživanje je rezultat rada na projektu „Obitelj kroz povijest – iskazi i nositelji identiteta društava središnje i sjeverozapadne Hrvatske od kasnog srednjeg vijeka do modernog doba" (HKS-2019-2).

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 69 4.6.2021. 11:41:19

Ključne riječi: Osmanlije, „gazovi Zrinskih“, doline rijeka Sane i Une, knezovi Zrinski, ban Matijaš Gereb, 15. stoljeće, osmanska ugroza

Uvod

Pobjeda združenih kršćanskih snaga, tj. hrvatske vojske nad Osmanlijama u dvodnevnoj bitci na „gazu Zrinskih“ na rijeci Uni što se odigrala 29. i 30. listopada 1483., u hrvatskoj historiografiji percipirana je kao važan događaj koji je oblikovao daljnji tijek povijesnih zbivanja na granici sa Osmanskim Carstvom. Stoga ne čudi što se spomen na istu nalazi u gotovo svim sintezama hrvatske povijesti od druge polovine 19. stoljeća, tj. od vremena stasanja moderne hrvatske historiografija do danas. Tako je u svojevrsnoj prvoj modernoj sintezi hrvatske povijesti, onoj iz pera Tadija Smičiklasa, isti bitci posvetio gotovo dvije stranice te je pri tome donio ključne povijesne podatke, o vremenu i približnom mjestu odigravanja bitke, predstavio ključne sudionike, ali i u glavnim crtama oslikao tijek i posljedice bitke, pri čemu je zaključio da „…Pobjeda ova je na daleko veselila kršćanski sviet, jer su sinovi drugih naroda bilježe medju slavne dane kršćanske…“.[1] Znatno detaljnije deskriptivno prenoseći vijesti iz sačuvanih pisanih vrela pozitivistički pišući Vjekoslav Klaić u četvrtom je svesku svoje sinteze hrvatske povijesti bitci posvetio nekoliko stranica.[2] Upravo je popularnost Klaićeve sinteze, koja je svoje reizdanje doživjela osamdesetih godina 20. stoljeća, omogućila percepciju toga događaja među širim čitateljskim krugom. S druge strane, vrlo vjerojatno zbog sažetosti pisane forme kojom se služio bitku u svojoj sintezi, a koja je dugo služila kao sveučilišni udžbenik na tada jedinom hrvatskom sveučilištu, onom u Zagrebu, i koja je doživjela nekoliko reizdanja, Ferdo Šišić nije spomenuo,[3] ona je ipak našla mjesto u većini narednih sinteza hrvatske (srednjovjekovne) povijesti, posebice onima tiskanima nakon osamostaljenja Hrvatske.[4]

1 Tade Smičiklas, *Poviest Hrvatska. Po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio prvi* (Zagreb: Tiskom K. Albrechta, 1882), 665-666.

2 Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, sv. 2, dio 3 (Zagreb: Knjižare L. Hartmana, 1904), 135-137.

3 Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih vremena do godine 1873.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1916).

4 Vidi primjerice: Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo* (Zagreb: Golden marketing, 1998), 46-47; Franjo Šanjek (ur.), *Povijest Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek* (Zagreb: Školska knjiga, 2003), 356; Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest* (Zagreb: Novi liber, 2003), 94-95; Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja,*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 70 4.6.2021. 11:41:19

Unatoč činjenici da su događaji koji su prethodili, te u određenoj mjeri i sam tijek bitke, razmjerno dobro poznati u hrvatskoj historiografiji, ipak još je ostao čitav niz nedovoljno odgovorenih pitanja povezanih sa bitkom na „gazu Zrinskih" iz 1483. U prvom je redu to sama lokacija bitke, tj. gdje se točno na rijeci Uni nalazio „gaz Zrinskih", ali i detalji tijeka bitke, kao i motivacije i potezi ključnih aktera. Stoga će se u ovom radu pokušati odgovoriti na ova pitanja, kao i na druga pitanja, poput pitanja koja je bila geostrateška važnost gazova na rijeci Uni u blizini današnjeg Dvora u to doba, ili pak koje su bile posljedice, bilo direktne ili indirektne, osmanskoga poraza u bitci. Na navedena pitanja nastojat će se odgovoriti širokom kontekstualizacijom samoga događaja te detaljnom analizom kako sačuvanih pisanih vrela i različitih povijesnih karata, tako i analizom samoga prostora na kojemu se bitka odigrala.

O izvorima

Najviše sačuvanih vijesti o događajima prije i samom tijeku bitke na „gazu Zrinskih" što se odigrala 29. i 30. listopada 1483., ima u pismu što ga je kralj Matijaš Korvin (lat. *Matthias Corvinus*, mađ. *Hunyadi Mátyás* ili *Corvin Mátyás*) poslao papi Sikstu IV. svega nekoliko dana nakon same bitke, tj. 6. studenoga iste godine.[5] Kako je isti detaljan opis bitke kralj Matijaš Korvin poslao i napuljskom kralju Ferdinandu I., te mletačkom duždu Giovanniju Mocenigu, ali i kalabrijskom hercegu Alfonsu Aragonskom, kao i napuljskom vojvodi Giovanniju Sforzi, te ferarskom vojvodi Herkulu D'Este,[6] može se pretpostaviti da je bila riječ o svojevrsnoj antihabsburškoj propagandi.[7] Naime, u to doba već je nekoliko godina kralj Matijaš imao prvo zategnute odnose sa Fridrikom III. Habsburgovcem, a potom je ušao i u oružani sukob sa istim, i to poglavito oko pitanja nasljedstva češke krune.[8] Mogućnost da je kraljevo pismo svojevrsna anti-

vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 12-13.

5 Vilmos Fraknói (ur.), *Mátyás Király Leleveli* (dalje: MKL), sv. 2 (Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1895), dok. 156, 267-268.

6 MKL 2, dok. 157, 270, dok. 158, 271, dok. 159, 271-272 i dok. 160, 172.

7 Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526* (Leiden – Boston: Brill, 2018), 277, bilj. 429.

8 O ovim sukobima detaljnije vidi: Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526* (London – New York: I. B. Tauris, 2001), 302-306; András Kubinyi, *Matthias Rex* (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), 95-105.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 71 4.6.2021. 11:41:19

habsburškoj propaganda vidljivo je iz činjenice da je u istome nekoliko puta naglašeno da su Osmanlije prije bitke opustošili krajeve pod vlašću Habsburgovaca,[9] vrlo vjerojatno nastojeći ih na taj način prikazati kao nesposobne vladare koji nisu mogli organizirati ni obranu svojih zemalja, za razliku od njega čiji je ban, kao predstavnik više kraljevske vlasti, odnio veliku pobjedu nad Osmanlijama. Štoviše, na tijek pregovora i konačno ugovaranje mira između kralja Matijaša Korvina i osmanskog sultana Bajazida II. koncem iste godine,[10] uvelike su na kralja Matijaša utjecali sukobi s carem Fridrikom III. Habsburgovcem.[11] Upravo stoga pismu kralja Matijaša, tj. interpretaciji vijesti o bitci koje se mogu u njemu pronaći treba pristupiti sa velikim dozom opreza.

S druge strane, vijesti o osmanskom porazu na „gazu Zrinskih" sačuvane su i u nekolicini kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih narativnih izvora, tj. kronika kršćanske provenijencije. Tako je razmjerno kratke vijesti o bitci zapisao i Antonio Bofnini u svome djelu *Rerum Hungaricum decades*.[12] Riječ je o kroničaru na dvoru kralja Matijaša koji je imao zadatak napisati povijest Ugarske, no kako je Bonfini preminuo 1503., u doba vladavine kralja Vladislava II. Jagelovića, njegovo je djelo ostalo nedovršeno.[13] Otprilike u isto vrijeme, tj. početkom 16. stoljeća, Jakov Unrest, tada župnik u blizini Wörtherseea u Koruškoj, dovršio je svoje djelo *Die Österreichische Chronik*, te se u njemu također ukratko osvrnuo na bitku na „gazu Zrinskih".[14]

9 *…in terras ditioni serenissimi Romanorum imperatoris subiectas tetendisse … Verum postaequam immani atque barbarico furore plural oca Cesaree maiestatis diripuissent ac vastassent … exercitum illum Turcorum in ipsaque Carniolia et Carinthia terris Cesaris insectarentur, non ad offensionem terrarum Cesaree maiestatis … ita ut non tanta nostri dampna a Turcis, quanta ab hominibus Cesaree maiestatis susceperunt…*, MKL 2, dok. 156, 267-269.

10 Općenito o pregovorima i potpisivanju mirovnih ugovora između Ugarsko-hrvatskih kraljeva i osmanskih sultana tijekom druge polovice 15. stoljeća vidi: Davor Salihović, „The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian-Ottoman Frontier", *History in Flux* 1 (2019), 93-120.

11 O ovome vidi: Alexandru Simon, „Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus in the Context of the Hunyadi-Habsburg Conflict (1482-1484).", *Revista Arhivelor* 86 (2009), 107-114.

12 Antonius de Bonfinis, „Rerum Ungaricarum Decades. Tomus VI. – Pars I. Decades VI.", *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.*, I. Fógel, B. Iványi i L. Juhász (ur.) (Budapest: K. M. Egyetemi Nymoda, 1941) (dalje: Bonfini), 645.

13 O Antoniju Bonfiniju primjerice vidi: Giulio Amadio, *La vita e l'opere di Antonio Bonfini, primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare* (Montalto Marche: Tipografia Sisto V, 1930); Péter Kulcsár, *Bonfini magyar történetének forrásai és* (Budapest: Akademiai kiado, 1973).

14 D. Simonis Friderici Hahnii (ur.), *Collectio Monvmentorvm Vetervm et Reventivm*, „Iacobi Vnresti, Theologi et sacerdotis Carinthiaci Chronicon Avstriacvm, pars posterior, Friderici III. Imperatoris

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 72 4.6.2021. 11:41:19

Vijesti o kršćanskoj pobjedi u bitci na „gazu Zrinskih" bile su poznate i kroničarima iz sredine 16. stoljeća, pa je tako razmjerno dosta pažnje toj bitci posvetio fra Ivan Tomašić u svojem djelu *Chronicon breve regni Croatiae* napisanom u to doba.[15] Štoviše, vrlo kratko se na bitku osvrnuo i Antun Vramec u svojoj, hrvatskim jezikom pisanoj, kronici dovršenoj 1578.[16] Također, u ovom pregledu kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih vijesti o bitci na „gazu Zrinskih" treba ukazati i na kratku bilješku napisanu na hrvatskom jeziku na glagoljici na glagoljaškom brevijaru što ga je u Vatikanu pronašao Ivan Kukuljević Sakcinski.[17]

Na kraju treba kazati kako je ovdje riječ o narativnim djelima nastalima u određenom, često i dužem vremenskom odstupanju od samoga događaja, te pisanima u određenom situacijskom kontekstu, te se stoga vijestima iz istih treba pristupiti sa određenom dozom kritičkog promišljanja.

Prometna važnost Unsko-sanskog porječja i osmanske provale tijekom 15. stoljeća

Rijeka Sana od izvora u blizini sela Donja Pecka svojim je tokom kroz Sansku i Prijedorsku kotlinu bila prirodna poveznica doline rijeke Une, jednog od najvažnijeg prometnog pravca koji je povezivao srednjovjekovnu Ugarsku i Slavoniju sa Hrvatskom i Dalmacijom, sa prostorima srednjeg i gornjeg toka rijeke Vrbasa, tj. srednjovjekovnih Donjih Krajeva i dalje prostora Vrhbosne.

Štoviše, u blizini ušća rijeke Sane u Unu, pokraj današnjeg Bosanskog Novog, u razvijenom i kasnom srednjem vijeku postojalo je nekoliko gazova, tj. pličina na rijeci Uni, za zaštitu kojih su krajem 15. i početkom 16. stoljeća knezovi Zrinski imali nekolicinu manjih kaštela. U prvom je redu to gaz između današnjeg sela Matijevići (današnja hrvatska strana) i središta Bosanskog Novog (današnja bosanska strana) u blizini otoka na rijeci Uni

vitam lvcvlenter descriptam imprimis exhibens", (Brvnsvigae: Ex Officina Frid. Wlh. Meyer, 1724) (dalje: Unrest), 689.

15 Ivan Tomašić, „Chronicon breve Regni Croatiae", *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 9 (1863), 22.

16 Antun Vramec, „Kronika", *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Scriptores*, vol. 5 (Zagabriae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1908), 52.

17 Ivan Kukuljević Sakcinski, „Izvjestje o putovanju korz Dalmaciju u Napulj i u Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine" *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 4 (1857), 371; Ivan Kukuljević Sakcinski (ur.), *Listine hrvatske. Acta Croatica* (Zagreb: Brzotiskom Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1863), dok. 16, 321.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 73 4.6.2021. 11:41:19

(Vidorijska ada) na kojoj je stajao manji kaštel Lišnica koji se u sačuvanim pisanim vrelima prvi puta spominje još 1347. kao posjed *Leznicha* smješten u blizini tvrdoga grada Zrina za koji je kralj Ludovik I. presudio da je vlasništvo kneza Berka, sina Aleksandrova.[18] Iako je bilo pokušaja da se lokacija ovog kaštela ubicira na otoku nasred Une nedaleko i nizvodno od današnjeg sela Javornik,[19] lokacija ovoga kaštela do sada nije točno ubicirana. No kako je u spomenutoj ispravi iz 1347. navedeno kako se posjed Lešnica nalazio u blizini tvrdoga grada Zrina, te uzevši u obzir da se u osmanskog ispravi o razgraničenju Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije iz kolovoza 1700. spominje Lješnička ada, koja se nastavljala nizvodno na adu tadašnje Gornje Varoši a uzvodno na Čekića adu – koje se danas nazivaju Vidorijska ada jer se nalaze nasuprot dijela Bosanskog Novog koji se naziva Vidorija, te potoka Vidorija koji se tu ulijeva u Unu kao njezina desna pritoka[20] – moguće da se kaštel Lišnica, nalazio na tom unskom otoku uzvodno od današnjeg Bosanskog Novoga, te se u njegovoj blizini u razvijenom i kasnom srednjem vijeku nalazio gaz preko rijeke Une zaštitu kojega je pružao upravo kaštel Lišnica.[21]

Osim ovoga gaza u razvijenom i kasnom srednjem vijeku postojao je u blizini još jedan prijelaz preko rijeke Une. Riječ je o pličini i nizu manjih riječnih otoka na rijeci Uni između današnjeg sela Kuljani (hrvatska strana) i sela Dobrljin (bosanska strana), a na srednjem od kojih je od kraja 15. stoljeća stajao također manji kaštel Dobra Njiva koji se u sačuvanim pisanim povijesnim vrelima prvi put spominje 1488. kao sjedište istoimenog plemićkog posjeda.[22] Iako je Josip Buturac analizirajući popise župa Zagrebačke biskupije

18 *…nobilium Berkon filius Alexandri … possessionem Leznicha vocatam prope castrum Zyringh existetnem…*, Tade Smičiklas (ur.), *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 11 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1913), dok. 330, 436-437.

19 Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Banije. S pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881. godine* (Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2008), 144.

20 Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog Pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira* (Sarajevo: 'Svjetlost' izdavačko preduzeće, 1973), 87, bilj. 48.

21 O lokaciji i izgledu kaštela Lišnica, više vidi: Hrvoje Kekez i Krešimir Regan, *Zrin – srednjovjekovno sijelo knezova Babonića i Zrinskih. Tvrdi grad, urbana aglomeracija i posjed* (Zagreb: Srednja Europa, 2020), 188-189.

22 Hrvatski Državni Arhiv, Zagreb, fond 25 – Ugarska dvorska komora, Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva (dalje: HR-HDA-25 NRA), fasc. 315, nr. 56; Ivan Kukuljević Sakcinski, *Zrin grad i njegovi gospodari* (Zagreb: tiskara Narodnih novinah, 1883), 51; Milan Kruhek, „Stari feudalni gradovi Zrinskog Pounja", *Zrinski zbornik za povijest i obnovu Hrvatskoga Pounja* 2 (1997), 109.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 74 4.6.2021. 11:41:19

pije iz 1334. i 1501. zaključio da se župna crkva Sv. Kvirina u Dobroj Njivi, koja se spominje u popisu iz 1501., nalazila u današnjem selu Dobretinu, tj. Donjem i Gornjem Dobretinu, nedaleko od Dvora uzvodno rijekom Unom te da je kontinuitet svetoga mjesta sačuvan u današnjoj pravoslavnoj crkvi Ljubini koja je srušena tijekom Drugog svjetskog rata (Rođenja Presvete Bogorodice),[23] čini se da tome ipak neće biti tako. Naime, dok u svom radu o povijesnoj topografiji Zrinskog Pounja iz 1992. nije dao prijedlog ubikacije kaštela Dobra Njiva,[24] Šimunović je u svom kratkom rječniku zrinske ojkonimije iz 1997. naveo da se taj kaštel nalazio na Unskom otoku kod Dobrljina (na desnoj obali rijeke Une na prostoru Republike Bosne i Hercegovine) te da je bila riječ o *wasserburgu* po čijoj je kuli prozvano današnje selo Kuljani nasuprot Dobrljina (na lijevoj obali rijeke Une između Volinje i Kozibroda na prostoru današnje Republike Hrvatske).[25] Tumačenje da je kaštel Dobra Njiva bio *wasserburg*, tj. vjerojatnije manji kaštel ili kula na nekom unskom otoku, te da se vrlo vjerojatno nalazio na unskom otoku između Kuljana i Dobrljina, moguće je samo zbog etimologije imena tih današnjih sela.[26] Štoviše, Marsiglijevi (ponekad: Marsili) kartografi su na karti ucrtali na unskom otoku između Kuljana i Dobrljina utvrđenje Alaginu kulu,[27] te je vrlo vjerojatno riječ o ostatcima kaštela Dobra Njiva koji je u vrijeme osmanske vlasti i dalje bio u funkciji te je preimenovan u Alaginu kulu. Treba dodati također da je prema Valvasorovu pisanju knez Nikola III. Zrinski bio 1530. spreman upravo kod Dobre Njive izgraditi most kao pripremu za mogući napad prema tada osmanskim utvrdama Kamengrad i Ključ, izgradnja kojega bi svakako bila olakšana činjenicom da se upravo na tom mjestu nalazio veliki otok posred rijeke Une.[28] U svakom slučaju, očito je kaštel Dobra Njiva sagrađen na unskom otoku između današnjih sela Dobrljin i Kuljani,[29] i to

23 *…1501. Benedictus sancti Quirini de Dobrony…*, Josip Buturac, „Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine“, *Starine JAZU* 59 (1984), 49.

24 Petar Šimunović, „Imena naselja u banijskoj općini Dvor na Uni“, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 29 (1992), 258.

25 Petar Šimunović, „Ojkonimija Zrinskog Pounja“, *Zrinski zbornik za povijest i obnovu Hrvatskoga Pounja* 2 (1997), 188.

26 Pretpostavljene etimologije: kula → Kulani → Kuljani i Dobra Njiva → Dobrenin → Dobrljin.

27 Biblioteca Universitaria di Bologna, zbirka: Luigi Marsili (dalje: IT-BUB-1044), kut. 49.

28 *…und den gereusugen Zueg zu Dobraniba über Wuen bringen. Dasselb Geschloss ligt mitten in der Wuen (Wuna oder Unna) und ist von uns hinein enthalb des Wassers ein Bructen…*, Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, sv. 4 (Rudolfswerth: J. Krajec, 1879), 434.

29 Detaljnije o izgledu, lokaciji i vremenu izgradnje kaštela Dobra Njiva, vidi u: Kekez – Regan, *Zrin – srednjovjekovno sijelo*, 164-168.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 75 4.6.2021. 11:41:19

tijekom druge polovice 15. stoljeća, kako bi pružao zaštitu tamošnjeg gaza na rijeci Uni, tj. onemogućio Osmanlijama njegovo korištenje.

U nastavku treba kazati da su prve osmanske provale na prostore današnje Banovine i Pounja zabilježene su već početkom 15. stoljeća, ali i da su te provale bile povezane sa osmanskim četama koje je u Bosnu doveo veliki vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, a koje su tamo ostale i nakon njegove smrti.[30] Tako su već 1402. osmanske pljačkaške postrojbe opustošile posjede cistercitske opatije Blažene Djevice Marije u Topuskom.[31] Štoviše, osmanske čete opustošile su srednje Pounje 1418. o čemu je Zagrebački kaptol obavijestio kralja Žigmunda već 13. siječnja iduće godine.[32] Tom prigodom navedeno je da su tada stradali posjedi gradova Ostrožac, Otoka, Brezovica, Vojska i Visoko na rijeci Uni, a koji su bili u vlasništvu knezova Blagajskih.[33] Štoviše, Osmanlije su tom prigodom napali i tada kraljevski tvrdi grad Krupu na Uni i odatle odveli brojne žene u roblje, ali su i oteli mnoštvo stoke.[34]

Iako u sačuvanim pisanim izvorima nema vijesti koji su pravac Osmanlije tom prigodom koristili na svome pohodu na Pounje, moguće je da su u Pounje došli preko današnjeg Prijedora i donjeg toka rijeke Sane do njenog ušća u Unu kod današnjeg Bosanskog Novog iz doline rijeke Vrbasa, tj. iz Donjih Krajeva koji su bili sjedište moći velikog vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića, u čijoj su službi ranije bili. Ovu pretpostavku potvrđuju vijesti iz 1425. u ispravi kojom su knezovi Zrinski svoj posjed u Brokunovoj gori povećali kupivši od Ladislava, sina Mihovila, njegove udjele koji su bili opustošeni od Osmanlija. Naime, tom su prigodom navedeni dijelovi posjeda koji su se nalazili u Brokunovoj gori i u mjestima Hudetin, Lišnica, Zbičnjak i Žlivje,[35] tj. bilo je riječi o posjedima koji su se nalazili bliže rijeci Uni. U tom

30 Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1902), 226-235.

31 Andrija Lukinović (ur.), *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis. Povijesni spomenici zagrebačke biskupije*, vol. 5 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1992), dok. 153, 173-174.

32 Lajos Thallóczy i Samu Barabás, (ur.), *A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay* (dalje: CDCB) (Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1897), dok. 131, 239-240.

33 *…ad tenutas et pertinentias castri Oztrozechz et castri eorum Atak videlicet Brezouicha, Woyzka, Wizoko et alias ad easdem pertinentes potentiarliter irruendo, commiso inibi ignis incendio, nonnullisque hominibus, a qui turcis remanissent…*, CDCB, dok. 131, 239.

34 *…in dictum castrum Cruppa deductis, feminis quoque in dedeus totius sexus muliebris earum vestibus enormiter dspoliatis, predictas possessiones desolassent plurima pecora abduci faciendo…*, CDCB, dok. 131, 239.

35 *…gora borkokun zliioiie hudatin zbichnijak zlchnijcha vocatum…*, HR-HDA-25 NRA, fasc. 314, nr. 22; Kukuljević-Sakcinski, *Grad Zrin*, str. 42; Damir Karbić i Suzana Miljan, „Knezovi Zrinski u 14. i 15.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 76 4.6.2021. 11:41:19

je smislu pogotovo važno navođenje posjeda Lišnica, na kojemu je kasnije izgrađen i manji kaštel Lišnica, a koji se nalazio, kao što je već rečeno, na današnjoj Vidorijskoj adi, otoku posred rijeke Une, tj. u blizini pličine na rijeci Uni koja je u srednjem vijeku vjerojatno služila za prijelaz rijeke, tj. kao jedan od gazova preko rijeke Une. Dakle, moguće je da su i ovi posjedi opustošeni 1418. jer su se nalazili na putu Osmanlijama prilikom njihova povratka dolinom rijeke Sane prema Donjim Krajevima i središnjoj Bosni, te da se stanje na tim posjedima nije značajno poboljšalo do 1425. i ranije spomenute transakcije. Ipak, ove osmanske provale na širi prostor srednjeg Pounja i današnje Banovine s početka 15. stoljeća treba sagledavati u kontekstu prisutnosti osmanskih četa u službi velikog vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića.

Tek je nakon pada srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva 1463. dolina rijeke Sane postala važan pravac kretanja osmanskih četa na njihovim pohodima prema dolini rijeke Une i dalje na zapad na prostore srednjovjekovne Slavonije, tj. današnje sjeverozapadne Hrvatske. Ipak, treba kazati da unatoč činjenici da su Osmanlije u ljeto 1463. zauzeli kraljevski grad Ključ,[36] smješten na gornjem toku rijeke Sane, nisu zabilježeni osmanske provale nizvodno Sanom. Naime, Osmanlije svoje prodore nisu usmjerili prema sjeveru, nego prema jugu, te su opustošili Krbavu i frankapanske posjede sve do Senja, kojega su već te 1463. neuspješno opsjeli.[37] Razlog je tomu vjerojatno ležao u činjenici da je donji tok rijeke Sane, tj. tamošnje južne granice srednjovjekovne Slavonije uspješno branio ban Pavao Špiranić, ban koji je bio izuzetno zainteresiran za obranu toga prostora jer su se u dolini rijeke Une nalazili i njegovi matični posjedi. No, uskoro je bio zarobljen te je njegova supruga Margareta počela skupljati novac za njegovu otkupninu.[38]

Štoviše, protuofenziva kralja Matijaša Korvina i početak formiranja kasnije Jajačke banovine početkom 1464., tj. niz utvrđenih gradova i tvrdi grad Jajce na neko su vrijeme odagnali izravne osmanske upade u dolinu rijeke Sane do rijeke Une. Naime, u prvo su vrijeme osmanske provale usmjerene prema Hrvatskoj, tj. Krbavi i Lici. Tako su već 1468. zabilježene velike ra-

stoljeću između staroga i novoga teritorijalnog identiteta", *Knezovi Zrinski u 14. i 15. stoljeću između starog i novog teritorijalnog identiteta* (Zagreb: Matica hrvatska, 2012), 19-20.

36 Lajos Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527* (Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, 1916), 66, bilj. 1.

37 Joannes Schafárik (ur.), *Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*, knj. 1-2 (Beograd: in typographia principatus Serbiae, 1860-1862), 510.

38 Usporedi i detaljnije vidi: V. Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 4, 60.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 77 4.6.2021. 11:41:19

zorne osmanske provale na posjede kneza Stjepana Frankapana. Štoviše, po povratku osmanske su čete opustošile krajeve oko Stjepanova grada Modruša.[39] I naredne godine zabilježena je osmanska provala do Senja. Naime, u ljeto 1469. Isa-beg je provalio do Senja, pritom ponovno opustošivši modruški kraj, te je potom provalio i u Kranjsku.[40] I uistinu, čini se da su osmanski pljačkaši kojima je krajnji cilj bilo pustošenje habsburških nasljednih zemalja, i to poglavito Kranjske,[41] u to doba uglavnom koristili pravce koji su iz Bosne vodili kroz tadašnju sjevernu Hrvatsku, tj. pravce kroz Krbavu, Liku i Gacku, a u znatno manjoj mjeri pravce dolinom rijeke Sane, što bi ukazivalo da je određenoj mjeri funkcionirala obrambena linija što ju je ustanovio kralj Matijaš, a sjedište joj je bio tvrdi grad Jajce.

No, početkom osmoga desetljeća 15. stoljeća i u dolini rijeka Sane i Une počela se osjećati sve veća nesigurnost zbog sve češćih osmanskih provala. O tome možda ponajbolje svjedoči činjenica da je Ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin odobrio je 16. prosinca 1470. Stjepanu, Ivanu, Nikoli i Mihovilu, knezovima Blagajskima, da ne moraju osobno prisustvovati banskom i kraljevskom sudu, već da mogu poslati svoje prokuratore sa pismima i svojim pečatima te je pri tome kralj u svojoj ispravi naveo kako je ova iznimka učinjena zbog sve veće opasnosti od osmanskih pljačkaša koji su napadali putnike na sve nesigurnijim putovima.[42]

I uistinu, dolina rijeke Sane sredinom osmoga desetljeća 15. stoljeća postala je jedan od glavnih smjerova osmanskih provala dalje prema zapadu. Tako je zabilježeno da je u jesen 1474. velika osmanska postrojba od 8000 vojnika prešla rijeku Savu i provalila sve do Ptuja, Varaždina, Koprivnice, Rakovca i Križevaca.[43] Moguće je da su već i prilikom tih pohoda osmanske čete na svom putu prema Bosni koristili gazove na rijeci Uni u blizini ušća rijeke Sane.

Stoga je isto tako moguće da su knezovi Zrinski, koristeći dobar položaj

39 Iván Nagy i Albert Nyáry (ur.), *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából* (dalje: MDE), sv. 2 (Budapest: A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatalában, 1877), dok. 45, 75-76.

40 MDE 2, dok. 62, 96-97.

41 Pregled osmanskih provala na prostore Kranjske i Primorske tijekom sedmoga desetljeća 15. stoljeća, vidi u: Stanko Jug, „Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja", *Glasnik Muzejskoga društva za Slovenijo* 26 (1943) br. 1-4, 8-12.

42 CDCB, dok. 201, 381-382.

43 *…como questi Turchi, i quali sono stati exercito de circha VIII milla homini, corso de la Sava fina a Petouia a Varasdino a Copreveriza a Rachonam a Crixeviza loghi parte dello Imepratore et parte della corona de Ungheria…*, MDE 2, dok. 180, 260.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 78 4.6.2021. 11:41:19

svog tvrdoga grada Zrina, od kojega se vrlo brzo moglo doći do rijeke Une i Sane, nastojali osujetiti osmanske provale. Tako je zabilježeno da je knez Petar II. Zrinski 1475. porazio Osmanlije na njihovu povratku u Bosnu.[44] Naime, kako je početkom godine Ahmet-paša neuspješno opsjeo grad Zrin, knez Petar II. Zrinski imao je dovoljno vremena pripremiti svoje čete i namjestiti zasjedu Osmanlijama u trenutku njihova povratka u Bosnu te je tom prigodom oslobođen velik broj ljudi koje su Osmanlije vodili u zarobljeništvo. Iako nije točno navedeno gdje se ta bitka odigrala, najvjerojatnije se to zbilo na negdje na posjedima knezova Zrinskih, i to najvjerojatnije u blizini ušća Sane u Unu, tj. blizu današnjeg Bosanskog Novog.

Štoviše, vrlo brzo nakon smrti naslovnoga bosanskog kralja Nikole Iločkog 1477., koji je uspješno vodio obranu Jajačke banovine, uslijedio je novi val osmanskih upada u Hrvatsku i Slavoniju,[45] koje su teško opustošene već u listopadu iste godine, da bi naredne godine zabilježene su nove osmanske provale kroz doline Sane i Une u Slavoniju.[46] No, u ljeto te 1478. hrvatski velikaši predvođeni Petrom II. Zrinskim ponovno su porazili osmanske čete koje su se vraćale nazad u Bosnu po završetku svog pljačkaškog pohoda, o čemu svjedoči kronika Jakoba Unresta sa početka 16. stoljeća.[47] I ta se bitka vrlo vjerojatno odigrala negdje na posjedima kneza Petra Zrinskog u donjem Pounju.[48]

U svakom slučaju, tijekom 15. stoljeća vlastelinstvo knezova Zrinskih, tj. posjed Zrin, postupno je iz treće zone osmanske ugroze, tj. teritorija koji su bili gotovo u cijelosti sigurni i zaštićeni od osmanske opasnosti, ali su ipak ponekad znali biti ugroženi osmanskim pohodima, prešlo u drugu zonu osmanske ugroze, tj. u teritorij na kojem se značajno osjećala ratna opasnost, te su ti prostori trpjeli provale (ne)regularnih osmanskih postrojba, ali su i dalje u cijelosti bili pod kontrolom hrvatskih središnjih i lokalnih vlasti.[49]

44 Blasius Höfel, Alois Reitze, Peter Bohr, *Österreich's Ehrenspiegel*, sv. 2 (Wien: Gerold, 1836), 826.

45 Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* (Zagreb: Ibis grafika : Zavod za hrvatsku povijest, 2002), 175

46 Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 43-44.

47 *…Und als die Turckhen an dem Haymzug warn, nomen sy ainen Schand von ainem Grauen, genannt Petter von Serin inn Krabattn, und als sy kamen in Bossen dem Geyte...*, „Iacobi Vnresti, Theologi et sacerdotis Carinthiaci Chronicon Avstriacvm, pars posterior, Friderici III. Imperatoris vitam lvcvlenter descriptam imprimis exhibens", u: D. Simonis Friderici Hahnii (ur.), *Collectio Monvmentorvm Vetervm et Reventivm*, (Brvnsvigae: Ex Officina Frid. Wlh. Meyer, 1724), 641.

48 Grgin, *Počeci rasapa*, 176.

49 O zonama izloženosti osmanskoj ugrozi, te pomicanu istih, vidi: Ivan Jurković, „Klasifikacija

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 79 4.6.2021. 11:41:19

Bitka na „gazu Zrinskih“ 1483.

Lokacija

Svakako najveći poraz do tada osmanske čete iz Bosne doživjele su u dvodnevnoj bitci koja se vodila 29. i 30. listopada 1483. kod „broda Zrinskoga“, te je u njoj ban Matijaš Gereb (lat. *Mathias Gereb*, mađ. *Mátyás Geréb*) pobijedio veliku osmansku vojsku koja je sa sobom vodila velik plijen i mnoštvo zarobljenika. No postavlja se pitanje točne lokacije bitke, pri odgovaranju na što sačuvani pisani izvori nisu pretjerano rječiti. Tako je ugarski kroničar Antonio Bonfini u svome nedovršenom djelu sa početka 16. stoljeća, *Rerum Hungaricum decades*, naveo da se bitka odigrala „na prijelazu rijeke Une u Hrvatskoj koja se ulijeva u Savu“.[50] U svojem opisu događaja jednako neprecizan je i kroničar Antun Vramec koji je pisao u drugoj polovici 16. stoljeća. Naime, Vramec je jednostavno naveo da se bitka odigrala na rijeci Uni.[51]

S druge strane, precizniji podatci o lokaciji bitke mogu se naći u bilješci na glagoljaškom brevijaru što ga je u Vatikanu pronašao Ivan Kukuljević Sakcinski, u koje je navedeno da se bitka se odigrala kod „broda Zrinskoga“,[52] pri čemu lokacija ovoga riječnoga gaza nije navedena. No, lokacija „broda Zrinskoga“, tj. gaza na rijeci Uni bila je očito dobro poznata fra Ivanu Tomašiću, kroničaru iz sredine 16. stoljeća. Opisujući bitku u svom djelu *Chronicon breve Regni Croatiae* Tomašić je naveo da se bitka odigrala „kod rijeke Bagunti, tj. Une, na grandži gdje je sada zvani Novigrad“.[53]

Treba kazati da se oko lokacije kaštela Novi što ga je u blizini ušća u Sanu početkom 16. stoljeća vrlo vjerojatno dao sagraditi knez Nikola III. Zrinski, a koji se prvi puta kao Brodski spominje u ugovoru između njega i kneza Ivana Karlovića Kurjakovića sastavljenom 1509.,[54] te potom 1524. upravo kao Novi,[55] ne postoji suglasje u postojećim historiografskim djelima. Milinović

hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)“, *Migracijske i etničke teme* 19 (2003), 154-157.

50 …*in reditu ad Hunnum amnẽ Coruatię, qui Sauũ influit*…, Bonfini, 645.

51 …*pri Une vode*…, Antun Vramec, „Kronika“, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Scriptores*, vol. 31 (Zagabriae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1908), 52.

52 …*gospoda hrvatska Turke pobiše na brodu zinskoga*…, Ivan Kukuljević Sakcinski, „Izvjestje o putovanju korz Dalmaciju u Napulj i u Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine“ *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 4 (1857), 371; Ivan Kukuljević Sakcinski (ur.), *Listine hrvatske. Acta Croatica* (Zagreb: Brzotiskom Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1863), dok. 16, 321

53 …*ad flumen Bagunti, seu wna, in granga, ubi nunc dicitur Novigrad*…, Ivan Tomašić, „Chronicon breve Regni Croatiae“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 9 (1863), 22.

54 HR-HDA-25 NRA, fasc. 457, n. 20.

55 …*Newhuas siue Newgrad*…, Radoslav Lopašić (ur.), *Spomenici Hrvatske krajine* (dalje: SHKR), sv. 1

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 80 4.6.2021. 11:41:19

je dobro uočio da se starija historiografija (Kukuljević Sakcinski, Lopašić, Laszowsky i Szabo) nije niti bavila ubiciranjem utvrde Novi.[56] Poveću zbrku prilikom ubiciranja utvrde Novi građenog početkom 16. stoljeća, prouzrokovala je činjenica da su austrijske vlasti nakon provlačenja Osmanlija podignuli 1693. novu bastionsku tvrđavu, o čemu je pisano svjedočanstvo ostavio grof Luigi Ferdinando Marsigli.[57] Štoviše, različiti kartografski prikazi nastali tijekom zadnjeg desetljeća 17. i na samom početku 18. stoljeća, a koje su izradili kartografi iz Marsilijeve komisije, ili pak drugi austrijski kartografi, prikazuju jednu bastionsku utvrdu na lijevoj obali rijeke Une na prostoru današnjeg Dvora na Uni, te ga opisuju kao Novi Novi (*Novus Novi*, *Noveaux Novi*), ali i manje utvrđenje (manji kaštel ili kulu), smještenoj na desnoj obali rijeke Une blizu ušća rijeke Sanu (na uzvišenju poviše današnjeg naselja Prekosanje u sastavu grada Bosanski Novi, i to na uzvišenju koji se na topografskim kartama naziva „Kula"), te ga opisuju kao Stari Novi (*Vetus Novi*, *Vueux Novi*, *Alt Novi*).[58] Milinović je smatrao da se bastionsku utvrdu na lijevoj, danas hrvatskoj obali rijeke Une još početkom 16. stoljeća izgradio knez Nikola III. (*Novus Novi*), dok je utvrđenje prikazano na desnoj obali rijeke Une (*Vetus Novi*), po njegovu mišljenju, zapravo starija srednjovjekovna utvrda Novigrad/Novigradec (*Castrum Novum*) što su je izgradili knezovi Babonići, a koja se bi se, po njegovu mišljenju, prvi puta u sačuvanim izvorima spominjala 1280.[59] Ipak, većina je povjesničara suglasna da se šesnaestostoljetni kaštel Novi nalazio na desnoj, tj. danas bosanskoj obali rijeke Une u blizini ušća rijeke Sane u nju, tj. da je riječ o *Vetus Novi* (Stari Novi) sa Marsiglijevih karta,[60] a da se na lijevoj, danas hrvatskoj obali nalazila bastionska zemljana utvrda, tj. Novi Novi sa Marsiglijevih karta, te da je

(Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1884), dok. 3, 2-4.

56 Ante, Milinović, „Novi prinosi poznavanju graditeljske baštine knezova Zrinskih u Pounju", u: *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8.-9. studenog 2004.*, ur. Zoran Ladić i Đuro Vidmarović (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 197-198.

57 Luigi Ferdinando Marsili, *Relazioni dei confini della Croazia e della Transivania a sua maestà cessarea (1699-1701)* (Modena: Mucchi, 1986), 97.

58 Isječke karata vidi u: Milinović, „Novi prinosi", 202-208.

59 Milinović, „Novi prinosi", 201.

60 Vidi primjerice: Ivo Maroević, „Prostorni razvitak Dvora", *Dvor na Uni. Od prijeslavenskog doba do naših dana. Zbornik naučnih i publicističkih radova* (Dvor na Uni: Skupština općine, 1991), 43; Kruhek, „Stari gradovi", 103; Andrej Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća* (Zagreb: Golden Marketing – Institut za povijest umjetnosti, 2000), 130; Krešimir Regan, „Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski", *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8.-9. studenog 2004.* (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 144.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 81 4.6.2021. 11:41:19

podignuta 1693., a razrušena 1703. prije dolaska Osmanlija kojim je zona uz Unu pripala po odredbama mira u Srijemskim Karlovcima.[61]

U svakom slučaju Nikola III. Zrinski početkom je 16. stoljeća izgradio novu utvrdu Novi kako bi zaštitio gaz na rijeci Uni u neposrednoj blizini ušća Sane u nju, što ukazuje i prvi spomen kaštela Novi iz 1509. koji je tom prigodom naveden kao *Brodskij*.[62] Svakako je riječ je o gazu koji se nalazio između današnjeg sela Matijevići (hrvatska strana) i središta današnjeg Bosanskog Novi, a koji je prikazan jednoj kartografskoj skici što su je kartografi u službi grofa Marsiglija sastavili krajem 17. stoljeća (vidi Prilog 1).[63] Vrlo su vjerojatno na tom mjestu Osmanlije pokušali prijeći rijeku Unu, tj. na tom se mjestu odigrala bitka na „gazu Zrinskoga" 29. i 30. listopada 1483.

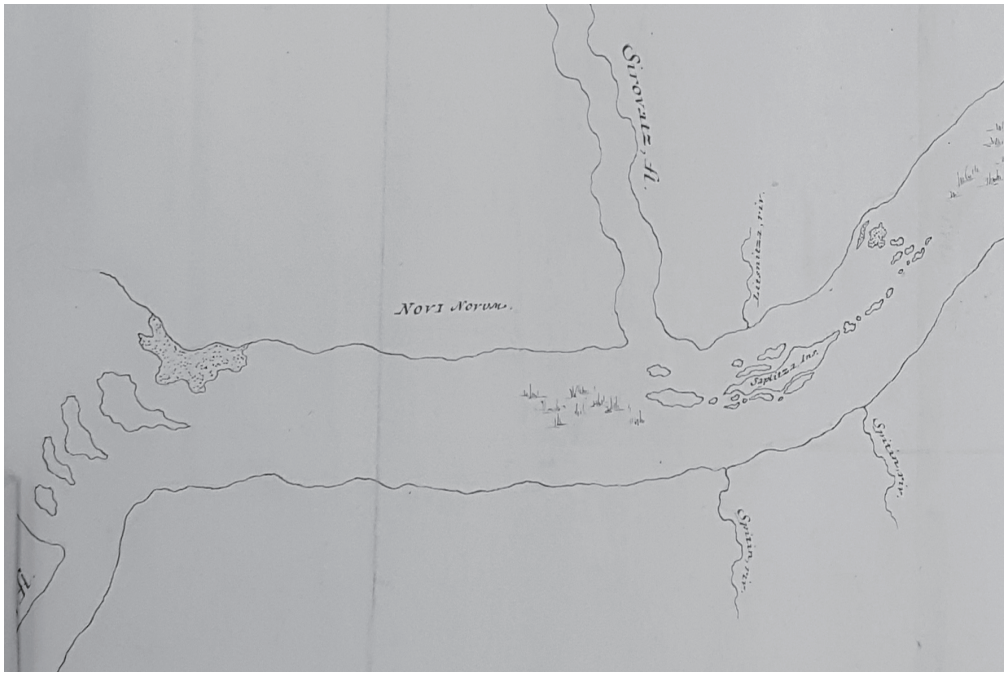

Prilog 1 – Prikaz gaza na rijeci Uni u blizini nekadašnjeg kaštela Lišnica na karti Luigija Marsiglija, oko 1690. godine (IT-BUB-1044, kut. 50)

61 Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, 130. Detaljnije o historiografskoj polemici o lokaciji kaštela Novi, te o njegovu izgledu i vremenu gradnje, vidi: Kekez – Regan, *Zrin – srednjovjekovno sijelo*, 190-199.

62 *…Brodskij…*, HR-HDA-25 NRA, fasc. 1648, nr. 10.

63 IT-BUB-1044, kut. 50.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 82 4.6.2021. 11:41:20

Sudionici, brojnost i sastav vojske sukobljenih snaga

Prema sačuvanim pisanim vrelima koji su isključivo kršćanske provenijencije, osmanska vojska koja je 1483. krenula u pljačkaških pohod na habsburške nasljedne zemlje, a s kojom su se kršćanske, tj. hrvatske snage sukobile na gazu na rijeci Uni koncem listopada iste godine, bila je sastavljena od četa okupljenih na prostorima osmanskih provincija u Meziji i Vrhbosni,[64] tj. riječ je bila o osmanskih snagama s prostora današnje središnje Bosne i Srbije. Dakle, očito je uglavnom bila riječ o akinđijskim četama u kojima je vrlo vjerojatno bilo i martologa.[65] Prema riječima kroničara fra Ivana Tomašića glavni osmanski zapovjednik bio je Harsi paša, dok mu je u pratnji bio vojvoda Serli Hasan.[66] U svom pismu dvojicu osmanskih zapovjednika spomenuo je i kralj Matijaš, koji ih doduše nije imenovao, ali je zato naveo da su obojica nakon bitke zarobljena,[67] što je suprotno od navoda iz Tomašićeve kronike u kojoj je decidirano navedeno kako je bitku preživio vojvoda Serli Hasan izbjegavši zarobljavanje preplivavši rijeku Unu.[68] Ovu razliku u sačuvanim vijestima moguće je protumačiti ili na način da kralj nije bio dobro informiran, tj. nije imao detaljne informacije, ili je isti, uzevši u obzir propagandu svrhu pisma, nastojao dodatno naglasiti uspjeh svoga bana navodeći zarobljavanje obojice osmanskih zapovjednika.

U svakom slučaju, moguće je da je jedan osmanski zapovjednik predvodio čete iz središnje Srbije, a drugi pak snage iz središnje Bosne. Naime, uzimajući u obzir da je glavni zapovjednik osmanskih snaga bio Harsi paša, kao i činjenicu da je prostor središnje Srbije u trenutku bitke već duže vremena bio inkorporiran u prostore osmanske vlasti, ali i činjenicu da se, prema Tomašićevu pisanju, iz bitke spasio Serli Hasan, vjerojatno bolje poznajući prostor, moguće je pretpostaviti da je Harsi paša zapovijedao snagama iz današnje središnje Srbije, a vojvoda Serli Hasan četama iz današnje središnje Bosne.

64 *…Nuntiabatur pridem Turcos vlida potentia ex Missia et precipue ex Werboznnya congregatos…*, MKL 2, dok. 156, 267.

65 O akinđijama i martolozima kao važnoj sastavnici osmanske vojske tijekom klasičnog perioda osmanske povijesti (1451. – 1606.), vidi: Mesut Uyar i Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans. From Osman to Atatürk* (Santa Barbara – Denver – Oxford: ABC Clio, 2009), 58-61.

66 *…Anno domini 1483 Harsi basa, cum exercitu ualido exierunt … woyuoda Serli hasan…*, Tomašić, „Chronicon breve", 22.

67 *…duces eorum duo capti…*, MKL 2, dok. 156, 268.

68 *…woyuoda Serli hasan cum suis sero flumen pertranist, et sic sanus evasit…*, Tomašić, „Chronicon breve", 22.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 83 4.6.2021. 11:41:20

S druge strane, već je u svom pismu kralj Matijaš očekivano naglasio kako je bilo riječi o osmanskoj vojsci velike snage,[69] pri čemu nije naveo njihovo konkretno brojčano stanje. Ipak, pišući o veličini osmanske vojske kasniji kroničari su naveli konkretne brojke, pri čemu ipak treba na umu imati kako je riječ o narativnim vrelima podložnima subjektivnim autorovim doživljajima i interpretacijama shodno intencijama njihova pisanja i situacijskim konstruktima u kojima su se nalazili. Ipak, zanimljivo je navesti da je kroničar Jakov Unrest u svojoj kronici napisanoj početkom 16. stoljeća zapisao da je osmanska vojska brojila 6500 ljudi,[70] što je približno broju što ga je u svojoj kronici pisanoj u isto vrijeme naveo ugarski kroničar Bonfini. On je, naime, zapisao kako je osmanska vojska brojila 7000 vojnika, pri čemu je naglasio da je bila riječ uglavnom o konjanicima.[71] S druge strane, fra Tomašić je donio brojku od 15000 osmanskih vojnika,[72] što je značajno odstupanje od ranijih kroničara. No, treba još jednom naglasiti kako je fra Tomašić svoje djelo napisao sredinom 16. stoljeća, tj. gotovo sedam desetljeća nakon samoga događaja, te nije nemoguće da je ova uvećana brojka osmanske vojske trebala ostaviti dojam na čitatelja. Vjerojatno je da su osmanske snage uistinu brojili oko 6000 do 7000 vojnika, što je sukladno s podatkom što ga je naveo kralj Matijaš, koji je kazao da je zarobljeno 2000 Osmanlija među kojima i dvojica njihovih zapovjednika, što je predstavljalo samo manji dio osmanske vojske, jer je kralj dodatno naveo da je većina Osmanlija ili pobijena u bitci ili su se utopili u rijeci.[73]

Osmanska vojska od 6000 do 7000 vojnika i to uglavnom konjanika, što je naznačio u svojoj kronici Bonfini, usporediva je sa brojnošću osmanske vojske predvođene Jakub pašom koja je početkom rujna 1493., dakle deset godina nakon bitke na „gazu Zrinskih", teško porazila kršćansku, tj. hrvatsku vojsku u bitci na Krbavskom polju.[74] Naime, iako različiti, poglavito

69 …*Turcos valida potentia*…, MKL 2, dok. 156, 267.

70 …*die man schatz auf sechschalb tausent*…, Unrest, 689.

71 …*cum septẽ Turcorum equitum milia*…, Bonfini, 645.

72 …*XV milia Turca occiderunt*…, Tomašić, „Chronicon breve", 22.

73 … *Turcorum duo milia, relqui partim trucidat, partim submersi, flumen tranare volentes*…, MKL 2, dok. 156, 268.

74 O bitci na Krbavskom polju vidi primjerice: Ferdo Šišić, *Bitka na Krbavskom polju (11. rujna 1493.). U spomen četristagodišnjice toga događaja. Istorijska rasprava* (Zagreb: Knjižara Dioničke tiskare, 1893); Milan Kruhek, „Sraz kršćanstva i islama na Krbavskom polju 9. rujna 1493.", *Riječki teološki časopis* 1/2 (1993), 243-248; Anđelko Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine* (Zagreb: Školska knjiga, 2005); Hrvoje Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: Je li spasio sebe i malobrojne

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 84 4.6.2021. 11:41:20

narativni izvori, i za ovu osmansku vojsku donose različite brojčane podatke koji variraju od 3000 do 11000 konjanika, ipak nakon detaljne analize brojnih izvora, uključujući i one osmanske provenijencije, Kužić je zaključio kako je osmanska vojska na Krbavskom polju brojila oko 8000 vojnika.[75]

Štoviše, osmanske vojske koje su sudjelovale u ove dvije bitke usporedive su i po još nekoliko drugih elemenata. U prvom redu obje su bile sastavljene od snaga okupljenih s prostora današnje središnje Bosne i Srbije,[76] te je objema primarni cilj bilo pljačkanje habsburških nasljednih zemalja.[77] Štoviše, svakim pojedinim kontingentom osmanske vojske koji je okupljen u pojedinoj provinciji Osmanskog Carstva, a koji se borio u bitci na Krbavskom polju 1493., zapovijedao je po jedan zapovjednik, dok je vrhovni zapovjednik bio Hadum Jakub paša, pa je tako u toj bitci jedno krilo osmanlijske vojske vodio Ismail beg zapovijedajući četama iz Srbije, iz Kruševačkoga sandžaka, a drugo karilijski beg Muhamed, pod čijim su zapovjedništvom bili ratnici iz južne Rumelije, dok je sredinom osmanlijske vojske, kao vrhovni zapovjednik, zapovijedao sam Jakub paša.[78] Komparativno bi se moglo zaključiti da je svakim pojedinim od dva imenovana kontingenta osmanske vojske koja su sudjelovala u bitci na „gazu Zrinskih" deset godina ranije, zapovjedio po jedan zapovjednik, i to na način da je 1483. snagama iz Bosne zapovijedao Serli Hasan, a snagama iz središnje Srbije Harsi paša koji je tom prigodom ujedno bio i glavni zapovjednik osmanske vojske. I na kraju, obje su osmanske vojske dočekane od kršćanskih, tj. hrvatskih snaga na njihovu povratku u Bosnu, te su osmanski zapovjednici u oba slučaja nastojali izbjeći sukob,[79] jer su očito bili zadovoljni do tada pribavljeni plijenom.

ili je pobjegao iz boja?", *Modruški zbornik* 3 (2009), 65-101; Krešimir Kužić, „Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. – strategija, taktika, psihologija", *Historijski zbornik* 67/1 (2014), 11-63; Suzana Miljan i Hrvoje Kekez, „The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats", *Hungarian Historical Review* 4/2 (2015), 283-313; Hrvoje Kekez, „The Consequences of the Battle of Krbava (1493) as seen by its Contemporaries", *Review of Croatian History* 14/1 (2018), 63-90.

75 Kužić, „Bitka Hrvata", 28-30.

76 Osmanske snage koje su sudjelovale u bitci na Krbavskom polju okupljene su u središnjoj Bosni, Srbiji i južnoj Rumeliji. Detaljnije vidi: Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka", 83.

77 O osmanskom pohodu prije bitke na „gazu Zrinskih" biti će više riječi u nastavku rada, dok o kretanju osmanskih snaga prije bitke na Krbavskom polju više vidi: Kruhek, „Sraz kršćanstva i islama", 249-252.

78 *…Cadamus bassa tripartito exercitum diviserat ac primam partem Hismael beio, Servie saniaco, secundam Carvilie woywode commiserat, tertiam sibi ipsi servat…*, Tomašić, „Chronicon breve", 23.

79 O osmanskom nastojanju da izbjegnu sukob sa kršćanskom, tj. hrvatskom vojskom prije bitke na Krbavskom polju vidi: Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka", 74-75, dok će o nastojanjima Osmanlija da izbjegnu sukob prije bitke na „gazu Zrinski" 1483. biti više riječi u nastavku rada.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 85 4.6.2021. 11:41:21

S druge pak strane, glavni zapovjednik kršćanske, tj. hrvatske vojske bitci na „gazu Zrinskih" bio je hrvatski ban Matijaš Gereb, te su uz njega sudjelovali brojni drugi plemići sa prostora srednjovjekovne Slavonije i Hrvatske. Iako je u svojem pismu kralj Matijaš jedino spomenuo bana Matijaša Gereba,[80] što je i logično uzme li se u obzir propagandna svrha njegova pisma, te je navođenjem jedino bana Gereba kralj indirektno naglasio važnost banske, tj. kraljevske vojske u sukobima, točnije pobijedi nad Osmanlijama, u drugim izvorima navode se i drugi uglednici koji su sudjelovali u boju. Tako je u svojim pisanjima uz bana Gereba kroničar Bonfini naveo da su u boju sudjelovali despot Vuk Branković[81] i knez Bernardin Frankapan.[82] Njih trojicu kao ključne zapovjednike kršćanske, tj. hrvatske vojske naveo je u svojoj kronici i Antun Vramec.[83] Za razliku od njih, kroničar Unrest naveo je i druge zapovjednike kršćanskih snaga te su tako prema njegovu pisanju, uz bana Gereba, despota Vuka i kneza Bernardina, u bitci sudjelovali i jedan knez Zrinski (vjerojatno Petar II.), te hrvatski podban Gašpar Perušić, te neki Hrvat imenom Vuk.[84] Štoviše, Unrest je naveo kako je u bitci sudjelovao i neki kraljevski kapetan,[85] za kojega je Vjekoslav Klaić pretpostavio kako je bila riječ o senjskom kapetanu Blažu Mađaru.[86] No treba kazati da je u godinama neposredno prije Bitke na gazu Zrinskih senjski kapetan bio Maroje Žunjević,[87] te je stoga moguće da se Unrestov navod kako je u bitci sudjelovao neki kraljevski kapetan (*kunigs Hawbtman*), odnosio na senjskog kapetana Žunjevića ili pak njegova nepoznata nasljednika na toj funkciji.[88] S druge

80 *…banus noster Croatie Mathias Gereb…*, MKL 2, dok. 156, 267.

81 O Vuku Brankoviću i obitelji Brankovića te njihovom odnosu sa Ugarsko-hrvatskim vladarima i položaju vidi: Franjo Rački, „Odnošaj srbskih despota i doselica naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426-1503.", *Književnik. Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti* 2 (1865), 476-488; Matija Mesić, „Pleme Berislavića", Rad JAZU 8 (1869), 24-32; Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, sv. 2 (Beograd: G. Kon, 1923), 201-203.

82 *…Despote Lupo, Gere Matthia Bano, comite Berardino…*, Bonfini, 645.

83 *…Vuk despot, Bernardin Frankapan i Gereb ban…*, Vramec, „Kronika", 52.

84 *…der Dispott was wann in Windischen Lannden, Graff Weredin, auff teutsch genant Graff Bernhart, der ist Graff Steffanns Sun von Krabatten, Graff Rintschitz inn auch Graff zu Krabraten … ain Krabat genannt Parusitz, aber eyn Herr von Krabaten genannt Waldeckh, und eyn Krabat genannt Wolff…*, Unrest, 689.

85 *…und des kunigs Hawbtman ainer genannt Marmolasch…*, Unrest, 689.

86 Klaić, *Povjest Hrvata*, sv. 2, dio 3, 135-137.

87 O senjskom kapetanu Maroju Žunjeviću vidi: Branko Krmpotić, „MAROJE ŽUNJEVIĆ – Veliki kapitan Senja (1476 – 1483)", *Senjski zbornik* 6/1 (1975): 305-314.

88 Detaljnije vidi: Vedran Klaužer, „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)" (doktorska disertacija, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 180.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 86 4.6.2021. 11:41:21

strane, moguće je da se Unrestov navod o kraljevskom kapetanu odnosio upravo na Blaža Mađara koji je najkasnije do 13. kolovoza 1483. prestao obnašati službu bana Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kada je prema sačuvanoj ispravi pisanom priznanicom izdanom u Božjakovini predao banske ovlasti i kraljevske utvrde Knin i Lab novome banu Matijašu Gerebu,[89] nakon čega je ostao na teritoriju Kraljevstva kao kapetan kraljevih trupa, i to vjerojatno poznatih plaćenika „crne vojske" kralja Matijaša Korvina (*legio nigra*).[90] Ukoliko je tome bilo tako, nije isključena mogućnost da je Mađar dobio ispomoć u vrijeme bitke iz Senjske kapetanije, jer je ista u to doba, baš kao i sam grad Senj, bili pod ingerencijom vladara.

Nadalje, prema pisanju fra Tomašića u bitci su sudjelovali i drugi pripadnici velikaškog roda Frankapana. On je, naime, uz bana Gereba i despota Vuka, naveo da se u bitci sudjelovali knez Ivan Frankapan od Cetina i knez Mihovil Frankapan od Slunja,[91] te se može kazati da je spominjanje knezova Frankapana u pisanju fra Tomašića i logično za očekivati, jer je isti pisao sredinom 16. stoljeća pod svojevrsnim patronatom tadašnjih knezova Frankapana.[92] Isto tako, anonimnom autoru spomenute bilješke na glagoljaškom misalu također je bilo poznato da su uz bana Gereba i despota Vuka u bitci sudjelovali i drugi hrvatski plemići, ali ih on pritom nije imenovao.[93]

Dok sačuvana pisana vrela „šute" o brojnosti i sastavu kršćanske, tj. hrvatske vojske, može se pretpostaviti da je ona svojom brojnošću bila otprilike jednaka osmanskoj vojsci, i to temeljem činjenice da je u bitci odnijela pobjedu, kao i temeljem činjenice da se kao sudionici bitke spominju brojni hrvatski velikaši koji su vrlo vjerojatno u bitku doveli svoje banderije.[94] Također treba

89 Mađarski nacionalni arhiv (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), Budimpešta, fond: Diplomatikai fényképgyűjtemény, sig: 33897 ; Klaužer, „Ustrojstvo i djelovanje", 42

90 Detaljnije vidi: Vedran Klaužer, „Croatian-Slovak Connections through the Activities of Blaise Magyar. An Example of Political and Family Connections between Slovak and Croatian Nobility", *Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)* (Bratislava: Comenius University Bratislava – PostScriptum, s. r. o., 2013), 201-202.

91 *…banus Coruatie ac Volk Despotus, Joannes Cetini, Michael Zlunj comites de Frangepanibus…*, Tomašić, „Chronicon breve", 22.

92 Prema do sada poznatim podacima čini se da je fra Ivan Tomašić bio rodom sa prostora tadašnje Modruške biskupije te da je na neki način bio vezan uz obitelj Frankapana što je i vidljivo iz njegove kronike u kojoj na više mjesta jasno ukazuje naklonost ovo velikaškoj hrvatskoj obitelji. Tomašić, „Chronicon breve", 10.

93 *…Matijaš ban gatski (kod Otočca) i Vuk despot i gospoda hrvatska…*, Kukuljević Sakcinski, *Listine hrvatske*, dok. 16, 321

94 Osnovna vojna jedinica u kasnosrednjovjekovnom Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu bila je banderij (*banderium*), koju su na raspolaganju mogli imati kralj i kraljica, ali i crkveni prelati (nadbiskupi i

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 87 4.6.2021. 11:41:21

napomenuti da je i u Krbavskoj bitci kršćanska, tj. hrvatska vojska bila u snazi razmjerno sukladna osmanskoj vojsci.[95] No, tom prigodom, iako je bila brojnija, sačinjavao ju je manji broj konjanika, roda vojske koji je imao presudnu ulogu u samoj bitci.[96] Očito je važnu ulogu u bitci na „gazu Zrinskih" imao banski banderij jer se kao sudionik bitke ne spominje samo ban Matijaš Gereb koji je istim zapovijedao, već je u bitci sudjelovao i podban Gašpar Perušić. Osim ove kraljevske postrojbe u bitci je također sudjelovao vojni kontingent pod zapovjedništvom neimenovanog kraljevskog kapetana, bilo da je riječ o četama iz Senjske kapetanije pod zapovjedništvom senjskog kapetana Maroja Žunjevića ili njegova neimenovana slijednika na toj funkciji, ili pak o četama pod zapovjedništvom Blaža Mađara koji je u to doba bio kapetan kraljevih trupa, i to vjerojatno poznatih plaćenika Korvinove „crne vojske". Toj postrojbi je vjerojatno pripadao i Vuk koji je imao važnu ulogu u bitci, o čemu će biti više riječi u nastavku rada, na što ukazuje njegova atribucija – Hrvat Vuk.[97]

S druge pak strane, u bitci su sudjelovali hrvatski i slavonski magnati sa svojim četama. Tako su u bitci sudjelovali banderiji knezova Frankapana okupljeni sa njihovih posjeda u srednjovjekovnoj Hrvatskoj oko Modruša, Slunja i Cetina. Od slavonskih plemića u bitci su sa svojim četama sudjelovali knezovi Zrinski, i to poglavito knez Petar II. Zrinski, što ne čudi jer se osmanska vojska na početku svoga pohoda kretala prostorima donjeg Pounja, o čemu će biti više riječi u nastavku rada, tj. prostorima gdje su se nalazilo veliko vlastelinstvo knezova Zrinskih sa sjedištem u samom Zrinu.

U svakom slučaju, kako je prema dekretu kralja Vladislava II. Jagelovića iz 1494., tj. desetak godina nakon bitke na „gazu Zrinskih", pojedini velikaš mogao raspolagati vlastitim banderijem ukoliko je mogao opremiti

biskupi), potom čelni ljudi krunovinskih zemalja kao što su bili banovi na hrvatskim povijesnim prostorima, ili pak transilvanijske vojvode. Isto, temeljem privilegija svoje banderije su mogli imati i velikaši kojima je to njihov imovinski cenzus dopuštao, dok su ostali plemići sudjelovali u banderijima pojedinih županija. Dok je kraljevski banderij popunjavalo oko 1000 konjanika, kraljičin se sastojao oko 400 njih, a banderiji pojedinih velikaša varirao je od njih 50, pa sve do čak 1000 teških konjanika, što je ovisilo o ekonomskoj snazi pojedinog velikaša ili velikaške obitelji. Detaljnije vidi: M. Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja*, 115.

95 Razmjerno brojni izvori koji svjedoče o brojnosti i kvaliteti kršćanske, tj. hrvatske vojske koja je sudjelovala u Krbavskoj bitci, donose brojke do čak 20000 vojnika. No, nakon detalje analize raspoloživih izvora Kužić je zaključio da je kršćanska, tj. hrvatska vojska brojila oko 11000 vojnika, i to poglavito pješaka (Kužić, „Bitka Hrvata", 30-33).

96 Rekonstrukciju tijeka bitke na Krbavskom polju i važnosti konjice u istoj, vidi: Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka", 81-88.

97 *…eyn Krabat genannt Wolff…*, Unrest, 689.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 88 4.6.2021. 11:41:21

400 teških konjanika, a u suprotnom je morao sa svojim četama sudjelovati u županijskim banderijima,[98] može se pretpostaviti da je slično stanje bilo i u vrijeme bitke na „gazu Zrinskih". Dakle, ukoliko se pretpostavi da je svaki pojedini velikaš koji je sudjelovao u bitci na „gazu Zrinskih", a koji se poimence spomenut u sačuvanim povijesnim vrelima (Vuk Branković, Petar II. Zrinski, Bernardin Frankapan do Modruša, Ivan Frankapan od Cetina, Mihovil Frankapan od Slunja), u bitci sudjelovao sa svojim banderijem, te da su velikaški baderiji prosječno brojili oko 400 teških konjanika, te ako se tome broju pridodaju banski banderiji te kontingent vojnika pod zapovjedništvom neimenovana kraljevskog kapetana, dolazi se do brojke od oko 2500 konjanika u kršćanskoj, tj. hrvatskoj vojsci. Uzevši u obzir da su jednoga konjanika uglavnom pratila tri pješaka,[99] dolazi se do brojke od oko 10000 vojnika u kršćanskoj, tj. hrvatskoj vojsci, od čega oko 2500 konjanika i 7500 pješaka. Takva vojska, u svojoj snazi je usporediva sa oko 6000 do 7000 vojnika i to uglavnom konjanika, u osmanskoj vojsci. Naime, iako brojnija, kršćansku, tj. hrvatsku vojsku sačinjavao je manji broj konjanika, baš kao što je to bio slučaj i u bitci na Krbavskom polju 1493.,[100] te su stoga kršćanski zapovjednici pobjedu mogli ostvariti samo ukoliko u svoju korist iskoriste strateške i taktičke prednosti koje je nudi okolni teren, tj. ako izbjegnu sukob na otvorenom polju.

Događaji prije i tijek bitke na „gazu Zrinskih"

Kao što je već rečeno, najdetaljniji opis događaja prije i tijekom bitke može se naći u pismu kralj Matijaš Korvin u pismu poslanome papi Sikstu IV. 6. studenoga 1483.,[101] tj. svega nekoliko dana nakon same bitke. Isto

98 István Werbőczy (pr). *Corpus juris hungarici: seu Decretum generale incyti regni Hungariae: partiumque eidem annexarum: in duos tomos distinctum*, sv. 1-2 (Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1751), art. 20, 1250.

99 Matthew Bennet, Jim Branbury, Kelly Devries, Iain Dicke i Phyllis Jestice (ur), *Fighting Techniques of the Medieval World: Equipment, Combat Skills, and Tactics* (London: St. Martin's Press, 2007), 112. Iako je u srednjovjekovnom ratovanju važnost teške konjice, tj. oklopljenih vitezova, znatno porasla od početka 13. stoljeća, a vrhunac dosegnula sredinom 14. stoljeća, te se s pravom može govoriti da je upravo brojnost teško oklopljene konjice najčešće odlučivala o ishodu bitke, pješadija je i u to doba činila najveći dio vojske, i to u omjeru 1 : 4. O razvoju srednjovjekovne konjice više vidi: Bennet, *Fighting Techniques*, 66-129, a općenito o ratovanju i sastavu srednjovjekovne vojske od 1200. do 1320. više vidi: Norman Housley, „European warfare c. 1200-1320", *Medieval Warfare: A History*, (Oxford – New York: Oxford University Press, 1999), 113-135.

100 Kužić, „Bitka Hrvata", 28-33.

101 MKL 2, dok. 156, 267-270.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 89 4.6.2021. 11:41:21

tako treba još jednom napomenuti kako je kraljevo pismo bila svojevrsna anti-habsburška propaganda, ali unatoč toj činjenici, baš kao i razmjernoj kićenosti stila pisanja, iz istoga se može raspoznati, tj. rekonstruirati, kako događaje prije, tako i sam tijek bitke, jer je ipak riječ o najdetaljnijem izvještaj kako o samoj bitci, tako i događajima koji su joj prethodili.

U svom je pismu kralj Matijaš prvo naveo da je bilo riječ o velikoj osmanskoj vojsci sa četama poglavito okupljenima s prostora današnje središnje Bosne i Srbije,[102] te potom da je ta osmanska vojska prošla kroz Hrvatsku te potom opustošila zemlje pod vlašću njemačkoga cara,[103] tj. Kranjsku i Štajersku. Već se iz ovih riječi može zaključiti kako je bila o uobičajenoj osmanskoj pljačkaškoj postrojbi, a ne o nekakvoj vojnoj sili kojoj je cilj bio osvajanje novih teritorija.

Štoviše, iz kraljevih riječ da je ban Matijaš Gereb okupio vojsku nakon što je primio vijesti da su osmanske čete prešle rijeku Uni, te potom i Savu, te da su se uputili prema granici Kranjske i Štajerske,[104] te imajući na umu već ranije rečeno da je bila riječ o osmanskim četama sa prostora Vrhbosne, može se zaključiti da su Osmanlije i na početku svog pohoda koristili dolinu Sane i gazove na Uni u blizini ušća Sane u Unu, tj. na prostoru Zrinskog Pounja. Štoviše, iz istih je vijesti isto tako vidljiva činjenica da se kršćanska, tj. hrvatska vojska okupila tek nakon što je osmanska vojska već ušla na prostor srednjovjekovne Slavonije. I na ovom primjeru ponovno su vidljivi uobičajeni onodobni problemi prikupljanja informacija i okupljanja vojske, što je poglavito bilo uzrokovano činjenicom da nije postojala stalna vojska.[105] Naime, zbog sporosti okupljanja vojnih snaga kršćanska, tj. hrvatska vojska tijekom druge polovice 15. stoljeća uglavnom je samo mogla dočekati osmanske pljačkaše na njihovu povratku, pri čemu je opet za ovu o praksu najzorniji primjer je Krbavska bitka iz 1493. godine.

No, naredne kraljeve riječi svjedoče o vojnom iskustvu i taktičkoj domišljatosti bana Gereba. Naime, kralj je naveo kako je ban podijelio svoju

102 *…Nuntiabatur pridem Turcos vlida potentia ex Missia et precipue ex Werboznnya congregatos…*, MKL 2, dok. 156, 267.

103 *…in Croatiam, et deinde usque in terras ditioni serenissimi Romanorum imperatoris subiectas tetendisse…*, MKL 2, dok. 156, 267.

104 *…Nam cum ipsi hostes traiecto fluvio Wui et deinde Zawi in Carnioliam et Stiriam aliaque finitima loca Cesaree maiestatis penetrassent, banus noster Croatie Mathias Gereb contractis copiis…*, MKL 2, dok. 156, 267.

105 Isti problem okupljanja vojske vidljiv je i na primjeru okupljanja kršćanske, tj. vojske prije Krbavske bitke. O ovome detaljnije vidi: Kužić, „Bitka Hrvata", 21-22.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 90 4.6.2021. 11:41:21

vojsku na tri tabora, te je jedan dio poslao da slijede Osmanlije i prikupljaju informacije o njihovu kretanju, ali isto tako da im remete kretanje povremenim napadima na njihovu kolonu.[106] Ostatak vojske poslao je na mjesto kojim su Osmanlije ranije prošli,[107] tj. na gaz na rijeci Uni, što proizlazi iz nastavka teksta kraljeva pisma. Iz ovoga banova poteza jasno je vidljivo kako je on anticipirao dvije stvari. Prvo, ispravno je zaključio da će se Osmanlije istim putem, tj. dolinom rijeke Sane, pokušati vratiti prema Bosni. I drugo, ban je također dobro anticipirao kako će najveći izgled za uspjeh u predstojećem boju biti ako se isti odigra za kršćansku, tj. hrvatsku vojsku na strateški dobro odabranom mjestu. Pri tome je bilo važno za predstojeći okršaj odabrati lokaciju na kojoj Osmanlije neće moći razviti svoju laku konjicu. Tako je primjerice ban Ladislav Egervarski 1491. teško porazio osmansku vojsku u klancu Vrpila na ulasku u Krbavsko polje,[108] dakle na prostoru na kojem Osmanlije nisu mogle razviti svoju laku konjicu, dok je upravo odabir otvorenog polja za sukob sa Osmanlijama bio ključna taktička pogreška koja je dovela do poraza u bitci na Krbavskom polju dvije godine potom.[109]

Iz nastavka događaja jasno se vidi da su Osmanlije bili zadovoljni sa pribavljenim piljenom te godine, te da su nastojali izbjeći sukob sa banovom vojskom, baš kao što je to bio slučaj i prije Krbavske bitke 1493. kada su Osmanlije poslali svoje poslanike u kršćanski tabor nudeći da uz pogodbu napuste Hrvatsku.[110] Naime, kroničar Jakov Unrest spomenuo je pregovore u kojima su Osmanlije ponudili da će pustiti zarobljenike i platiti prelazak preko Une – za svakog vojnika (sablju) po jedan gulden.[111] S druge strane, kralj Matijaš u svom pismu nije spomenuo ove pregovore sa Osmanlijama prije bitke. Ovo je razumljivo jer je njegovo pismo imalo snažnu propagandnu svrhu te bi spominjanje bilo kakvih pregovora sa Osmanlijama svakako imalo negativne posljedice za promociju snage kraljevske vojske u ratovima sa Osmanlijama, tj. neprijateljima kršćanske vjere (*hostes fidei Christiane*) i u tome uloge njegovog prvaka, bana Matijaša Gereba.

106 *…divisisque trifaruam quibusdam cohortibus, iussit, (ut) hostium vestigiis insisterent ac prope adequitarent, ne solum, quo tenderent, observarent, se et tentarent, si quos ex illis intercipere aut ferire possent…*, MKL 2, dok. 156, 267-268.

107 *…ad locum accessit…*, MKL 2, dok. 156, 267.

108 O bitci u klancu Vrpila vidi: Kruhek, „Sraz kršćanstva i islama“, 246-248.

109 Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka“, 89.

110 Usporedi i detaljnije vidi: Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka“, 75-76.

111 *…sy wolten die gesanngen all eldig lassen, unb von ainem Sabel ain Gulden geben haben…*, Unrest, 689.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 91 4.6.2021. 11:41:21

Stoga je ovu razmjerno uobičajenu praksu pregovora među sukobljenima stranima prije samoga okršaja, kralj Matijaš ignorirao, ako je o pregovorima i bio obaviješten, te je kazao da su se Osmanlije na nekoliko dana zaustavili, saznavši da ih kod gaza na rijeci Uni čeka banova vojska, te su nastojali naći neki drugi prijelaz preko Une ili kako bi bana namamili da napusti gaz nakon čega bi oni zauzeli prijelaz.[112] Kralj je zapravo opisao „igru živaca" u kojoj su, prema njegovim riječima, pobjedu ostvarili upravo Osmanlije. Naime, kralj je zapisao da su Osmanlije uspjeli odmamiti bana koji je napustio gaz i sa vojskom krenuo prema osmanskoj vojsci kako bi se sa njima sukobio na gdje god da ih zatekne,[113] što je zapravo opis koji je više odgovarao opisivanju bana Gereba kao neustrašivog i beskompromisnog borca protiv Osmanlija koji je prihvatio izazov i krenuo u susret neprijatelju, nego li nekakvo njegovo taktiziranje ili pak navođenje pregovora sa neprijateljima prije same bitke.

Naime, kralj Matijaš u nastavku je pisma zapisao da su Osmanlije nakon što su čuli da je ban podigao vojsku i udaljio se od rijeke, pohitali prema tamošnjem gazu, te čim su ga zauzeli da su započeli sa prebacivanjem vojske preko rijeke.[114] Zanimljivo je uočiti da je ban, prema kraljevim riječima, napao Osmanlije na gazu u trenutku kada su oni preko rijeke prebacili dio vojske, i to jednog vojvodu sa pedeset konjanika.[115] U tom trenutku zasigurno je važnu ulogu imao Vuk Hrvat koji je, prema Unrestovim pisanju, bio ostavljen od bana Gereba da nadzire gaz preko rijeke Une,[116] a koji je vrlo vjerojatno pratio kretanje Osmanlija i njihovo prilaženje samome gazu na rijeci Uni.

Isto tako, činjenica da se ban odlučio na napad u trenutku kada su osmanske čete bile zauzete prelaskom rijeke, i to nakon što su rijeku prešli konjanici koji su predstavljali najopasniji dio osmanske vojske, ukazuje da je banovo napuštanje gaza bio promišljen potez kojim je htio Osmanlije navući

112 *…Audito tamen bani nostri apparatu multiplici, huc atque illuc circumcursantes aliquot dies morati sunt, investigantes circumquaque, si quo modo vel latenti vestigio evadere possent, vel bano nostro a traiectu fluminis elongato transitum fluminis, per quem prius venerant, occupare…*, MKL 2, dok. 156, 268.

113 *…Quod et fecerant; cum enim banus noster diuturna illorum expectatione defatigatus, moram enim de industria trahebant, copias suas movisset, recitoque traiectu statuisset illis ubicunque inventis occurrere…*, MKL 2, dok. 156, 268.

114 *…illi audito bani nostri a flumine discessu festinantissime ad vadum contendunt…*, MKL 2, dok. 156, 268.

115 *…occupatoque tranistu iam unum ex dicibus cum quinquaginta eguitibus transmiserant, cum banus noster cum exercitu accurit, eosque a traiectu depulit…*, MKL 2, dok. 156, 268.

116 *…und eyn Krabat genannt Wolff, der was lanng under den Turckhen gewesen…*, Unrest, 689.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 92 4.6.2021. 11:41:21

u zamku. U svakom slučaju, bitka na gazu trajala je do sumraka 29. listopada, nakon čega je prekinuta.[117]

Dolaskom sumraka, a nakon što im je bio onemogućen prelazak preko rijeke, Osmanlije su svoje snage povukli prema nekom brdu postavivši tamo svoj tabor, na način da su konjanici ostali u podnožju, dok su na vrhu postavili zarobljenike.[118] Moguće da je bila riječ o dominantom uzvišenju Lebernica/Levernica (kota 209 mnv) na kojemu je krajem 18. stoljeća, tj. 1788. podignuta istoimena nevelika bastionska utvrda (vidi Prilog 2).[119] U svakom slučaju, ova vijest svjedoči da su Osmanlije još uvijek vjerovali da će ostvariti pobjedu i uspjeti prijeći rijeku Unu te stoga nisu pobili zarobljenike kao što su to učinili prije Krbavske bitke.[120]

Bitka je nastavljena idući dan u zoru te je kralj o drugom danu bitke donio znatno manje vijesti. Tako je samo kratko naveo da je „planuo krvav i žestok boj, u kojemu je milosrdni Bog udijelio pobjedu nama i kršćanskom puku".[121] Moguće je da su Osmanlije pokušali iskoristiti dominantan uzvišenja Lebernica na kojemu su se utaborili, te izvršili juriš nastojeći se probiti do rijeke Une i ponovno pokušali prijeći tamošnji gaz. Ovakav pokušaj rekonstrukcije događaja može se tumačiti iz kraljevi riječi da je „planuo krvav i žestok boj" (*pugnaque cruentissima atque asperrima*), iz kojih bi se mogao raspoznati sukob koji je uslijedio nakon osmanskog juriša. Štoviše, kratkoća kraljeva izvještaja od drugom danu bitke mogla bi ukazivati da se događaji toga dana nisu u potpunosti odigrali uspješno za kršćansku, tj. hrvatsku stranu. Naime, čini se da je osmanski juriš bio barem donekle uspješan jer se barem dio Osmanlija u konačnici uspio prebaciti preko rijeke, pa je i sam kralj naveo da je manji dio Osmanlija utekao, ali je i za njima je poslana potjera.[122] Među njima je vjerojatno bio i vojvoda Serli Hasan za kojega je, kao što je već rečeno, zapisao kroničar fra Tomašić da je izbjegao zarobljavanje preplivavši rijeku Unu.[123] U svakom slučaju, kralj je jasno kazao da je u ko-

117 *…Prelium initium nox diremit, inclinata enim die pugnari ceperat; erat autem dies mensis Octobris vicesima nona…*, MKL 2, dok. 156, 268.

118 *…Hostes non longe ad pedes cuiusdam montis, collactis in vertice captivis, in equis pernoctarunt…*, MKL 2, dok. 156, 268.

119 Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, 132.

120 Usporedi i detaljnije vidi: Kekez, „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka", 81-82.

121 *…et sequenti diculo maximo impetu concursum est, pugnaque cruentissima atque asperrima commisa, in qua misericors Deus victoriam nobis et Christiano populo contulit…*, MKL 2, dok. 156, 268.

122 *…et eos qui aufugerunt, nostri sunt insecuti…*, MKL 2, dok. 156, 268.

123 *…woyuoda Serli hasan cum suis sero flumen pertranist, et sic sanus evasit…*,Tomašić, „Chronicon breve", 22.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 93 4.6.2021. 11:41:21

načnici razbijena čitava osmanska vojska, te da je zarobljeno dva osmanska zapovjednika i 2000 vojnika, a da su ostali ili ubijeni u borbi ili su se utopili u rijeci Uni pokušavajući preplivati rijeku.[124]

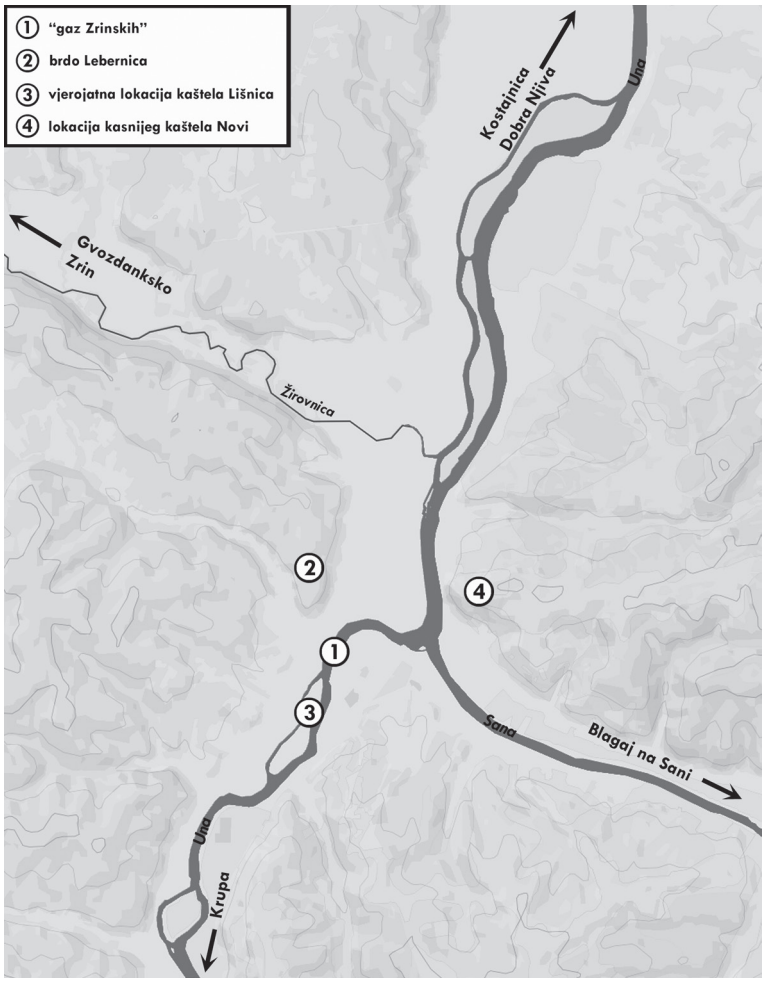

Prilog 2 – Topografija bitke na „gazu Zrinskih" 1483. godine

124 *…Illa enim omnis multitudo profligata est, duces eorum duo capti et Turcorum dua milla, reliqui partim triducati, partim submersi, flumen tranare volentes…*, MKL 2, dok. 156, 268.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 94 4.6.2021. 11:41:22

Posljedice bitke na „gazu Zrinskih“

Svakako najvažnija direktna posljedica bitke na „gazu Zrinskih“ bilo je oslobađanje velikog broja zarobljenika što spominju gotovo svi povijesni izvori. Tako je u svom pismu kralj Matijaš zabilježio da je ukupno iz osmanskog zarobljeništva oslobođeno 10000 zarobljenika, i to poglavito žena i djece.[125] Oslobađanje zarobljenika također je spomenuo i Jakov Unrest,[126] dok je brojku od njih 10000 zarobljenika također u svojoj kronici naveo Antun Vramec,[127] baš kao i Antonio Bonfini u svojoj kronici.[128] S druge pak strane, fra Ivan Tomašić u svojoj je kronici zabilježio da je oslobođeno čak 25000 zarobljenika oba spola,[129] što je zasigurno uveličan broj koji je trebao poslužiti dodatnom naglašavanju značaja pobjede, a i sam Tomašić je u slučaju bitke na „gazu Zrinskih“ bio sklon pretjerivanju u brojkama što je vidljivo, kao što je već rečeno, u slučaju navođenja broja osmanskih vojnika.

Nadalje, iako je starija hrvatska historiografija bila sklona (pre)naglašavanju važnosti pobjede na Osmanlijama u bitci na „gazu Zrinskih“ prilikom sklapanja mira između kralja Matijaša Korvina i sultana Bajazida II. koncem te iste godine, u smislu da je ista bila ključan razlog koji je motivirao sultana na sklapanje primirja,[130] treba kazati da novija historiografska istraživanja ukazuju kako je kralj Matijaš Korvin nastojao ostvariti primirje sa Osmanlijama zbog ratnih sukoba sa carem Fridrikom III. Habsburgovcem,[131] dok je na osmansku stranu na sklapanje primirja svakako znatno više utjecala unutarnja politička situacija na osmanskom dvoru, tj. sukob sultana Bajazida II. sa svojim bratom Đemom (Cem) kojega je u borbi za prijestolje podržavao veliki vezir Nişanci Mehmed paša, te je stoga u to doba sultan Bajazid II. i sklopio mir sa vitezovima ivanovcima (1481.) i Mletačkom Republikom (1482. i 1485.), nastojeći urediti vanjskopolitičke odnose kako bi se mogao

125 *…iussimus omnes illos captivos salvos remitti ad patrias suas, quorum numerus supra decem milia animarum erat; horum pauciores viri, maior numerus fuit mulierum et puerorum…*, MKL 2, dok. 156, 268.

126 *…all ledig und frey haym gen, des sich pilleich die ganntze krystenhayt freydt und Got danncjt, das das kristenlich Pluet also geredt alos gestrafft…*, Unrest, 690.

127 *…Deset jezer robja pelajući…*, Vramec, „Kronika“, 52.

128 *…decẽ milib captiuon…*, Bonfini, 645.

129 *…XXV mille utriusque sexus, captiuos liberarunt…*, Tomašić, „Chronicon breve“, 22.

130 Vidi primjerice starije sinteze hrvatske povijesti: Smičiklas, *Poviest Hrvatska,*. 667; V. Klaić, *Povjest Hrvata*, sv. 2, dio 3, 137; ili pak novije radove poput: Mažuran, *Hrvati i Osmansko*, 47; Šanjek, *Povijest Hrvata*, 356.

131 Simon, „Truces and Negotiations“, 107-114.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 95 4.6.2021. 11:41:22

posvetiti unutarnjopolitičkom problemu – pretenzijama njegova brata Đema na prijestolje.[132] Dakle, ostaje otvoreno pitanje u kojoj mjeri je osmanski poraz u bitci na „gazu Zrinskih" utjecao na sklapanje spomenutog mira sa kraljem Matijašem.

S druge strane, niz prethodnih sukoba što su se odigrali u blizini ušća rijeke Sane u Unu, te u znatno većoj mjeri pobjeda u bitci na „gaz Zrinskih", zasigurno su značajno utjecala na nastojanja knezova Zrinskih, gospodara toga prostora, da ojačaju i bolje organiziraju obranu svoga velikog i za njih ključnoga Zrinskog vlastelinstva. Stoga ne čudi da su u to doba knezovi Zrinski na svom Zrinskom vlastelinstvu imali čak jedanaest većih ili manjih utvrđenja. Riječ je o tvrdim gradovima (*castra*) Zrin i Pedalj, te kaštelima (*castella*) Gvozdansko, Stupnica, Pastuša, Završki (Prekovrški), Semidrag, Dobra Njiva, Lišnica, Jamnica i Podmilanski, što se spominju u ispravi iz 1488. o podjeli posjeda Zrin između knezova Petra II. i Pavla III. Zrinskog.[133]

Štoviše, vrlo vjerojatno upravo zbog svjesnosti o važnosti gaza na Uni u blizini ušća rijeke Sane knezovi Zrinskih su započeli gradnju je utvrde Novi koja se vjerojatno nalazila na uzvišenju „Kula" ponad današnjeg naselja Prekosanje, dijela današnjeg grada Bosanski Novi, smještenog na desnoj obali rijeke Sane neposredno ponad njenog ušća u Unu (vidi Prilog 2), tj. na lokaciji sa koje se moglo odlično nadzirati ne samo „gaz Zrinskih", tj. prijelaz preko rijeke Une, već i prostor nizvodno Unom od ušća Sane prema današnjoj Strugi. Uzvodni prostor mogao se nadzirati iz kaštela Lišnica koji se vjerojatno nalazio ili na otoku nasred Une nedaleko i nizvodno od današnjeg sela Javornik,[134] ili pak na Vidorijskoj adi, tj. na unskom otoku nasuprot današnjeg potoka Vidorija koji se tu ulijeva u Unu kao njezina desna pritoka.[135] U svakom slučaju, utvrda Novi prvi se put kao Brodski spominje u ugovoru između kneza Nikole III. Zrinskoga i kneza Ivana Karlovića Kurjakovića sastavljenom 1509.,[136] te potom 1524. upravo kao Novi,[137] te je

132 Suraiya N. Faroqhi i Kate Fleet (ur.), *The Cambridge History of Turkey. The Ottoman Empire as a World Power, 1453-1603* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 26-27.

133 *…castris zrin et pedal ac castellis gvozdanskij stupnitsij pastusij zaverskij zemidras dobranijn lesnijsza jamnisza et podmilanskij…*, HR-HDA-25-NRA, fasc. 315, nr. 56. O sustavu utvrđenja u svrhu obrane od Osmanlija na prostoru Zrinskog vlastelinstva koncem 15. stoljeća, više vidi: Kekez – Regan, *Zrin – srednjovjekovno sijelo*, 223-229.

134 Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici*, 144.

135 Kovačević, *Granice Bosanskog Pašaluka*, 87, bilj. 48.

136 HR-HDA-25 NRA, fasc. 457, n. 20.

137 *…Newhuas siue Newgrad…*, SHKR 1, dok. 3, 2-4.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 96 4.6.2021. 11:41:22

ta utvrda uglavnom izgrađena tijekom drugoga desetljeća 16. stoljeća, i to vrlo vjerojatno samoinicijativno bez pristanka tadašnjeg Ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika II. Jagelovića.[138]

I konačno treba ukazati na trend koji se pojavio početkom zadnjega desetljeća 15. stoljeća, tj. nakon završetka primirja između Osmanskog Carstva i Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva. Naime, u narednih tri desetljeća većina osmanskih postrojbi, čiji su upadi kao cilj imale habsburške nasljedne zemlje, poglavito Kranjsku i Štajersku, uglavnom su izbjegavali koristiti prometne pravce dolinom rijeke Sane i „gaz Zrinskih", već su poglavito koristili prometne pravce kraškim dolinama tadašnje sjeverne srednjovjekovne Hrvatske, tj. pravce koji su iz Bosne preko tadašnje sjeverne srednjovjekovne Hrvatske, tj. Like, Krbave i Modruškog kraja, vodili prema Kranjskoj i dalje prema Štajerskoj.[139] Na tu promjenu osmanske strategije moglo utjecati je kako iskustvo poraza u bitci na „gazu Zrinskih" 1483., ali i spomenuta obrambena nastojanja knezova Zrinskih da učvrste obranu svojega Zrinskog vlastelinstva. Situacija se počela mijenjati početkom trećega desetljeća 16. stoljeća, tj. padom Knina, Drniša i Skradina 1522., kada je dolina rijeke Sane i Une ponovno postala jedna od glavnih „pozornica ratnih zbivanja",[140] tj. Osmanlije su ponovno počeli uvelike koristiti i prometne pravce dolinom rijeke Sane i Une dalje prema prostorima središnje srednjovjekovne Slavonije (današnja sjeverozapadna Hrvatska) i dalje prema Kranjskoj i Štajerskoj.[141]

Zaključna razmatranja

U zaključku treba kazati kako je dolina rijeke Sane još od početka 15. stoljeća predstavljala važan prometni pravac koji su Osmanlije koristili u svojim pohodima kako prema dolini rijeke Une, tako i dalje na zapad prema ondašnjoj srednjovjekovnoj Slavoniji i habsburškim nasljednim zemljama, i to poglavito prema Kranjskoj. Ipak, protuofenziva kralja Matijaša Korvi-

138 Kruhek, „Stari feudalni gradovi", 111-113.

139 Hrvoje Kekez, „Royal power and magnates on the borderlands of the kingdom: The counts of Blagaj and anti-Ottoman defence at the beginning of the 1520s", *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society* (Cluj – Napoca – Zagreb – London: Romanian Academy – Croatian Academy of Sciences and Arts – School of Slavonic and East European Studies, University College London, 2019), 348-349. Primjere osmanskih provala u to doba na prostore Kranjske vidi u: Jug, „Turški napadi na Kranjsko", 30-40.

140 Kekez, „Royal power and magnates", 349-351.

141 Primjere osmanskih provala u to doba na prostore Kranjske vidi u: Jug, „Turški napadi na Kranjsko", 40-55.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 97 4.6.2021. 11:41:22

na krajem 1463. i ponovno zauzimanje Jajca na neko su vrijeme otklonile osmanske provale dolinom rijeke Sane prema Uni, te su one u to doba poglavito bile usmjerene prema srednjovjekovnoj sjevernoj Hrvatskoj, tj. prema modruškom i krbavskom kraju. No, početkom osmoga desetljeća 15. stoljeća dolina rijeke Sane ponovno je postala važan koridor za osmanske pljačkaše, čime je porasla važnost gazova na rijeci Uni, kako onoga kod ušća rijeke Sane u Unu, tj. „gaza Zrinskih", tako i onoga kod kaštela Dobre Njive između današnjih sela Kuljani (hrvatska strana) i sela Dobrljin (bosanska strana). Stoga ne čudi da su barem u dva navrata (1475. i 1478.) knezovi Zrinski upravo kod „gaza Zrinskih", tj. na prijelazu rijeke Une u blizini ušća rijeke Sane, porazili osmanske postrojbe prilikom njihova povratka u Bosnu sa pljačkaškog pohoda.

U pogledu bitke na „gazu Zrinskih" iz 1483. može se kazati kako je ona u brojnim elementima usporediva sa u izvorima bolje dokumentiranoj, te historiografski bolje obrađenoj Krbavskoj bitci iz 1493., osim u onom ključnom – ishodu bitke. Naime, u obje bitke se kršćanska, tj. hrvatska vojska sukobila sa osmanskom vojskom koja se vraćala sa uspješno obavljenog pljačkaškog pohoda po habsburškim nasljednim zemljama. U obje bitke kršćanska, tj. hrvatska vojska bile je brojnija od osmanske vojske, ali su Osmanlije imali brojniju konjicu, tada ključni rod vojske. Isto tako, i 1483. i 1493. osmansku vojsku sačinjavale su čete okupljene sa prostora današnje središnje Bosne i Srbije, a vodili su ih zapovjednici koji su očito dobro poznavali teren, dok su kršćansku, hrvatsku vojsku i 1483. i 1493. sačinjavale kako banski banderij, tako i banderiji pojedinih hrvatskih velikaša. U obje prigode glavni zapovjednik kršćanske, hrvatske vojske bio je tadašnji ban (1483. – Matijaš Gereb, 1493. – Emerik Derenčin). Štoviše, i 1483. i 1493. osmanski zapovjednici (1483. – Harsi paša, 1493. – Hadum Jakub paša), očito zadovoljni prikupljeni plijenom, nastojali su izbjeći sukob te su u pregovorima nudili pogodbu da mirno napuste hrvatske povijesne prostore i upute se prema Bosni, te su u obje prigode takvu ponudu kršćanski, tj. hrvatski zapovjednici odbili.

Dakle, ključna razlika u ovim dvjema bitkama svakako je njezin konačan rezultat, uz činjenicu da se bitka na „gazu Zrinskih" vodila dva dana, dok je Krbavska bitka trajala samo jedan dan. Pozitivnom ishodu za kršćansku, tj. hrvatsku stranu u bitci na „gazu Zrinskih" svakako je pogodovala činjenica da je ban Matijaš Gereb bio iskusan ratnik u borbama sa Osmanlijama koji je bio spreman prihvatiti sugestiju da se iste dočeka na gazu na rijeci Uni, dakle sugestiju koja je vrlo vjerojatno došla od knezova Zrinskih koje su vrlo vjerojatno upravo na tome mjestu u dva navrata ranije porazili Osmanlije,

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 98 4.6.2021. 11:41:22

za razliku od bana Derenčina koji je slične sugestije odbacio prije bitke na Krbavskom polju. Odabir takvog mjesta za predstojeći sukob onemogućio bi razvijanje i mobilnost osmanske konjice, ključnog razloga kršćanskog, tj. hrvatskog poraza u Krbavskoj bitci polju desetak godina kasnije. Također treba naglasiti taktičke poteze bana Gereba prije i tijekom bitke. U prvom redu riječ je o fingiranom povlačenje kršćanske, tj. hrvatske vojske od gaza na rijeci Uni, što je potaknulo Osmanlija da istu probaju prijeći. Drugo, riječ je o banovoj taktičkoj odluci da Osmanlije napadne tek nakon što je dobar dio osmanske konjice već prešao rijeku, a ostatak vojske zauzet prelaskom iste. Dakle, iskoristivši svoje taktičke prednosti ban Gereb doveo je svoju vojsku u nadmoćniju poziciju te je time kompenzirao nedostatak u brojnosti konjice.

U konačnici treba kazati da iako je starija hrvatska historiografija (pre) naglašavala važnost pobjede nad Osmanlijama u bitci na „gazu Zrinskih" na tijek pregovora i potpisivanje mira između kralja Matijaša Korvina i sultana Bajazida II. koncem iste godine. Ona je svakako imala nekoliko posljedica, bilo direktnih bilo indirektnih. Najvažnija direktna posljedica pobjede nad Osmanlijama svakako je bilo oslobađanje velikog broja zarobljenika, dok se pod indirektne posljedice kršćanske, tj. hrvatske pobjede mogu navesti nastojanja knezova Zrinskih da ojačaju i bolje organiziraju obranu svoga velikog Zrinskog vlastelinstva, pa su tako već koncem istoga desetljeća Zrinski na tom prostoru imali čak jedanaest većih ili manjih utvrđenja. Isto tako, posljedica bitke na „gazu Zrinskih" svakako je i izgradnja kaštela Novi izgrađenog na desnoj obali rijeke Sane u blizini njezinog ušća u Unu početkom 16. stoljeća upravo za zaštitu i kontrolu tamošnjeg gaza na Uni. Uz to uočljiv je trend u narednih tri desetljeća nakon bitke, koji ukazuje da je većina osmanskih postrojbi, čiji su upadi kao cilj imale habsburške nasljedne zemlje, poglavito Kranjsku i Štajersku, uglavnom izbjegavala koristiti prometne pravce dolinom rijeke Sane i „gaz Zrinskih", već su poglavito koristili prometne pravce kraškim dolinama tadašnje sjeverne srednjovjekovne Hrvatske, tj. pravce koji su iz Bosne preko tadašnje sjeverne srednjovjekovne Hrvatske, tj. Like, Krbave i Modruškog kraja, vodili prema Kranjskoj i dalje prema Štajerskoj.

U svakom slučaju, treba kazati kako bitka na „gazu Zrinskih" predstavlja važan segment hrvatske vojne prošlosti te ista iziskuje daljnje istraživanje u smislu kako potrage za drugim i drugačijim povijesnim vrelima koji bi o njoj svjedočili, tako i u dodatnoj kontekstualizaciji bitke u širem političkom, prostornom i društvenom kontekstu.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 99 4.6.2021. 11:41:22

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Biblioteca Universitaria di Bologna, zbirka: Luigi Marsili

Hrvatski Državni Arhiv, Zagreb, fond: 25 – Ugarska dvorska komora, Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budimpešta, fond: Diplomatikai fényképgyűjtemény

Objavljeni izvori i literatura

Amadio, Giulio. *La vita e l'opere di Antonio Bonfini, primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare*. Montalto Marche: Tipografia Sisto V, 1930.

de Bonfinis, Antonius. „Rerum Ungaricarum Decades. Tomus VI. – Pars I. Decades VI.". U: *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.*, uredili I. Fógel, B. Iványi i L. Juhász. Budapest: K. M. Egyetemi Nymoda, 1941.

Bennet, Matthew; Branbury, Jim; Kelly, Devries; Dicke, Iain i Jestice, Phyllis, ur. *Fighting Techniques of the Medieval World: Equipment, Combat Skills, and Tactics*. London: St. Martin's Press, 2007.

Buturac, Josip. „Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine". *Starine JAZU* 59 (1984): 43-108.

Engel, Pál. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London – New York: I. B. Tauris, 2001.

Faroqhi, Suraiya N., i Fleet, Kate, ur. *The Cambridge History of Turkey. The Ottoman Empire as a World Power, 1453-1603*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Fraknói, Vilmos, ur. *Mátyás Király Leleveli*, sv. 2. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1895.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber, 2003.

Grgin, Borislav. *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis grafika - Zavod za hrvatsku povijest, 2002.

Housley, Norman. „European warfare c. 1200-1320". U: *Medieval Warfare: A History*, uredio Maurice Keen, 113-135. Oxford – New York: Oxford University Press, 1999.

„Iacobi Vnresti, Theologi et sacerdotis Carinthiaci Chronicon Avstriacvm, pars posterior, Friderici III. Imperatoris vitam lvcvlenter descriptam imprimis exhibens". U: *Collectio Monvmentorvm Vetervm et Reventivm*,

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 100 4.6.2021. 11:41:22

uredio D. Simonis Friderici Hahnii. Brvnsvigae: Ex Officina Frid. Wlh. Meyer, 1724.
Jireček, Konstantin. *Istorija Srba*, sv. 2. Beograd: G. Kon, 1923.
Jug, Stanko. „Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja". *Glasnik Muzejskoga društva za Slovenijo* 26 (1943) br. 1-4: 1-61.
Jurković, Ivan. „Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)". *Migracijske i etničke teme* 19 (2003): 147-174.
Karbić, Damir i Miljan, Suzana. „Knezovi Zrinski u 14. i 15. stoljeću između staroga i novoga teritorijalnog identiteta". U: *Knezovi Zrinski u 14. i 15. stoljeću između starog i novog teritorijalnog identiteta*, uredili Sándor Bene, Zoran Ladić i Gábor Hausner, 15-43. Zagreb: Matica hrvatska, 2012.
Karbić, Marija, ur. *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Kekez, Hrvoje. „Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: Je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?". *Modruški zbornik* 3 (2009): 65-101.
Kekez, Hrvoje. „The Consequences of the Battle of Krbava (1493) as seen by its Contemporaries". *Review of Croatian History* 14/1 (2018): 63-90.
Kekez, Hrvoje. „Royal power and magnates on the borderlands of the kingdom: The counts of Blagaj and anti-Ottoman defence at the beginning of the 1520s". U: *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*, uredili: Suzana Miljan, Éva B. Halász, Alexandru Simon, 339-356. Cluj – Napoca – Zagreb – London: Romanian Academy – Croatian Academy of Sciences and Arts – School of Slavonic and East European Studies, University College London, 2019.
Kekez, Hrvoje i Regan, Krešimir. *Zrin – srednjovjekovno sijelo knezova Babonića i Zrinskih. Tvrdi grad, urbana aglomeracija i posjed*. Zagreb: Srednja Europa, 2020.
Klaić, Vjekoslav. *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, sv. 2, dio 3. Zagreb: Knjižare L. Hartmana, 1904.
Klaužer, Vedran. „Croatian-Slovak Connections through the Activities of Blaise Magyar. An Example of Political and Family Connections between Slovak and Croatian Nobility". U: *Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)*, uredili Martin Homza, Ján Lukačka i Neven Budak, 197-206. Bratislava: Comenius University Bratislava – PostScriptum, s. r. o., 2013.
Klaužer, Vedran. „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)". Doktorska disertacija. Zagreb: Hrvatski

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 101 4.6.2021. 11:41:22

studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
Kovačević, Ešref. *Granice Bosanskog Pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*. Sarajevo: 'Svjetlost' izdavačko preduzeće, 1973.
Krmpotić, Branko. „MAROJE ŽUNJEVIĆ – Veliki kapitan Senja (1476 – 1483)". *Senjski zbornik* 6/1 (1975): 305-314.
Kruhek, Milan. „Sraz kršćanstva i islama na Krbavskom polju 9. rujna 1493.". *Riječki teološki časopis* 1/2 (1993): 243-248.
Kruhek, Milan. „Stari feudalni gradovi Zrinskog Pounja". *Zrinski zbornik za povijest i obnovu Hrvatskoga Pounja* 2 (1997): 105-119.
Kubinyi, András. *Matthias Rex*. Budapest: Balassi Kiadó, 2008.
Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i u Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine". *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 4 (1857): 305-394.
Kukuljević Sakcinski, Ivan, ur. *Listine hrvatske. Acta Croatica*. Zagreb: Brzotiskom Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1863.
Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Zrin grad i njegovi gospodari*. Zagreb: tiskara Narodnih novinah, 1883.
Kulcsár, Péter. *Bonfini magyar történetének forrásai és*. Budapest: Akademiai kiado, 1973.
Kužić, Krešimir. „Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. – strategija, taktika, psihologija". *Historijski zbornik* 67/1 (2014): 11-63.
Lopašić, Radoslav, ur. *Spomenici Hrvatske krajine*, sv. 1. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1884.
Lukinović, Andrija, ur. *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis. Povijesni spomenici zagrebačke biskupije*, vol. 5. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1992.
Maroević, Ivo. „Prostorni razvitak Dvora". U: *Dvor na Uni. Od prijeslavenskog doba do naših dana. Zbornik naučnih i publicističkih radova*, uredio Mile Joka, 42-55. Dvor na Uni: Skupština općine, 1991.
Marsili, Luigi Ferdinando. *Relazioni dei confini della Croazia e della Transivania a sua maestà cessarea (1699-1701)*. Modena: Mucchi, 1986.
Mažuran, Ive. *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Zagreb: Golden marketing, 1998.
Mesić, Matija. „Pleme Berislavića". *Rad JAZU* 8 (1869): 30-104.
Mijatović, Anđelko. *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
Milinović, Ante. „Novi prinosi poznavanju graditeljske baštine knezova Zrinskih u Pounju". U: *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8.-9. studenog 2004.*, uredili

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 102 4.6.2021. 11:41:22

Zoran Ladić i Đuro Vidmarović, 193-219. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
Miljan, Suzana i Kekez, Hrvoje. „The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats". *Hungarian Historical Review* 4/2 (2015): 283-313.
Nagy, Iván i Nyáry, Albert, ur. *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából*, sv. 2. Budapest: A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatalában, 1877.
Pálosfalvi, Tamás, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526*. Leiden – Boston: Brill, 2018.
Rački, Franjo. „Odnošaj srbskih despota i doselica naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426-1503.". *Književnik. Časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti* 2 (1865): 476-488.
Regan, Krešimir. „Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski". U: *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8.-9. studenog 2004.*, uredili Zoran Ladić i Đuro Vidmarović, 137-193. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
Salihović, Davor. „The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian-Ottoman Frontier". *History in Flux* 1 (2019): 93-120
Schafárik, Joannes, ur. *Acta archivi Veneti spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium*, knj. 1-2. Beograd: in typographia principatus Serbiae, 1860.-1862.
Simon, Alexandru. „Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus in the Context of the Hunyadi-Habsburg Conflict (1482-1484)." *Revista Arhivelor* 86 (2009): 107-114.
Smičiklas Tade. *Poviest Hrvatska. Po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio prvi*. Zagreb: Tiskom K. Albrechta, 1882.
Smičiklas, Tade, ur. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 11. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1913.
Šanjek, Franjo, ur. *Povijest Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek*. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
Šimunović, Petar. „Imena naselja u banijskoj općini Dvor na Uni". *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 29 (1992): 253-274.
Šimunović, Petar. „Ojkonimija Zrinskog Pounja". *Zrinski zbornik za povijest i obnovu Hrvatskoga Pounja* 2 (1997): 165-198.
Šišić, Ferdo. *Bitka na Krbavskom polju (11. rujna 1493.). U spomen četristagodišnjice toga događaja. Istorijska rasprava*. Zagreb: Knjižara Dioničke tiskare, 1893.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 103 4.6.2021. 11:41:22

Šišić, Ferdo. *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1902.
Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih vremena do godine 1873.* Zagreb: Matica hrvatska, 1916.
Škiljan, Filip. *Kulturno-historijski spomenici Banije. S pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881. godine*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2008.
Thallóczy, Lajos i Barabás, Samu, ur. *A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1897.
Thallóczy, Lajos. *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450-1527*. Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, 1916.
Tomašić, Ivan. „Chronicon breve Regni Croatiae". *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 9 (1863): 1-34.
Uyar, Mesut i Erickson, Edward J. *A Military History of the Ottomans. From Osman to Atatürk*. Santa Barbara – Denver – Oxford: ABC Clio, 2009.
Valvasor, Janez Vajkard. *Die Ehre des Herzogthums Krain*, sv. 4. Rudolfswerth: J. Krajec, 1879.
Vramec, Antun. „Kronika". U: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. 5. Zagabriae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1908.
Werbőczy, István pr. *Corpus juris hungarici: seu Decretum generale incyti regni Hungariae: partiumque eidem annexarum: in duos tomos distinctum*, sv. 1-2. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1751.
Žmegač, Andrej. *Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*. Zagreb: Golden Marketing – Institut za povijest umjetnosti, 2000.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 104 4.6.2021. 11:41:22

SUMMARY

A Contribution to the Contextualization and Reconstruction of the Battle of the "Zrinski Ford" in 1483

After the Ottoman conquest of the medieval Kingdom of Bosnia in 1463 and King Matthias Corvinus's counteroffensive in the late fall of the same year, which resulted in the creation of the Banate of Jajce, which served as an anti-Ottoman buffer zone, for several years Ottoman raiding parties ceased to use the routes that went through the Sana and Una river valleys for their raids on Habsburg domains. However, at the begging of the 1470s, the Ottomans once again started using those routes, as well as the river fords along them, for their raids. Therefore, it is not surprising that several battles between Ottoman raiders and Christian, that is, Croatian forces were waged on those fords, of which the most important one was the two-day battle that occurred on October 29th and 30th 1483. In this battle, the Christian, that is, Croatian army, led by the Croatian ban Matthias Geréb, defeated a greater Ottoman force and freed many of the prisoners previously captured by the Ottomans. By analyzing the preserved written accounts, as well as the local terrain, and by placing this event in a larger political context, especially regarding the relations between Emperor Fredrick of Habsburg, King Mattias Corvinus and Sultan Bayezid II, the author of this paper answers several questions: why did the Ottoman raiding parties avoid the routes through the Sana and Una river valleys until the beginning of the 1470s; what was the contemporary geostrategic importance of the Una river ford situated in the vicinity of the confluence of the Sava and Sana rivers; what happened before and during the battle of the "Zrinski ford" in 1483, and what were the main consequences of the Christian, that is, Croatian victory.

Key words: Ottomans, "Zrinski ford" on the River Una, Sana and Una river valleys, the Counts of Zrin, Ban Mattias Geréb, 15th century, the Ottoman threat

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 105 4.6.2021. 11:41:22

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 106 4.6.2021. 11:41:22

dr. sc. Marija Karbić
Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Ante Starčevića 8, Slavonski Brod
mkarbic@isp.hr

UDK 929-052Berislavić, P.
Izvorni znanstveni rad

Biskup i ban Petar Berislavić i njegova uloga u protuosmanlijskoj obrani

Prilog se bavi životom i djelovanjem Petra Berislavića, ponajprije njegovim sudjelovanjem u obrani hrvatskih zemalja od osmanlijskih napada u koju se aktivno uključuje nakon što je 1513. prvo imenovan upraviteljem banata Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, a potom i njihovim banom, ali i njegovom crkvenom karijerom (bio je i vesprimskim biskupom), ulogom u političkom životu Kraljevstva, važnim službama koje je obavljao na dvoru (bio je kraljevski rizničar), diplomatskim misijama u kojima je sudjelovao te njegovim zalaganjem za oslobođenje Dalmacije od mletačke vlasti u događajima vezanim uz djelovanje Cambraiske lige.

Ključne riječi: Petar Berislavić, biskup, ban, protuosmanlijski ratovi, Osmansko Carstvo, papinstvo, Mletačka Republika, Cambraiska liga

Petar Berislavić imenovan je banom Hrvatske, Dalmacije i Slavonije u jednom od prijelomnih trenutaka u prošlosti hrvatskih zemalja. To je vrijeme bilo prvenstveno obilježeno napadima i širenjem Osmanlija, a uspostava djelotvorne obrane od njihova pritiska bila je osnovni zadatak koji je tada stajao pred Ugarsko-Hrvatskim Kraljevstvom, pa i pred Petrom kada je postao hrvatskim banom. Taj je zadatak Petar odlučno prihvatio te je obrani dao veliki doprinos, čime ćemo se ovdje u prvom redu baviti. No, prije nego progovorimo o Petrovu djelovanju kao hrvatskog bana treba nešto reći o njegovu životu u razdoblju koje je prethodilo imenovanju, jer se tek tako može dobiti potpunija slika o njegovom životu i djelovanju te njemu kao osobi.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 107 4.6.2021. 11:41:22

Petar Berislavić potekao je iz plemićke obitelji nastanjene u Trogiru.[1] Otac mu se zvao Ivan,[2] a majka Magdalena bila je sestra Mihovila Stanoševića, prvog imenom poznatog pripadnika trogirske plemićke obitelji Statileo (Statilić).[3] Petar je izabrao svećeničko zvanje te je, napustivši Trogir i teritorij pod mletačkom vlašću, živio i djelovao u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, gdje je ostvario značajnu crkvenu karijeru, a usporedo je obnašao i važne državne službe. Takav životni put ne treba nas iznenaditi jer su ga odabrali

1 Kada je rođen, ne zna se točno. Neki autori navode da je rođen između 1450. i 1460., drugi 1475., a treći u drugoj polovini 15. stoljeća. O različitim mišljenjima u literaturi vidi: Eduard Peričić, „Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić", *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 18 (1971), 291. S obzirom na vrijeme kada se počinje javljati u vrelima, čini mi se da bi mogao biti rođen u sedamdesetim godinama 15. stoljeća.

2 Petrov otac Ivan podrijetlom nije bio iz Trogira, a o tome kojoj je plemićkoj obitelji pripadao nemamo neposrednih vijesti u vrelima. Ivan Tomko Mrnavić u svom je životopisu Petra Berislavića *Vita Petri Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaque bani* (Venecija, 1620) povezao tri obitelji Berislavića (Trogirske, Grabarske i Vrhričke) izvodeći njihovo podrijetlo od nekog Trpimira koji je obranio Bosnu od ugarskog kralja Kolomana. No za ovu Mrnavićevu tvrdnju nema dokaza, a navode ovog autora i inače treba uzimati s oprezom. Iako se odlikovao velikom obrazovanošću i znatnim sposobnostima, djela su mu puna netočnosti, čemu je u slučaju Berislavićeva životopisa doprinijela i Mrnavićeva želja da uzdigne sebe i svoju obitelj koju je također povezao s Berislavićima. Mrnavićevo djelo objavio je već László Szalay u: *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*, 2, Monumenta Hungariae historica 2. Scriptores 3 (Pešta: Eggenberger, 1857), 217–281. Prije desetak godina objavljen je i njegov prijevod na hrvatski (zajedno s faksimilima latinskog izdanja iz 1620. koje se čuva u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici), koji su izradili Tamara Tvrković i Vlado Rezar. Usp. Ivan Tomko Mrnavić, *Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića*, prir. Tamara Tvrtković (Zagreb - Trogir: Hrvatski institut za povijest; Muzej grada Trogira, 2008). Životom i djelom Ivana Tomka Mrnavića bavila se Tamara Tvrtković u knjizi *Između znanosti i bajke – Ivan Tomko Mrnavić* (Zagreb; Šibenik: Hrvatski institut za povijest; Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2008), a nedavno je objavljena književno-povijesna rasprava Miroslava Palamete *Fikcionalnost životopisa Petra Berislavića* (Zagreb; Split; Mostar: Školska knjiga; Filozofski fakultet u Splitu; Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 2016), u kojoj je autor analizom izvora koji potvrđuju ili poriču istinitost faktografije navedene u tom životopisu nastojao utvrditi omjer fikcije i stvarnosti u Mrnavićevu opisu života i djela bana Petra Berislavića, a bavio se i pitanjem radi li se o plagijatu djela Antuna Vrančića ili o originalnom djelu.
U historiografiji nailazimo na mišljenje da je Petar bio u srodstvu s Berislavićima Grabarskim (usp. npr. Peričić, „Vranski priori", 291), ali već je Matija Mesić smatrao da se radi o dvije različite obitelji. Usp. Matija Mesić, *Pleme Berislavića* (Slavonski Brod: Matica hrvatska Slavonski Brod, 2000), 3; Matija Mesić, *Hrvati na izmaku srednjega vijeka. Izabrane rasprave* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1996), 182. Petra pripadnikom obitelji Berislavića Grabarskih nije držao ni Pál Engel, *Középkori magyar genealógia/Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM (Budimpešta: Arcanum Adatbázis Kft., 2001), Középkori magyar genealógia, s. v. Borics nem 2. Grabarjai (Beriszló). Treba napomenuti da se Petar nikad ne naziva Grabarskim, a s pripadnicima obitelji ne nastupa zajedno u privatnim poslovima. O vezama Petra i Berislavića Grabarskih vidi, npr., i Marija Karbić, *Plemićki rod Borića bana* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013), 115.

3 Usp. Mladen Andreiss, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)* (Trogir: Muzej grada Trogira, 2006), 266–267.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 108 4.6.2021. 11:41:23

i neki drugi, kasnije istaknuti pojedinci, pa i Petrov rođak erdeljski biskup Ivan Statilić.[4]

Po dolasku u Ugarsku Petrova se crkvena karijera kretala uzlaznom putanjom. Vrela ga 1502. spominju kao kanonika u Kaloči,[5] a vršio je i službe prepozita sv. Lovre kod Pečuha[6] i u Stolnom Biogradu (1507 – 1511.).[7] Godine 1511. postaje prvo upraviteljem i vikarom Vesprimske biskupije, a potom vesprimskim biskupom.[8] Istovremeno s crkvenim službama Berislavić je vršio dužnost kraljevog tajnika (1504.)[9] i kraljevskog rizničara (1513. – 1516.)[10], te je za kralja obavljao različite zadatke, od kojih su mnogi tražili i diplomatsku vještinu. U jesen 1503. Petar je trebao u Skradinu zajedno s Matejem Jurišićem ispitati štete koje su mletačkim podanicima učinili kraljevi podanici.[11] Sljedeće godine kralj ga ponovno šalje u Skradin. Tamo se zajedno s Nikolom Sekeljem trebao sastati s mletačkim poslanikom kako bi riješili neke razmirice između podanika dviju država. Iz pisma koje je kralj u vezi s time 20. kolovoza 1504. uputio Nikoli Sekelju saznajemo da je Petra

4 Andreiss, *Trogirsko plemstvo*, 266–267.

5 Dana 12. kolovoza 1502. Petar, tada kaločki kanonik, zastupao je pred kaločkim kaptolom vranskog priora Bartola Berislavića Grabarskog te je dao da se prepiše i potom preda Bartolu neka isprava. Usp. Ivan Kukuljević Sakcinski, „Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj", 1–2, *Rad JAZU* 81 (1886), 1–80; Ivan Kukuljević Sakcinski, „Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj", *Rad JAZU* 82 (1886), 1–68, 2: 32.

6 Usp. npr. ispravu kralja Vladislava II. od 20. kolovoza 1504. objavljenu u Ferdo Šišić, „Dvije izprave o Petru Berislaviću", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 6 (1904), 135–136.

7 Usp. Norbert C. Tóth et al., *Magyarország világi archontológiája 1458-1526. I. Főpapok és bárók* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2017), 61. O imenovanju Berislavića za stolnobiogradskog prepozita vidi i: Peričić, „Vranski priori", 293.

8 Usp. Tóth et al., *Magyarország világi*, 54. Peričić, „Vranski priori", 301, smatra, slijedeći Mrnavića, da je Petar posvećen za biskupa tijekom svoga boravka u Rimu u diplomatskoj misiji. Eubel navodi da je Petar bio vesprimski biskup od 1513. do smrti, a da je njegov prethodnik na biskupskoj stolici Petar Isvaelis preminuo 22. rujna 1511. Usp. Conrad Eubel i dr., *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, ed. altera, sv. 3 (Münster: Libraria Regensbergianae, 1923), 331. U ispravama se Petar kao vesprimski biskup spominje već krajem 1511. Usp. ispravu od 30. studenoga 1511., Mađarska (dalje: HU) – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budimpešta (dalje: MNL OL) – Mohács Előtti Gyűjtemény – Diplomatikai Fénykép gyűjtemény (dalje: DF), 232315.

9 Kralj Vladislav naziva ga u spomenutoj ispravi od 20. kolovoza 1504. *secretarium nostrum*. Usp. Šišić, „Dvije izprave", 135.

10 Tóth et al., *Magyarország világi*, 133.

11 Berislavić je ondje preko dva mjeseca čekao mletačke poslanike, a kada se nisu pojavili, vratio se kralju što je ovaj i odobrio te opravdavao pred mletačkim duždem. Vidi: Josip Valentinelli, „Rapporti della Republica Veneta coi Slavi Meridionali brani tratti dei diarii manoscritti di Marino Sanudo 1496-1533. Odnošaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom priobćeni u izvadcih iz rukopisnih ljetopisah Marina Sanuda od godine 1496-1533", 1–4. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 5 (1859), 1–160; 6 (1863), 161–476, 8 (1865), 1–256, 12 (1875), 257–336, 2: 248–249, 253, 257–259, 280–281.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 109 4.6.2021. 11:41:23

kralj već ranije po drugim poslovima poslao u Veneciju te da će od tamo doći zajedno s mletačkim poslanikom da riješe sukob.[12] Nešto kasnije Petar je bio Vladislavov poslanik i u Poljskoj, gdje je trebao s kraljem Žigmundom ugovoriti zajedničke akcije protiv Turaka, što je s uspjehom i izvršio.[13] Bio je u više navrata i na papinskom dvoru, i to i prije i poslije ovdje navedenih događaja.[14]

Berislavić je aktivno sudjelovao i u događajima vezanim uz Cambraisku ligu. Savez, koji je nastao na poticaj pape Julija II., francuskog kralja Luja XII. i njemačkog cara Maksimilijana s ciljem uništenja Mletačke Republike, nastojao je na svoju stranu privući i ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava II. kome je trebalo pasti u zadatak da od Mlečana preotme Dalmaciju.[15] Mogućnost povratka Dalmacije u okvire Kraljevstva bila je čimbenik koji je doveo do toga da je veći broj hrvatskih velikaša podržavao pristupanje Vladislava II. ovom protumletačkom savezu.

Među onima koji su podržavali pristupanje Cambraiskoj ligi, iako je Mletačka Republika dotad bila u dobrim odnosima s Vladislavom te mu je bila obećala i potporu od 30 tisuća dukata za obranu protiv Osmanlija,[16] nalazimo i Petra Berislavića, koji je, štoviše, na saboru održanom 1510. u Stolnom Biogradu isticao kako u Trogiru i Šibeniku ima mnogo rođaka koji bi podržali ugarski pohod.[17] Berislavić je i inače tada aktivno sudjelovao u zbivanjima povezanim s pristupanjem kralja Vladislava ligi te je bio i član povjerenstva od 40 plemića i velikaša koje je pregovaralo s poslanicima pape, njemačkog cara, francuskog kralja i Mletačke Republike.[18] Nakon toga bio je i član poslanstva koje je pregovaralo o savezu s carem Maksimi-

12 Šišić, „Dvije izprave“, 135–136. Za boravka u Veneciji trebao je raditi na postizanju sporazuma između pape i Mletačke Republike. Usp. Peričić, „Vranski priori“, 293.

13 Peričić, „Vranski priori“, 293.

14 U Rimu ga nalazimo već 1500. (Peričić, „Vranski priori“, 292).

15 O događajima vezanim uz Cambraisku ligu više vidi u: Mesić, *Hrvati na izmaku*, 88–96; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, 5 sv. (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1982), 281–292; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997), 101–103.

16 Sporazum između Vladislava i Mletačke Republike kojim je ona obećala davati navedenu pomoć sklopljen je 1504. Usp. Peričić, „Vranski priori“, 292.

17 Simeon Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae* 1. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meriodionalium 6 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1876), 122.

18 Ljubić, *Commissiones et relationes*, 121. Više o sudjelovanju Petra Berislavića u ovim događajima vidi i u: Peričić, „Vranski priori“, 295–297.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 110 4.6.2021. 11:41:23

lijanom.[19] O Berislavićevoj ulozi i angažmanu tijekom pregovora oko pristupanja Ugarske Cambraiskoj ligi, svjedoči mletački poslanik Pasqualigo koji o njemu govori kao o „Dalmatincu i našem neprijatelju".[20]

No usprkos nastojanjima Berislavića i drugih pristaša ideje zauzimanja Dalmacije zbog izazova s kojima se Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo tada suočavalo (višedesetljetna izloženost osmanlijskim napadima i pustošenjima) zamisao o pohodu na Dalmaciju nije bila ostvariva. Pritom treba imati na umu da je na dvoru postojala i jaka struja koja se tome protivila i kojoj se je na čelu nalazio utjecajni i sposobni kardinal Toma Bakač.[21] Štoviše, nije se mogla realizirati ni ideja o mirnoj predaji Dalmacije Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, u pregovorima oko koje je trebao sudjelovati i Berislavić, jer je Mletačka Republika bila svjesna situacije u kojoj se Kraljevstvo nalazilo.[22]

I u trenutcima kada je kralj Vladislav II. napustio ideju Cambraiske lige, Petar Berislavić i dalje sudjeluje u političkim zbivanjima, pa ga potkraj 1511. kralj šalje u Rim papi Juliju II. u vezi s organiziranjem Svete lige, saveza koji je papa zasnovao kako bi izbacio Francuze iz Bologne i obnovio cjelovitost papinske države.[23]

Berislavić igra značajnu ulogu i u godinama koje slijede, štoviše to je i razdoblje njegova najznačajnijeg djelovanja. Godine 1512. imenovan je upraviteljem dobara Vranskog priorata.[24] Naposljetku, u proljeće 1513. preuzeo je ulogu upravitelja banata Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, do čega je vjerojatno došlo zbog pojačane opasnosti od Osmanlija i nemogućnosti bana Emerika Perényija,[25] koji je istovremeno obnašao i dužnost palatina, da se sam nosi s time.[26] Nakon što je nekoliko mjeseci tako upravljao Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom, od rujna iste godine Petar se spominje kao njihov ban, što ostaje do svoje smrti, a istovremeno s dužnošću bana vršio je i onu senjskog kapetana.[27] Treba napomenuti da je Petar Berislavić

19 Ljubić, *Commissiones et relationes*, 123. Usp. i Peričić, „Vranski priori", 297–299.

20 Ljubić, *Commissiones et relationes*, 121.

21 Usp. Mesić, *Hrvati na izmaku*, 94.

22 Usp. Mesić, *Hrvati na izmaku*, 96; Karbić, *Plemićki rod*, 58–59 i ondje navedenu literaturu.

23 Peričić, „Vranski priori", 300.

24 Tóth et al., *Magyarország világi*, 59.

25 Emerik Perényi predao je potom Berislaviću Knin, grad koji je tada pripadao banskom položaju. O tome svjedoči isprava kralja Vladislava od 6. lipnja 1513. Usp. Mađarska – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budimpešta – Mohács Előtti Gyűjtemény – Diplomatikai Levéltár, 82362.

26 Perényi je dužnost palatina vršio od 1504. do 1519. Usp. Tóth et al., *Magyarország világi*, 82.

27 O tim događajima pišu Mesić, *Hrvati na izmaku*, 107; Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 301; Peričić, „Vranski

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 111 4.6.2021. 11:41:23

bio posljednji ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije koji je ujedno imao pod svojom upravom i Senjsku kapetaniju.[28]

Treba reći da je preuzimanje dužnosti bana, kao uostalom i drugih sličnih državnih službi, u ono vrijeme sa sobom nosilo velike napore i troškove te je Petrova spremnost da je preuzme također dokaz njegove brige kako za obranu kršćanstva tako i za obranu hrvatskih zemalja. Mnogi su izbjegavali takve dužnosti te su i kada su bili imenovani odugovlačili s njezinim preuzimanjem, kao što je to 1502. bio slučaj s dužnosti jajačkog bana i Baltazarom Batthányjem.[29]

Preuzevši upravljanje Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom Petar se suočio s izuzetno teškom situacijom. Zemljama pod njegovom upravom prijetila je neposredna opasnost od osmanlijskih napada i osvajanja pa mu je, kao što je već spomenuto, prvotnim zadatkom bila njihova obrana.

Na tom polju njegova je služba započela s velikim uspjehom. Naime, u prvim mjesecima nakon što je preuzeo upravu nad Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom, 16. kolovoza 1513., Berislavić je teško porazio Osmanlije, koji su provalili iz Bosne na područje između Une i Kupe, u bitci kod Dubice. Zajedno s njime ondje su se borili Nikola Zrinski, Mihovil Frankapan Slunjski, Ivan Karlović i jajački ban Franjo Berislavić Grabarski. Mnogo je Osmanlija tom prigodom poginulo na bojnom polju, mnogo ih se utopilo u Savi i Uni, mnogo ih je dopalo zarobljeništva (a među njima su se nalazili i neki od zapovjednika). Ova Berislavićeva pobjeda daleko je odjeknula. Papa ga je zbog pobjede za Božić obdario blagoslovljenim mačem i šeširom, a Vladislav II. imenovao ga je dubičkim županom.[30]

priori", 302. Ovi autori kao godinu kada Berislavić postaje ban navode 1514., no Petar se u ispravama koje izdaje kao ban navodi od rujna 1513. Usp. Tóth et al., *Magyarország világi*, 100.

28 Vedran Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)*, doktorski rad (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 43.

29 Usp. Marija Karbić, „Uloga plemstva s područja današnje Slavonije u obrani Jajačke banovine", u: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva. Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu*, ur. Ante Birin (Zagreb; Sarajevo: Hrvatski institut za povijest; Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013), 139.

30 Usp. Mesić, *Hrvati na izmaku*, 108–109; Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 301–302. Vijest o ovoj pobjedi donose i mletački izvori. Usp. Valentinelli, „Rapporti", 2: 404–405. O narativnim vrelima o ovoj bitki vidi u: Miroslav Palameta, „Narativ o bitki kod Dubice 1513. godine iz *Životopisa Petra Berislavića* fikcionalna je priča", *Hercegovina* 26 (2015), br. 1: 135–152. U literaturi se spominje da ga je Vladislav tom prilikom imenovao i vranskim priorom, no prema svjedočanstvu vrela on nije bio vranskim priorom, već upraviteljem Vranskog priorata, i to od jeseni 1512. godine, kao što je ranije navedeno. Usp. bilj. 24.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 112 4.6.2021. 11:41:23

Cijelo područje za koje je Berislavić bio zadužen bilo je preveliko da bi na njemu mogao uspješno djelovati te je svoje napore koncentrirao na prostor od Jajca do Cetine, koji je svojim središnjim položajem imao veliko značenje u sprečavanju daljeg prodora Osmanlija.[31] Osim toga, kako bi bolje mogao obavljati svoje dužnosti, Berislavić je uz privolu kralja Vladislava II. Jagelovića u Senju imenovao svoje zamjenike koji su nosili titulu senjskih potkapetana ili kapetana.[32] Pritom je i sam i dalje nosio naslov senjskog kapetana ili natkapetana.[33]

U svojim nastojanjima da obrani povjerene mu zemlje Berislavić je bio suočen sa stalnim nedostatkom sredstava i mnoštvom problema. Tada vladajući kralj Vladislav II. Jagelović nije mogao mnogo učiniti na uspostavljanju organiziranog i djelotvornog otpora Osmanlijama. Naime, on se već svojom krunidbenom zavjernicom odrekao prava na samostalnu poreznu politiku, a dekretom Ugarskog sabora od 7. ožujka 1492. mu je, osim što su ukinuti porezi uvedeni za vladavine Matijaša Korvina, oduzeto i pravo da zove u rat izvan granica države. Dapače, i u njezinu okviru to mu je bilo dozvoljeno samo u slučaju ako se kraljeva plaćenička vojska ne bi mogla oduprijeti neprijatelju. Treba naglasiti da je ukidanjem reformi kralja Matijaša Vladislavu II. zapravo bila oduzeta mogućnost uspostave efikasne kraljevske vlasti, a time i njezina djelotvornost u organiziranju obrane.[34] S druge strane Berislavić često nije mogao računati ni na staleže s obzirom na to da društvena elita nije uvijek gledala dalje od vlastitih staleških interesa i regionalne pripadnosti. Tako je godine 1515. Slavonski sabor odbio pomoći Berislaviću u obrani Hrvatske južno od Velebita tvrdeći da su staleži „po

31 Berislavić je djelovao na različitim dijelovima ovoga prostora. Tako nam je u mletačkim izvještajima iz 1514. zabilježena njegova prisutnost u Dalmaciji. Usp. Valentinelli, „Rapporti", 2: 434. Detaljan pregled njegovih vojnih djelovanja na različitim dijelovima bojišnice tijekom godina koje slijede donosi Peričić, „Vranski priori", 304–311.

32 Petar Berislavić prvo je u Senju kao potkapetana, a ujedno i kaštelana imenovao Juraja Perušića (Peršurić), a zatim od 1517. postavlja i dvojicu senjskih kapetana, Franju Nelipića i Jeronima Petelinića. O pitanju imenovanja senjskih kapetana u vrijeme banovanja Petra Berislavića više vidi: Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje*, 44.

33 U nekim ispravama Vladislav II. oslovljava ga kao senjskog natkapetana (Supremo Capitaneo nostro Segniensi). Usp. Klaužer, *Ustrojstvo i djelovanje*, 44.

34 O razdoblju vladavine Vladislava II. i Ludovika II. više vidi u: Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, 4, Zagreb 1981, *pp.* 191–428; Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, 236-241; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997, 96-109; Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London – New York 2001, 345-371 i ondje navedenoj literaturi.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 113 4.6.2021. 11:41:23

starom običaju dužni braniti samo svoju kraljevinu".[35] Pomoć su poslali tek pošto im je kralj Vladislav zaprijetio da će one koji ne budu slušali bana stići „ljaga vječnoga nevjerstva" te da će im biti oduzeti posjedi.[36]

Problema je Berislavić imao i s Dubrovčanima. Oni su, ne želeći se zamjeriti Osmanlijama, izbjegavali platiti godišnji danak koji su bili dužni dati ugarsko-hrvatskom kralju, a koji je bio namijenjen za potrebe obrane od Osmanlija, napose za održavanje gradova i utvrda u Hrvatskoj. Kada je pripremajući se za napad na Osmanlije u Bosni Berislavić potkraj 1514. od njih tražio tribut za tri godine, jer su posljednji put prije toga godišnji danak platili 1511., Dubrovčani su mu poslali pismo u kojem su tvrdili da ne mogu pomoći hrvatskim zemljama jer da bi to moglo dovesti u opasnost njihove trgovce i robu koja se nalazi na područjima pod osmanlijskom vlasti, a i sam bi Dubrovnik mogao biti ugrožen. Osim navedenog, opravdavali su se i time da danak nisu u mogućnosti platiti ni zbog toga što ubrzo moraju veliki danak predati Osmanlijama. Berislavić je danak uspio dobiti tek nakon ponovljenog kraljevog zahtjeva u veljači 1515.[37]

Situacija se još pogoršala kada je 1516. nakon smrti Vladislava II. na ugarsko-hrvatsko prijestolje stupio njegov sin, tada još maloljetni, Ludovik II. uz kojega je do njegove punoljetnosti Kraljevstvom trebali upravljati tutori i državno vijeće.[38] Berislavić je već i prije Vladislavove smrti želio odstupiti s položaja bana, što ne treba čuditi s obzirom na teškoće s kojima se susretao, nedostatak sredstava i ljudstva s kojima je bio suočen,[39] pa čak kraće vrijeme nije ni vršio tu dužnost, no u novoj situaciji odlučio je da se ne može ostaviti te dužnosti. Stoga u svom pismu papi Leonu X. ističe da kraljeva smrt nikome nije donijela toliko žalosti koliko njemu, jer se prije nadao da će moći napustiti položaj bana, a to sada nije moguće. Opisujući situaciju

35 Usp. Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 103.

36 Ivan Kukuljević Sakcinski, *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 1–3 (Zagreb: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1860-1862), 1: 265–266, dok. 178. Usp. Peričić, „Vranski priori", 305.

37 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 308; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. 1 (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980), 323–324.

38 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 320. O sukobima oko toga tko će vršiti dužnost tutora, vidi, npr. Mesić, *Hrvati na izmaku*, 126–127.

39 Česta je pojava u to vrijeme bila da su visoki zapovjednici iz toga razloga tražili razrješenje od dužnosti. Tako je, na primjer, financijska situacija i nemogućnost da se osiguraju sredstava nužna za obranu, vjerojatno bila razlogom zbog kojega je Franjo Berislavić Grabarski 1502. tražio od kralja da ga razriješi dužnosti jajačkog bana. Usp. Mesić, *Pleme*, 38–39; Lajos Thallóczy, *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527.* (Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1916), 146; Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 262.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 114 4.6.2021. 11:41:23

koja je u to doba vladala u Kraljevstvu ban Petar Berislavić navodi da je kralj Ludovik mlad, da se velikaši brinu više za sebe nego za opće dobro, da su staleži nesložni, da zbog Vladislavove smrti nema ni novca ni četa, a da je svoj novac, kao i onaj rođaka i prijatelja već potrošio.[40]

Berislavićev položaj kao bana u razdoblju vladavine Ludovika Jagelovića otežavalo je i njegovo neprijateljstvo s ostrogonskim nadbiskupom Tomom Bakačem, jednim od najmoćnijih ljudi u Kraljevstvu u to doba. Povrh toga, u proljeće 1518. na saboru u Budimu došao je iz nama nepoznatog razloga u sukob s nekim velikašima.[41] Taj je sukob okončan u jesen iste godine kada su pojačani osmanlijski pritisak i teška situacija u Jajačkoj banovini i Hrvatskoj izgleda ipak naveli velikaše na pomirenje s Berislavićem, o čemu javlja i mletački poslanik Alvise Bon u studenom 1518. Bon je javio da su velikaši Berislaviću tom prilikom dali 3000 konjanika za obranu od Turaka i pomoć Jajcu.[42]

U razdoblju Ludovikove vladavine i inače se može primijetiti da u redovima plemstva raste svijest o opasnosti od Osmanlija i potrebi zajedničkog djelovanja. Među velikašima koji su Berislaviću pružali podršku u njegovoj borbi možemo spomenuti Nikolu Zrinskog i Franju Berislavića Grabarskog. Ovu je dvojicu u lipnju 1517. u Zrinu Berislavić uspio privoljeti da uspostave i održavaju straže na svim mjestima gdje je to potrebno, te da dopuste da se za održavanje straža na njihovim posjedima od svake porte ubere po tri denara.[43]

Podršku mu tada pružaju i staleži odobravajući izvanredne poreze za potrebe rata. Potkraj 1516. na njegov je zahtjev Slavonski sabor raspisao izvanredni porez koji je trebao poslužiti opskrbi krajiških utvrda, a i 1517. u Slavoniji je sakupljan izvanredni porez.[44]

Ipak, kao i u ranijem razdoblju Berislavić se i u ovom susretao i s otporom staleža i gradova te često bio prepušten sam sebi. Vrela svjedoče o izbjegavanju plaćanja poreza odnosno pozivanju na povlastice kako bi se izbjeglo njegovo plaćanje. Tako su se građani Gradeca tužili kralju da im je Berislavić

40 Ernő Simonyi, *Magyar történelmi okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból: 1521 – 1717*, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria, 5 (Pest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1859), 165–166, dok. 26. O navedenom vidi i: Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 333–334.

41 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 336–337, 339–340.

42 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 340.

43 Mesić, *Hrvati na izmaku*, 144; Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 336. Pismo je Mesić objavio u prilogu svoga rada „Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II." (Mesić, *Hrvati na izmaku*, 182–183).

44 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 335.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 115 4.6.2021. 11:41:23

nezakonito nametnuo daću od 300 zlatnih forinti i na druge ih načine smetao u njihovim pravima,[45] a Zagrebački kaptol na to da ubire dimnicu od njihovih podanika.[46] Zagrebački kaptol mu, kada se 1517. spremao u pomoć Jajcu, nije dao ni čete, koje je bio dužan dati.[47] Protiv pobiranja poreza za potrebe obrane od njihovih podložnika pobunili su se i remetski pavlini, koje je u tome podržao i markgrof Juraj Brandenburški.[48]

U svojoj borbi Berislavić nije u većoj mjeri mogao računati ni na vanjske čimbenike. Mletačka Republika, ne zaboravljajući njegovu ulogu u događajima vezanim za Cambraisku ligu, nije mu željela pomoći, pa ni onda kada ju je 1517. direktno zamolio za pomoć. Izgleda da su se Mlečani više bojali mogućnosti da Berislavić napadne dalmatinske gradove, nego što su cijenili činjenicu da je braneći hrvatske zemlje branio i mletačke posjede na istočnojadranskoj obali.[49] Pomoć mu nisu pružili ni drugi europski vladari. Izuzetak je pritom bio papa Leon X. koji mu je u nekoliko navrata poslao novčanu pomoć, kao i oružje, streljivo i žito. Tako mu je 1513. poslao 50000 dukata,[50] a iz pisma koje je papa 31. siječnja 1515. uputio Vladislavu II. i Petru Berislaviću saznajemo da je u Hrvatsku poslao mnogo žita, puščanog praha, sumpora, salitre, topove i 2000 dukata.[51] Nešto kasnije papa je poslao Vladislavu II. i 20000 dukata tražeći da se njihov veći dio upotrijebi za utvrđivanje hrvatskih gradova.[52] Godine 1519. papa je naložio svećenstvu pod prijetnjom kaznom izopćenja da dade desetinu prihoda za potrebe obrane te podijelio oproste onima koji daju pomoć Klisu.[53] Osim toga, papa je, kako bi pomogao braniteljima u osiguranju potrebnih materijalnih sredstava, dana 25. svibnja 1516. odobrio i prodaju zarobljenika.[54]

45 O tome saznajemo iz kraljeva pisma od 31. kolovoza 1518. kojim opominje Berislavića da to ne čini. Usp. Matija Mesić, „Građa mojih razprava u 'Radu'", *Starine JAZU* 5 (1873), 175–176, dok. 118.

46 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 339, 341. Za neke druge primjere izbjegavanje plaćanja poreza vidi: Mesić, *Hrvati na izmaku* 167.

47 Mesić, *Hrvati na izmaku*, 147.

48 Mesić, *Hrvati na izmaku*, 188.

49 Peričić, „Vranski priori", 304–305; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 103.

50 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 301.

51 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 308.

52 Peričić, „Vranski priori", 305.

53 Peričić, „Vranski priori", 310.

54 Augustin Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, 1–2 (Roma: Typ. Vaticanis, 1863–1875), 1: 562–563, dok. 761. Eubel i dr., *Hierarchia catholica*, 331 također spominje da je Berislavić, kao zapovjednik ugarske i češke vojske *contra hostes fidei*, dobio 1516. *facultas venundandi*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 116 4.6.2021. 11:41:23

Papa je nastojao za Hrvatsku dobiti i pomoć od europskih država o čemu nam svjedoče pisma upućena njihovim vladarima. Mlečane je tako u pismu od 15. lipnja 1515. molio da pošalju novac za obranu opsjednutog Jajca.[55] Osim toga, papa je nastojao europske vladare privoljeti i na rat protiv Osmanlija, no usprkos obećanjima koje je dobio, ništa konkretno nije postignuto.[56]

Osim od pape Berislavić je pomoć tražio i od njemačkog cara Karla V. kod koga je njegov poslanik Toma Niger, koji ga je često zastupao i na papinskom dvoru, bio krajem svibnja ili početkom lipnja 1520. Car mu je odobrio pomoć te je od pape tražio da ga odlikuje čašću kardinala, što je već ranije učinio i car Maksimilijan.[57] Karlovu pomoć, nažalost, Berislavić nije dočekao na životu.

Treba reći da je na odaziv europskih vladara na poziv u pomoć negativno djelovala, a što donekle čini i razumljivom njihovu neaktivnost, krajnje nestabilna politička situacija u Europi toga vremena, koje karakteriziraju česti ratovi, stvaranja i propadanja saveza te pregrupiranja snaga na karti Europe.[58]

U vezi s nestabilnom situacijom u Europi, ovdje možemo spomenuti i da je tih godina situacija u Ugarskoj, već teško pogođenoj stalnom osmanlijskom prijetnjom, još pogoršana velikom seljačkom bunom pod vodstvom Jurja Dože do koje je 1514., došlo u ugarskim dijelovima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, pravog rata koji je doveo do ogromnih razaranja, a i angažirao velik dio plemićke vojske na njezinu gušenju, što je također slabilo obranu od Osmanlija.[59]

Budući da, kako smo vidjeli, Berislavić značajniju pomoć nije dobivao ni od kralja, ni izvana, često je ovisio o sredstvima kojima je sam raspolagao.[60] Važan izvor prihoda predstavljala su mu dobra Vranskog priorata,

hostes captivos. O tome vidi i: Mesić, *Hrvati na izmaku*, 134–135.

55 Peričić, „Vranski priori", 306–307; Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 309.

56 Mesić, *Hrvati na izmaku*, 141, 151. Leon X. pisao je 14. veljače 1516. Berislaviću da je francuski kralj pristao da uđe u rat s Osmanlijama. Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 311. No, od toga ništa nije bilo.

57 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 343.

58 Usp., npr., Mesić, *Hrvati na izmaku*, 103-104, 109-111, 119-120, 129.

59 O velikom seljačkom ustanku 1514. više vidi: Engel, *The Realm of St. Stephen*, 362-364.

60 Iako treba napomenuti da je kralj nastojao osigurati određena sredstva, na primjer, prepuštanjem nekih svojih prava. Tako je, vjerojatno zbog nemogućnosti da plati izvršenu službu, senjskim kapetanima ustupio prihod od monopola na prodaju soli u Senju. Usp. Klaužer, „Ustrojstvo i djelovanje", 58–59.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 117 4.6.2021. 11:41:23

koja je držao kao njihov upravitelj.[61] Iako su ti prihodi bili znatni, u svakom slučaju nisu bili dostatni da zadovolje sve potrebe. Za obranu zemlje Berislavić je stoga imanja Vranskog priorata morao davati i u zalog.[62] Tako je, na primjer, kaštel Podgrađe založio nekadašnjem jajačkom banu Jurju Stražemanskom, posjed Goru Mihovilu Frankopanu Slunjskom za 2000 forinti, a grad Hrezno za 1000 forinti Ivanu Križaniću.[63] Godine 1516. posjed sv. Ivan u Križevačkoj županiji založio je Emeriku Bradaču, koji je u posjed odmah i uveden.[64] Godine 1518. zagrebačkom kaptolu založio je čak i neke osobne dragocjenosti.[65]

U nekim slučajevima Berislavić je dijelove posjeda davao i kao plaću svojim službenicima. Tako je Pavlu Jelačiću darovao polovinu predija Sela pod uvjetom da mu svake godine služi s jednim konjem po mjesec dana. Ukoliko bi bilo potrebno duže, to je trebalo ići na trošak priora.[66] Posjede je nekad darovao i kao nagradu za zasluge. Godine 1515. dao je Petru Rebroviću, koji se istakao u borbama protiv Osmanlija, napušteni predij Otinovac,[67] a 1516. predij Jandraševac, koji potpada pod grad Božjakovinu, Pavlu Borotvi radi usluga učinjenih kralju, njemu i ivanovačkom redu.[68] U nekim slučajevima i davanje nekome posjeda u zalog moglo je biti povezano sa željom da se taj pojedinac na neki način nagradi. Spomenimo da je Emerik Bradač bio

61 Upraviteljem svih dobara Vranskog priorata imenovan je ubrzo nakon svoga imenovanja za vespremskog biskupa. Vidi i: Peričić, „Vranski priori“, 301. Ivan Tahi predao mu je na upravu sve gradove Vranskog priorata koje je držao nakon smrti vranskog priora Bartola Berislavića, što je kralj Vladislav potvrdio ispravom 13. studenog 1512. Usp. HU-MNL OL-DF 219189.

62 Usp. izvješće papinskog nuncija Burgia objavljeno u: Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 1–2 (Roma: Typ. Vaticanis, 1859-1860), 2: 758. Burgio je štoviše tvrdio da su gotovo svi posjedi Vranskog priorata bili založeni, što ipak nije točno. Usp. Mesić, *Hrvati na izmaku*, 134.

63 Mesić, *Hrvati na izmaku*, 137–138; Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 306; Thallóczy, *Povijest banovine*, 171; Peričić, „Vranski priori“, 314.

64 Usp. Kukuljević, „Priorat vranski“, 2: 36. Regest isprave objavljen je u: Jakov Stipišić; Miljen Šamšalović, „Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije“, 1-4, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske Akademije* 2 (1959), 289-379; 3 (1960), 563-643; 4 (1961), 465-554; 5 (1963), 533-578, 3: 553, reg. 4194.

65 Peričić, „Vranski priori“, 315.

66 Kukuljević, „Priorat vranski“, 2: 36.

67 Hrvatska (dalje: HR) – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb (dalje: AHAZU) – fond 70 – Latinske isprave (1070–1859) (dalje: D), D-XXIV. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 552, reg. 4177.

68 Kukuljević, „Priorat vranski“, 2: 36. Kralj je ovu darovnicu potvrdio ispravom od 27. prosinca 1516. Usp. Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 877 – Zbirka srednjovjekovnih isprava/Documenta mediaevalia varia (dalje: 877–DMV), 776.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 118 4.6.2021. 11:41:23

kaštelan Gore, jednog od najvažnijih posjeda Vranskog priorata.[69] Bradač je i kasnije pripadao krugu Berislaviću bliskih ljudi, o čemu nam svjedoči i činjenica da je 1518. bio i njegov viceban.[70]

Kako bi pokrio troškove obrane, Petar je u kraljevo ime nakon smrti Franje Berislavića Grabarskog, koji je umro ne ostavivši iza sebe potomaka, zauzeo njegova velika imanja.[71] Ovaj Petrov čin doveo je do osporavanja s više strana. Pozivajući se na pravo udovica na *dos* i *res parafernales* Franjine posjede tražila je, zajedno sa svojim drugim mužem Ivanom Bánfijem Donjolendavskim, njegova udovica Margareta Székely,[72] ali i potomci njegova bratića Ivana.[73] Osim posjeda Franje Berislavića, Petar je kraljevom darovnicom došao i do posjeda Sofije Tuz de Lak, udovica Martina Frankapana i Andrije Henninga koja je također preminula bez nasljednika.[74] Prepuštanje posjeda osoba preminulih bez nasljednika, koje su po pravu pripadale kraljevu fisku, bio je jedan od načina na koji je kralj u financijski nezavidnoj situaciji mogao pomoći Berislaviću u organizaciji obrane zemlje.

Usprkos svim problemima s kojima je bio suočen, Berislavić je u borbama s Osmanlijama imao znatnih uspjeha. Sjetimo se samo slavne pobjede koju je postigao u prvoj godini svoga upravljanja Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom, u bitci kod Dubice, o kojoj je bilo riječi već prije. No, razumljivo je da je doživljavao i neuspjehe te su se često smjenjivali porazi i pobjede. Tako je izgleda i vojna koju je protiv Osmanlija poduzeo u proljeće 1515. i tijekom koje je prvotno bilježio uspjehe, završila neuspjehom. Prema kratkoj bilješci mletačkog senatora M. Michielija nakon uspješnog pohoda u Bosnu njegove su snage od strane bosanskog paše bile potpuno razbijene kod Novigrada (ne navodi da li onoga na Uni ili u Dalmaciji), što je omogućilo Osmanlijama

69 Mesić, „Građa“, 171, dok. 112. Bradač se kao kaštelan Gore navodi u dokumentu vezanom uz spor između njega i Tome Bakača, tada upravitelja Zagrebačke biskupije. Budući da se Bradač nije odazvao na poziv suda, izgubio je parnicu.

70 Usp. Mesić, „Građa“, 176-177, dok. 121. Banovi su za vicebanove postavljali sebi bliske i povjerljive ljude, često svoje familijare. Usp. Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary* (London: Palgrave, 2000), 114.

71 U trenutku smrti Franjo više nije imao živih potomaka, a izgleda da je već došlo i do podjele posjeda između Franje i njegova bratića Ivana te ni Ivanovi nasljednici više nisu imali pravo na njih. Usp. Karbić, *Plemićki rod*, 130. Vidi i: Kukuljević, „Priorat vranski“, 2: 37

72 Usp. Mesić, „Građa“, 174-175, dok. 17. O pravima udovica prema općem ugarskom pravu koje je vrijedilo i na području današnje Slavonije vidi: Karbić, *Plemićki rod*, 97-98 i ondje navedenu literaturu.

73 Mesić, „Građa“, 179, dok. 129.

74 Mesić, „Građa“, 177, dok. 123.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 119 4.6.2021. 11:41:23

da zauzmu utvrde Bočac i Jezera i tako oslabe obranu Jajca.[75] Ipak, kasnije iste godine Berislavić opet bilježi uspjeh osiguravši opskrbu Jajca.[76]

Jajce je, inače, bila glavna briga bana Petra Berislavića i velikim je dijelom njegova zasluga što se tih godina uspjelo održati pred osmanlijskim napadima.[77] Berislavić je uložio velike napore da pribavi potrebnu hranu, oružje, čete. Osim 1515. i u drugim mu je kriznim trenucima pritekao u pomoć. Zimi 1517/1518. s oko 400 konjanika i 6000 pješaka prodro je u Bosnu, porazio Osmanlije i opskrbio Jajce. Hranom i drugim potrebnim stvarima ponovno ga je uspio opskrbiti početkom 1519. te je tako osigurao da njegovi stanovnici još nekoliko mjeseci imaju ono potrebno za život.[78]

O ugledu koji je kao borac protiv Osmanlija Petar uživao svjedoči nam i činjenica da su staleži austrijskih zemalja sabrani na saboru na kojem se krajem 1517. i 1518. vijećalo o pokretanju općeg pohoda protiv Osmanlija predložili Maksimilijanu da se na sljedeće zasjedanje pozove i ban Petar, kao čovjek koji najbolje poznaje stanje na granici te najbolje zna kako se može pomoći obrani.[79]

Iako je u obranu zemlje ulagao velik dio svojih snaga, Berislavić svoj doprinos nije dao samo na bojnom polju i ulažući materijalna sredstva, već je aktivan bio i u političkom životu, koje je također bio opterećen sukobima različitih stranaka, velikaša i plemstva, te je bilo nužno nastojati oko uvođenja reda u kraljevstvo. I kao ban Berislavić je imao dužnost baviti se i drugim poslovima. Evo samo nekoliko podataka vezanih za njegove sudske i upravne dužnosti. U prosincu 1513. Vladislav II. traži od Petra da pazi da se sudačke odluke poštuju te da štiti niže plemstvo od nasilja velikaša,[80] što je Berislavić i činio. Otprilike u isto vrijeme naložio je Zagrebačkom kaptolu da istraži je li Ivan Tahi, nećak pokojnog vranskog priora Bartola Berislavića Grabarskog, preoteo kaštel Svinicu u Zagrebačkoj županiji od Kristofora Peranskog,[81] kao i da pošalje svog predstavnika na dobro Veliki Tabor, gdje

75 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 310; Peričić, „Vranski priori", 305-306.

76 O navedenim događajima više vidi u: Thallóczy, *Povijest banovine*, 170-171.

77 Od 1513. do 1516. Berislavić je uz ostale držao i položaj jajačkog bana. Usp. Tóth et al., *Magyarország világi*, 143.

78 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 311, 337, 340; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 103; Peričić, „Vranski priori", 310.

79 Peričić, „Vranski priori", 308.

80 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 307.

81 HR-AHAZU-70-D-XXIII-117. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave", 3: 547, reg. 4112. Isprava je izdana u Zagrebu 11. prosinca 1513., a sačuvana nam je u dopisu kojim je 26. prosinca

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 120 4.6.2021. 11:41:23

zajedno s banovim predstavnikom treba utvrditi je li istinita tužba Benedikta Ratkaja da su ljudi Jurja Brandeburškog izvršili nasilja na Ratkajevom posjedu.[82] U siječnju 1514. Zagrebački kaptol obavještava ga da je po njegovu nalogu proveo istragu te utvrdio da je Andrija Dudić počinio mnoga nasilja protiv Bernalda Verića,[83] a ban Petar nalaže Čazmanskom kaptolu da provede istragu jesu li istinite optužbe Petra Konjskog da je Stjepan Gudovački nezakonito prisvojio neke njegove posjede.[84] Iste godine u prosincu Berislavić Čazmanskom kaptolu nalaže i da upozori Ivana Tahija i Grgura, rektora kapele sv. Ladislava kralja, da će biti pozvani pred sud ako po primitku svote za koje su neke zemlje uzeli u zalog od oca Andrije Budora iz samostana u Gorbonoku te zemlje ne vrate.[85] Krajem 1515. od Zagrebačkog kaptola traži da provede istragu je li Petar Erdődy zauzeo neki posjed Matije Frankapana i njegove supruge Sofije Tuz de Lak[86] te je li Baltazar Alapić zaposjeo posjed Buna u distriktu kaštela Vukovina istoga Matije Frankapana.[87] Otprilike u isto vrijeme Berislavić Čazmanskom kaptolu daje nalog da provedu istragu u vezi spora oko djevojačke četvrtine pokojne Doroteje, supruge Grgura Horvata, između njezine djece Nikole, Mihaela i Katarine, s jedne, i Lovre, Stjepana, Ivana i Jurja Bradača, sinova Jurja Bradača, s druge strane.[88] Nastojanjem da uvede red bavio se cijelo vrijeme svoga banovanja, o čemu svjedoči i podatak iz 1519. Tada mu, naime, Zagrebački kaptol podnosi izvještaj o istrazi koju je proveo u vezi s tužbom Tome Bakača, zaštitnika topuske opa-

iste godine Kaptol obavijestio Berislavića da je izvršio istragu i utvrdio da je optužba istinita te je Tahi pozvan na sud. Regest odgovora Kaptola Berislaviću objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 547, reg. 4116.

82 HR- HDA-877-DMV-731.

83 HR-AHAZU-70-D-XVII-87. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 547, reg. 4124.

84 HR-AHAZU-70-D-XXIV-10. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 548, reg. 4129. Isprava je sačuvana u dopisu Kaptola kojim ovaj izvještava Berislavića da je istragu izvršio i utvrdio istinitost optužbi, a čiji je regest objavljen u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 548, reg. 4134.

85 HR-AHAZU-70-D-XXIV-15. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 549, reg. 4144. Isprava je sačuvana u dopisu kojim je Kaptol 31. siječnja 1515. Berislavića izvijestio da je to i učinio, čiji je regest objavljen u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 550, reg. 4150.

86 HR-AHAZU-70-D-XXIV-35. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 552, reg. 4181.

87 HR-AHAZU-70-D-XXIV-34. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 552, reg. 4182.

88 HR-AHAZU-D-XXIV-68. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 552, reg. 4180.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 121 4.6.2021. 11:41:24

tije, protiv Barbare, udovice Antuna Blagajskog, i Baltazara Alapića.[89] Godine 1517. Berislavić je na kraljev nalog održao u Zagrebu i Križevcima veliki oktavalni sud kako bi se riješile različite parnice koje su zbog teške situacije u kojoj se zemlja nalazila odgađane.[90] Osim tužbama i sudskim postupcima, Berislavić se bavio i drugim poslovima. Ovdje ću navesti samo jedan primjer uvođenja u posjed. U lipnju 1514. naredio je Zagrebačkom kaptolu da predijalca Tomu Hirjačića uvede u neke posjede.[91]

U Petrovu nadležnost kao bana ulazilo je i imenovanje vršitelje važnih službi u svojoj banovini. Tako je u travnju 1520. postavio Jurja Gregorijanca za viceprotonotara kraljevine Slavonije.[92]

Ipak, treba naglasiti da su unatoč svim njegovim drugim dužnostima, od kojih sam navela samo mali dio, glavno obilježje banovanju Petra Berislavića dale borbe protiv Osmanlija u kojima je naposljetku izgubio i život. Naime, 1520. Osmanlije su pustošili hrvatske zemlje od Krbave i Une do Senja. Berislavić koji se nalazio u Otočcu pohitao je čuvši da Osmanlije pustoše njegovu okolinu u pomoć Drežniku. Putem je skrenuo da uništi osmanlijski odred koji se nalazio u Vražjoj gori te je u tome i uspio, ali je poginuo u zasjedi.[93] Njegovo tijelo odnio je Pavao Medošić u Bihać, a potom je po nalogu Ivana Statilića preneseno i sahranjeno u Vesprimu, njegovom biskupskom sjedištu.[94] o tome izvijestio Lorenzo Orio, mletački poslanik, iz Budima u Veneciju 27. svibnja.[95] Na taj je način završio život jedan od najslavnijih banova u hrvatskoj povijesti, istaknuti borac protiv Osmanlija, osoba koja je usprkos izuzetno teškim okolnostima, uspjela zadržati njihovo prodiranje prema Zapadu.

Ovom prilikom nisam nastojala dati detaljan kronološki prikaz svega što je Petar Berislavić činio niti okolnosti u kojima je živio, već sam željela naglasiti bitne karakteristike njegova djelovanja i vremena u kojem je živio, kao i probleme s kojima se susretao kako bi se jasnije sagledala njegova uloga u jednom od najtežih razdoblja u povijesti hrvatskih zemalja te se nadam da sam u tome u određenoj mjeri i uspjela.

89 Mesić, „Građa“, 177, dok. 122.

90 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 335. O Berislavićevoj sudskoj i upravnoj djelatnosti vidi i: Peričić, „Vranski priori“, 313-314.

91 HR-AHAZU-70-D-XXIV-14. Regest isprave objavljen je u: Stipišić; Šamšalović, „Isprave“, 3: 549, reg. 4138.

92 Mesić, „Građa“, 178, dok. 128.

93 Klaić, *Povijest Hrvata*, 4: 344–345.

94 Kukuljević, „Priorat vranski“, 2: 37.

95 Kukuljević, „Priorat vranski“, 2: 37–38.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 122 4.6.2021. 11:41:24

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb – fond 70 – Latinske isprave (1070-1859) (HR-AHAZU-70-D I-CXL)

Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 877 – Zbirka srednjovjekovnih isprava/Documenta mediaevalia varia (HR-HDA-877-DMV)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budimpešta – Mohács Előtti Gyűjtemény – Diplomatikai Fénykép gyűjtemény (HU-MNL OL-DF)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budimpešta – Mohács Előtti Gyűjtemény – Diplomatikai Levéltár (HU-MNL OL-DL)

Objavljeni izvori i literatura

Andreiss, Mladen. *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*. Trogir: Muzej grada Trogira, 2006.

Engel, Pál. *Középkori magyar genealógia/Magyarország világi archontológiája 1301-1457*. PC CD-ROM. Budimpešta: Arcanum Adatbázis Kft., 2001.

Engel, Pál. *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*. London; New York: I. B. Tauris, 2001.

Eubel, Conrad i dr. *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. Ed. altera, sv. 3. Münster: Libraria Regensbergianae, 1923.

Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808.*, 1. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Karbić, Marija. *Plemićki rod Borića bana*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

Karbić, Marija. „Uloga plemstva s područja današnje Slavonije u obrani Jajačke banovine". U: *Stjepan Tomašević (1461.–1463.) – slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva. Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu*, uredio Ante Birin, 133–149. Zagreb – Sarajevo: Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 2013.

Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, 5 sv. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1982.

Klaužer, Vedran. *Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)*, doktorski rad. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 1–3. Zagreb: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1860-1862.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 123 4.6.2021. 11:41:24

Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj“, 1. *Rad JAZU* 81 (1886), 1–80; 82 (1886), 1–68.
Kukuljević Sakcinski, Ivan. „Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj“, 2. *Rad JAZU* 82 (1886), 1–68.
Ljubić, Simeon. *Commissiones et relationes Venetae*, 1. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meriodionalium 6. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1876.
Mesić, Matija. „Građa mojih razprava u 'Radu'“. *Starine JAZU* 5 (1873), 109–288.
Mesić, Matija. *Hrvati na izmaku srednjega vijeka. Izabrane rasprave*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1996.
Mesić, Matija. *Pleme Berislavića*. Slavonski Brod: Matica hrvatska Slavonski Brod, 2000.
Mrnavić, Ivan Tomko. *Vita Petri Berislavi – Životopis Petra Berislavića*. Prir. Tamara Tvrtković. Zagreb; Trogir: Hrvatski institut za povijest; Muzej grada Trogira, 2008.
Simonyi, Ernő. *Magyar történelmi okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból: 1521 - 1717*. Monumenta Hungariae historica. Diplomataria, 5. Pest: A Magyar Tudományos Akadémia, 1859.
Stipišić, Jakov; Šamšalović Miljen, „Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije“. 1-4, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske Akademije* 2 (1959), 289-379; 3 (1960), 563-643; 4 (1961), 465-554; 5 (1963), 533-578.
Szalay, László. *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*, 2. Monumenta Hungariae historica 2. Scriptores 3. Pešta: Eggenberger, 1857.
Šišić, Ferdo. „Dvije izprave o Petru Berislaviću“. *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 6 (1904), 135-136.
Theiner, Augustin. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 1–2. Roma: Typ. Vaticanis, 1859-1860.
Theiner, Augustin. *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, 1–2. Roma: Typ. Vaticanis, 1863-1875.
Tóth, Norbert C.; Horváth, Richárd; Neumann, Tibor; Pálosfalvi, Tamás. *Magyarország világi archontológiája 1458-1526. I. Főpapok és bárók*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2017.
Palameta, Miroslav. „Narativ o bitki kod Dubice 1513. godine iz *Životopisa Petra Berislavića* fikcionalna je priča“. *Hercegovina* 26 (2015), br. 1: 135-152.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 124 4.6.2021. 11:41:24

Palameta, Miroslav. *Fikcionalnost životopisa Petra Berislavića*. Zagreb; Split; Mostar: Školska knjiga; Filozofski fakultet u Splitu; Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 2016.

Peričić, Eduard. „Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić". *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 18 (1971), 239-321.

Rady, Martyn. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London: Palgrave, 2000.

Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.

Thallóczy, Lajos. *Povijest banovine, grada i varoši Jajca 1450-1527*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1916.

Tvrtković, Tamara. *Između znanosti i bajke – Ivan Tomko Mrnavić*. Zagreb; Šibenik: Hrvatski institut za povijest; Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, 2008.

Valentinelli, Josip. „Rapporti della Republica Veneta coi Slavi Meridionali brani tratti dei diarii manoscritti di Marino Sanudo 1496-1533. Odnošaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom priobćeni u izvadcih iz rukopisnih ljetopisah Marina Sanuda od godine 1496-1533", 1-4. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 5 (1859), 1–160; 6 (1863), 161-476, 8 (1865), 1-256, 12 (1875), 257-336.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 125 4.6.2021. 11:41:24

SUMMARY

Bishop and Ban Peter Berislavić and His Role in the Anti-Ottoman Defense

This paper deals with the life and career of Peter Berislavić, a nobleman originating from Trogir, who was one of the most prominent persons in the Kingdom of Hungary-Croatia at the end of the fifteenth and in the first decades of the sixteenth century. Besides with his ecclesiastical career (he was a bishop of Veszprém), the paper also deals with his role within the political environment of the Kingdom. It discusses the important services he performed at the royal court (he was the king's secretary and royal treasurer), the diplomatic missions in which he took part and his commitment to the liberation of Dalmatia during the events connected with the War of the League of Cambrai. The greatest focus, however, is on his role in the defence of the Croatian lands from Ottoman attacks, in which he was actively involved after he was appointed, at first, as governor of the Banate of Croatia, Dalmatia and Slavonia (1513), and later as its ban (1514). Peter's attempts at organising an effective anti-Ottoman defence, and his direct participation in that defence, including that on the battlefield, will also be analysed, as well as the ways in which he, in spite of numerous problems and misunderstandings, tried to secure the material means necessary for the defence, which he obtained from not only domestic, but also foreign potentates (such as the pope and the emperor).

Key words: Peter Berislavić/Beriszló, bishop, ban, anti-Ottoman wars, the Ottoman Empire, the papacy, the Republic of Venice, the War of the League of Cambrai

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 126 4.6.2021. 11:41:24

dr. sc. Tomislav Matić
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, 10 000 Zagreb
tomislav.matic@unicath.hr

UDK 355.48(4:560)"14"(091)
Izvorni znanstveni rad

Porijeklo termina „Antemurale Christianitatis" u kontekstu protuosmanske propagande 15. stoljeća

Termin *Antemurale Christianitatis* rezultat je gotovo dvije stotine godina razvijane predodžbe o graničnim državama zapadnog kršćanstva, ponajviše u smislu obrambenog pojasa prema nekršćanskim narodima na istoku. Ona je svoj puni procvat i opsežnu propagandnu primjenu doživjela u 15. stoljeću, nakon šoka izazvanog padom Carigrada, kada je zahvaljujući humanističkim piscima, poput Eneje Silvija Piccolominija, razvijen i proširen bogat retorički aparat sa svrhom poticanja na križarski rat protiv Osmanlija. Naziv *Antemurale Christianitatis* bio je dio toga aparata, i koristio se, s manje ili više uspjeha, u svrhu povezivanja interesa kršćanskih država na granici s Osmanskim Carstvom s općim interesima kršćanstva. Ponajviše su ga apropriirali vladari i plemstvo Poljskog i Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, koji su ga velikim dijelom ugradili u kolektivni identitet svojih naroda.

***Ključne riječi**: protuosmanska propaganda, križarski ratovi, retorika, humanizam, 15. stoljeće*

Sintagma „predziđe kršćanstva", na latinskome *Antemurale Christianitatis*, ima posebno mjesto u hrvatskoj kulturi. Ona je ne samo opće mjesto hrvatske povijesti, kojem svatko tko je prošao hrvatski školski kurikulum znade barem otprilike opisati značenje, nego i značajan element nacionalnog ponosa. Cilj ovog rada bit će opisati popularizaciju ove sintagme tijekom 15. stoljeća u kontekstu protuosmanske propagande, fleksibilnost njezine uporabe, te posljedice njezina intenzivnog korištenja. Kako je riječ o prvenstveno književnom tropu, naglasak će biti na renesansnom humanizmu i propagandi protuturskih ratova koja je izlazila iz humanističkih radionica, na njezinim motivima te prilikama iz kojih je proizašao termin *Antemurale Christi-*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 127 4.6.2021. 11:41:24

anitatis. Literatura o protuosmanskoj propagandi iznimno je opsežna, a pri izradi ovoga rada najviše su korištena djela Paula Srodeckog,[1] Kláre Pajorin,[2] te Normana Housleya.[3] Na temelju nje i relevantnih mjesta iz književnih djela renesansnih autora nastojat će se rečeni termin smjestiti u njegov povijesni kontekst, posebno u vremenu koje je prethodilo Bitci kod Dubice 1513.

Pad Carigrada 1453. bio je kulturološka razdjelnica u odnosu zapadnog kršćanstva prema Osmanskom Carstvu. Trauma koju je taj događaj uzrokovao uzdigla je tu državu na razinu univerzalne prijetnje, kako na vojnoj, tako i na transcendentnoj razini, jer su vojni uspjesi Osmanlija sve češće interpretirani u apokaliptičkom ključu.[4] To je rezultiralo silnom tekstualnom produkcijom djela protuosmanske tematike.[5] Iako su pojedini pisci i u prvoj polovici 15. stoljeća sastavljali protuosmanska djela, poput Francesca Filelfa

1 Paul Srodecki, „*Antemurale*-based frontier identities in East Central Europe and their ideological roots in medieval/early modern alterity and alienity discourses", u *Collective Identity in the Context of Medieval Studies*, ur. Michaela Antonín Malaníková i Robert Antonín (Ostrava: University of Ostrava, 2016), 97-120; Paul Srodecki, „Władysław III and the Polish-Hungarian Bulwark *topoi* against the Background of the Ottoman Threat in the 15th Century" u *Hungaro-Polonica. Young Scholars on Medieval Polish-Hungarian Relations*, ur. Dániel Bagi, Gábor Barabás i Zsolt Máté, (Pečuh: Történészcéh Egyesület, 2016), 327-356; Paul Srodecki, „*Murus et antemurale pollens et propugnaculum tocius christianitatis*. Der Traktatenstreit zwischen dem Deutschen Orden und dem Königreich Polen auf dem Konstanzer Konzil", *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 109 (2015): 47-65; Paul Srodecki, „Antemurale Christianitatis" u *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff*, ur. Joachim Bahlcke, Stefan Rohdewald i Thomas Wünsch (Berlin: Akademie Verlag, 2013), 804-822; Paul Srodecki, „*Validissima semper Christianitatis propugnacula* – Zur Entstehung der Bollwerksrhetorik in Polen und Ungarn im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit" u *Sarmatismus versus Orientalismus in Mitteleuropa. Akten der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz in Zamość vom 9. bis zum 12. Dez. 2010*, ur. Magdalena Długosz i Piotr O. Scholz (Berlin: Frank & Timme, 2012), 131-168.

2 Klára Pajorin, „The Crusades and Early Humanism in Hungary", u *Infima Aetas Pannonica: Studies in Late Medieval Hungarian History*, ur. Péter Kovács i Kornél Szovák (Budimpešta: Corvina, 2009), 237-249; Klára Pajorin, „I primordi della letteratura antiturca in Ungheria e Pio II," u *Pio II Umanista Europeo. Atti del XVII Convegno Internazionale (Chianciano-Pienza 18-21 luglio 2005)*, ur. Luisa Secchi Tarugi (Firenca: Franco Cesati, 2007), 815-827; Klára Pajorin, „Antiturcica negli anni quaranta del '400: Le epistole di Francesco Filelfo, di Poggio Bracciolini e di János Vitéz", *Camoenae Hungaricae* 3 (2006): 17-28.

3 Norman Housley, *Crusading and the Ottoman Threat, 1453-1505* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

4 Housley, *Crusading*, 17 i 22; Kerstin Weiland, „The Origins of *Antemurale Christianitatis* Myths – Remarks on the Promotion of a Political Concept", u *Rampart Nations: Bulwark Myths of East European Multiconfessional Societies in the Age of Nationalism*, ur. Liliya Berezhnaya i Heidi Hein-Kircher (New York/Oxford: Berghahn Books, 2019), 34-35; Noel Malcolm, *Useful Enemies: Islam and The Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450-1750* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 1 i 6-7.

5 Johannes Helmrath, „Pius II. und die Türken" u *Europa und die Türken in der Renaissance*, ur. Bodo Guthmüller i Wilhelm Kühlmann (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000), 91; vidi posebno literaturu u bilješci 35.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 128 4.6.2021. 11:41:24

i Poggija Bracciolinija, začetnikom protuosmanskog žanra smatra se Enea Silvio Piccolomini, odnosno papa Pio II. (vladao 1458. – 1464.).[6] U njegovim djelima odražava se iznenađenje koje su Europljani osjećali pred naglim usponom Osmanlija. U svojim ranijim djelima za njih je koristio naziv Teukri,[7] pridajući im, u humanističkom stilu, porijeklo od antičkih Trojanaca. Naime, tadašnji su humanisti nastojali nekako racionalizirati osmansku opasnost smještajući Osmanlije među starodavne stanovnike Male Azije. Međutim, krajem 1440-ih Piccolomini je počeo koristiti naziv „Turci", time im uskraćujući visoko porijeklo od drevnih neprijatelja Grka.[8] Neposredno nakon pada Carigrada, u pismu Nikoli Kuzanskom poslanom 21. srpnja 1453., istaknuo je da oni nisu nikakvi Teukri, tvrdeći da je riječ o narodu skitskog dakle, najbarbarskijeg porijekla. U istom pismu očit je njegov strah za budućnost kršćanstva, koje je vidio kao istjerano iz Afrike i Azije, a i u Europi pritisnuto nadiranjem islama.[9]

Književne forme u kojima protuosmanski žanr najranije dolazi do izražaja upravo su one omiljene humanistima – pismo i govor.[10] Opisivanje navodnih zlodjela i sablazni koje Osmanlije čine nad kršćanima predstavlja jedan od najčešćih književnih općih mjesta protuosmanskog žanra.[11] Ovdje su autori najčešće reciklirali mnogo starije križarske motive, poput onih pape Urbana II. iz vremena Prvog križarskog rata.[12] Klasični retorički modeli, poput Ciceronovog i Kvintilijanovog, također su silno utjecali na protuosmanski žanr.[13] Djela Tita Livija poslužila su humanistima kao inspiracija, a

6 Pajorin, „Antiturcica", 17.

7 Vidi, primjerice, pismo Leonardu od Laiminga iz 1445 u: Rudolf Wolkan, ur., *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini,* dio I: *Briefe aus der Laienzeit (1431-1445)*, sv. 1: *Privatbriefe* (Vienna: Adolf Holzhausen, 1909), 562–579. Ponekad je i miješao naziv „Turci" i „Teukri"; vidi, primjerice, pismo papi Nikoli V. iz 1448. u Rudolf Wolkan, ur., *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini,* dio II: *Briefe als Priester und als Bischof von Triest (1447-1450)* (Vienna: Adolf Holzhausen, 1912), 72-77.

8 Helmrath, „Pius II.", 110-111.

9 Rudolf Wolkan, ur., *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, dio III: *Briefe als Bischof von Siena,* sv. 1: *Briefe von seiner Erhebung zum Bischof von Siena bis zum Ausgang des Regensburger Reichtages (23. September 1450 – 1. Juni 1454)* (Vienna: Adolf Holzhausen, 1918), 208-211. Navodno skitsko porijeklo Osmanlija često se u križarskoj retorici koristilo kao argument za tvrdnju o njihovoj urođenoj nasilnosti. Vidi Housley, *Crusading*, 19–20.

10 Pajorin, „Antiturcica", 18.

11 Housley, *Crusading,* 25-26.

12 Dieter Martens, *„Claromontani passagii exemplum.* Papst Urban und der erste Kreuzzug in der Türkenkriegspropaganda des Renaissance-Humanismus" u Guthmüller i Kühlmann, *Europa und die Türken*, 65–78.

13 Housley, *Crusading*, 159-167.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 129 4.6.2021. 11:41:24

njegovi opisi Punskih ratova služili su im kao arsenal retoričkih sredstava.[14] Filelfo, Bracciolini i svi kasniji pisci trsili su se pomoću takvog retoričkog aparata objasniti pobjede naroda za koji su tvrdili da je toliko inferioran i barbarski, a osim toga i transcendentno slabiji od kršćana. Sintagma *Antemurale Christianitatis*, koji je postala vjerojatno najpoznatijim izdankom protuosmanske književnosti, također je dio instrumentarija koji se u stručnoj literaturi obično naziva retorikom „predziđa".

Termini vrlo slični pojmu *antemurale*, poput *scutum* ili *clipeus* (štit), korišteni su i mnogo prije dolaska Osmanlija u Europu za područja od Pirinejskog poluotoka do istočne Europe, ali do 15. stoljeća nisu se koristili sustavno, u sklopu jedinstvenog koncepta.[15] Tada se pak počinju koristiti usmjereno, u sklopu protuosmanske politike. Francesco Filelfo u pismu poljsko-ugarsko-hrvatskom kralju Vladislavu Jageloviću (poljski kralj od 1434., ugarsko-hrvatski od 1440.; vladao do smrti 1444.) 1444. spomenuo je da njegov gospodar, milanski vojvoda Filippo Maria Visconti, Vladislava naziva „*Christianae reipublicae propugnaculum*".[16] Ovdje je odzvanjala ne samo panegirička čestitka koju je Vladislavu još povodom njegova rođenja uputio kardinal Giordano Orsini, nazvavši ga novim borcem na braniku (*propugnaculum*) kršćanske vjere,[17] nego i termin koji je kardinalski kolegij podario Vladislavovu prethodniku Sigismundu Luksemburškom.[18] Već je veliki poraz Sigismundove križarske vojske kod Nikopola 1396. impresionirao zapadnoeuropske pisce dovoljno da Ugarsku prozovu „štitom kršćanstva.[19] Do 1440-ih kao retorički klišej, koji su čak i neprijatelji Ugarske mehanički ponavljali, uvriježilo se opisivanje Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva kao zaštitnika kršćanstva. Primjerice, kancelar Svetog Rimskog Carstva Kaspar Schlick pisao je 1443. slavonskom banu Matku Talovcu i ugarskom palatinu Lovri Hédervári̇ju da „*regnum illud Christianitatis clipeus et murus adversus fidei hostes existat*",[20] a rimski kralj Fridrik IV. (kasnije

14 Pajorin, „Antiturcica", 25-26; eadem, „The Crusades", 247-248.

15 Srodecki, „Antemurale Christianitatis", 804; Weiland, „The Origins", 32-33.

16 *Francisci Philelfi viri grece et latine eruditissimi Epistolarum familiarium libri CCCVII* (Venecija: Ex aedibus Ioannis & Gregorii de Gregoriis, 1502), 38. Vidi i Paul W. Knoll, „Poland as *Antemurale Christianitatis* in the Late Middle Ages," *The Catholic Historical Review* 40 (1974), br. 3: 381, kao i Pajorin, „Antiturcica", 20.

17 Paul Srodecki, „Władysław III", 331.

18 Srodecki, „Antemurale Christianitatis", 812.

19 Paul Srodecki, „*Validissima*", 149-150.

20 Rudolf Wolkan, ur., *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* dio I: *Briefe aus der Laienzeit (1431-1445)*, sv. 2: *Amtliche Briefe* (Vienna: Adolf Holzhausen, 1909), 10. Vidi i Srodecki, „Władysław III", 340-341.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 130 4.6.2021. 11:41:24

car Fridrik III.) Vladislavu Jagelovi̇ću „*regnum illud Ungharie, quod murus quidam fidei Catholice et Christianitatis est clipeus*“.[21] Naravno, bile su to tek isprazne fraze; Fridrik je tada ratovao protiv Vladislava, a Enea Silvio Piccolomini, autor obaju navedenih pisama, u privatnoj je korespondenciji izražavao nadu da će Vladislavovi križarski pohodi propasti.[22] Piccolomini nije jedini u političke svrhe koristio ispraznu retoriku; čak je i Vladislavov najbliži suradnik, kardinal Zbigniew Oleśnicki, javno podržavao njegovu križarsku politiku, dok se privatno od nje distancirao.[23] Međutim, ovdje je bitno primijetiti da je izraz *Antemurale Christianitatis* proizašao iz duge retoričke tradicije, u koju se i sam čestim ponavljanjem ugradio.

Filelfo je dugo boravio u Carigradu, ondje se oženio, a njegova su supruga i djeca bili zarobljeni tijekom pada Carigrada 1453. Uslijed toga, osmanska opasnost za njega je bila i osobno iskustvo, a ne tek neka daleka apstrakcija. Filelfo je bio i vrlo utjecajan i slavan humanist, a njegova su se djela daleko širila.[24] Termin *Antemurale Christianitatis*, vrlo sličan Filelfovu terminu *propugnaculum,* popularizirao je Enea Silvio Piccolomini, velikim dijelom u svrhu promocije njegove ideje o jedinstvenoj i ugroženoj Europi.[25] Iznimno se svidio predstavnicima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, koji su ga apropriirali za partikularne interese svoje države i često ga isticali u komunikaciji s inozemstvom, posebno s papom.[26] U toj je zemlji protuosmanski žanr vrlo brzo zaživio, te ga se može uočiti već u pismima Ivana Viteza upućenima papi 1448. U njima autor – već tada – tvrdi da Ugarska, braneći sebe, zapravo brani cijelu Europu.[27] Tropi koje su se kasnije obilato koristili u protuosmanskoj književnosti bili su već tada kodificirani, u radovima Viteza, Filelfa i Poggija Braccio-linija – nizanje zvjerstava Osmanlija prema kršćanima, tvrdnje da su pobjede Osmanlija kazne za grijehe kršćana i isticanje uloge Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva kao predziđa kršćanstva.[28]

21 Wolkan, *Der Briefwechsel*, I/2, 51.

22 Wolkan, *Der Briefwechsel*, I/1, 165. Nakon poraza križarske vojske kod Varne 1444., Piccolomini je izražavao slične misli. Vidi Pajorin, „I primordi“, 816-817.

23 Srodecki, „Władysław III“, 337-338.

24 Pajorin, „Antiturcica“, 18-19.

25 Weiland, „The Origins“, 36 i 40-41.

26 Housley, *Crusading*, 40 i dalje.

27 Pajorin, „Antiturcica“, 25-26.

28 Pajorin, „I primordi“, 820-821.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 131 4.6.2021. 11:41:24

Potonja se misao postupno uvriježila u humanističkim krugovima te je Piccolomini u govoru pred papom Kalikstom III. 1455. zavapio: „O, kako smo nezahvalni prema Ugrima, našim braniteljima!".[29] Valja napomenuti da je to također bio rezultat šoka uzrokovanog padom Carigrada, s obzirom na to da je isti čovjek nekoliko godina ranije tvrdio da su osmanski napadi pravedna kazna za grijehe Ugara.[30] Dakle, oni za njega, uslijed promjena u geopolitičkoj konstelaciji, više nisu bili zao i podao narod koji je zaslužio propasti, nego „branitelji Europe". Valja istaknuti da su se sve osobe relevantne za genezu i širenje ovoga termina i protuosmanske književnosti kao takve međusobno poznavale; Enea Silvio Piccolomini bio je Filelfov učenik, a s Vitezom je razmjenjivao pisma i ideje.[31] Termin *antemurale* vrlo se brzo, slijedom navedenog razvoja, proširio i na Poljsku, te je od 1460-ih korišten i u retorici poljskih diplomata.[32] Cijeli retorički aparat već je bio izgrađen do 1480-ih godina, kada je Filippo Buonaccorsi sastavio panegiričku biografiju Vladislava Jagelovića prepunu pozivanja na već uspostavljenju predodžbu Poljske i Ugarske kao „predziđa".[33]

Koncept „predziđa kršćanstva" usko je povezan sa srednjovjekovnom predodžbom o svijetu i ulozi kršćanstva u njemu. Naime, razlike među pojedinim državama ili narodima smatrane su u osnovi efemernima i nebitnima. Kršćanski je svijet u umu srednjovjekovnih ljudi bio jedinstven i kompaktan, *Respublica Christiana*, odnosno Kršćanska Država. Ta je predodžba bila donekle povezana s idejom univerzalnog kršćanskog carstva, te u protuosmanskim spisima nije manjkalo isticanja da sveti rimski car, kao vladar kršćanstva, ima dužnost braniti sve kršćane, bili oni njegovi prijatelji ili neprijatelji. Primjerice, Ivan Vitez nije to propustio spomenuti na saboru u Bečkom Novom Mjestu 1455., kada je Ugarsko Kraljevstvo formalno još bilo u ratu s carem.[34] Nasuprot Kršćanskoj Državi stajali su Drugi, svijet barbarstva, nasilja i bezbožnosti.[35] Upravo je ideja granice između „nas" i

29 Giovanni Domenico Mansi, ur., *Pii II. Pontifici Maximi olim Eeneae Sylvii Piccolominei Senensis Orationes Politicae, et Ecclesiasticae*, sv. 1: *Orationes habitas in Vita privata continens* (Lucca: Typographia Philippi Mariae Benedini, 1755), 342 (preveo T. M.).

30 Wolkan, *Der Briefwechsel*, I/1, 159 i 551.

31 Pajorin, „I primordi", 820–821.

32 Srodecki, „Antemurale Christianitatis", 806.

33 Srodecki, „Validissima", 151 i dalje.

34 Iván Boronkai, ur., *Iohannes Vitéz de Zredna - Opera quae supersunt* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1980), 273. Vidi i ibid, 258: *„…imperator excellentissime, cui primum in orbe gladium creditum scimus ad vindictam malorum…"*.

35 Dobar primjer je historiografsko-geografski spis *Asia* Eneje Silvija Piccolominija. U njemu autor pad

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 132 4.6.2021. 11:41:24

„drugih" – kršćanskog svijeta koji, unatoč brojnim nedostacima, teži prema apsolutnom dobru i barbarskog svijeta koji je u vlasti apsolutnog zla – formirala ideju „predziđa", koja se brzo proširila iz književnosti u međunarodnu diplomaciju.[36] To je moglo dovesti do paradoksalnih situacija. Papinska je diplomacija retorički aparat „predstraže kršćanstva" prvo koristila za državu Teutonskog Reda,[37] ali u 15. stoljeću koncept je već postao dovoljno fleksibilnim da Poljsko Kraljevstvo koristi retorički aparat branitelja kršćanstva za opravdavanje svojih ratova protiv Teutonskog Reda, dok se istovremeno Red poziva na svoju ulogu branitelja granice kršćanstva u vrijeme dok je već bio u potpunosti okružen kršćanskim državama.[38]

Pripisivanje uloge „predziđa" cijelim državama relativno je kasan srednjovjekovni fenomen s obzirom na to da se u svojim prvim inkarnacijama taj termin koristio za konkretna mjesta, ponajviše utvrde.[39] U tom se smislu donekle koristio i u 15. stoljeću te su se tim terminom, paralelno s Ugarsko-Hrvatskim i Poljskim Kraljevstvom, opisivale i mletačke utvrde na Levantu, Carigrad, a kasnije i Dubrovnik. Dubrovnik je tijekom 16. stoljeća razvio vjerojatno najbizarniju primjenu retorike „predziđa", kako bi opravdao svoj položaj vazalne države koja uživa zaštitu sultana i profitira na trgovanju s Osmanlijama – njegovi su predstavnici tvrdili da njihova republika brani cijelo kršćanstvo tako što vjerno služi Osmanskom Carstvu.[40] Međutim, nigdje se retorika „predziđa" nije koristila toliko konzistentno kao u diplomaciji Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva i, nešto kasnije, Poljskog Kraljevstva, gdje je imala točno određenu, praktičnu svrhu, a s vremenom je postala osnovicom tek razvijajućeg identiteta naroda tih kraljevstava.[41]

kršćanskih gradova pod vlast Osmanlija opisuje kao civilizacijsku degradaciju. Vidi Benedikt Konrad Vollmann, „Aeneas Silvius Piccolomini as a historiographer: *Asia*" u *Pius II „el piú expeditivo pontifice": Selected Studies on Aeneas Silvius Piccolomini (1405-1464)*, ur. Zweder von Martels i Arjo Vanderjagt (Leiden/Boston: Brill, 2003), 53-54. Slična dihotomija očita je u djelima Pietra Ranzana i Antonija Bonfinija. Vidi Paul Srodecki, „Panegyrics and the Legitimisation of Power: Matthias Corvinus and the Humanist Court Historiography" u *Hungary and Hungarians in Central and Eastern European Narrative Sources (10th - 17th Centuries)*, ur. Dániel Bagi i dr. (Pečuh: University of Pécs, 2019), 177-178 i 180-181.

36 Weiland, „The Origins", 31-32.

37 Weiland, „The Origins", 43.

38 Srodecki, „*Murus et antemurale*", 50 i dalje; isti, „Validissima", 138

39 Srodecki, „*Antemurale*-based frontier identities", 116.

40 Lovro Kunčević, „Retorika granice kršćanstva u diplomaciji renesansnog Dubrovnika", *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 48 (2010): 190-191.

41 Housley, *Crusading*, 40; Weiland, „The Origins", 42 i dalje.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 133 4.6.2021. 11:41:24

Isticanje uloge „preziđa kršćanstva“ omogućavalo je predstavnicima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva zauzimanje položaja moralne superiornosti te su legendarni protuosmanski borac Ivan Hunjadi i njegov sin, ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin (vladao 1458. – 1490.) često isticali da je dužnost kršćanskih vladara da pomognu Ugarskoj, ali i prijetili da će, ako pomoć izostane, sklopiti savez s Osmanlijama, smatrajući da na to imaju moralno pravo uslijed gubitaka koje su pretrpjeli ratujući protiv njih.[42] Termin *Antemurale Christianitatis*, u raznim varijacijama, počeo se posebno agresivno koristiti u drugoj polovici 15. stoljeća, u diplomaciji Matijaša Korvina. Potonji je na posebno virtuozan način eksploatirao retoriku „predziđa“, ponajviše kako bi opravdao svoju ekspanzionističku politiku naspram Svetog Rimskog Carstva i gotovo pa prijateljske odnose s osmanskim vladarima, unatoč kojima je zahtijevao i dobivao znatnu novčanu pomoć od pape za ratovanje protiv njih. Tijekom druge polovice 15. stoljeća Matijaš i Mletačka Republika gotovo su se pa natjecali u isticanju svoje uloge „predziđa“, a ugarski je kralj bijesno reagirao na pokušaje slanja pomoći ostalim ugroženim kršćanskim područjima, poput otoka Roda, tvrdeći da je njemu, kao vladaru „predziđa kršćanstva“, ta pomoć najpotrebnija.[43] Također, dešavalo se da jedno „predziđe“ nastoji diskreditirati ulogu drugoga. U vrijeme poljske invazije 1471. godine, ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin pisao je papi da poljski kralj napada Ugarsku s vojskom Tatara i heretika, koji uništavaju i obeščašćuju crkve,[44] impliciravši da je Poljska, umjesto da brani Kršćansku Državu, širom otvorila vrata „barbarima“.

Konkurencija nije bila ništa manje žestoka na drugim rubovima kršćanskog svijeta, budući da je svrha protuosmanske diplomacije bilo privlačenje priloga u novcu, opremi i vojsci, koji nisu bili nepresušni. Primjerice, loše koordiniranje križarskih vojski prilikom obrane Beograda 1456. i namjeravane, ali ne i realizirane, ofenzive na osmanski teritorij nakon nje, navelo je neke da pomoć umjesto u Ugarsku pošalju Jurju Katriotiću Skenderbegu u Albaniju, ili da se vrate kući a da nisu ni vidjeli borbe.[45] Kardinal Bazilije Besarion je pak uporno agitirao za slanje pomoći ostacima bizantskih država i obnovu Bizant-

42 Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526* (Leiden/Boston: Brill, 2018), 170-171; Housley, *Crusading*, 46.

43 Housley, *Crusading*, 44-46.

44 Vilmos Fraknói, ur., *Mátyás király levelei. Külügyi osztály*, sv. 1: *1458-1479* (Budimpešta: Magyar tudományos akadémia, 1893), 270, dok. 189.

45 Housley, *Crusading*, 110-114.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 134 4.6.2021. 11:41:24

skog Carstva, koje se nakon sklapanja Firentinske unije 1439. više nije moglo smatrati shizmatičkim. Zanimljivo je spomenuti da je brak između bizantske princeze Zoe Paleologine i moskovskog velikog kneza Ivana III. isposlovala upravo papinska diplomacija, a troškovi vjenčanja plaćeni su preko papinskog fonda za financiranje križarskih ratova.[46]

Ukratko, uvijek kada je postojao sukob s „drugim", diplomacija kršćanske, posebno latinske kršćanske, granične države koristila bi retorički arsenal povezan s terminom *Antemurale Christianitatis*.[47] Međutim, potonji su tijekom 15. stoljeća u najvećoj mjeri aproprirali vladari Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva te su ga u sve većoj mjeri počeli koristiti ugarski i hrvatski plemići, koji su kultiviranjem imidža naoružanih stražara kršćanstva izgrađivali vlastiti prestiž, predstavljajući se kao ključna sastavnica zapadnokršćanskog svijeta. Ta je tendencija došla do izražaja i u svojevrsnoj apoteozi ugarskog plemstva, *Opus Tripartitumu* Stjepana Verbőczyja.[48] U Hrvatskoj je, štoviše, retorički aparat „predziđa" bio relativno kasno usvojen, tek na samom kraju srednjeg vijeka, i to ponajviše kao sredstvo samopromocije hrvatskog plemstva.[49]

Imajući ovo na umu, ne smije se gubiti iz vida da je termin *Antemurale Christianitatis* i ostatak retoričkog aparata povezanog s njime bio prije svega propagandno sredstvo. Vladari država na obodu zapadnog kršćanskog svijeta predstavljali su se ugroženima, ali su poprimanjem uloge predziđa istovremeno legitimirali svoj moralni položaj i inzistirali na vlastitoj važnosti. Poljski kraljevi, primjerice, već su u 13. i 14. stoljeću svjesno predstavljali svoju državu kao granicu kršćanske Europe, i time opravdavali svoju ekspanzionističku politiku, istovremeno tražeći od pape financijske ustupke.[50] Usko povezano s ulogom „predziđa" bilo je odrugotvorenje onih s druge strane, koje je posebno došlo do izražaja u demonizaciji Osmanlija, i pozivanje na solidarnost među kršćanima.[51] Sam naziv *antemurale* još je više evocirao ugroženost jer nije označavao položaj na zidu, nego ispred njega, izloženo. Naravno, to je imalo i svoju cijenu, budući da je s ulogom predziđa

46 Housley, *Crusading*, 31-32.

47 Srodecki, „*Validissima*", 132.

48 Srodecki, „*Validissima*", 163-164.

49 Srodecki, „Antemurale Christianitatis", 814-815.

50 Srodecki, „*Validissima*", 135-137.

51 Weiland, „The Origins", 37-39. Dehumanizacija Osmanlija oslanjala se na vrlo stilizirane opise njihovog nasilnog postupanja prema kršćanima prilikom osvajanja Carigrada. Vidi Helmrath, „Pius II.", 104 i dalje.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 135 4.6.2021. 11:41:25

dolazilo i priznanje da nije riječ o kulturnom centru, nego periferiji i, paradoksalno, nije potenciralo isticanje specifičnosti pojedine grupe, nego njegove sličnosti s grupama od kojih se tražio pomoć protiv zajedničkog neprijatelja.[52] U mentalnoj geografiji srednjovjekovnog Zapada, centar Kršćanske države bio je Rim, a uloga periferije još se od 11. stoljeća pripisivala Ugarskoj i Poljskoj, jer se radilo o narodima koji su „najkasnije" primili kršćanstvo.[53]

Motiv zida vrlo je moćan. Njegova je svrha da evocira čvrstu demarkaciju između „nas" i „njih", ali istovremeno i da pobuđuje osjećaj neprestane ugroženosti i sukoba. Kao takav koristio se još u Starom zavjetu, a kršćanski su ga pisci spremno preuzeli.[54] Humanisti su, posebno Piccolomini, rado potencirali osjećaj ugroženosti ističući da je kršćanstvo stiješnjeno u kutak svijeta, te da je njegov potpuni zator krajnji cilj osmanskih osvajača.[55] Štoviše, retorički aparat „predziđa" imao je zadatak da poveže partikularni interes graničnih država s općim interesom šire kršćanske zajednice, odnosno da njihovu ugroženost predoči kao ugroženost kršćanstva kao takvog, štoviše, da uvjeri zemlje odakle je trebala stići vojna ili, češće, financijska pomoć, da braneći „predziđe" brane i sebe.[56] Naravno, bilo je i disonantnih glasova – kartuzijanac Vinzenz von Aggsbach već je sredinom 15. stoljeća tvrdio je da je nema moralne podloge za vođenje križarskih ratova protiv Osmanlija, ispravno primijetivši da oni pokorene narode ne prisiljavaju da se odreknu kršćanstva.[57] Također, prakticiranje retorike „predziđa" imalo je svoje posljedice: u njemačkim zemljama ugarsko i hrvatsko plemstvo počeli su percipirati kao jaukavce, a križarsku ideju kao sredstvo za izvlačenje novca. Već se Matijaš Korvin žalio da na papinskom dvoru njegove poslanike izbjegavaju kao prosjake.[58] S druge strane, u Poljskom Kraljevstvu slika „predziđa" toliko se ugradila u njegov identitet da je do 17. stoljeća dosegla svoje krajnje konzekvence – budući da je kraljevstvo bilo okruženo „drugima", ona ga više nije identificirala kao obranu ujedinjene Kršćanske Države, nego kao otok u moru neprijatelja.[59]

52 Pål Kolstø, „Antemurale Thinking as Historical Myth and Ethnic Boundary Mechanism" u Berezhnaya i Hein-Kircher, *Rampart Nations*, 349-351.

53 Srodecki, „*Antemurale*-based frontier identities", 102-103.

54 Srodecki, „*Antemurale*-based frontier identities", 105 i dalje.

55 Helmrath, „Pius II.", 97-98; Malcolm, *Useful Enemies*, 13-14.

56 Housley, *Crusading*, 35-36.

57 Housley, *Crusading*, 25.

58 Housley, *Crusading*, 44.

59 Weiland, „The Origins", 46.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 136 4.6.2021. 11:41:25

Da zaključimo, retorika „predziđa“, kao sastavnica protuosmanskog žanra i mnogo šireg opsega križarske propagande, predstavlja obnovu i ponovnu primjenu mnogo starijih motiva, ponajviše onih razvijenih u svrhu propagande križarskih ratova u Svetoj zemlji tijekom razvijenog srednjeg vijeka, ali i mnogo starijih uzora, poput klasične rimske književnosti. Njezine je književne trope tijekom 15. stoljeća preuzela diplomacija kršćanskih država na granici s Osmanskim Carstvom i učinila ih dijelom imidža, a kasnije i identiteta njezinih vladara i elita. Pojam „predziđe kršćanstva“ jedan je od retoričkih instrumenata svojstvenih prvo književnoj, a kasnije i diplomatskoj produkciji protuosmanskog žanra, a u najvećoj je mjeri, i najranije, apropriran u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, kako bi njegovim elitama podario prestiž ključnih osoba kršćanskog svijeta i opravdao njihove političke poteze. To je struktura unutar koje valja sagledavati sve raznovrsne instance korištenja termina *Antemurale Christianitatis* tijekom kasnog srednjeg i ranog novog vijeka.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 137 4.6.2021. 11:41:25

Bibliografija

Objavljeni izvori i literatura

Boronkai, Iván, ur. *Iohannes Vitéz de Zredna – Opera quae supersunt*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1980.

Fraknói, Vilmos, ur. *Mátyás király levelei. Külügyi osztály,* sv. 1: *1458-1479.* Budimpešta: Magyar tudományos akadémia, 1893.

Francisci Philelfi viri grece et latine eruditissimi Epistolarum familiarium libri CCCVII. Venecija: Ex aedibus Ioannis & Gregorii de Gregoriis, 1502.

Helmrath, Johannes. „Pius II. und die Türken". U *Europa und die Türken in der Renaissance*, uredili Bodo Guthmüller i Wilhelm Kühlmann, 79-138. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000.

Housley, Norman. *Crusading and the Ottoman Threat, 1453-1505.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Knoll, Paul W. „Poland as *Antemurale Christianitatis* in the Late Middle Ages". *The Catholic Historical Review* 40 (1974), br. 3: 381-401.

Kolstø, Pål. „Antemurale Thinking as Historical Myth and Ethnic Boundary Mechanism". U *Rampart Nations: Bulwark Myths of East European Multiconfessional Societies in the Age of Nationalism*, uredile Liliya Berezhnaya i Heidi Hein-Kircher, 347-373. New York/Oxford: Berghahn Books, 2019.

Kunčević, Lovro. „Retorika granice kršćanstva u diplomaciji renesansnog Dubrovnika". *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 48 (2010): 179-211.

Malcolm, Noel, *Useful Enemies: Islam and The Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450-1750*. Oxford: Oxford University Press, 2019.

Mansi, Giovanni Domenico, ur. *Pii II. Pontifici Maximi olim Eeneae Sylvii Piccolominei Senensis Orationes Politicae, et Ecclesiasticae*, sv. 1: *Orationes habitas in Vita privata continens*. Lucca: Typographia Philippi Mariae Benedini, 1755.

Martens, Dieter. „*Claromontani passagii exemplum.* Papst Urban und der erste Kreuzzug in der Türkenkriegspropaganda des Renaissance-Humanismus". U *Europa und die Türken in der Renaissance*, uredili Bodo Guthmüller i Wilhelm Kühlmann, 65-78. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000.

Pálosfalvi, Tamás. *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526.* Leiden/Boston: Brill, 2018.

Pajorin, Klára. „Antiturcica negli anni quaranta del '400: Le epistole di Francesco Filelfo, di Poggio Bracciolini e di János Vitéz", *Camoenae Hungari-*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 138 4.6.2021. 11:41:25

cae 3 (2006): 17-28.
Pajorin, Klára. „I primordi della letteratura antiturca in Ungheria e Pio II." U *Pio II Umanista Europeo. Atti del XVII Convegno Internazionale (Chianciano-Pienza 18-21 luglio 2005)*, uredila Luisa Secchi Tarugi, 815–827. Firenca: Franco Cesati, 2007.
Pajorin, Klára. „The Crusades and Early Humanism in Hungary". U *Infima Aetas Pannonica: Studies in Late Medieval Hungarian History*, uredili Péter Kovács i Kornél Szovák, 237-249. Budimpešta: Corvina, 2009.
Srodecki, Paul. „*Antemurale*-based frontier identities in East Central Europe and their ideological roots in medieval/early modern alterity and alienity discourses". U *Collective Identity in the Context of Medieval Studies*, uredili Michaela Antonín Malaníková i Robert Antonín, 97-120. Ostrava: University of Ostrava, 2016.
Srodecki, Paul. „Antemurale Christianitatis". U *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff*, uredili Joachim Bahlcke, Stefan Rohdewald i Thomas Wünsch, 804-822. Berlin: Akademie Verlag, 2013.
Srodecki, Paul. „*Murus et antemurale pollens et propugnaculum tocius christianitatis*. Der Traktatenstreit zwischen dem Deutschen Orden und dem Königreich Polen auf dem Konstanzer Konzil". *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 109 (2015): 47-65.
Srodecki, Paul. „Panegyrics and the Legitimisation of Power: Matthias Corvinus and the Humanist Court Historiography". U *Hungary and Hungarians in Central and Eastern European Narrative Sources (10th - 17th Centuries)*, uredili Dániel Bagi, Gábor Barabás, Márta Font i Endre Sashalmi, 173–187. Pečuh: University of Pécs, 2019.
Srodecki, Paul. „*Validissima semper Christianitatis propugnacula* – Zur Entstehung der Bollwerksrhetorik in Polen und Ungarn im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit". U *Sarmatismus versus Orientalismus in Mitteleuropa. Akten der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz in Zamość vom 9. bis zum 12. Dez. 2010*, uredili Magdalena Długosz i Piotr O. Scholz, 131-168. Berlin: Frank & Timme, 2012.
Srodecki, Paul. „Władysław III and the Polish-Hungarian Bulwark *topoi* against the Background of the Ottoman Threat in the 15th Century". U *Hungaro-Polonica. Young Scholars on Medieval Polish-Hungarian Relations*, uredili Dániel Bagi, Gábor Barabás i Zsolt Máté, 327-356. Pečuh: Történészcéh Egyesület, 2016.
Vollmann, Benedikt Konrad. „Aeneas Silvius Piccolomini as a historio-

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 139 4.6.2021. 11:41:25

grapher: *Asia*". U *Pius II „el piú expeditivo pontifice": Selected Studies on Aeneas Silvius Piccolomini (1405-1464)*, uredili Zweder von Martels i Arjo Vanderjagt, 41-54. Leiden/Boston: Brill, 2003.

Weiland, Kerstin. „The Origins of *Antemurale Christianitatis* Myths – Remarks on the Promotion of a Political Concept". U *Rampart Nations: Bulwark Myths of East European Multiconfessional Societies in the Age of Nationalism*, uredile Liliya Berezhnaya i Heidi Hein-Kircher, 31-59. New York/Oxford: Berghahn Books, 2019.

Wolkan, Rudolf, ur. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini,* dio I: *Briefe aus der Laienzeit (1431-1445)*, sv. 1: *Privatbriefe*. Vienna: Adolf Holzhausen, 1909.

Wolkan, Rudolf, ur. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini,* dio I: *Briefe aus der Laienzeit (1431-1445)*, sv. 2: *Amtliche Briefe*. Vienna: Adolf Holzhausen, 1909.

Wolkan, Rudolf, ur. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini,* dio II: *Briefe als Priester und als Bischof von Triest (1447-1450)*. Vienna: Adolf Holzhausen, 1912.

Wolkan, Rudolf, ur. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, dio III: *Briefe als Bischof von Siena,* sv. 1: *Briefe von seiner Erhebung zum Bischof von Siena bis zum Ausgang des Regensburger Reichtages (23. September 1450 – 1. Juni 1454)*. Vienna: Adolf Holzhausen, 1918.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 140 4.6.2021. 11:41:25

SUMMARY

The Origins of the Term "Antemurale Christianitatis" in the Context of 15th Century Anti-Ottoman Propaganda

The term *Antemurale Christianitatis* is a result of almost two centuries of evolution of the concept of frontier states of Western Christendom, which was conceived mainly to denote a defensive belt towards the non-Christian peoples in the East. The concept was fully developed, and extensively applied in propaganda purposes, in the 15th century, due to the shock caused by the Ottoman conquest of Constantinople. That was when, thanks to the humanist writers such as Enea Silvio Piccolomini, a rich rhetorical apparatus was developed for the purpose of promoting a crusade against the Ottomans. The term *Antemurale Christianitatis* was an element in this apparatus, and it was used, more or less successfully, for the purpose of linking the particular interests of Christian states at the Ottoman frontier with the general interest of Christendom. It was appropriated chiefly by the rulers and the aristocracy of the Kingdom of Poland and the Kingdom of Hungary-Croatia, where it became a significant part of the collective identities of their peoples.

Key words: anti-Ottoman propaganda, crusades, rhetoric, Renaissance humanism, 15th century.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 141 4.6.2021. 11:41:25

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 142 4.6.2021. 11:41:25

dr. sc. Ivan Majnarić
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, 10 000 Zagreb
ivan.majnaric@unicath.hr

UDK 94(497.5)"14"(091)
Izvorni znanstveni rad

Actum est de patria Croatia… ad obedientiam domini Turci se dedisse...: oblikovanje države u kasnosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*

U radu se skicira položaj Kraljevine Hrvatske u drugoj polovici 15. stoljeća s naglaskom na proces razvoja „teritorijalne države" te sveze tog procesa s „integrativnim činiteljima na izmaku hrvatskog srednjovjekovlja" koje su utvrdili hrvatski medijevisti. Pritom se ukazuje na problem historiografske perspektive te ukazuje da je doba vladavine Matije Korvina ključno za ukorjenjenje (hrvatske) apstraktne političke zajednice, odnosno da su spomenuti integrativni činitelji podjednako plod pritiska odozdo, kao i oblikovanja odozgo.

Ključne riječi: kasnosrednjovjekovna Hrvatska, politička teorija, Matija Korvin, medijevistika

Povijest hrvatskih zemalja na izmaku srednjovjekovlja često je historiografski sagledavana kroz prizmu osmanlijskih opetovanih napada te polaganog nestanka života, ponajprije u izravno ugroženim područjima, ali i u preostalim „ostatcima ostataka." Tu prijetnju u nizu tadašnjih (književnih) djela živopisno su opisali kršćanski zarobljenici koji su našli put iz osmanlijskog uništva. Opis Konstantina Mihailovića uzoran je primjer tomu: *tursko razmnožavanje je nalik na more, koje nikad ne nadolazi, niti se smanjuje (i nikad u miru) ne biva, (već se na različitim mestima uzburkava, njišući se ovamo i onamo)… i Turci su nalik na to: nikad nisu u miru, uvek vode borbu iz godine u godinu iz jednih zemalja do drugih, a ako negde načine primirje, to je*

* Rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2019-04-9315 „Anžuvinski *archiregnum* u srednjoistočnoj i jugoistočnoj Europi u 14. stoljeću: pogled s periferije".

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 143 4.6.2021. 11:41:25

zbog njihove koristi, a u drugim pokrajinama sve zlo (izvode ili) čine, ljude uzimaju, zarobljavaju, a što ne može hodati – ubijaju.[1] Uz djela suvremenika i generacijskih slijednika Giovannija Antonija Menavina[2] i Bartola Đurđevića,[3] Mihailović je bio jedan od glavnih predstavnika svojevrsnog podžanra *antiturcica*[4] koji je uspješno promoviran djelom Jurja iz Ugarske.[5] Taj podžanr zatočenika uglavnom sadržajno obilježava podvojenost prema Osmanlijama, istodobno prikriveno divljenje prema tekovinama njihovog života, društva i kulture, ali i – sukladno općoj namjeni *antiturcica* te potrebi dokazivanja osobne identitetske reintegracije autora (i njegovog odmaka od hibridnosti) kroz naglasak na kršćansku teologiju – upozorenje na prijetvornu Osmanlijsku opasnost koja trajno vreba vjersko obraćenje. Istodobno to je bilo uglavnom povezano s ciljem utvrđivanja kršćanske (moralne i/

1 Konstantin Mihailović, „Janičarove uspomene ili Turska hronika", *Spomenik SANU* 107 (1959): 70.

2 O Menavinu i njegovom djelu usp. Pia Schwarz Lausten, „Giovanni Antonio Menavino", u: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, vol. 6, ur. David Thomas i John A. Chesworth (Leiden: Brill, 2014), 512-522; Wolfgang Schweickard, „Giovan Antonio Menavino's account of his captivity in the Ottoman Empire: A revaluation", *Zeitschrift für romanische Philologie* 132 (2016), br. 1: 180-205; Andrew Dalzell, „The First Line of Contact: The Young Christian Made Ottoman Slave in the Sixteenth Century," Honors Program in History, Senior Honors Theses (Doktorska disertacija, University of Pennsylvania, 2007), pristup ostvaren 25. IV. 2020, https://repository.upenn.edu/hist_honors/3.

3 Bartol Đurđević u hrvatskoj je historiografiji i povijesti književnosti iscrpno obrađen, stoga ovdje upućujem na literaturu iskoristivu za aspekt u kojem se promatra ovdje Zrinka Blažević, „Discourse of Alterity – Ottomanism in the Works of Bartol Đurđević", u: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confium: Approaching the "Other" on the Borderlands. Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, ur. Egidio Ivetić, Drago Roksandić (Padova: Cleup, 2007), 45-59; Gerald MacLean, „Early Modern Travel Writing (1): Print and Early Modern European Travel Writing", u: *The Cambridge History of Travel Writing*, ur. Nandini Das i Tim Youngs (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 62-76; Davor Dukić, *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* (Zadar: Thema, 2004), *passim*; Antun Nekić, „Europske predodžbe o „turskoj" prijetnji (14.-16. stoljeće)", *Povijesni prilozi* 31 (2012), br. 43: 82-87.

4 O *antiturcica* u hrvatskoj povijesti usp. Neven Jovanović, „Antiturcica iterata – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protuturcsku književnost", *Colloquia Maruliana* 25 (2016): 101-146; Vedran Gligo, ur., *Govori protiv Turaka* (Split: Logos, 1983); Dukić, *Sultanova djeca*, 7-94; Miroslav Kurelac, „Hrvatski protuturski pisci XV. stoljeća", *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 1 (1998): 77-92; usp. i Neven Jovanović, „Croatian anti-Turkish writings during the Renaissance", u: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, vol. 7, ur. David Thomas i John A. Chesworth (Leiden: Brill, 2015), 491-515.

5 O Jurju iz Ugarske i njegovom djelu *Tractatus de moribus, condictionibus et nequicia Turcorum* za ovu priliku usp. Albrecht Classen, „The World of the Turks Described by an Eye-witness: Georgius de Hungaria's Dialectical Discourse on the Foreign World of the Ottoman Empire", *Journal of Early Modern History* 7 (2003), br. 3-4: 257-279; Nora Berend, „Violence as Identity: Christians and Muslims in Hungary in the Medieval and Early Modern Period", *Austrian History Yearbook* 44 (2013): 1-13; Albrecht Classen, „Life writing as a slave in Turkish hands: Georgius of Hungary's reflections about his existence in the Turkish world", *Neohelicon* 39 (2012): 55-72; Albrecht Classen, „George of Hungary", u: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, vol. 7, ur. David Thomas i John A. Chesworth (Leiden: Brill, 2015), 36-40.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 144 4.6.2021. 11:41:25

ili intelektualne) superiornost i poziva na vojnu akciju protiv bezbožnika.[6] Premda je prožet duhom drugotvorenja, koji stereotipizira realnost – bez obzira gleda li se kroz prizmu osmanizma,[7] diskurzivne transnacionalne historije,[8] transkulturacije,[9] renesansne učenosti i potrage za (diskurzivnim) samoolikovanjem/samoidentitetom autora,[10] zatočeništva[11] ili seksualne devijantnosti[12] – žanr je ipak jasno ukazivao na prijetnju za područja i narode pod izravnim osmanlijskim pritiskom.

Neven Jovanović djela je o osmanlijskoj opasnosti (doduše na prijelazu 15. u 16. stoljeće) opisao ne samo kao reakciju na ugroženost, nego i kao „nastojanje da se ta kontinuirana kriza prevlada mijenjanjem društvenih i političkih ideja".[13] To je pak nastojanje ponajprije motrio u kontekstu zaključka Tomislava Raukara o *antiturcica* kao jednom od iskaza novih inte-

6 Uz literaturu navedenu u prethodnim o žanru i kritici njegove primjene usp. Nabil Matar, „Introduction: England and Mediterranean captivity, 1577-1704", u: *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, ur. Daniel J. Viktus (New York: Columbia University Press, 2001), 1-52; Zrinka Blažević, „Osmanistički diskurs kao polje de/stabilizacije kulturnih inskripcija Drugoga", *Kolo* 16 (2006), br. 2: 211-232; Darko Dukić, „Osmanizam u hrvatskoj književnosti od 15. do sredine 19. stoljeća", u: *Jezik književnosti i književni ideologemi*, ur. Krešimir Bagić (Zagreb: Filozofski fakultet; Zagrebačka slavistička škola, 2007), 87-103; Charles Sabatos, „The Ottoman Captivity Narrative as a Transnational Genre in Central European Literature", *Archiv orientální* 83 (2015), br. 2: 233-254. Za širi kontekst, premda je upitno mogu li se djela spomenutih zatočenika olako klasificirati kao putopisi, usp. Nabil Matar, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery* (New York: Columbia University Press, 1999), 71-82; Gerald MacLean, *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720* (Basingstoke: Palgrave, 2004), XIII-XIV.

7 O osmanizmu (i razlici od orijentalizma) usp. Gerald MacLean, „Ottomanism before Orientalism? Bishop King Praises Henry Blount, Passenger in the Levant", u: *Travel Knowledge: European "Discoveries" in the Early Modern Period*, ur. Ivo Kamps i J.G. Singh (New York; Palgrave Macmillan, 2001), 85-86; Hector Roddan, „'Orientalism is a Partisan Book': Applying Edward Said's Insights to Early Modern Travel Writing", *History Compass* 14 (2016), br. 4: 168-188; Dukić, „Osmanizam"; Blažević, „Osmanistički diskurs"; usp. i Ante Nazor, „Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelj: opis Osmanlija u 'protuturskim' govorima i pjesmama", *Acta Histriae* 15 (2007), br. 1: 195-208.

8 Usp. Gordon M. Sayre, „Renegades from Barbary: The Transnational Turn in Captivity Studies", *American Literary History* 22 (2010), br. 2: 347-359; Sabatos, „The Ottoman Captivity Narrative".

9 Usp. Blažević, „Osmanistički diskurs".

10 Usp. Stephen Greenblatt, *Renaissance self-fashioning: from More to Shakespeare* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 1-9; također usp. i kratki osvrt na koncept iz perspektive hrvatske historiografije u Zrinka Blažević, „Prema povijesti znanja – suvremeni istraživački trendovi i perspektive u povijesti znanosti", *Historijski zbornik* 69 (2016), br. 2: 447-448.

11 Usp. npr. Ehud R. Toledano, *As if silent and absent: bonds of enslavement in the Islamic Middle East* (New Haven: Yale University Press, 2007).

12 Usp. npr. Silke R. Falkner, „"Having It Off" with Fish, Camels, and Lads: Sodomitic Pleasures in German-Language Turcica", *Journal of the History of Sexuality* 13 (2004), br. 4: 401-427.

13 Jovanović, „Antiturcica iterata", 102.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 145 4.6.2021. 11:41:25

grativnih činitelja na izmaku hrvatskog srednjovjekovlja.[14] Raukarov se zaključak o izgradnji nadlokalnih mentaliteta i preobrazbi društvene svijesti, ponajprije plemstva – dubinski ukorijenjen u njegovo shvaćanje historije i sukladan promatranju dugog trajanja povijesnih struktura – iz makroperspektivnog odmaka činio poticajan i historiografski svrsishodan. Štoviše, u potankom istraživanju prošle zbilje detaljno ga je razradio Ivan Jurković.[15] No, podjednako su različite studije slučaja (u mikroperspektivi),[16] ali i historiografska svijest o umnožavanju prošlih zbilja,[17] ukazali na višeslojnost i

14 Usp. Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 492-495. Ovdje navodim samo ključno Raukarevo djelo, premda je ideje sumirane ovdje više ili manje detaljizirao – ovisno o temi i namjeni – kroz više radova; npr. usp. Tomislav Raukar, „Turci i hrvatsko kasnosrednjovjekovno društvo", *Historijski zbornik* 37 (1984): 247-254; Tomislav Raukar, „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga", u: *Krbavska bitka i njezine posljedice*, ur. Dragutin Pavličević (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest, 1997), 19-21.

15 Od mnogobrojnih historiografskih radova za ovu priliku mi se kao iznimno svrsishodan čini pregled teze u Ivan Jurković i Violeta Moretti (ur.), *Bernardin Frankapan Modruški, Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku (1522.)* (Zagreb: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010), 17-61. Uvodna studija je dorađena verziji ideja iznesenih u: Ivan Jurković, „Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankopan i njegovo doba", *Zbornik OPZ HAZU* 17 (1999): 61-83. Također usp. Ivan Jurković, „Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet", *Povijesni prilozi* 25 (2006), br. 31: 39-69; Ivan Jurković, The Fate of the Croatian Noble Families in the face of Ottoman Advance, PhD dissertation (Budapest, Central European University, 2004).

16 Za potanki pregled relevantnih historiografskih radova i osvrta na njih usp. *Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku*, 18-24. Od ostalih radova mnogobrojnih historiografskih radova za ovu priliku, kao polazišne ističem Ivan Jurković, „Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005): 63-85; Ivan Jurković, „Das Schicksal des kroatischen Kleinadels unter dem Druck des Osmanenreichs", *East Central Europe* 29 (2002), br. 1-2: 235-248; Ivan Jurković, „Gorski kotar, Gacka, Lika i Krbava: »Izginuše izabrani momci, sjajni vitezovi… koji su oslobodili iz turskih ruku Apuliju«", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 327-339; Ivan Jurković, „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (dio prvi)", *Zbornik OPZ HAZU* 20 (2002): 125-164; Ivan Jurković, „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (dio drugi)", *Zbornik OPZ HAZU* 21 (2003): 119-181; Branimir Brgles, „Zadar, Trogir i Šibenik u Križevačkoj županiji na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće?", *Folia onomastica Croatica* 28 (2019): 1-38; Luka Špoljarić, „Illyrian Trojans in a Turkish Storm: Croatian Renaissance Lords and the Politics of Dynastic Origin Myths", u: *Portraying the Prince in the Renaissance: The Humanist Depiction of Rulers in Historiographical and Biographical Texts*, ur. Patrick Baker et al. (Berlin: De Gruyter, 2016), 121-156; Luka Špoljarić, „Politika, patronat i intelektualna kultura na ugarskom dvoru u prvim godinama vladavine Matije Korvina: Nikola Modruški i Petrova lađica", *Građa za povijest književnosti hrvatske* 38 (2015): 1-81; Luka Špoljarić, „Hrvatski renesansni velikaši i mitovi o rimskom porijeklu", *Modruški zbornik* 9/10 (2016): 3-40.

17 Koncept umnožavanja prošlih zbilja povezujem s opsežnom diskusijom o umnožavanju i preslojavanju (historijskog) vremena, za osnovne upoznavanja s tom diskusijom usp. María Inés Murdrovcic, „Time, History, and Philosophy of History", *Journal of the Philosophy of History* 8 (2014), br. 2: 217-242; također u istom kontekstu usp. Gabrielle M. Spiegel, „Structures of Time in Medieval

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 146 4.6.2021. 11:41:25

(ne)ostvarivost integracija. To je pak Borislava Grgina, uz suglasje o jačanju integracijskih procesa – osobito kao posljedice sušte zajedničke borbe za opstanak – na području hrvatskih zemalja, vodilo i k upozorenju na ograničene domete središnjih vlasti u procesu „okupljanja hrvatstva".[18]

Polazeći od zaključaka prethodno spomenutih historičara u nastavku ću, uglavnom iz makroperspektive, ukratko iznijeti napomene o primjeni kasnosrednjovjekovne političke teorije u praski središnjih vlasti i njezinom utjecaju na promjenu društvenih i političkih ideja. Na taj ću način nastojati ukazati na potrebu gradnje, barem u nekim aspektima, ponešto drugačijega historiografskog pristupa – utemeljenog na povijesti mentaliteta te političke teorije i njezine prakse – dobu *actum est de patria Croatia*.[19] No, najprije ću istaknuti nekoliko metodoloških ograničenja bitnih za historijsko razumijevanje prošlosti.

***

Istraživanju i pokušaju opojmljenja prošlosti možda je ponajbolje pristupiti konceptom „strane zemlje", odnosno „izgubljenog svijeta". U njegovu temelju nalazi se anakrono poimanje prošlosti, no ne samo kroz prizmu mitohistorije,[20] nego ponajprije u vidu nemogućnosti historičarskog opojmljenja prošlosti kategorijama njezinih suvremenika. Preduvjet te nemogućnosti jest poimanje prošlosti kao strane, daleke, mistične, nedostižne, a koje se postupno razvilo pod pritiskom kontinuiranih i ubrzanih svekolikih promjena od druge polovice 18. stoljeća. Promjene su u konačnici vodile isticanju individualizma i antropocentrizma, što je pak dovelo do gubitka dotadašnje uzoritosti prošlosti. Do tada sveprisutna prošlost postaje distancirana i izgubljena, a što je samo dodatno utvrđeno profesionalizacijom historije.

Historiography", *The Medieval History Journal* 19 (2016), br. 1: 21-33; David Lowenthal, *The past is a foreign country – revisited* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).

18 Borislav Grgin, „Razvoj političkih ustanova", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 30. Valja napomenuti da su proces „okupljanja hrvatstva" historičari, kako je vidljivo iz prethodnih redaka, često motrili kroz prizmu značaja i dosega mnogobrojnih djela humanističkih autora s područja hrvatskih povijesnih zemalja. U taj bitan aspekt identitetskog oblikovanja ovom prilikom neću ulaziti, nego se tematski ponajprije namjeravam usmjeriti na pitanje vezana uz oblikovanje ideja političke teorije u praksi.

19 Za konstrukciju *actum est hoc regno / rasap hrvatske zemlje* i njezin uporabni kontekst usp. Neven Jovanović, „Antonio Fabregues o Krbavskoj bici", *Povijesni prilozi* 30 (2011), br. 41: 173-187.

20 O mitohistoriji usp. Ivan Majanrić, „Historija, mitohistorija i Sisačka bitka 1593.", u: *Sisačka bitka 1593.-2018.*, ur. Hrvoje Kekez, Stipica Grgić, Valentina Janković (Sisak: Sisačka biskupija; Hrvatsko katoličko sveučilište; Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2019), 222-227 te literaturu navedenu ondje.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 147 4.6.2021. 11:41:25

Apsolutnost tvrdnji historičara kao osposobljenih tumača znakovlja prošlosti, postaje kanon akademskog diskursa, a sukladno razvojnoj fluidnosti historije zadugo je nestalo i pitanje historijske mogućnosti spoznaje prošlosti. Raznolikim intelektualnim kretanjima, osobito od zadnje četvrtine 20. stoljeća, utvrđena je – dakako bez strukovnog suglasja, a često i uopće bez svijesti o tom problemu – nemogućnost spoznaje prošlosti iz perspektive „sadašnjosti". Pritom je od početnog propitkivanja historičara o problemu istoznačja pojedinih termina kroz prošlost, te u odnosu prošlosti i sadašnjosti, najposlije formirano viđenje o jasnoj ontološkoj barijeri u razumijevanju prošlosti. Upravo u tom kontekstu prošlost je poimana metaforom „strane zemlje", čiji duh nikad u potpunosti, bez trajnog nastanjivanja u njoj, unatoč sačuvanih tragova neće biti moguće shvatiti.[21] U daljnjoj su razradi historičari ukazali na različite aspekte ograničenja poimanja prošlosti – s osobitim naglaskom na (nesvjesnu) uporabu naknadnoga historijskog znanja – poput kaosa prošle zbilje, njezine višeslojnosti i mnogostrukosti (umnožavanje), načina čuvanja poruke o prošlosti i žanra posredovanja poruke o prošlosti[22] itd. Sve je to u pitanje dovelo mogućnost sagledavanja ičega više od samih obrisa prošlosti – kamoli dugog trajanja povijesnih struktura – ali sa sviješću da su i ti obrisi bitno kontaminirani duhom doba u kojem stvara historičar. Upravo u tom smislu stasale su i nove znanstvene grane, poput za medijeviste osobito bitnog medijevalizma. Sukladno svemu, teško je prošlost poimati kao „stranu zemlju", nego prije kao „strane zemlje", čija međusobna interakcija bitno utječe na obrise prošlosti.

U kontekstu nemogućnosti spoznaje prošle zbilje, Greg Anderson ukazao je i na neizbježnu akademsku uporabu modernih europocentričnih kategorija o obitelji, društvu, religiji, ekonomiji, državi – zapravo svega što sačinjava zbilju. Držao je da taj neizbrisiv modernizam (binarni teror „postprosvjetiteljskog standarda istine i zbilje za sve predmoderne doživljaje")[23] odriče prošlim akterima mogućnost vlastite zbilje, odnosno

21 Usp. Lowenthal, *The past is a foreign country*, 303-410; za osnovni uvid i svojevrstan uvod u to zahtjevno djelo usp. Alexander B. Murphy, Michael Heffernan, Marie Price, David C. Harvey, Dydia DeLyser & David Lowenthal, „The Past Is a Foreign Country – Revisited", *The AAG Review of Books* 5 (2017), br. 3: 201-214.

22 O tome usp. djela navedena u bilj. 17 te ondje navedenu literaturu.

23 Greg Anderson, *The Realness of Things Past: Ancient Greece and Ontological History* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 2. U sažetijem obliku za osnovne ideje usp. i Greg Anderson, „Retrieving the Lost Worlds of the Past: The Case for an Ontological Turn", *The American Historical Review* 120 (2015), br. 3: 787-810.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 148 4.6.2021. 11:41:25

ontologiju suvremenog društva nameće onom prošlom. Taj, kako ga nazvao, konvencijalni histroicizam („prevođenje prošlosti“) vidio je i u kulturnoj historiji, pa je izazovno, zagovarao spoznaju ontologije danog predmodernog društva i u konačnici ontološki obrat s ciljem razvoja ontološke historije.[24] Jednostavnije, novim diskursom i terminologijom predlagao je da se prošlost motri očima njezinih suvremenika te da se ponajprije oslobodi dualizma modernog doba, kojim se doživljaj tumači materijalnom i kulturnom fenomenologijom. Za razliku od kulturne historije koja ponajprije traga za mentalnim obrascima, Anderson je zagovarao traganje za doživljajnim zbiljama. Zapravo iz ponešto drugačije perspektive sažeo je nipošto nepoznato, osnovno počelo medijevistike, koja ne nastoji spoznati prošlost, nego spoznati ono što je u prošlosti bila sadašnjost. No, u prizmi hrvatske medijevistike ne može se poreći iskoristivost njegove osnove ideje ontološke disproporcije, osobito ako se na umu imaju brojna istraživačka pitanja hrvatskih medijevista do potkraj 20. stoljeća, a koja su često imala malo veze s ontološkom zbiljom srednjeg vijeka. Upravo na jedan takav uzoran primjer upozorio je i Anderson te „strane zemlje“ i njihov ontološki odmak u odnosu na suvremenost prikazao kroz slučaj srednjovjekovne korporativne teorije, o kojoj ću u nastavku više govoriti.

U svakom slučaju, imajući na umu izrečeno navedena metodološka ograničenja imaju iznimno bitnu ulogu pri historijskom istraživanju. Premda se istraživači najčešće prema njima ne pozicioniraju – vjerojatno jer se to čini suvišno i naoko samo po sebi jasno – uglavnom ih je moguće iščitati iz narativa historiografskog teksta. Unatoč tome, u doba iznimnog usložnjivanja smisla i uloge historije držim da se historičar mora očitovati (ili barem naznačiti poznavanje stručnih metodoloških okvira) o vlastitu pristupu i poimanju prošlosti.[25] U konačnici upravo subjektivno poimanje suvremene zbilje presudno utječe na prezentaciju (narativ) i formiranje spoznaje o prošloj zbilji. U takvom bi kontekstu ponajprije bila nužna uporaba odabranih teorijskih i metodoloških predložaka, potom određenje o njihovoj uporabi, a najposlije i pozicioniranje o mogućnosti spoznaje prošlosti. Samo bi u tom kontekstu bilo moguće potpunije razumjeti na primjer

24 Anderson je pritom dosljedno razradio istraživačku metodologiju svojstvenu ontološkoj historiji; usp. Anderson, *The Realness of Things Past*, 118-126.

25 Kao uzoran među mnogobrojnim primjerima ovom prilikom navodim slučaj u: William H. Sewell Jr., *The Logics of History: Social Theory and Social Transformation* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 22-25.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 149 4.6.2021. 11:41:25

spomenuti historiografski zaključak o integracijskim procesima na izmaku hrvatskog srednjovjekovlja, kako iz aspekta historičarâ koji su ju iznijeli, tako i iz aspekta objekta koji se s tim zaključkom historičarâ susreo. Tada bi možda bilo moguće osvijestiti ontološku višeslojnost, koja je ipak neizbježna, ali bi se i jasnije ukazalo na ulogu historiografskog narativa i naknadnog znanja pri pojedinom istraživanju. Pritom ipak, za razliku od Andersona, držim da je naknadno znanje uz ispravnu primjenu kritike neophodno historiografiji. Naime, nepodudarnost povijesnih mikroprocesa, s mezoprocesima ili makroprocesima dobro je znana, no upravo naknadno znanje omogućuje historiografsko sagledavanje ičega više od kaosa svakodnevlja.

U nastavku ću polazeći od pretpostavke da je poneke obrise prošle zbilje moguće spoznati unatoč kaosa svakodnevlja, ukazati na jedan sloj oblikovanja te zbilje. Pritom će se nužno ispreplitati kaos zbilje s oblikovanjem povijesnih procesa kroz prizmu intelektualne povijesti.[26]

***

Za svjedočanstvo o zaustavljanju života kasnosrednjovjekovne Hrvatske zbog osmanlijskih osvajanja dovoljno je ukazati na osnove samoodrživosti društva, geomorfologiju i populaciju. Naime, s obzirom na ograničenu mogućnost privređivanja u sustavu kraških polja koja su činila srednjovjekovnu Hrvatsku, ne treba čuditi da je osmanlijska strategija spaljene zemlje,[27] na koju se nadovezivala opsada i preuzimanje ključnih strateški

26 O različitim problemima istraživačkog područja i metoda intelektualne historije te njezinom (interdisciplinarnom) preklapanju i (ne)istovjetnosti s historijom ideja (političke misli, *Begriffsgeschichte*), historijom mentaliteta, kulturnom historijom postoji obilna literatura. Ovom prilikom izdvajam: Brian Cowan, „Intellectual, social and cultural history: ideas in context", u: *Palgrave Advances in Intellectual History*, ur. R. Whatmore and B. Young (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006), 171-188; Richard Whatmore, *What is Intellectual History?* (Cambridge: Polity Press, 2016), 1-57; David Armitage, „What's the Big Idea? Intellectual History and the Longue Durée", *History of European Ideas*, 38 (2012), br. 4: 493-507; Judith Surkis, „Of Scandals and Supplements: Relating Intellectual and Cultural History", u: *Rethinking Modern European Intellectual History*, ur. Darrin M. McMahon and Samuel Moyn (Oxford: Oxford University Press, 2014), 94-111; Ernst Müller and Falko Schmieder, „Begriffsgeschichte und Wissenschaftsgeschichte: Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven", *Geschichte und Gesellschaft* 44 (2018), br. 1: 79-106. Također za kritiku usp. Sewell, *The Logics of History*, 25-80; Gabrielle M. Spiegel, „Introduction", u: *Practicing History: New Directions in Historical Writing*, ur. Gabrielle M. Spiegel (New York; London: Routledge, 2005), 1-31. U hrvatskoj historiografiji usp. Branimir Janković (ur.), *Intelektualna historija* (Zagreb: FF Press, 2013); Mirjana Gross, „Od historije mentaliteta do historijske antropologije André Burguière, The Annales Scool, an intellectual history, Ithaca-London 2009. (prijevod francuskoga originala iz 2006) ", *Pro tempore* 8-9 (2010): 363-377. U kontekstu ovog rada, ali i medijevistike uopće osobito je svrsishodan: Mishtooni Bose „The intellectual history of the middle ages", u: *Palgrave Advances in Intellectual History*, ur. R. Whatmore and B. Young (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006), 92-108.

27 O tome svjedoči i spomenuti Konstantin Mihailović: *Turci svoje brze konjanike zovu akinđije, to jest tekući,*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 150 4.6.2021. 11:41:26

točaka (odnosno utvrda),[28] ali i prirodne nepogode i bolesti,[29] dovela do brze depopulacije,[30] premještanja putova i trgovine te posljedično gospodarskog propadanja.[31] U tom je kontekstu dovoljno upozoriti na popise stanovništva Zadra i njegovog distrikta iz 1527.,[32] kako bi se uvidjeli razmjeri depopulacije i gospodarskog zastoja, odnosno „spirale smrti".[33] Pritom valja upozoriti da se zapadni smjer osmanlijskih prodora u jugoistočnoj Europi ponajprije odvijao kroz „mali rat", trajno pogranično i logističko iscrpljivanje neprijatelja, dok su se glavni osmanlijski vojni pohodi prema središtu Europe kretali dolinom Dunava.[34] Istodobno, na području još uvijek izvan dosega trajnijih osmanlijskih prodora primjetan je naprotiv u određenoj mjeri fenomen

i oni su kao kišni pljuskovi koji padaju iz oblaka. A od ovih pljuskova velike poplave nastaju i brzi potoci što se prelivaju preko obala, i što god dograbe, sve nose sa sobom, ali ne traju dugo. Isto tako i turski brzi konjanici kao i kišni pljuskovi (niti traju) niti se zadržavaju dugo, ali dokle zahvate, sve pokupe, opljačkaju, pobiju i unište tako da za mnogo godina tu petao zapevati neće; usp. Mihailović, „Janičarove uspomene", 64-65; usp. *Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku* , 28-29; za širi kontekst usp. i Géza Pálffy, „Scorched-Earth Tactics in Ottoman Hungary: On a Controversy in Military Theory and Practice on the Habsburg-Ottoman Frontier", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (2008), br. 1/2: 181-200.

28 Usp. *Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku* , 30-32, 44-46; te iscrpno navedenu relevantnu bibliografiju ondje.

29 Usp. npr. Andrea Kiss and Zrinka Nikolić, „Droughts, dry spells and low water levels in medieval Hungary (and Croatia) I: The great droughts of 1362, 1474, 1479, 1494 and 1507", *Journal of environmental geography* 8 (2015), br. 1-2: 11-22; Krešimir Kužić, „Zabilježbe o 'malom ledenom dobu' i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima", *Povijesni prilozi* 18 (1999), br. 18: 373-404. Za širi kontekst i osnovno upoznavanje s tom temom usp. Chantal Camenisch, „Two Decades of Crisis: Famine and Dearth During the 1480s and 1490s in Western and Central Europe", u: *Famines During the 'Little Ice Age' (1300-1800)*, ur. Dominik Collet and Maximilian Schuh (Cham: Springer, 2018), 69-90; Christian Pfister, „The vulnerability of past societies to climatic variation: a new focus for historical climatology in the twenty-first century", *Climatic Change* 100 (2010), br. 1: 25-31.

30 Od brojne literature o depopulaciji Kraljevine Hrvatske usp. Jurković, „Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici", s iscrpnim relevantnim bibliografskim pregledom. Također usp. Ivan Jurković, „Migracije. Raseljenička kriza za osmanske ugroze: »U bašćini mojoj ne dadu mi priti«", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 99-113; Marko Šunjić, „O migraciji 'de partibus Sclavonie' u Markama do polovine XV. st. (Ankona)", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 8 (1974-1975): 487-500; Lovorka Čoralić, „Croatian Migrations in the Italian Coastal Area in theLate Middle Ages and at the Beginning of the Early Modern Age", *Études Balkaniques* 46 (2010), br. 1/2: 223-248.

31 O gospodarskom propadanju usp. *Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku* , 37-40 te literaturu navedenu ondje.

32 Usp. Domagoj Madunić, „Mjera grada: Zadarski popis stanovništva 1527. godine", *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 36: 23-62.

33 O terminu i kauzalnom slijedu razvoja kriznih situacija koje vode ka kolapsu usp. Ivan Jurković, „Model uzročno-posljedičnih veza osmanske ugroze, klimatskih nepogoda, gladi i kuge na privredu hrvatskih i slavonskih vlastelinstava u zadnjim desetljećima 15. i tijekom 16. stoljeća", *Tabula* 12 (2014): 139-149.

34 Usp. *Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku* , 26-27.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 151 4.6.2021. 11:41:26

tzv. investiranja u potomstvo.[35] Na njezine je praktične iskaze na primjerima uspješne integracije hrvatskog plemstva u društvo Zagrebačke županije uspješno ukazano,[36] a jedan od bitnih elemenata pri zauzimanju vodećeg mjesta u novom društvenom okružju svodio se i na brojnost muškog potomstva.

Prethodni kratki presjek ukazuje na ponešto drugačiji skup problema od (historiografskog) narativa o teškoj sudbini hrvatskih krajeva potkraj 15. i na početku 16. stoljeća uslijed osmanlijskog pritiska ili unutarnjih društvenih (ne)prilika između velika Kraljevine. Riječ je ponajprije o sagledavanju određenih aspekata političke teorije i njezine prakse te s tim usko povezanim oblikovanjem obiteljskih struktura.

Postupni filozofski razvoj koncepta prirodnog prava tijekom 12. stoljeća doveo je do konačnog oblikovanja korporativne teorije i korporativnog prava tijekom 13. stoljeća.[37] U Europi se to u 14. stoljeću preklopilo s razvojem novog tipa države – u nastavku ću je nazivati „teritorijalnom" – čiji su obrisi jasnije vidljivi tijekom 15. stoljeća, osobito u njegovoj drugoj polovici.[38] Tu „teritorijalnu državu" čini mi se pogodnim najprije opojmiti u komparaciji s dvama konceptima, a potom kroz opis njezinih odlika. Riječ je o konceptima

35 Teorija investiranja u potomstvo i reproduktivnih strategija predmodernih društava iznimno je opsežna, za ovu priliku usp. Erica Hill, „Lineage interests and nonreproductive strategies", *Human Nature* 10 (1999), br. 2: 109-134; Virpi Lummaa et al., „Adaptive sex-ratio variation in pre-industrial human populations", *Proceedings of Royal Society B 265*, 1396 (1998): 563-568; Samuli Helle and Virpi Lummaa, „A trade-off between having many sons and shorter maternal post-reproductive survival in pre-industrial Finland", *Biol. Lett.* 9 (2013), br. 2: 1-4; Samuli Helle, Virpi Lummaa and Jukka Jokela, „Marrying women 15 years younger maximized men's evolutionary fitness in historical Sami", *Biol. Lett.* 4 (2007), br. 1: 75-77.

36 Npr. usp. Jurković, „Raseljena plemićka (dio prvi)", 142-148; Jurković, „Raseljena plemićka (drugi prvi)", 161-164; također usp. i slučaj potomstva Petra Keglevića; Ivan Majnarić i Maja Katušić, „Keglević", *Hrvatski biografski lekiskon (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 11. V. 2020., http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=198.

37 O korporacijama, korporativnoj teoriji i korporativnom pravu te njihovom svezom s koncepcijom suvereniteta usp. priloge Josepha P. Canninga, Johna A. Watta, Kennetha Penningtona, i Jeana Dunbabina u cjelini „Development: c. 1150-c. 1450", u: *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, ur. J. H. Burns (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 341-519; Andrew Latham, *Theorizing medieval geopolitics: war and world order in the age of the crusades* (New York: Routledge, 2012), 60-91; John Watts, *The Making of Polities: Europe, 1300-1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 43-157; Brian Tierney, *Religion, Law, and the Growth of Constitutional Thought: 1150-1650* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 29-53; Joseph Canning, *A History of Medieval Political Thought, 300-1450* (London: Routledge, 1996), 84-134.

38 Usp. Watts, *The Making of Polities*, 201-286; Albert Rigaudière, „The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century", u: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VI, c. 1300-1415, ur. Michael Jones (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 17-41.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 152 4.6.2021. 11:41:26

dinastičke države i modernog zapadnjačkog svijeta,[39] pa ću tome ukratko posvetiti pozornost u nastavku.

Za potrebe historijskog razumijevanja prošlosti i uopće mogućnosti njezina poimanja iz perspektive modernosti, pogodan okvir postavio je Greg Anderson. U središte opsežnog viđenja liberalno-kapitalističke modernosti postavlja individualizam koji pojedinca pretpostavlja društvu. Prema proračunatom vlastitom interesu taj se pojedinac, prilagođava trenutno mu potrebnom društvu, u korist koje se samo naoko odriče prirođenog mu prava na samodostatnost.[40] Tako formirani samodostatni pojedinac nije u mogućnosti (potpunije) spoznati ikoji sustav (društvenih) vrijednosti koji se ne zasniva na barem sličnim pretpostavkama.[41]

Nasuprot tog koncepta modernosti nalazi se dinastičku državu Pierrea Bourdieua koju je ponajprije promatrao iz aspekta oblikovanja polja moći i onoga što je podrazumijevao pod društvenim i simboličkim kapitalom.[42] Nju je poistovjetio s proširenim vladarskim kućanstvom kojeg odlikuje trajna dinamika odnosa između vladara, njegove braće i službenika vezanih uz vladara. Pojednostavljeno, toj je dinamici vladar ponajprije pristupao kao glava kućanstva te vodio brigu za različite strategije opstanka kućanstva.[43] Osnovna razlika dinastičke države u odnosu na koncept moderne

39 Od mnogobrojne literature koja se bavi političkom teorijom predmodernih i modernog doba te transformacijom te teorije kroz povijest (npr. radovi koje su producirali David Runciman, Quentin Skinner, Hasso Hofmann, Bruno Accarino, i dr.) kao osobito pogodnim za diskusiju u nastavku ovom mi se prilikom čine dva izdvojena koncepta. Valja ipak istaknuti da je problem povijesti političkih ideja, puno opsežniji i zapravo čini zasebnu znanstvenu disciplinu, a što ovom prilikom nije primarna tema rada.

40 Anderson, „Retrieving the Lost Worlds of the Past", 790-794. Pritom „intrinzično ljudski poredak znanja i razuma, čimbenika i stvari čini jasnu razliku od neljudskog poretka prirode, postojanog okružja resursa, bezličnih procesa i neomeđene svojstvenosti."

41 Ta pomalo sumorna Andersonova vizija modernosti – koje izvan zapadnog svijeta gospodarskog nadmetanja u mnogočemu ne odgovara realnosti, no istodobno se čini da je doista prepoznatljiva kao dominantna potka globalizacije – tijekom 20. stoljeća precizno je utanačena u mnogobrojnim antropološkim istraživanjima. Pritom se ukazalo na višestruku slojevitost realnosti – koju tvori čovjek, ali i svijet koji ga okružuje – bilo da je riječ o pojedincu ili društvu, bez obzira na prostor i vrijeme. Antropološki zaključci i metode posljednjih su tridesetak godina sve prisutniji i u historiografski istraživanjima.

42 Pierre Bourdieu, *On the state: lectures at the Collège de France, 1989-1992* (Cambridge: Polity, 2014), 235-263; usp. Dylan Riley, „The New Durkheim: Bourdieu and the State", *Critical Historical Studies* 2 (2015), br. 2: 271-275. Premda su mnogobrojne diskusije ukazale na prostorno-vremenska ograničenja koncept dinastičke države u predmoderno doba, držim da koncept dobro ocrtava srž srednjovjekovnih društvenih odnosa, barem do postanka kasnosrednjovjekovne „teritorijalne države".

43 Ta je dinamika, među ostalim, uključivala i razvijeni sustav apanaža u očuvanju mira unutar kućanstva. Apanaže namijenjene braći, najčešće posjedovne, podjednako su vodile povećanju

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 153 4.6.2021. 11:41:26

države i više je nego očita. Individualnost modernosti uzmiče pred nekim oblikom kolektiviteta predmodernosti. Jednostavnije, u središtu dinastičke države nalazila se obiteljska struktura, poistovjećenje i pripadanje pojedinca toj strukturi te tvorenje društvene realnosti ponajprije kroz srodničke i obiteljske odnose, a potom i šire društvene mreže. Ta je obiteljska struktura vladarskog kućanstva oponašana na svim razinama društva ili barem na onima koja su nastojala ući u vladarevu blizinu. Spomenuta pak kolektivnost u srednjovjekovno doba najbolje se očitovala u korporativnosti, odnosno organskom poimanju društva kao pojedinačne cjelovitosti. Ta pojedinačna cjelovitost, za razliku od individualizma, nužno usmjerava pojedinca na grupu, a opće dobro ovisi kako o svakom pojedincu, tako i o grupi samoj. Upravo glava tog *corpus mysticum*,[44] oblikovanog na misli sv. Pavla, odnosno Aristotela, zadužena je za održanje harmonije reda te brige za opću primjerenost, upravo onako kako je to činila i glava (vladarskog) kućanstva. Susan Reynolds upravo je stoga srednjovjekovnu upravu – barem do doba kasnosrednjovjekovne „teritorijalne države" – poimala kao istodobno hijerarhijsku i kolektivnu zasnivanu na konsenzusu i predstavništvu (dakako plemstva kao političkog subjekta).[45] No, s usložnjivanjem zbilje mijenjao se iskaz uprave, vladara, korporativnosti i predstavništva.

Tijek 14. stoljeća obilježen je općim porastom opsega i dohvata vladareve uprave, koja je najprije primjetna kroz složeniji upravni aparat. Taj je pridonosio boljem objedinjavanju područja vlasti vladara te jasnijem definiranju međusobnih odnosa vladara s različitim (korporativnim) grupama podanika. Širi dohvat uprave omogućilo je preciznije uređenje i sveprisutnost sudbene djelatnosti, bilo da je do strukturalizacije sudstva došlo pod

kraljevske domene, a najčešće su se stjecale ženidbenim strategijama ili vojnim djelovanjem.

44 Za srednjovjekovni razvoj misli o *corpus mysticum* uz literaturu u bilješci 37 i 38 usp. Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: a Study in Mediaeval Political Theology* (Princeton: Princeton University Press, 1957). Ponovno oživljena diskusija o Kantorowiczevom djelo ukazuje na značaj ontološkog odmaka na kojeg ukazuje Anderson; za tu diskusiju usp. npr. Herrero Montserrat, „Acclamations: a theological-political topic in the crossed dialogue between Erik Peterson, Ernst H. Kantorowicz and Carl Schmitt", *History of European Ideas* 45 (2019), br. 7: 1045-1057; Brett Edward Whalen, „Political Theology and the Metamorphoses of *The King's Two Bodies*", *The American Historical Review* 125 (2020), br. 1: 132-145; Jennifer Rust, „Political Theologies of the Corpus Mysticum: Schmitt, Kantorowicz, and de Lubac", u: *Political Theology and Early Modernity*, ur. Graham Hammill i Julia Reinhard Lupton (Chicago: The University of Chicago Press, 2012), 102-123.

45 Usp. Susan Reynolds, „There were States in Medieval Europe: A Response to Rees Davies", *Journal of Historical Sociology* 16 (2003), br. 4: 550-555; također usp. Susan Reynolds, „The historiography of the medieval states", u: *A Companion to Historiography*, ur. Micahel Bentley (London: Routledge, 1997), 117-138.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 154 4.6.2021. 11:41:26

vladarevim okriljem – što je bio i najčešći slučaj – ili pod okriljem lokalnih područja vlasti (gradova-država, komuna, kneževina, itd.). Sve veći broja korisnika sudova, koji su tako nastojali ishoditi rješenje svojih problema, samo je učvrstio upravnu strukturu, podjednako kao i središnja zakonodavna djelatnost vladara. Njezino iznimno povećanje neophodno s obzirom na mnogobrojne korporativne grupe, pozicioniralo je vladara kao jamca zakon i čuvara prava, a što je posljedično vodilo k nastanku vizije „dobrog vladara". Vojna se obveza nadalje profesionalizirala, često iskupljivana odgovarajućim porezima, a iznimno je unosno postalo vojno plaćeništvo. Istodobno sve veća fiskalizacija ostvarena kroz različite oblike oporezivanja, u osnovi postignute društvenim konsenzusom, posljedično je vodila jasnijem zauzimanju društvenih pozicija različitih grupa uključenih u proces oporezivanja (vladar, plemstvo, gradovi, vladarevi službenici, itd.). Standardiziranje poreznih grupa, centralno ubiranje i iznimno široka društvena obveza davanja poreza, također je vodilo izravnim vezanjem podanika uz vladara. Nadalje, institucionalizacija se provodila putem predstavništva (npr. shodova, zborova, itd.) kao odraza lokalnih struktura moći, a s dubljim obuhvatom središta predstavništva počinju uključivati sve više različitih podaničkih grupa. Štoviše, s vremenom su sama predstavništva postala ključne točke izgradnje strukture moći, koje je oblikovala i usmjeravala mnogobrojna mreža vladarevih službenika (birokracije) neophodnih za operacionalizaciju različitih upravnih aspekata, a osobito pri središtu vlasti. Sve navedeno vodilo je k bliskoj vezi vladara s podanicima i razvoju jedinstvene društveno-političke zajednice u kojoj se postupno distribuirala moć kroz dinamičnu binarnost središta i lokalnih područja. Pritom su još uvijek bitnu ulogu igrale odlike dinastičke države, poput još uvijek nestrukturaliziranih mreža osobnog patronatstva i klijentelizma, odnosno družbeništva i službeništva, koje više nisu bile dominantno usmjerene na plemstvo i vladara, a što je vladaru samo dodatno otvaralo mogućnost manipuliranja društvenim strukturama s ciljem harmonizacije vladarskih struktura i lokalnih centara moći.[46]

Sukladno navedenom može se zaključiti da „teritorijalna država" prednost daje (društvenim) grupama (ili organizacijama) koje na određenom teritoriju u odnosu na sve ostale imaju neko pravo prvenstva, često temeljeno na prisili (upravnoj, sudskoj, vojnoj, društvenoj, teorijskoj, itd.). Pojedno-

46 Za potanku analizu državnog uređenja i upravnih prilika 14. stoljeća za ovu priliku usp. Watts, *The Making of Polities*, 201-286.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 155 4.6.2021. 11:41:26

stavljeno, u središtu teritorijalne države nalazi se transpersonalizirana institucija (društveno-političke zajednice). Država se – naspram raznih dionika koji su uživali vladarevu milost – započela poimati kao pravni subjekt koji je zaseban od onih koji ju kao korporativna zajednica čine, odnosno država je poimana kao fiktivna apstraktna korporacija, što prema dotadašnjoj korporativnoj teoriji nije bila. Zapravo je teritorij u „teritorijalnoj državi" najprije bio mentalni, a tek potom fizički.

Tijekom 15. stoljeća navedene strukture vlasti i moći unutar zajednice jasnije su omeđene u društvenom i političkom smislu, a ujedno su postale učinkovitije. To je vodilo k preciznom odjeljivanju (državnih) zajednica i pojačanoj izgradnji posebnog normativnoga i ustrojstvenog identiteta, a u konačnici suverenosti krune i predstavništva (kao transpersonalizacije vladara i elite) nad određenim teritorijem. Istodobno, intelektualni diskurs pak koji je pratio te procese sve se jasnije može opisati kao nacionalni.[47] U društvenom smislu mnogobrojne grupe čiji je položaj dotada definiran sukladno posebnom odnosu prema vladaru, ujednačavaju se kako bi upravljivost s njima iz središta bila lakša. Istodobno dosljedniji odnos prema takvim grupama vodio je i k nastojanju da njihovi članovi svoj položaj ostvaruju kroz postojeći sustav predstavništva.[48] U tom pogledu integracija društva od podjele fizičkog i/ili mentalnog plijena transformirana je u državnu integraciju u vidu podjele društvenoga i političkog plijena. U toj integraciji politička zajednica započela se postupno poimati kao nositelj vlasti, a ključna je pritom postala briga za politički i upravni red.[49]

47 Od opsežne literature o predmodernim nacijama kao ključni uvod u temu usp. postoji Caspar Hirschi, *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), a o izgradnji diskursa kojeg je bitan dio i *antiturcica* za ovu priliku usp. radove u zborniku Balazs Trencsenyi, Marton Zaszkaliczky (ur.), *Whose Love of Which Country?: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe* (Leiden: Brill, 2010).

48 O tipologiji predstavništva usp. nešto starije, no i dalje, svrsishodno istraživanje Wim P. Blockmans, „A typology of representative institutions in late medieval Europe", *Journal of Medieval History* 4 (1978), br. 2: 189-215; usp. Wim Blockmans, „Representation (since the thirteenth century)", u: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII, c. 1415-1500, ur. Christopher Allmand (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 29-64.

49 Od opsežne literature koja se bavi procesom izgradnje države 14. – 16. stoljeća za ovu priliku izdvajam: Watts, *The Making of Polities*, passim; André Holenstein, „Introduction: Empowering Interactions: Looking at Statebuilding from Below", u: *Empowering Interactions: Political Cultures and the Emergence of the State in Europe, 1300-1900*, ur. Wim Blockmans, André Holenstein i Jon Mathieu (Farnham: Ashgate, 2009), 1-32; Wim Blockmans, „Les origines des Etats modernes en Europe, XIIIe-XVIIIe siècles: état de la question et perspectives", u: *Visions sur le développement des États européens.*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 156 4.6.2021. 11:41:26

Opisani opći trend nije u Europi bio prostorno i vremenski koherentan i u mnogočemu je ovisio o lokalnom tipu uprave,[50] društvenim prilikama i političkoj situaciji, no tijekom dva stoljeća postao je prisutan u čitavoj Europi. Premda se koncept uniformirane političke zajednice u potpunosti razvija tijekom 16. stoljeća – osobito sukladno postanku stajaće vojske – pojedini elementi vidljivi su upravo u oblikovanju kasnosrednjovjekovne države, ali i sve čvršćem korporativnom poimanju slojeva društva s njima pripadajućim pravima. Pritom učinke „teritorijalne države" ipak nije uputno historiografski prenaglašavati. Naime, nju je potrebno ipak motriti kroz daljnju živahnost počela dinastičke države, odnosno dinamičnog odnosa središta (vladara) i različitih društvenih grupa. Pritom je središte trajno jačalo i ustavljivalo kontrolu nad područjem vlasti, premda još nije bilo u mogućnosti monopolizirati vlastiti položaj, a istodobno su i raznoliki slojevi društva čvršće ujednačeni u položaju na osnovi pripadanja nekoj široj korporativnoj grupi (npr. vladarska birokracija, seljaštvo, obrtništvo, redovništvo, županijski plemići, itd.), jasnije iskazivali (i putem predstavništva) vlastita prava. Upravo takvo oblikovanje struktura moći i opetovanje političkih obrazaca[51] vodilo je postupnom stvaranju apstraktne političke zajednice. Sve je to dugoročno omogućilo sustavno državno razvijanje oporezivanja, trgovine, pravne ujednačenosti i organiziranja vojske kao jamca zaštite društva i teritorija. U takvim su se okolnostima, uz konsenzus predstavništva, privreme-

Théories et historiographies de l'État moderne, ur. Wim Blockmans i Jean-Philippe Genet (Rome: École Française de Rome, 1993), 1-14; Wim Blockmans, „Voracious States and Obstructing Cities: An Aspect of State Formation in Preindustrial Europe", *Theory and Society* 18 (1989), br. 5: 733-755; Jean-Philippe Genet, „Which State Rises?", *Historical Research* 65 (1992), br. 157: 119-133; Latham, *Theorizing medieval geopolitics*, 60-91; Alan Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 252-335; Julius Kirshner, „Introduction: The State Is "Back In"", u: *The Origins of the State In Italy, 1300-1600*, ur. Julius Kirshner (Chicago; London: University of Chicago Press, 1995), 1-10; Andrea Gamberini i Isabella Lazzarini, „Introduction", u: *The Italian Renaissance State*, ur. Andrea Gamberini i Isabella Lazzarini (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 1-5. Također za pojedine instruktivne slučajeve usp. npr. Justine Firnhaber-Baker, „Seigneurial War and Royal Power in Later Medieval Southern France", *Past & Present* 208 (2010), br. 1: 37-76; A. T. Brown, „The Fear of Downward Social Mobility in Late Medieval England", *Journal of Medieval History* 45 (2019), br. 5: 597-617. Usp. i ostale radove navedenim zbornicima, te bibliografije u navedenim radovima. Valja upozoriti i na stanoviti oprez s obzirom da je dio zaključaka nastao iz rakursa kasnosrednjovjekovne zapadne Europe, pri čemu nije podrobnije sagledavana srednjoistočna Europa. Za koristan osvrt na to područje usp. Jenő Szűcs, „The Three Historical Regions of Europe: An Outline", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (1983), br. 2/4: 131-184, o kojem ću još govoriti u nastavku.

50 Pregled tipova uprave usp. Jean-Philippe Genet, „Politics: theory and practice", u: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII, c. 1415-1500, ur. Christopher Allmand (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 4-6.

51 Za uporabu tih sintagmi usp. Andrea Gamberini i Isabella Lazzarini, „Introduction", 2.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 157 4.6.2021. 11:41:26

no pojavljivali i stanoviti protoapsolutistički momenti (poput onih za Matije Korvina), no upravo zbog spomenute dinamike nisu bili trajni. Sve je to vodilo Johna Wattsa da uporabi termine konsolidacija i koordinacija te utvrdi da je uređenje „teritorijalne države" odlikovao podjednako pritisak odozdo, kao i oblikovanje odozgo.[52]

Što sve navedeno znači za poimanje hrvatske medijevistike prispodobit ću kratkim komentarom o seljaštvu. Naime, jednodimenzionalno poimanje seljaštva u hrvatskoj medijevistici[53] podrazumijevalo je postojanost (posljedično i monolitnost) društvenih struktura kroz čitav srednji vijek. To je, među ostalim, podupiralo i doslovno shvaćanje srednjovjekovne intelektualne rasprave o (piramidalnoj) trodiobi društva[54] na one koji ratuju, one koji se mole i one koji rade. Seljaci tako čine masu populacije, prikovani su za dno društvene ljestvice, što barem u primisli, ako ne i izrijekom, vodi k viziji njihovog iscrpljivanja i krajnjeg siromaštva. U tako oblikovanom narativu ključne napomene i primjer Damira Karbića,[55] koje ukazuje na sasvim suprotan položaj stanovitih seljaka šibenskog zaleđa, mogu se učiniti kao svojevrsna anomalija, osobito stoga što potom konkretnijeg istraživanja seljaštva i nije bilo. No, upravo to valja motriti u kontekstu ovdje iznesenog o postupnom oblikovanju „teritorijalne države". Naime, do 14. stoljeća teško je motriti opći ujednačeni položaj seljaštva, zapravo uopće motriti seljake kao jednoobrazni društveni sloj. Naprotiv potrebno je ponajprije tražiti tragove seljaka i/ili seoskih zajednica s određenim stupnjem prava prema lokalnom centru moći i različitom diferencijacijom u slučaju usporedbe ta-

52 Watts, *The Making of Polities*, 376-381, 425. Usputno napominjem da John Watts ne rabi sintagmu „teritorijalna država". Štoviše, razvoj države tijekom 14. i 15. stoljeća ne opisuje nikakvim specifičnim nazivom, što mu donekle dopušta i engleski jezik, na kojem stvara, ali i čime nastoji na terminološkoj razini pokazati odmak od ranije historiografije (u kojoj su zabilježene uglavnom istoznačne sintagme „renesansa država" ili „nova monarhija"). Naime, rabi termin *polity*, odnosno sintagmu *regnal polity*, kojima mimo njihovog jezičnog značenja daje i vlastito pojmovno pojašnjenje s obzirom na temu kojom se bavi. Upravo u tom kontekstu premda iznimno smislene u engleskom jezičnom i pojmovnom kontekstu, Wattsove sintagme ne mogu biti primjerene hrvatskom jeziku, pa mi se stoga uporaba sintagme „teritorijalna država" čini opravdanom.

53 Za prikladan osvrt na dominantno poimanje seljaštva u hrvatskoj medijevistici usp. Mladen Ančić, „Gradu kmeti ili *iobagiones castri* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva", *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6 (2019): 38-46.

54 O toj raspravi usp. Shannon M.O. Williamson, „Pseudo-Dionysius, Gilbert of Limerick and Innocent III: Order, Power and Constitutional Construction", u: *Plentitude of power: The Doctrine and Exercise of Authority in the Middle Ages: Essays in Memory of Robert Louis Benson*, ur. Robert C. Figueira (Aldershot; Burlington: Ashgate 2006), 47-71.

55 Damir Karbić, „Mogućnosti proučavanja svakodnevice u seoskim naseljima srednjovjekovnoga šibenskog zaleđa", *Kolo* 16 (2006), br. 4: 149-160.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 158 4.6.2021. 11:41:26

kvih seljaka i/ili seljačkih zajednica. U tom kontekstu uređenje društvenih odnosa jedino je moguće osobnom ili grupnom transakcijalnošću putem dijalog elita i ne-elita.[56] U 14. stoljeću, međutim, anžuvinskom organizacijom države i izravnim utjecajem na oblikovanje cjelokupnog društva započinje proces stvaranja različitih korporativnih grupa. Pritom se kroz 14. i 15. stoljeće jasnije ujednačavaju najprije različite seljačke grupe,[57] a tek potom i seljaštvo kao jedinstvena društvena grupa. U slučaju pak da se takvo motrenje oblikovanja srednjovjekovnog društva apstrahira na razinu dosadašnjih znanja hrvatske medijevistike, bitno se mijenja perspektiva o mnogobrojnim istraživanjima barem do generacije medijevista koja stasa oko polovice 80-ih godina 20. stoljeća.

U svakom slučaju, držim da jedan od osnovnih iskaza oblikovanja novog tipa kasnosrednjovjekovne „teritorijalne države" – unatoč svim razlikama u pristupima teoretičara – vidljiv u postanku korporativne grupa vladarskih profesionalnih službenika (ili birokrata), koji su za svoju djelatnost dobivali plaću.[58] Na području Zemalja Krune sv. Stjepana prvi sustavni poduhvati u tom smjeru vidljivi su u doba Matije Korvina, koji se u mnogočemu ugledao na ideal jednog od svojih prethodnika Žigmunda Luksemburškog. Pritom međutim valja naglasiti prije spomenuto prostorno-vremensku nekoherentnost europskih područja vlasti u oblikovanju „teritorijalne države". Među različitim ograničenjima koja su pridonosila toj nekoherentnosti jedno od bitnijih vidljivo je u području vlasti oblikovanom u kompozitno kraljevstvo,[59] a kakvo su zapravo činile Zemlje Krune sv. Stjepana.

56 O transakcionalnosti, doduše u kontekstu srednjovjekovnih seljačkih pobuna, usp. Chris Wickham, „Looking forward. Peasant revolts in Europe, 600-1200", u: *The Routledge history handbook of medieval revolt*, ur. Justine Firnhaber-Baker, Dirk Schoenaers (London; New York: Routledge, 2017), 155-167.

57 O tom ujednačavanju i skupinama usp. Damir Karbić, „Društvo: seljaštvo (razvoj, vrste, gospodarska uloga)", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 55-61.

58 Za širi kontekst razvoja profesionalne birokracije usp. i Thomas N. Bisson, *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government* (Princeton: Princeton University Press, 2015), 328-349.

59 O kompozitnoj državi/monarhiji, problemu poimanja i naziva koncepta (npr. konglomeratna država/monarhija, dinastički aglomerat) te razradi ideje s obzirom na posebnosti srednjovjekovlja usp. J. H. Elliott, „A Europe of Composite Monarchies", *Past & Present* 137 (1992), br. 1: 48-71; Charlotte Backerra, „Personal union, composite monarchy and 'multiple rule'", u: *The Routledge History of Monarchy*, ur. Elena Woodacre et al. (London; New York: Routledge 2019), 89-111; Hamish Scott, „A Dynastic Monarchy and the Consolidation of Aristocracy during Europe's Long Seventeenth Century", u: Monarchy Transformed: Princes and Their Elites in Early Modern Western Europe, ur. Robert von Friedeburg i John Morrill (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 44-48.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 159 4.6.2021. 11:41:26

Upravo koncept kompozitnog kraljevstva dobro objašnjava posebnosti koje je u kasnosrednjovjekovnoj srednjoistočnoj Europi uočio Jenő Szűcs. U kontekstu gradnje koncepta o tri povijesna područja Europe, iznimno je precizno secirao srednjovjekovno oblikovanje države, napose na području Zemalja Krune sv. Stjepana. Među ostalim, zaključio je i da je u srednjem vijeku moguće rabiti (negeografski) pojam srednjoistočne Europe, pri čemu se „u gotovo svemu u 'istoku' (*riječ u pojmu srednjoistočne Europe*, op. a.) mogu razaznati modifikacije strukture Zapadnih modela i normi".[60] To je u kontekstu ovog rada tim zanimljivije jer Szűcs procese oblikovanja države, baš kao i Watts, vidi u istodobnom dvojakom pritisku, odozgo i odozdo. Taj je pak zaključak proizašao iz apstrahiranja posebnosti oblikovanja države „srednjoistočne" kao svojevrsnog amalgama Zapadne i Istočne Europe, što je, međutim, donekle bio i odsjaj blokovske strukture svijeta druge polovice 20. stoljeća na Szűcsovo zaključivanje.[61] Premda ovom prilikom nema potrebe detaljnije ulaziti u Szűcsovo zaključivanje,[62] napomenut ću samo da ga u mnogočemu valja motriti ovisno o perspektivi historičara, a ponajprije s obzirom na počela ontološke historije,[63] ali i brojnost očuvanih izvora, pri čemu je Istočna Europa do kasnosrednjovjekovlja teško vidljiva, ili ju barem

60 Szűcs, „The Three Historical Regions", 156.

61 Za širi kontekst i kritiku Szűcsovih ideja usp. László Zsinka, „The Roots of Western Societal Evolution: A Concept of Europe by Jenő Szűcs", *Society and Economy* 36 (2014), br. 2: 185-197.

62 Sljednici Szűcseve ideje bitno su razvili diskusiju o konceptu srednjovjekovne srednjoistočne Europe, bilo da je riječ o teorijskim osnovama ili praktičnim iskazima struktura tamošnjeg društva i države. Za pregled relevantne literature usp. Gerhard Jaritz, „Introduction", u: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective*, ur. Gerhard Jaritz i Katalin Szende (London: Routledge, 2016), 1-6; Nora Berend, „The mirage of East Central Europe: historical regions in a comparative perspective", u: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective*, ur. Gerhard Jaritz i Katalin Szende (London: Routledge, 2016), 9-23. Valja, međutim, naglasiti da su s vremenom pod „kapom" tog novog koncepta – čiji je možda najizraženiji izdanak Medieval Central Europe Research Network (MECERN) uz bienalne konferencije – okupljeni raznovrsni pristupi istraživanju, od kojih su mnogi odavno pokazali nedostatni. Tako npr. Márta Font i dalje zbivanja vezna uz 1102., Arpadoviće i Kraljevinu Hrvatsku opisuje kao personalnu uniju (usp. Márta Font, „The emergence of East Central Europe and approaches to internal differentiation", u: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective*, ur. Gerhard Jaritz i Katalin Szende [London: Routledge, 2016.], 29). Ostavljajući po strani pitanje različitih očišta hrvatske i mađarske historiografije, ali i s tim blisko povezanih nacionalnih sentimenata koji su dubinski ugrađeni u historiografski narativ od 19. stoljeća nadalje, uporaba pojma personale unije zorno pokazuje upravo ranije spomenutu potrebu ontološke historije, ali i posljedično u pitanje dovodi razumijevanje srednjovjekovne političke teorije i prakse, pa u konačnici i ukupne zaključke istraživanja.

63 Na tom tragu usp. iznimno korisne napomene u: Julia Burkhardt, „Negotiating realms. Political representation in late medieval Poland, Hungary and the Holy Roman Empire", u: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective*, ur. Gerhard Jaritz i Katalin Szende (London: Routledge, 2016), 62-65.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 160 4.6.2021. 11:41:26

zasjenjuje odsjaj Zapadne Europe. No, i unatoč toga teško je izbjeći uočiti bitno drugačije populacijske trendove i geomorfološku uvjetovanost Istočne Europe od Zapadne, a što je posljedično uvjetovalo očuvanje različitih struktura moći. Zapravo sve je to precizno detaljizirao i sam Szűcs, no spomenute modifikacije ipak je vidio kao posebnost „područja šava". Čini mi se da tu ideju ipak u drugi plan potiskuje koncept kompozitnog kraljevstva, koja su u kasnom srednjem vijeku najprije vidljiva u srednjoistočnoj Europi, upravo u kontekstu tog područja kao ruba „Zapada", kako je to vidio i Szűcs. Taj problem neopipljive (negeografske) srednjoistočne Europe, ali i suodnos „teritorijalne države" i koncepta kompozitnog kraljevstva, vješto je naznačio i János M. Bak. Upravo ću to u nastavku povezati s oblikovanjem „teritorijalne države" u neposrednim svakodnevnim prilikama kompozitnog kraljevstva.

***

S ciljem ukazivanja na anakron i suviše nacionalno obojen narativ mađarskih povjesničara, János M. Bak secirao je 1990. historiografsko poimanje o „teritorijalnoj državi" Matije Korvina, a donekle i dvojice njegovih Jagelovićkih nasljednika.[64] Pritom je uglavnom porekao stvarne Matijine dosege u oblikovanju države u „teritorijalnom" smislu, premda je svojstvenim zaključivanjem naznačio da bi te dosege ipak trebalo opreznije historiografski sagledavati, no nikako ne u smislu kako su to dotad činili historičari, kao ni u vidu viđenja oblikovanja države iz rakursa istraživača talijanske renesanse države. Od tih Bakovih razmišljanja, pojačani utjecaj antropoloških spoznaja i koncepata na historiju u prvi je plan stavio sagledavanje „teritorijalne države" ponajprije kroz spomenuti koncepti oblikovanja struktura moći i opetovanja političkih obrazaca. Valja istaknuti da se ti koncepti zapravo dobro mogu prispodobiti i ranijim povijesnim razdobljima, no u Matijinoj državi ipak su vidljive stanovite promjene u odnosu na ranije. Ponajprije u organizaciji poluprofesionalne vojske (tzv. Crna vojska), središnje kraljevske birokracije (osobito službe palatinata), jedinstvenog poreznog sustava, nastojanja oko uniformiranoga pravnog sustava, čak i porasta građanstva te razvoja svojevrsne kraljevske diplomacije.[65] Štoviše, u istom je okviru potrebno sagledati i konkretniju po-

64 János M. Bak, „The Hungary of Matthias Corvinus: A State in "Central Europe" on the Threshold of Modernity", *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 31 (1990), br. 2: 339-349.

65 Uz literaturu u prethodne dvije bilješke o tome detaljnije usp. i János M. Bak, *Königtum und Stände*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 161 4.6.2021. 11:41:26

zornost prema teritoriju pod područjem Matijine vlasti, barem u pogledu definiranja pograničja.[66] Dakako, dio Matijine reorganizacije nije opstao duže od njega, a u njezinom korijenu opstale su strukture karakteristične za dinastičku državu, što je sve i vodilo Baka ka spomenutoj skepsi. Štoviše, i „stare" društvene strukture zasnivane na obiteljskoj dinamici i međuobiteljskom umrežavanju još su se dugo opirale sve dominatnijem korporativnom poimanju društva, čak do te mjere da su katkad postojeće društvene mreže uspješno transformirale u korporativnom pogledu. No, sukladno skiciranom razvoju „teritorijalne države" u prethodnom poglavlju, ipak držim da je upravo u Matijino doba jasno vidljiv učinak dugotrajne konsolidacije i koordinacije, odnosno da u to doba doista treba tražiti jačanje procesa stvaranja te države (pri čemu valja na umu imati i bitne učinke Žigmundove organizacije). Pritom na umu valja imati i činjenicu da su u prihvatljiv okvir uspješno svedene i odlike kompozitnog kraljevstva, a što je imalo stvarne posljedice na oblikovanje političke i društvene prakse. Jedan od ponajboljih primjera spomenutog zapravo predstavlja kasnosrednjovjekovna Hrvatska.[67] Stoga, nastavak teksta treba motriti kao

in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert (Wiesbaden: Steiner, 1973), 54-61; János Bak, „Hungary: Crown and Estates", u: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII, c. 1415-1500, ur. Christopher Allmand (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 707-726; Watts, *The Making of Polities*, 338 i dalje; Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* (Zagreb: Ibis grafika, 2002), 21-42; Burkhardt, „Negotiating realms"; Martyn Rady, „Rethinking Jagiełło Hungary (1490-1526)", *Central Europe* 3 (2005), br. 1: 3-18; Bela K. Király, „Society and War from Mounted Knights to the Standing Armies of Absolute Kings: Hungary and the West", u: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ur. Bela K. Király i János M. Bak (Brooklyn: Columbia University Press, 1982), 26-33; András Borosy, „The Militia Portalis in Hungary before 1526", u: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary* ur. Bela K. Király i János M. Bak (Brooklyn: Columbia University Press, 1982), 63-80; János M. Bak, „Hungary and Crusading in the Fifteenth Century", u: *Crusading in the Fifteenth Century*, ur. Norman Housley (London: Palgrave Macmillan 2004), 116-127; Gyula Rázsó, „The Mercenary Army of King Matthias Corvinus", u: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary* ur. Bela K. Király i János M. Bak (Brooklyn: Columbia University Press, 1982), 125-140.

66 O tome se zaključuje iz istraživanja: Davor Salihović, „The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian-Ottoman Frontier", *History in Flux* 1 (2019): 93-120.

67 Predstojeći dio teksta popratit ću znanstvenim aparatom samo prema potrebi, ovdje pak relevantnu literaturu ističem sumarno. Uz navedeno u bilješkama 16, 18, 30, 62, 63 također usp. András Kubinyi, *Matthias Corvinus – Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa 1458-1490* (Herne: Tibor Schäfer Verlag, 1999); András Kubinyi, „Stände und Staat in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts", *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 31 (1990), br. 2: 312-325; različite radove u zborniku Péter Farbaky (ur.), *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490* (Budapest: Budapest History Museum, 2008); Borislav Grgin, „The Center and the Periphery – Medieval Croatia in the Realm of King Matthias Corvinus", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 44 (2012): 197-

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 162 4.6.2021. 11:41:26

svojevrsnu skicu ideje, prema kojoj bi u budućnosti bilo potrebno posvetiti više historiografske pozornosti da bi u potpunosti verificirala.

Naime, za Matije je kraljeva prisutnost u Hrvatskoj dobila sasvim novi izričaj, koji je ponajprije vidljiv u sustavu kapetanija osmišljenih kao dvostruki obrambeni sustav prema Osmanlijama.[68] S jedne strane, taj je sustav sukladno geomorfološkoj uvjetovanosti najslabiji bio na području Jajačke, Bihaćke i Senjske kapetanije, pa je tako područje Hrvatske bilo najviše izloženo spomenutom osmanlijskom „malom ratu", ali ujedno i prostorno najpogodnije za njegovo uspješno. Tako je osmanlijsko prisustvo trajno ugrožavalo Hrvatsku. S druge strane, prisutnost kraljevih službenika i to onih koju su imali aktivnu mogućnost vojnog djelovanja i bili vješti u vojnom umijeću, valja motriti dvojako. Na makrorazini svjedoči o implementaciji kraljevske organizacije, međutim, na mikrorazini pokazuje odlike unošenja svojevrsnog kaosa u društvo koje funkcionira u svojim datostima.

Naime, unatoč strateškom položaju Hrvatske, na razmeđi mletačkih i carskih interesa, zbog njezine geomorfolške uvjetovanosti i posljedične slabije napučenosti (za razliku od npr. Ugarske), osobito nakon početaka osmanlijskih prodora, Matija je prema njoj morao pristupiti s posebnom pozornošću. Tu je kraljevsku prilagođenu pozornost hrvatska historiografija uglavnom ocjenjivala podosta strogo (i neučinkovito), ponajprije motreći doba kroz prizmu osmanlijskog napredovanja,[69] a potom i kroz odsjaj glav-

208; Borislav Grgin, „The Ottoman influences on Croatia in the secod half of the fifteenth century", *Povijesni prilozi* 21 (2002), br. 23: 87-103; Ivan Jurković, „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime*!", u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 115-133; Borislav Grgin, „Der kroatische klein- und mitlerer Adel während der Herrschaft des Königs Matthias I. Corvinus (1458-1490)", *East Central Europe* 29 (2002), br. 1-2: 223-234; Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács* (Leiden: Brill, 2018); Vedran Klaužer, „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)", doktorska disertacija (Sveučilište u Zagrebu, 2015). Također za uporabljiv pregled događajnice usp. i Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 4 (Zagreb: Matica hrvatska 1980), Matija Mesić, *Hrvati na izmaku srednjeg vijek: izabrane rasprave* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1996).

68 Ferenc Szakály, „Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365-1526)", *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungariae* 33 (1979), br. 1: 65-111; Ferenc Szakály, „The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse", u: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary* ur. Bela K. Király i János M. Bak (Brooklyn: Columbia University Press, 1982), 141-158.

69 Valja istaknuti da se pritom situacija nakon Matijinog doba, često rabila kao dokaz o neučinkovitosti njegova doba ili barem kao posljedica te neučinkovitosti. Uz napuštanje anakronog poimanja, kojem opravdanje za željom historiografskog sagledavanja procesa srednje dugog trajanja nije dostatno, takva tumačenja nastala i pod pritiskom dominantne poruke „pograničnih" izvora, svakako je potrebno motriti kroz naličje fenomena „privikavanja" na tursku prijetnju (na kojeg je upozorio

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 163 4.6.2021. 11:41:26

nine postojećeg korpusa sačuvanih izvora što je razmatranje oblikovanja kraljeva odnosa prema Hrvatskoj dominantno usmjerilo na dinamiku odnosa kralja i velikaških obitelji. Pritom je, međutim, iz vida izostalo pitanje stvarnih kraljevskih planova, potreba i želja te mogućnosti njihovog ostvarenja u okvirima kompozitnog kraljevstva, unatoč tadašnjim dezintegracijskim činiteljima. U tom kontekstu kraljeva prilagođena pozornost Hrvatskoj, ipak pruža ponešto drugačiju sliku od one o Matijinom pukom nezanimanju za Hrvatsku. Štoviše, ukazuje na kraljevo plansko zanimanje, do mjere koliko je to u njegovom praktičnom političko-administrativnom kozmosu u pojedinom dijelu kompozitnog kraljevstva i bilo potrebno.

Dovoljno je spomenuti da se napuštajući dosege Anžuvinca, od doba Žigmunda kralj u Hrvatskoj u osnovi ponovno, uz različitu dinamiku međusobnih odnosa, oslanjao na velikaške obitelji. Upravo je Matija te velikaše – ponajprije Frankapane i Kurjakoviće – sveo u kraljevski prihvatljive okvire, često se oslanjajući na kraljevske službenike, osobito kapetane i potkapetane, te plemiće različitoga ekonomskog statusa koji su, osobito u vrijeme pojačane depopulacije i migracije uvijek spremno iščekivali mogućnost vlastite društvene afirmacije. Osnivanje kraljevskih kapetanija, jačanje uloge bana – koji objedinjuje naslove Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – i banovaca, rješavanje ključnih državnih pitanja putem reprezentacije u vidu institucionalizacije hrvatskih i slavonskih shodova (sabora), dosljedno vezivanje plemstva ispod razine velikaša u administrativnom pogledu uz razinu županije, jačanje banskog suda i kraljevskog suda, ubiranje poreza,[70] samo su najočitije stavke koje govore o kraljevom planskom zanimanju. Štoviše, porezna davanja gradova poput Obrovca i Skradina, ali i oslobađanje od dike potkraj 80-ih godina 15. stoljeća, samo pokazuju pomnu kraljevsku osjetljivost prema kompozitnim posebnostima Hrvatske. Tome svakako valja pribrojati i ulogu Hrvatske u Matijinoj „jadranskoj politici", ali i završno oblikovanje – koje traje od druge polovice 14. stoljeća – dominantnih korporativnih grupa u Kraljevini Hrvatskoj, one *Hrvata* i kraljevskih službenika (a potonjima treba pribrojati i Vlahe). Upravo u tom kontekstu, a ponajprije

Ivan Jurković). Ipak, čitavu situaciju ponajprije valja motriti konceptom ontološke historije, osobito u vidu nepostojanosti monolitnih struktura karakterističnih za modernu državu, a koje bi dopustile jednostavnu komparaciju Matijine države i one Jagelovića. Jednostavnije, konsolidacija i koordinacija „teritorijalne države" je bila vrlo fluidna i nepostojana.

70 O opsežnom problemu dike ovom prilikom upućujem na korisne napomene u: Klaužer, „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije", 74-75.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 164 4.6.2021. 11:41:27

dinamici predstavništvo-vladar i s njom bliskom povezanim korporativnim grupama, treba motriti i posve očekivano prepuštanje obrane protiv Osmanlija (hrvatskom) plemstvu. Za razliku od 14. stoljeća i ranijeg 15. stoljeća sva su ta vladarska pregnuća bila temeljitija, sustavnija i koordinirana.

Sve navedeno jasno pokazuje obrise postanka „teritorijalne države" u Kraljevini Hrvatskoj, premda je, kako je spomenuto, postojanost tih obrisa slabila s Matijinom smrću. No, i takva situacija pridonijela je čvrstoj konsolidaciji jedinstvene apstraktne političke (hrvatske) zajednice. Osobit činitelj postojanosti te apstraktne zajednice, unatoč snažnoj svekolikoj dezintegraciji na kraju 15. i na početku 16. stoljeća, zapravo su bili Osmanlije, koji su poslužili kao sredstvo njezina vezivanja, bilo u vidu obrane od izravne ugroze, bilo kao idejna potka objedinjavanja s naglašenim motivom Drugog, uronjena u tadašnji pomodni izričaj latinističke i hrvatske književnosti. Potonje ponajbolje opisuje ranije spomenuti diskurs kršćanskih bjegunaca iz osmanlijskog zatočeništva, koji ujedno ukazuju da dinastička država ne može pružiti primjeren obrambeni odgovor Osmanlijama koji su nalik moru.

Nasuprot postupnom postanku „teritorijalne države" na makrorazini, proces na društvenoj mikrorazini odlikuje stanoviti kaos. Ponajbolje je vidljiv u osobnom pozicioniranju unutar postojećih umreženih društvenih struktura i/ili između pojedinih struktura, pri čemu se pripadanje, pa i fiktivno ili deklarativno, pojedinoj korporaciji prispodobljavalo trenutnoj situaciji. Štoviše, takvom razvoju prilika bitno je pridonijelo sve češće ratovanje i trajno prisustvo kraljevskih vojnih postrojbi u Hrvatskoj, što je pojačalo društvenu dinamiku, osobito s obzirom da je isticanje u vojnoj službi i dalje omogućavalo najbrži uspon na društvenoj ljestvici. Među mnogobrojnim primjerima, dovoljno je pritom upozoriti na slučajeve uspona zahvaljujući službi kralju u slučaju senjskih potkapetana ili kapetana (poput Nikole Horvata Kolunića),[71] ili Oršića od Slavetića. U kontekstu pojačane društvene dinamike i strategije vlastitog očuvanja u ratno doba, valja sagledati i lokalne sukobe kraljevskih senjskih postrojba sa službenicima Frankapanima oko Vinodola i Brinja te sa službenicima Kurjakovićima oko Baga i Obrovca. Da je dinamika utjecala i na postojeće društvene mreže svjedoče i otvoreni sukobi između velikaša osobito Frankapana i Kurjakovića, Zrinskih, Blagajskih i nešto kasnije Keglevića. Štoviše, sukladno oblikovanju struktura moći dinastičke države, u te su sukobe na jednoj od strana trajno uvlačene i

71 Usp. Klaužer, „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije", 40-46.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 165 4.6.2021. 11:41:27

osmanlijske vojne jedinice. Osobito je to bio slučaj nakon Matijine smrti, kada se herceg Ivaniš Korvin putem senjskih kapetana otvoreno sukobio s Kurjakovićima i Anžom Frankapanom, pri čemu Kurjakovići otvorili pregovore s carem Maksimilijanom I. Čini se da im je u tom trenutku upravo bliskost s Osmanlijama omogućila povratak utvrda koje im je prethodno oduzeo kralj Matija. Čitavu kaotičnu situaciju u srž pogađa mletački izvještaj u kojem se, možda i tendenciozno, tvrdilo da su Kurjakovići i Anž svoju poslušnost podali Turcima (…*ad obedientiam domini Turci se dedisse*…).[72] Slična je bila i situacija u odnosima Zrinskih i Blagajskih, a potonji su s Osmanlijama vjerojatno koketirali tijekom čitave druge polovice 15. stoljeća. Istodobno zabilježene su i banske pobjede nad Osmanlijama, poput one 1483. kod Broda Zrinskog ili u klancu Vrpile 1491., a otvoreni rat se prepletao s godinama primirja. O prerastanju kaosa u trajnu zbilju napokon svjedoči i nipošto izdvojen slučaj plaćenoga vojnog djelovanja kraljevskoga senjskog kapetana u najamništvu cara Maksimilijana I. 1508.[73] U prilikama u kojima je preostalo plemstvo svoju sudbinu i iskaz društvenog statusa ponajprije započelo vezati uz trajno vojno djelovanje, jasno je da je društvena pokretljivost bila velika, a vojna služba nosila uspon, osobito za sitno plemstvo.

No, upravo skicirani kaos pokazuje snagu i ukorijenjenost apstraktne političke zajednice zasnivane na korporativnoj grupi *Hrvata* te njezinom institucionaliziranom iskazu u banu, koji je tijekom druge polovice 15. stoljeća ujedno bio najjača spona te zajednice i kraljevske vlasti. Premda se proces postanka korporativne grupe *Hrvata* i apstraktne političke zajednice može pratiti od druge polovice 14. stoljeća, držim da su upravo procesi oblikovanja države za Matije Korvina presudno utjecali na dubinsku disperziju koncepta apstraktne političke zajednice te tako dinastičku državu usmjerili k onoj „teritorijalnoj".

***

Zbog naravi kraljeve uprave kompozitnim kraljevstvom, geomorfološke, demografske i političke uvjetovanosti Hrvatske te početka osmanlijske ugroze proces transformacije Hrvatske iz dinastičke u „teritorijalnu državu" obilježen je lokalnim kaosom. Taj je s vremenom pospješen sa sustavnošću sve većeg osmanlijskog pritiska, koji ipak unatoč stvarnog razaranja i utjecaja na preoblikovanje postojećih društvenih struktura, ne bi trebao zama-

72 Usp. Ferdo Šišić, „Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)", *Starine* 38 (1937): 18-19, dok 112.

73 Usp. Klaužer, „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije", 181-182.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 166 4.6.2021. 11:41:27

gliti historiografski pogled na proces oblikovanja kasnosrednjovjekovne hrvatske države. Iz aspekta ontološke historije taj proces odlikuje dugotrajno oblikovanje apstraktne korporativne grupe *Hrvati* te vladarskih pregnuća u oblikovanju kraljevske vlasti. Obje odlike vodile su k postanku apstraktne hrvatske političke zajednice, koja se osobito ukorjenjuje za kraljevanja Matije Korvina. Upravo u tom kontekstu postanka u „teritorijalne države" potrebno je sagledati historiografsku tvrdnju o novim integrativnim činiteljima na izmaku srednjovjekovlja, od koje se krenulo u ovo istraživanje. Ti integrativni činitelji podjednako su plod pritiska odozdo, kao i oblikovanja odozgo. Pritom su *antiturcica* samo jedan od iskaza bljeska formacije apstraktne hrvatske političke zajednice. Među njima je svakako najsjajniji onaj Sabora u Cetingradu 1527. No, valja naglasiti da su tijekom procesa izgradnje „teritorijalne države" još zadugo u nekom obliku opstale društvene strukture dinastičke države. Možda upravo u njihovom opstanku, i susljednoj transformaciji cjelokupnog društva u dominantno vojno, valja tražiti uspješno očuvanje i transmisiju hrvatskog imena i posljedično državnosti na područje tadašnje Slavonije za unutarnjih migratornih procesa. U svemu doista valja tražiti svršetak Hrvatske, kako je to opisao Antonio Fabregues, međutim ne stvarni, nego onaj srednjovjekovnog doba.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 167 4.6.2021. 11:41:27

Bibliografija

Objavljeni izvori i literatura

Ančić, Mladen. „Gradu kmeti ili *iobagiones castri* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva". *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6 (2019): 35-132.

Anderson, Greg. „Retrieving the Lost Worlds of the Past: The Case for an Ontological Turn". *The American Historical Review* 120 (2015), br. 3: 787-810.

Anderson, Greg. *The Realness of Things Past: Ancient Greece and Ontological History*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Armitage, David. „What's the Big Idea? Intellectual History and the Longue Durée". *History of European Ideas*, 38 (2012), br. 4: 493-507.

Backerra, Charlotte. „Personal union, composite monarchy and 'multiple rule'". U: *The Routledge History of Monarchy*, uredili Elena Woodacre et al., 89-111. London; New York: Routledge 2019.

Bak, János M. *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*. Wiesbaden: Steiner, 1973.

Bak, János M. „The Hungary of Matthias Corvinus: A State in "Central Europe" on the Threshold of Modernity". *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 31 (1990), br. 2: 339-349.

Bak, János M. „Hungary: Crown and Estates". U: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII, c. 1415-1500, uredio Christopher Allmand, 707-726. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Bak, János M. „Hungary and Crusading in the Fifteenth Century". U: *Crusading in the Fifteenth Century*, uredio Norman Housley, 116-127. London: Palgrave Macmillan 2004.

Berend, Nora. „Violence as Identity: Christians and Muslims in Hungary in the Medieval and Early Modern Period". *Austrian History Yearbook* 44 (2013): 1-13.

Berend, Nora. „The mirage of East Central Europe: historical regions in a comparative perspective". U: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective*, uredili Gerhard Jaritz i Katalin Szende, 9-23. London: Routledge, 2016.

Bisson, Thomas N. *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government*. Princeton: Princeton University Press, 2015.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 168 4.6.2021. 11:41:27

Blažević, Zrinka. „Osmanistički diskurs kao polje de/stabilizacije kulturnih inskripcija Drugoga". *Kolo* 16 (2006), br. 2: 211-232.
Blažević, Zrinka. „Discourse of Alterity – Ottomanism in the Works of Bartol Đurđević". U: *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confium: Approaching the "Other" on the Borderlands. Eastern Adriatic and beyond 1500-1800*, uredili Egidio Ivetić i Drago Roksandić, 45-59. Padova: Cleup, 2007.
Blažević, Zrinka. „Prema povijesti znanja – suvremeni istraživački trendovi i perspektive u povijesti znanosti". *Historijski zbornik* 69 (2016), br. 2: 441-453.
Blockmans, Wim P. „A typology of representative institutions in late medieval Europe". *Journal of Medieval History* 4 (1978), br. 2: 189-215.
Blockmans, Wim. „Voracious States and Obstructing Cities: An Aspect of State Formation in Preindustrial Europe". *Theory and Society* 18 (1989), br. 5: 733-755.
Blockmans, Wim. „Les origines des Etats modernes en Europe, XIIIe-XVIIIe siècles: état de la question et perspectives". U: *Visions sur le développement des États européens. Théories et historiographies de l'État moderne*, uredili Wim Blockmans i Jean-Philippe Genet, 1-14. Rome: École Française de Rome, 1993.
Blockmans, Wim. „Representation (since the thirteenth century)". U: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII, c. 1415-1500, uredio Christopher Allmand, 29-64. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
Borosy, András. „The Militia Portalis in Hungary before 1526". U: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, uredili Bela K. Király i János M. Bak, 63-80. Brooklyn: Columbia University Press, 1982.
Bose Mishtooni. „The intellectual history of the middle ages". U: *Palgrave Advances in Intellectual History*, uredili R. Whatmore i B. Young, 92-108. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
Bourdieu, Pierre. *On the state: lectures at the Collège de France, 1989-1992*. Cambridge: Polity, 2014.
Brgles, Branimir. „Zadar, Trogir i Šibenik u Križevačkoj županiji na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće?" *Folia onomastica Croatica* 28 (2019): 1-38.
Brown, A. T. „The Fear of Downward Social Mobility in Late Medieval England". *Journal of Medieval History* 45 (2019), br. 5: 597-617.
Burkhardt, Julia. „Negotiating realms. Political representation in late medieval Poland, Hungary and the Holy Roman Empire". U: *Medieval East*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 169 4.6.2021. 11:41:27

Central Europe in a Comparative Perspective, uredili Gerhard Jaritz i Katalin Szende, 62-77. London: Routledge, 2016.

Burns J. H., ur. *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Camenisch, Chantal. „Two Decades of Crisis: Famine and Dearth During the 1480s and 1490s in Western and Central Europe". U: *Famines During the 'Little Ice Age' (1300-1800)*, uredili Dominik Collet i Maximilian Schuh, 69-90. Cham: Springer, 2018.

Canning, Joseph. *A History of Medieval Political Thought, 300-1450*. London: Routledge, 1996.

Classen, Albrecht. „The World of the Turks Described by an Eye-witness: Georgius de Hungaria's Dialectical Discourse on the Foreign World of the Ottoman Empire". *Journal of Early Modern History* 7 (2003), br. 3-4: 257-279

Classen, Albrecht. „Life writing as a slave in Turkish hands: Georgius of Hungary's reflections about his existence in the Turkish world". *Neohelicon* 39 (2012): 55-72.

Classen, Albrecht. „George of Hungary". U: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 7 Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, uredili David Thomas i John A. Chesworth, 36-40. Leiden: Brill, 2015.

Cowan, Brian. „Intellectual, social and cultural history: ideas in context". U: *Palgrave Advances in Intellectual History*, uredili R. Whatmore i B. Young, 171-188. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.

Čoralić, Lovorka. „Croatian Migrations in the Italian Coastal Area in theLate Middle Ages and at the Beginning of the Early Modern Age". *Études Balkaniques* 46 (2010), br. 1/2: 223-248.

Dalzell, Andrew. „The First Line of Contact: The Young Christian Made Ottoman Slave in the Sixteenth Century", Doktorska disertacija, Honors Program in History, Senior Honors Theses. University of Pennsylvania, 2007, pristup ostvaren 25. IV. 2020, https://repository.upenn.edu/hist_honors/3.

Dukić, Davor. *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Zadar: Thema, 2004.

Dukić, Darko. „Osmanizam u hrvatskoj književnosti od 15. do sredine 19. stoljeća". U: *Jezik književnosti i književni ideologemi*, uredio Krešimir Bagić, 87-103. Zagreb: Filozofski fakultet; Zagrebačka slavistička škola, 2007.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 170 4.6.2021. 11:41:27

Elliott, J. H. „A Europe of Composite Monarchies“. *Past & Present* 137 (1992), br. 1: 48-71.
Falkner, Silke R. „“Having It Off” with Fish, Camels, and Lads: Sodomitic Pleasures in German-Language Turcica“. *Journal of the History of Sexuality* 13 (2004), br. 4: 401-427.
Farbaky, Péter, ur. *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490*. Budapest: Budapest History Museum, 2008.
Firnhaber-Baker, Justine. „Seigneurial War and Royal Power in Later Medieval Southern France“. *Past & Present* 208 (2010), br. 1: 37-76.
Font, Márta. „The emergence of East Central Europe and approaches to internal differentiation“. *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective*, uredili Gerhard Jaritz i Katalin Szende, 24-36. London: Routledge, 2016.
Gamberini Andrea i Isabella Lazzarini. „Introduction“. U: *The Italian Renaissance State*, uredili Andrea Gamberini i Isabella Lazzarini, 1-5. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
Genet, Jean-Philippe. „Which State Rises?“ *Historical Research* 65 (1992), br. 157: 119-133.
Genet, Jean-Philippe. „Politics: theory and practice“. U: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VII, c. 1415-1500, uredio Christopher Allmand, 1-28. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
Gligo, Vedran, ur. *Govori protiv Turaka*. Split: Logos, 1983.
Greenblatt, Stephen. *Renaissance self-fashioning: from More to Shakespeare*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
Grgin, Borislav. „Der kroatische klein- und mitlerer Adel während der Herrschaft des Königs Matthias I. Corvinus (1458-1490)“. *East Central Europe* 29 (2002), br. 1-2: 223-234.
Grgin, Borislav. *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis grafika, 2002.
Grgin, Borislav. „The Ottoman influences on Croatia in the secod half of the fifteenth century“. *Povijesni prilozi* 21 (2002), br. 23: 87-103.
Grgin, Borislav. „The Center and the Periphery – Medieval Croatia in the Realm of King Matthias Corvinus“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 44 (2012): 197-208.
Grgin, Borislav. „Razvoj političkih ustanova“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, uredila Marija Karbić, 25-38. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 171 4.6.2021. 11:41:27

Gross, Mirjana. „Od historije mentaliteta do historijske antropologije André Burguière, The Annales Scool, an intellectual history, Ithaca-London 2009. (prijevod francuskoga originala iz 2006)". *Pro tempore* 8-9 (2010): 363-377.

Harding, Alan. *Medieval Law and the Foundations of the State*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Helle, Samuli i Virpi Lummaa. „A trade-off between having many sons and shorter maternal post-reproductive survival in pre-industrial Finland". *Biol. Lett.* 9 (2013), br. 2: 1-4.

Helle, Samuli, Virpi Lummaa i Jukka Jokela. „Marrying women 15 years younger maximized men's evolutionary fitness in historical Sami". *Biol. Lett.* 4 (2007), br. 1: 75-77.

Hill, Erica. „Lineage interests and nonreproductive strategies". *Human Nature* 10 (1999), br. 2: 109-134.

Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Holenstein, André. „Introduction: Empowering Interactions: Looking at Statebuilding from Below". U: *Empowering Interactions: Political Cultures and the Emergence of the State in Europe, 1300-1900*, uredili Wim Blockmans, André Holenstein i Jon Mathieu, 1-32. Farnham: Ashgate, 2009.

Janković Branimir, ur. *Intelektualna historija*. Zagreb: FF Press, 2013.

Jaritz, Gerhard. „Introduction". U: *Medieval East Central Europe in a Comparative Perspective*, uredili Gerhard Jaritz i Katalin Szende, 1-6. London: Routledge, 2016.

Jovanović, Neven. „Antonio Fabregues o Krbavskoj bici". *Povijesni prilozi* 30 (2011), br. 41: 173-187.

Jovanović, Neven. „Croatian anti-Turkish writings during the Renaissance". U: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 7 Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, uredili David Thomas i John A. Chesworth, 491-515. Leiden: Brill, 2015.

Jovanović, Neven. „Antiturcica iterata – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost". *Colloquia Maruliana* 25 (2016): 101-146.

Jurković, Ivan. „Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankopan i njegovo doba", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 17 (1999): 61-83.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 172 4.6.2021. 11:41:27

Jurković, Ivan. „Das Schicksal des kroatischen Kleinadels unter dem Druck des Osmanenreichs“. *East Central Europe* 29 (2002), br. 1-2: 235-248.
Jurković, Ivan. „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (dio prvi)“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (2002): 125-164.
Jurković, Ivan. „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (dio drugi)“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 21 (2003): 119-181.
Jurković, Ivan. The Fate of the Croatian Noble Families in the face of Ottoman Advance, PhD dissertation. Budapest, Central European University, 2004.
Jurković, Ivan. „Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23 (2005): 63-85.
Jurković, Ivan. „Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet“. *Povijesni prilozi* 25 (2006), br. 31: 39-69.
Jurković, Ivan. „Model uzročno-posljedičnih veza osmanske ugroze, klimatskih nepogoda, gladi i kuge na privredu hrvatskih i slavonskih vlastelinstava u zadnjim desetljećima 15. i tijekom 16. stoljeća“. *Tabula* 12 (2014): 139-149.
Jurković, Ivan. „Gorski kotar, Gacka, Lika i Krbava: »Izginuše izabrani momci, sjajni vitezovi … koji su oslobodili iz turskih ruku Apuliju«“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, uredila Marija Karbić, 327-339. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Jurković, Ivan. „Migracije. Raseljenička kriza za osmanske ugroze: »U bašćini mojoj ne dadu mi priti«“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, uredila Marija Karbić, 99-113. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Jurković, Ivan. „Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime*!“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, uredila Marija Karbić, 115-133. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Jurković, Ivan i Violeta Moretti, ur. *Bernardin Frankapan Modruški, Oratio pro Croatia. Govor za Hrvatsku (1522.)*. Zagreb: Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2010.
Kantorowicz, Ernst H. *The King's Two Bodies: a Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press, 1957.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 173 4.6.2021. 11:41:27

Karbić, Damir. „Mogućnosti proučavanja svakodnevice u seoskim naseljima srednjovjekovnoga šibenskog zaleđa“. *Kolo* 16 (2006), br. 4: 149-160.
Karbić, Damir. „Društvo: seljaštvo (razvoj, vrste, gospodarska uloga)“. U: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, uredila Marija Karbić, 55-61. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
Kirshner, Julius. „Introduction: The State Is "Back In"“. U: *The Origins of the State In Italy, 1300-1600*, uredio Julius Kirshner, 1-10. Chicago; London: University of Chicago Press, 1995.
Kiss, Andrea i Zrinka Nikolić. „Droughts, dry spells and low water levels in medieval Hungary (and Croatia) I: The great droughts of 1362, 1474, 1479, 1494 and 1507“. *Journal of environmental geography* 8 (2015), br. 1-2: 11-22.
Király, Bela K. „Society and War from Mounted Knights to the Standing Armies of Absolute Kings: Hungary and the West“. U: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary,* uredili Bela K. Király i János M. Bak, 26-33. Brooklyn: Columbia University Press, 1982.
Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*, sv. 4. Zagreb: Matica hrvatska 1980.
Klaužer, Vedran. „Ustrojstvo i djelovanje Senjske kapetanije od njezina osnutka do organizacije Vojne krajine po vrhovnom zapovjedniku Ivanu Lenkoviću (1469.-1563.)“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2015.
Kubinyi, András. „Stände und Staat in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts“. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 31 (1990), br. 2: 312-325.
Kubinyi, András. *Matthias Corvinus – Die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa 1458-1490*. Herne: Tibor Schäfer Verlag, 1999.
Kurelac, Miroslav. „Hrvatski protuturski pisci XV. stoljeća“. *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 1 (1998): 77-92
Kužić, Krešimir. „Zabilježbe o "malom ledenom dobu" i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima“. *Povijesni prilozi* 18 (1999), br. 18: 373-404.
Latham, Andrew. *Theorizing medieval geopolitics: war and world order in the age of the crusades*. New York: Routledge, 2012.
Lowenthal, David. *The past is a foreign country – revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
Lummaa, Virpi et al. „Adaptive sex-ratio variation in pre-industrial human populations“. *Proceedings of Royal Society B 265*, 1396 (1998): 563-568.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 174 4.6.2021. 11:41:27

MacLean, Gerald. „Ottomanism before Orientalism? Bishop King Praises Henry Blount, Passenger in the Levant". U: *Travel Knowledge: European "Discoveries" in the Early Modern Period*, uredili Ivo Kamps i J.G. Singh, 85-96. New York: Palgrave Macmillan, 2001.

MacLean, Gerald. *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720*. Basingstoke: Palgrave, 2004.

MacLean, Gerald. „Early Modern Travel Writing (1): Print and Early Modern European Travel Writing". U: *The Cambridge History of Travel Writing*, uredili Nandini Das i Tim Youngs, 62-76. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Madunić, Domagoj. „Mjera grada: Zadarski popis stanovništva 1527. godine". *Povijesni prilozi* 28 (2009), br. 36: 23-62.

Majanrić, Ivan. „Historija, mitohistorija i Sisačka bitka 1593.". U: *Sisačka bitka 1593.-2018.*, uredili Hrvoje Kekez, Stipica Grgić, Valentina Janković, 223-238. Sisak: Sisačka biskupija; Hrvatsko katoličko sveučilište; Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2019.

Majnarić, Ivan i Maja Katušić, „Keglević". *Hrvatski biografski lekiskon (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 11. V. 2020., http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=198.

Matar, Nabil. „Introduction: England and Mediterranean captivity, 1577-1704". U: *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, uredio Daniel J. Viktus, 1-52. New York: Columbia University Press, 2001.

Matar, Nabil. *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*. New York: Columbia University Press, 1999.

Mesić, Matija. *Hrvati na izmaku srednjeg vijek: izabrane rasprave*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Odjel za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1996.

Mihailović, Konstantin. „Janičarove uspomene ili Turska hronika". *Spomenik SANU* 107 (1959): 1-164.

Montserrat, Herrero. „Acclamations: a theological-political topic in the crossed dialogue between Erik Peterson, Ernst H. Kantorowicz and Carl Schmitt". *History of European Ideas* 45 (2019), br. 7: 1045-1057.

Murdrovcic, María Inés. „Time, History, and Philosophy of History". *Journal of the Philosophy of History* 8 (2014), br. 2: 217-242.

Müller, Ernst i Falko Schmieder. „Begriffsgeschichte und Wissenschaftsgeschichte: Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven". *Geschichte und Gesellschaft* 44 (2018), br. 1: 79-106.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 175 4.6.2021. 11:41:27

Murphy, Alexander B., Michael Heffernan, Marie Price, David C. Harvey, Dydia DeLyser & David Lowenthal. „The Past Is a Foreign Country-Revisited“. *The AAG Review of Books* 5 (2017), br. 3: 201-214.

Nazor, Ante. „Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelj: opis Osmanlija u ‘protuturskim’ govorima i pjesmama“. *Acta Histriae* 15 (2007), br. 1: 195-208.

Nekić, Antun. „Europske predodžbe o „turskoj“ prijetnji (14.-16. stoljeće)“. *Povijesni prilozi* 31 (2012), br. 43: 81-118.

Pálffy, Géza. „Scorched-Earth Tactics in Ottoman Hungary: On a Controversy in Military Theory and Practice on the Habsburg-Ottoman Frontier“. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61 (2008), br. 1/2: 181-200.

Pálosfalvi, Tamás. *From Nicopolis to Mohács*. Leiden: Brill, 2018.

Pfister, Christian. „The vulnerability of past societies to climatic variation: a new focus for historical climatology in the twenty-first century“. *Climatic Change* 100 (2010), br. 1: 25-31.

Rady, Martyn. „Rethinking Jagiełło Hungary (1490-1526)“. *Central Europe* 3 (2005), br. 1: 3-18.

Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

Raukar, Tomislav. „Prvi rasap Kraljevstva hrvatskoga“. U: *Krbavska bitka i njezine posljedice*, uredio Dragutin Pavličević, 19-21. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest, 1997.

Raukar, Tomislav. „Turci i hrvatsko kasnosrednjovjekovno društvo“. *Historijski zbornik* 37 (1984): 247-254.

Rázsó, Gyula. „The Mercenary Army of King Matthias Corvinus“. U: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary,* uredili Bela K. Király i János M. Bak, 125-140. Brooklyn: Columbia University Press, 1982.

Reynolds, Susan. „The historiography of the medieval states“. U: *A Companion to Historiography*, uredio Michael Bentley, 117-138. London: Routledge, 1997.

Reynolds, Susan. „There were States in Medieval Europe: A Response to Rees Davies“. *Journal of Historical Sociology* 16 (2003), br. 4: 550-555.

Rigaudière, Albert. „The Theory and Practice of Government in Western Europe in the Fourteenth Century“. U: *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VI, c. 1300-1415, uredio Michael Jones, 17-41. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 176 4.6.2021. 11:41:27

Riley, Dylan. „The New Durkheim: Bourdieu and the State". *Critical Historical Studies* 2 (2015), br. 2: 271-275.
Roddan, Hector. „'Orientalism is a Partisan Book': Applying Edward Said's Insights to Early Modern Travel Writing", *History Compass* 14 (2016), br. 4: 168-188.
Rust, Jennifer. „Political Theologies of the Corpus Mysticum: Schmitt, Kantorowicz, and de Lubac". U: *Political Theology and Early Modernity*, uredili Graham Hammill i Julia Reinhard Lupton, 102-123. Chicago: The University of Chicago Press, 2012.
Sabatos, Charles. „The Ottoman Captivity Narrative as a Transnational Genre in Central European Literature". *Archiv orientální* 83 (2015), br. 2: 233-254.
Salihović, Davor. „The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian-Ottoman Frontier". *History in Flux* 1 (2019): 93-120.
Sayre, Gordon M. „Renegades from Barbary: The Transnational Turn in Captivity Studies". *American Literary History* 22 (2010), br. 2: 347-359.
Schwarz Lausten, Pia. „Giovanni Antonio Menavino". U: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, *Volume 6. Western Europe (1500-1600)*, uredili David Thomas i John A. Chesworth, 512-522. Leiden: Brill, 2014.
Schweickard, Wolfgang. „Giovan Antonio Menavino's account of his captivity in the Ottoman Empire: A revaluation". *Zeitschrift für romanische Philologie* 132 (2016), br. 1: 180-205.
Scott, Hamish. „A Dynastic Monarchy and the Consolidation of Aristocracy during Europe's Long Seventeenth Century". U: *Monarchy Transformed: Princes and Their Elites in Early Modern Western Europe*, uredili Robert von Friedeburg i John Morrill, 44-86. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
Sewell, William H. Jr. *The Logics of History: Social Theory and Social Transformation*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
Spiegel, Gabrielle M. „Introduction". U: *Practicing History: New Directions in Historical Writing*, uredila Gabrielle M. Spiegel, 1-31. New York; London: Routledge, 2005.
Spiegel, Gabrielle M. „Structures of Time in Medieval Historiography". *The Medieval History Journal* 19 (2016), br. 1: 21-33.
Surkis, Judith. „Of Scandals and Supplements: Relating Intellectual and Cultural History". U: *Rethinking Modern European Intellectual History*, uredili Darrin M. McMahon i Samuel Moyn, 94-111. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 177 4.6.2021. 11:41:27

Szakály, Ferenc. „Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365-1526)". *Acta orientalia Academiae scientiarum Hungariae* 33 (1979), br. 1: 65-111.

Szakály, Ferenc. „The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse". U: *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary,* uredili Bela K. Király i János M. Bak, 141-158. Brooklyn: Columbia University Press, 1982.

Szűcs, Jenő. „The Three Historical Regions of Europe: An Outline". *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (1983), br. 2/4: 131-184.

Šišić, Ferdo. „Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)". *Starine* 38 (1937): 1-180.

Špoljarić, Luka. „Hrvatski renesansni velikaši i mitovi o rimskom porijeklu". *Modruški zbornik* 9/10 (2016): 3-40.

Špoljarić, Luka. „Illyrian Trojans in a Turkish Storm: Croatian Renaissance Lords and the Politics of Dynastic Origin Myths". U: *Portraying the Prince in the Renaissance: The Humanist Depiction of Rulers in Historiographical and Biographical Texts*, uredio Patrick Baker et al., 121-156. Berlin: De Gruyter, 2016.

Špoljarić, Luka. „Politika, patronat i intelektualna kultura na ugarskom dvoru u prvim godinama vladavine Matije Korvina: Nikola Modruški i Petrova lađica". *Građa za povijest književnosti hrvatske* 38 (2015): 1-81.

Šunjić, Marko. „O migraciji 'de partibus Sclavonie' u Markama do polovine XV. st. (Ankona)". *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 8 (1974.-1975): 487-500.

Tierney, Brian. *Religion, Law, and the Growth of Constitutional Thought: 1150-1650*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Toledano, Ehud R. *As if silent and absent: bonds of enslavement in the Islamic Middle East*. New Haven: Yale University Press, 2007.

Trencsenyi, Balazs, Marton Zaszkaliczky, ur. *Whose Love of Which Country?: Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. Leiden: Brill, 2010.

Watts, John. *The Making of Polities: Europe, 1300-1500*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Wickham, Chris. „Looking forward. Peasant revolts in Europe, 600-1200". U: *The Routledge history handbook of medieval revolt*, uredili Justine Firnhaber-Baker i Dirk Schoenaers, 155-167. London; New York: Routledge, 2017.

Williamson, Shannon M.O. „Pseudo-Dionysius, Gilbert of Limerick and Innocent III: Order, Power and Constitutional Construction". U: *Plentitude of*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 178 4.6.2021. 11:41:27

power: The Doctrine and Exercise of Authority in the Middle Ages: Essays in Memory of Robert Louis Benson, uredio Robert C. Figueira, 47-71. Aldershot; Burlington: Ashgate 2006.

Whalen, Brett Edward. „Political Theology and the Metamorphoses of *The King's Two Bodies*". *The American Historical Review* 125 (2020), br. 1: 132-145.

Whatmore, Richard. *What is Intellectual History?* Cambridge: Polity Press, 2016.

Zsinka, László. „The Roots of Western Societal Evolution: A Concept of Europe by Jenő Szűcs", *Society and Economy* 36 (2014), br. 2: 185-197.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 179 4.6.2021. 11:41:27

SUMMARY

Actum est de patria Croatia… ad obedientiam domini Turci se dedisse...: The Making of a State in Late Medieval Croatia

This paper analyzes the status of the Kingdom of Croatia in the second half of the 15th century, focusing on the process of developing a "territorial state" and the relation between that process and the "integrative factors at the end of the Croatian medieval period" as they were seen by Croatian medievalists. While doing so, it indicates the problem of historiographical perspective, and demonstrates that the period of Matthias Corvinus's reign was crucial for the consolidation of a (Croatian) abstract political community, meaning that the abovementioned integrative factors were equally the result of an upward pressure, as well as of a shaping directed from above.

Key words: late medieval Croatia, political theory, Matthias Corvinus, medieval studies

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 180 4.6.2021. 11:41:27

doc. dr. sc. Daniel Patafta
Sveučilište u Zagrebu - Katolički bogoslovni fakultet
Vlaška 38, Zagreb
d.patafta@yahoo.com

UDK 2-788(497.5)"12/15"(091)
Pregledni rad

Redovništvo na području središnje Hrvatske u srednjem vijeku

Na području središnje Hrvatske od 13. do 16. stoljeća katoličko je redovništvo u svoj svojoj pojavnosti doživjelo velik procvat. Pomicanjem institucija hrvatske državnosti prema sjeveru i razvojem prostora središnje Hrvatske i Slavonije od 13. stoljeća na ovom velikom prostoru srednjovjekovne Hrvatske djeluje kroz kasni srednji vijek velik broj redovničkih zajednica. Vrlo rano, početkom 13. stoljeća, dolaze cisterciti, zatim u istom razdoblju franjevci i dominikanci, krajem istog stoljeća premonstratenzi ili norbertinci te pavlini. Od viteških redova od kraja 12. stoljeća prisutni su templari, a od 13. stoljeća ivanovci. Uz muške zajednice pojavljuju se još i neistražene ženske redovničke zajednice klauzurnog tipa. U vremenu od 13. stoljeća cijeli prostor središnje Hrvatske bit će premrežen velikim brojem opatija i samostana različitih redovničkih zajednica. Mnoge će od njih doživljavati svoje unutarnje krize i slabiti kroz naredna stoljeća, ali konačan udarac cvatućem redovništvu na ovom prostoru zadat će provale Osmanlija u 16. stoljeću, osobito nakon Mohačke bitke 1526., kada će sve redovničke zajednice gotovo nestati, osim franjevaca i pavlina, koji će nakon krize s početka 16. stoljeća u istom stoljeću doživjeti svoj procvat i obnovu.

Ključne riječi: redovništvo, središnja Hrvatska, Mohačka bitka, samostani, opatije

Uvod

Povijest redovništva ujedno je i povijest Crkve, i to u njezinim najjačim naporima: duhovnom životu u Crkvi, njezinu rasprostiranju, njezinu odnosu prema nevjernicima, liturgiji, karitativnoj djelatnosti, teologiji i drugim znanostima, školstvu, društvenoj ulozi, ali i svjedočanstvo snage Crkve na

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 181 4.6.2021. 11:41:28

određenom prostoru. Povijest redovništva očituje opće stanje u Crkvi, postanak redovničkih zajednica, utjecaj društva i klera na njihove strukture i djelovanje, njihovu rasprostranjenost, duhovno i intelektualno izgrađivanje Crkve i društva, kao i apostolat. Za crkveni život u čitavoj Europi od 13. do kraja 15. stoljeća bio je presudan procvat gradova. Na prostoru grada i njegove šire okolice djelovali su župni kler, prosjački redovi i redovnici s posjedima, monaškog ili viteškog oblika života. Dinamika društvenog, političkog i gospodarskog života koja je od 13. stoljeća vezana za gradove nije bila usko vezana samo za urbanu cjelinu, nego je u sustavu feudalnog poretka ostavljala velik trag i na širi prostor. Ti prostori nove životne dinamike postali su prostori na kojima se organizira klasična crkvena hijerarhijska struktura koju je u kasnom srednjem vijeku redovito pratila rasprostranjenost različitih redovničkih zajednica koje su ovdje osnivale svoje samostane i opatije u skladu sa svojim Pravilima i načinom života i apostolata. Prostor središnje Hrvatske od 13. stoljeća postaje jedan od takvih europskih prostora. Pomicanje institucija hrvatske državnosti s juga prema sjeveru, jačanje uloge zagrebačkih biskupa, zagrebačkog kaptola i nastanak slobodnih kraljevskih gradova postali su od 13. stoljeća ključni za procvat redovničkog života na spomenutom prostoru. Prateći procese reformnih nastojanja Crkve od 13. stoljeća pa do kraja srednjeg vijeka, kao i različite izazove na društvenom i duhovnom području nastajale su brojne nove redovničke zajednice na prostoru zapadnog katoličkog kršćanstva. Hrvatsko kraljevstvo uključeno u sve ove promjene na svom prostoru očitovalo je svu dinamiku, bogatstvo života i rada srednjovjekovnog redovništva.

Monaške zajednice

Jače širenje redovništva na području središnje Hrvatske povezano je s društveno-političkim i vjerskim prilikama na području Hrvatskog kraljevstva u 13. stoljeću i zapadnoeuropskog prostora. Nakon clunyevske reforme i završene kristijanizacije srednjoeuropskog prostora (Mađarska i Poljska) u 11. stoljeću redovništvo dobiva pravno definiran oblik.[1] U početku monaštva sadržaj redovničkog života bio je izražen u *conversio morum* – život po Evanđelju. Kod monaha je značio i *mortificatio*, tj. umrijeti svijetu i započeti monaški život. Razvojem samostanskog života sve jače dolaze do izražaja tri

1 Usp. Joseph Creusen, „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica“, *Periodica de re canonica* 31 (1942): 143-144.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 182 4.6.2021. 11:41:28

evanđeoska savjeta: siromaštvo, čistoća i poslušnost. Ova tri elementa stalno prisutna kod posvećenih osoba u 11. stoljeću priznata su kao tri elementa bez kojih nema redovničkog života i u pravnom pogledu tako su prihvaćeni.[2]

Druga okolnost koja je pomagala redovništvu da započne obnovu bila je borba papinstva za slobodu Crkve – borba za investituru. Pod utjecajem te borbe razvila se težnja da se samostani i opatije oslobode prevelikog bogatstva, koje je uništilo njihov prvotni zanos.[3] Stoga je borba za obnovu u 11. stoljeću vođena idejom siromaštva i odbacivanjem političkog patronata. Bio je to pokret evanđeoskog života. U ovaj pokret aktivno su se uključili polukonversi, pobožne osobe koje su od 10. stoljeća živjele uz samostane i živjele monaški život. Od njih je u 11. stoljeću nastala institucija laičke braće, koja je procvat doživjela u 12. i početkom 13. stoljeća.[4] Ovomu je pripomogla i težnja samostana i opatija da sami upravljaju svojim posjedima i vode svoje institucije, čime bi se postigla jača odvojenost od svijeta. Na tom tragu osnovan je kartuzijanski red, koji je spojio pustinjački i monaški oblik života, a dobra organizacija povezivala je novu instituciju zajedničkog života monaške braće laika i svećenika.[5] Na osnovi Benediktova pravila, kao i kartuzijanci, u Francuskoj nastaju cisterciti, koji su više vezani za benediktinski oblik života.[6]

Povijest cistercita, kao najpoznatijeg i najjačeg ogranka benediktinskog pravila, počinje sutonom monaške obnove započete u benediktinskoj opatiji Cluny. Nakon više postaja u različitim benediktinskim opatijama, Robert, koji je potjecao iz ugledne obitelji u Champagneu, 1075. sa skupinom pustinjaka osnovao je novu opatiju u Molesmeu, koja je trebala biti mjesto strogog poštivanja pravila i krajnjeg siromaštva.[7] Već u ovoj početnoj fazi konstituiranja nove redovničke zajednice izbija na površinu problem koji će u kasnijim stoljećima dovesti do njezina osipanja i slabljenja. Još za Roberto-

2 Usp. Creusen, „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica“, 220-224.

3 Usp. Creusen, „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica“, 231; Marcel Pacaut, *Monaci e Religiosi nel medioevo* (Bologna: Società editrice il Mulino, 2010), 155-159.

4 Usp. Creusen, „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica“, 333-338.

5 Usp. Pacaut, *Monaci e Religiosi nel medioevo*, 175-181.

6 *Isto*, 197.

7 Usp. Raymund Kottje, Bernd Moeller, *Ekumenska povijest Crkve 2* (Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, 2008), 90-91; Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj III.* (Split: Slobodna Dalmacija: 1965), 193; Emilia Jamroziak, *The Cistercian order in medieval Europe 1090-1500* (London – New York: Routledge, 2013), 25-28; Janet Burton, Julie Kerr, *The cistercians in the middle ages* (New York: The Boydell Press, 2011), 14-20.; Pacaut, *Monaci e religiosi nel medioevo*, 191-194.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 183 4.6.2021. 11:41:28

va života nagomilala se imovina opatije, stoga on 1098. započinje izgradnju novog samostana u osami Cîteauxa, gdje će s većinom svoje braće živjeti u duhu strogog obdržavanja benediktinskog pravila. Cîteaux se dalje nastavio razvijati na temelju Robertova nadahnuća i ubrzo postao duhovni centar kojemu je veliki priljev redovnika omogućio osnivanje novih samostana. U vrijeme trećeg opata Engleza Stephana Hardinga nova se zajednica naglo proširila zapadnim kršćanstvom i prerasla u novi red – red cistercita. Harding je i autor njihovog temeljnog zakona pod naslovom *Charta Caritatis*.[8]

Daljnji razvoj bio je određen načelom jednoobraznosti u samostanskoj praksi prema zakonu filijacije, odnosno putem osnivanja opatija-kćeri koje su zajedno sa samostanima koje su same osnovale tvorile određenu vrstu saveza i održavale godišnji generalni kaptol (kapitul).[9] Pravi zamah i širenje, kao i daljnje strukturiranje novoga reda, započinje s Bernardom iz Clairvauxa, opatije osnovane 1115. Utjecajna i genijalna ličnost Bernarda iz Clairvauxa dovela je do toga da se ovaj mladi monaški red velikom brzinom širio zapadnim kršćanstvom. Redu su počeli pristupati mnogi clunyjevski benediktinci, čitave kongregacije i redovi. Tako je već za Bernardova života nastalo preko tri stotine i četrdeset samostana, od kojih je on sam osnovao blizu sedamdeset, a čitav je cistercitski red dosegao brojku od preko sedam stotina muških opatija.[10]

Opatija u Topuskom (Toplici) osnovana je u vrijeme najvećeg širenja cistercitskog reda. Ugarsko-hrvatski kralj Andrija II. osnovao je 1205. cistercitsku opatiju u Topuskom.[11] Opatija je osnovana metodom filijacije, a u njoj su naseljeni monasi iz opatije Clairvaux (*de domo Claravallensi ordinis cysterciensi*

8 Usp. Burton, Kerr, *The cistercians in the middle ages*, 21-22.

9 Usp. Jamroziak, *The Cistercian order in medieval Europe 1090-1500*, 43-51; Burton, Kerr, *The cistercians in the middle ages*, 22-35.

10 Creusen, „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica", 244-246.

11 Usp. Ivan Krstitelj Tkalčić, „Cistrecitski samostan u Topuskom", *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* 2 (1897), br. 1: 111-129; Milan Turković, *Historia Ordinis Cisterciensis in Jugoslavia* (Sušak: Primorski štamparski zavod, 1936); Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj III.*, 209-221; Mladen Ančić, „Cistrecitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 27 (1994): 29-42; Mladen Ančić, „Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji", *Povijesni prilozi* 15 (1996): 201-239; Ana Novak, „Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercitske Opatije Blažene Djevice Marije)", *Povijesni prilozi* 34 (2008): 27-43; Ana Novak, *Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (povijesni razvoj crkveno-administrativnog područja)* (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011); Daniel Patafta, „Opatija Topusko u kontekstu života i duhovnosti cistercita", *Štovanje Bogorodice na području Sisačke biskupije*, ur. Nedjeljka s. Valerija Kovač (Zagreb: Sisačka biskupija, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, KS, 2018): 109-139.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 184 4.6.2021. 11:41:28

sis). Pritom im je kao posjed predao Gorsku županiju,[12] odnosno one njezine dijelove koji nisu pripadali templarima.[13] Opatija je bila posvećena Blaženoj Djevici Mariji u skladu s nepisanim pravilom cistercitskog reda.

Osnivanje novog samostana bio je proces koji je često trajao nekoliko godina i kulminirao je izdavanjem fundatorske isprave i svečanom ceremonijom utemeljenja.[14] Isti postupak pratio je osnivanje opatije u Topuskom od 1205. do 1211. Godine 1211., kada je izgrađena opatija s crkvom, kralj Andrija II. samostanu daje svečanu povelju utemeljenja gdje ponovno ističe kako Opatija dobiva u posjed cijelu Gorsku županiju, osim onih dijelova koji su pripadali templarima.[15] Cisterciti su odmah po dolasku u Topusko započeli organizirati, prema praksi reda, svoj veliki posjed i život na njemu, koji je, sudeći prema izvorima, tako i funkcionirao sve do kraja 13. stoljeća, no upravo je novi oblik uređenja posjeda i njegova gospodarskog funkcioniranja izazvao prve probleme novoj zajednici. Promjena feudalnog gospodara, koji je do tada bio hrvatski herceg, značila je i promjenu od klasičnog feudalnog organiziranja posjeda prema potrebama i životu cistercitske opatije. Opatija u Topuskom utemeljena je kao kraljevski samostan (*regale monasterium*). Kralj Andrija prenio je sva prava hercega na nove vlasnike, a ona je kao opatija pod patronatom ugarskih vladara bila podređena izravno papi, čime je bio ograničen utjecaj mjesne crkve. S druge strane, kao nova feudalna institucija, cistercitska Opatija Topusko sjedinjavala je ekonomsku, upravnu i sudsku vlast, tako da je pravo na vlastelinstvo uključivalo i određena regalna prava,[16] a kao kraljevski samostan Opatija je uživala određene privilegije koje su joj osiguravale crkvenu i političku samostalnost. Tijekom cijelog 13. stoljeća topuska je Opatija postupno izgrađivala svoj ugled, a topuski je opat postao poslije zagrebačkog biskupa prvi crkveni dostojanstvenik na području biskupije.[17] Držeći se strogo pravila svoga Reda i načina života, Opatija je postala nezaobilazan čimbenik duhovnog i gospodarskog života srednjovjekovne Hrvatske. Kraljevska zaštita koju je uživala pružala joj je dostatnu

12 Usp. Ančić, „Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji", 201-239; Radoslav Lopašić, *Oko Kupe i Korane* (Zagreb: Albrecht, 1895), 8-10.

13 Usp. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III., ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: JAZU, 1905), 54-55.

14 Usp. Jamroziak, *The Cistercian order in medieval Europe 1090-1500*, 51.

15 *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, 103.

16 Usp. Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća* (Zagreb: JAZU, Sveučilišna naklada Liber, 1980), 448-449.

17 Usp. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj III.*, 211.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 185 4.6.2021. 11:41:28

autonomiju i velik prostor sloboda, stoga je i njezin razvoj usklađen sa svim pravima koja je imala.

Velik ugled i bogatstvo Opatije Topusko očituje se u činjenici da je Opatija, prema popisu pristojbi crkava i samostana u Hrvatskoj u vrijeme pape Grgura XII., plaćala visokih 300 forinti u ime papine dvadesetpetine. Plaćala je četvrtinu manje nego zagrebački biskup, a više nego ijedna druga hrvatska opatija.[18] Ekonomsko jačanje cistercitskih opatija putem fundacija i kasnijih donacija uglavnom je bilo vezano za razvijanje ruralnog gospodarstva. Cisterciti su uspjeli stvoriti jake i bogate posjede koji su se izgrađivali tijekom nekoliko generacija putem donacija, zamjena i kupovine.[19] Veliki prihodi s dobro organiziranih grangija uključili su cistercite u trgovinu, zbog čega su mnoge opatije posjedovale veliki kapital i uključile se u novčanu privredu.[20] Ova zapadnoeuropska kretanja vidljiva su i u životu Opatije Topusko. Već je kralj Andrija II. 1231. dozvolio opatu držati trgovinu u Bakuši.[21] Upravo ovaj čin svjedoči o krupnim promjenama koje su bitno redefinirale sliku društva, a bile su izazvane gospodarskim razvojem.[22]

Krajem druge polovice 13. stoljeća cistercitski red počinje bilježiti prve velike promjene u svom dotadašnjem načinu života i organizaciji gospodarstva. U prvom redu razvila se nova regionalna struktura koja je dovela do toga da su se opatije počele sve više osamostaljivati, kidajući dotadašnju tradicionalnu mrežu filijacija. Red je s vremenom postajao regionaliziran, a zajednice su se usmjeravale na lokalnu razinu, tražeći radije rješenja za svoje probleme u povezivanju s lokalnim autoritetima i velikaškim obiteljima nego u udaljenim majkama-opatijama.

Velik su utjecaj na promjene u Redu imale i društvene promjene koje su zahvatile Europu 13. stoljeća, a u opatijama su se u prvom redu odrazile u manjku discipline te pojavi lagodnog života i privatnog vlasništva monaha.[23] Stare su monaške zajednice krajem 13. i početkom 14. stoljeća izgubile dobar glas. Na viteškim su gozbama bile predmet izrugivanja. Kartuzijancima, benediktincima i cistercitima predbacivano je da su zastranili i da žive

18 Usp. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, VIII., ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: JAZU, 1910), 443.

19 Usp. Jamroziak, *The Cistercian order in medieval Europe 1090-1500*, 202.

20 Usp. *Isto*, 196.

21 Usp. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, 121.

22 Usp. Ančić, „Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji", 228.

23 Usp. Jamroziak, *The Cistercian order in medieval Europe 1090-1500*, 238-239.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 186 4.6.2021. 11:41:28

u prevelikom bogatstvu te ih se pogrdno nazivalo *sajmišnim trgovcima*.[24] Dekadencija u koju će red zapasti očitovat će se u svoj punini krajem 14. stoljeća, a odrazit će se u svim segmentima zajedničkog življenja, od propadanja redovničkog i gospodarskog života opatija pa sve do nošenja neprimjerene odjeće. Povezivanje s lokalnim plemićima razbit će autonomiju opatija i dovesti ih u stanje podređenosti interesima mjesnih plemićkih obitelji. Opadanje broja zvanja očitovat će se već početkom 14. stoljeća u naglom opadanju broja konversa, a zatim i braće svećenika. Mnoge opatije će do kraja 14. stoljeća opustjeti te će u većini opatija u 15. stoljeću biti uveden sustav komende.

Od veličanstvene zadužbine kralja Andrije II. i nekada moćne i ugledne cistercitske Opatije Topusko ostao je do danas veličanstveni pročelni zid s lijepo profiliranim portalom i prozorom velike trobrodne gotske crkve. Ostatci crkve Blažene Djevice Marije u Topuskom ostatci su jedne od najstarijih gotičkih crkava izvan Francuske, a koju su sagradili francuski monasi. Karaman smatra da je crkva sagrađena oko 1300., a da su se dotle monasi služili starom crkvom Sv. Marije koja je u Topuskom postojala prije dolaska cistercita.[25] Sama crkva simbol je cistercitskog uzleta i njihovog propadanja, cistercitske duhovnosti i inkulturiranosti srednjovjekovne Hrvatske u zapadnoeuropski civilizacijski krug.

Godine 1257. kralj Bela IV. potvrđuje zadužbinu arhiđakona Petar cistercitskom samostanu sv. Jakova na Egidijevu otoku na Savi kod Zagreba. Ivan Okićki daje im 1277. crkvu sv. Jelene kod Samobora i obećaje da će im podići samostan u Brezovici.[26] Godine 1315. cisterciti sv. Jakova na Savi grade samostan i crkvu sv. Marije u Zagrebu na Kaptolu. Cisterciti su 1510. službeno nestali s Kaptola, iako je samostan napušten nekoliko desetljeća ranije.[27]

Pod utjecajem clunyevske reforme i eremita u 11. stoljeću javljaju se pokušaji da život svećenika bude organiziran u zajednički život kao što je život monaha. Tako se na poticaj biskupa osnivaju kuće svećenika (*domus canonicorum*) u kojima svećenici žive zajedno slično kao monasi, po kano-

24 Usp. Georges Duby, *Vrijeme katedrala* (Zagreb: AGM, 2006), 191.

25 Usp. Ljubo Karaman, „O umjetnosti srednjega vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji", *Historijski zbornik*, 1 (1948), br. 1-4: 120-123.

26 *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, VI., ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: JAZU, 1908), 196-197, 374-375.

27 Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb* (Zagreb: Školska knjiga, 1991), 211-214.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 187 4.6.2021. 11:41:28

nima, Svetom pismu, spisima Otaca i održavaju Pravilo sv. Augustina. Na taj način nastali su Regularni kanonici sv. Augustina.[28] Najpoznatiji regularni kanonici jesu premonstranti, premonstratezi ili norbetini, koje je 1120. osnovao svećenik Norbert od Xantena. Od klasičnih benediktinskih monaha razlikovali su se što su se bavili pastoralnim radom, živjeli prema Pravilu sv. Augustina, prilagođenom pod utjecajem cistercitskih statuta i clunyevskih *Consuetudines*.[29] U središnjoj Hrvatskoj pojavljuju se u 13. stoljeću i osnivaju svoje samostane u Čazmi i Kloštar Ivaniću.[30] Ženski ogranak imao je svoje samostane u Opatincu, Remetincu, Čazmi i Kloštar Ivaniću.[31]

Pavlini – pustinjački red

Za osnutak pavlinskog reda vrlo je zaslužan pečujski biskup Bartolomej, koji je 1215. u podnožju gore Mečeka u Mađarskoj dao sagraditi crkvu sv. Jakova Apostola i uz nju samostan. On je napisao i prve upute za zajednički život pustinjaka. Ostrogonski kanonik Euzebije okupio je raspršene pustinjake, a za nastalu zajednicu uveo je Pravilo sv. Augustina. Kardinal Gentilis de Monte Florido, legat pape Klementa V., dekretom *Qui saecularia* 13. prosinca 1308. dao je pustinjacima – pavlinima pravilo sv. Augustina. Ovaj se datum smatra službenim početkom reda pavlina. Pavlinski je red svečano potvrđen za sve krajeve i na svim područjima gdje je bilo pavlinskih zajednica bulom *Per sancte contemplationis studium*, koju je objavio papa Ivan XXII. u Avignonu 16. studenog 1328. Potvrdu su svojim bulama obnavljali pape Klement VI. i Urban V.[32]

Pavlini su se brzo proširili našim krajevima. Glavni su razlozi tomu: uzoran redovnički život, strogoća i nutarnja stega, domoljublje, a kasnije i visoka naobrazba. Tijekom više od pet stoljeća svog života i djelovanja u Hrvatskoj, gotovo da i nema područja ljudskog života u kojem pavlini nisu ostavili

28 Usp. Creusen, „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica“, 241-242; Pacaut, *Monaci e religiosi nel medioevo*, 165-167.

29 Usp. Creusen, „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica“, 243; Pacaut, *Monaci e religiosi nel medioevo*, 167-170.

30 Šimun Balenović, *Povjesnica hrvatskog naroda VI.* (Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1870), 30-31.

31 Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj III.*, 241; Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216-1352*, tomus I (Romae: Typs Vaticani, 1859), 324, 461, 565-566.

32 Gerard Gilles Meersseman, „Eremitismo e predicazione itinerante dei secoli XI e XII“, *L' Eremitismo in Occidente nei secoli XI e XII*, (Milano: Pubblicazioni dell Università Cattolica del Sacro Cuore, 1962), 113-118.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 188 4.6.2021. 11:41:28

duboki i neizbrisiv trag. Prvi pavlinski samostani među Hrvatima nastali su puno prije formalne potvrde reda. Najstariji je samostan u Dubici iz 1244. Slijede samostani u Gariću (1257.), Remetama kod Zagreba (1272.), Bačkom Monoštoru (1282.), samostan Blažene Djevice Marije u podnožju Učke, kraj Čepićkog jezera (1287.) i Slankamenu (1294.). Samostan u Remetama prvo je i najstarije pavlinsko Marijansko svetište. Tijekom 14. stoljeća nastaju samostani u Donjoj Bukovici (1301.), samostan sv. Petra u Zlatu na Petrovoj Gori (1303.), Gvozd kraj Modruša (1348.), Turan kod Udbine (1364.), Streza kod Bjelovara (1374.), sv. Jelena u Čakovcu (1375.), sv. Jelena kod Senja (1390.). Grof Herman Celjski podiže samostan u Lepoglavi 1400., a Katarina Frankopan utemeljuje samostan u Kamenskom kod Karlovca 1404. Pavlini 1412. osnivaju samostane u Crikvenici i u Dobroj Kući kod Daruvara. Od poznatijih samostana treba još spomenuti samostane u Novom Vinodolskom (1453.), Sv. Petru u Šumi (1459.), Štrigovi (15. stoljeće), Sveticama kod Ozlja (1627.) i Križevcima (1667.). Na terenu Hrvatske pavlinski su samostani bili podijeljeni na dvije provincije: hrvatsku i istarsko-vinodolsku provinciju.[33]

Premda pustinjački red, darovima plemstva dobili su velike posjede, pa su postali snažan i bogat red koji je proširio svoju djelatnost na gospodarsko, vjersko-propovjedničko i kulturno područje. Unaprijedili su poljodjelstvo, osobito vinogradarstvo i voćarstvo te unijeli u naše krajeve nove i nepoznate kulture. U samostanima su ustanovili bogate knjižnice, bavili su se glazbom (pavlinska pjesmarica) te različitim obrtima.

33 Usp. Ivan Tkalčić, „Pavlinski samostan u Dubici", *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 1 (1895), br. 1: 189-202; Juraj Kolarić, „Historischer Überblick über die Pauliner in Kroatien", u: *Der Orden der Pauliner OSPE. Seine Geschichte seine Aufgaben, seine Stellung*, ur. J. Dirnbeck et al. (Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984., 53-68; Lelja Dobronić, „Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj", *Croatica Christiana Periodica* 11 (1987), br. 20: 8-12; Milan Kruhek, „Povijesnotopografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj", u: *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*, ur. Đurđica Cvitanović et al. (Zagreb: Globus, Muzej za umjetnost i obrt, 1989), 67-93; Dražen Kovačević, „Pavlinski samostan u Gariću", *Muzejski vjesnik: glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske*, 15 (1992), br. 15: 87-89; Zorislav Horvat, „Srednjovjekovna pavlinska arhitektura na području Senjske i Modruško-krbavske biskupije", *Senjski zbornik* 26 (1999), br. 1: 123-177; Ruža Lenac Brleković, „Pavlini u Gariću", *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovar* (2011), br. 4: 195-203; Tajana Pleše, „Monasterium de S. Petri in Monte Zlat", *Opuscula archeologica* 35 (2011), br. 1: 319-350; Silvija Pisk, „Plemstvo Križevačke županije i pavlini samostana Blažene Djevice Marije na Gariću: izabrani primjeri", *Cris: Časopis povijesnog društva Križevci* 17 (2015), br. 1: 108-115; Dejan Pernjak, Vlatko Smiljanić, „Tragovima pavlina u Špišić Bukovici: Ordo fratrum S. Pauli primi eremitae in Bakwa inferior", *Croatica Christiana Periodica* 41 (2017), br. 80: 17-29; Silvija Pisk, „Odnos Sigismunda Luksemburškog i Barbare Celjske prema pavlinskom redu u kasnosrednjovjekovnoj Slavoniji", *Cris: Časopis povijesnog društva Križevci* 19 (2017), br. 1: 9-13.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 189 4.6.2021. 11:41:28

Viteški redovi

Jedan od glavnih razloga nagloga širenja viteških redova u 12. i 13. stoljeću u Zapadnoj Europi proizlazi iz činjenice kako oni predstavljaju osebujnu pojavu spojenu od dva do tada nespojiva zvanja: redovničkoga, koje podrazumijeva poslušnost, čistoću i siromaštvo, te vojničkoga, koje traži snagu, vještinu i viteštvo.[34] To su ujedno bila i dva najpopularnija zvanja u srednjem vijeku, odnosno ono što su, primjerice, templari uspjeli ostvariti u isti mah. Oni su se, uz zavjete siromaštva, posluha i čistoće, obvezali i na vršenje benediktinskih pravila. Kad se pojavio kao novi društveni sustav, feudalizam između ostaloga nije zaobišao ni Crkvu. Feudalcima, koji su za obrađivanje svojih posjeda koristili radnu snagu podanika koji su u potpunosti bili ovisni o njihovoj dobrohotnosti, služili su i vitezovi, koji su branili njihove posjede. Crkva je prihvatila ideju viteštva i podarila joj novo značenje – vitezovi su, naime, trebali biti oni koji će štititi obespravljene, siromašne, putnike, hodočasnike, udovice, kao i bolesnike. Vitezovi su postali glas onih ljudi koji nisu imali prava glasa i koje nitko nije štitio.[35]

Potreba za vojnicima, sve snažniji prodor dualističkih vjerovanja i neprijateljski raspoloženo domaće stanovništvo prema vojnicima i hodočasnicima u Svetu zemlju potaknuli su kralja Andriju II. da viteškim redovima dodijeli velike posjede. U vrijeme Andrije II. viteški redovi dolaze na prostor Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Vrijeme je to intenzivnog odlaska hodočasnika na Bliski istok, zato templari grade utvrde uz prometnice kako bi osigurali siguran prolaz hodočasnika, a uz to na svojim posjedima organiziraju gospodarstvo kojima će hranom pomagati putnike. Na isti način organiziraju se i ivanovci, koji uz konake i odmorišta uređuju i prostore za liječenje i opravak bolesnika i hodočasnika.[36]

Obično se dolazak templara u hrvatske zemlje vezuje s ispravom Bele II. iz 1138. kojom ugarsko-hrvatski vladar daruje templarima samostan sv. Grgura u Vrani.[37] Bela III. daje 1183. vranskim templarima grad Senj s cr-

34 Juraj Belaj, *Templari i ivanovci na zemlji sv. Martina* (Dugo Selo: Pučko otvoreno učilište, 2007), 12.

35 Ante Komadina, „Povijesni razvoj crkvene skrbi za bolesnike“, *Služba Božja* 53 (2013), br. 3/4: 274-275.

36 Usp. Pacaut, *Monaci e religiosi nel medioevo*, 149-155.

37 *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II., ur. Tadija Smičiklas (Zagreb: Tiskom Dragutina Albretcha, 1875), 125-126; Tomislav Matić, „Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 41 (2009): 371-372.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 190 4.6.2021. 11:41:28

kvom sv. Jurja.[38] Kada su templari 1260. izgubili Senj i prepustili ga krčkim knezovima, koji su i otprije imali snažan utjecaj ondje, nisu se mogli tek tako pomiriti s tim gubitkom, pa su tako s Belom IV. postigli dogovor kojim su u zamjenu za Senj dobili Dubičku županiju.[39] No, Lelja Dobronić analizom dokumenta pape Grgura X. od 18. rujna 1274., iz kojeg se vidi da je parnica koja se vodila oko grada Senja i posjeda ili distrikta Gacke za templare iziskivala veliki trošak, smatra da do te nagodbe nije došlo tako lako.[40] Templari su, između ostalog, nakon odustajanja od bilo kojih pravnih postupaka na koje bi imali pravo u vezi sa Senjom i Gackom, pored svih prihoda i prava na velikom području Dubičke županije dobili i 1500 srebrnika u gotovom. Dobronić stoga zaključuje kako su templari u Dubici i prije 1269. imali svoje sjedište, a 1269. da su stekli sva prava i prihode Dubičke županije.[41] Templari su posjedovali dio Gorske županije u Pokuplju na Banovini, dar župana Vukiše. Ovdje je uspostavljen je preceptorat, koji je postojao u vrijeme Bele III.[42] Kukuljević navodi kako su templari posjedovali grad Belu kod Varaždina.[43] U ispravi Bele III. iz 1175. spominje se templarski posjed u Glogovnici.[44] Godine 1198. kralj Emerik potvrđuje templarima prava na posjed Pisanicu u gorskoj županiji.[45] Hrvatski ban Benedikt daruje im 1199. Vašku, u kojoj templari podižu samostan i crkvu sv. Martina. Godine 1230. zagrebački biskup Stjepan II. prepušta im posjed Rašačku kod Psunja. Templari su svoje samostan imali i u Zagrebu u Novoj Vesi, a posjede i samostane u Pakracu, Našicama (sv. Martin), Novakima i Božjakovini.[46]

Vitezovi templari istakli su se u srednjovjekovnoj Hrvatskoj kao graditelji crkava, mostova i utvrda. Nakon ukidanja reda, na saboru u Vienni 1312., templarski posjedi prelaze u ruke ivanovaca, koji dolaze u Hrvatsku krajem 12. stoljeća.

38 Usp. Lelja Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj* (Zagreb: Dom i svijet, 2002), 43-45.

39 Juraj Belaj, *Arheološko nasljeđe viteških redova na sjeverozapadnom prostoru središnje Hrvatske*, (magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2001), 217.

40 Usp. Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 47-48, 96-97; Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 311.

41 Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 54.

42 Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 47.

43 Ivan Kukuljević, „Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj", *Rad JAZU* 15 (1886): 12.

44 *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II., 139.

45 Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 67.

46 Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 43-55.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 191 4.6.2021. 11:41:28

Teško je sa sigurnošću govoriti o pojavi ivanovaca na hrvatskim prostorima prije 13. stoljeća. Čini se da je najstariji spomen ivanovaca vezan uz ime bosanskog bana Borića, koji je templarima dao posjed Zdelja, južno od Virja, a ivanovcima Gornji Sveti Martin.[47] Kralj Emerik sagradio je ivanovcima samostan u Marči, a njegov brat Andrija dao im je u posjed Glogovnicu.[48] Za vladavine Bele IV. ivanovce nalazimo u Slavoniji do rijeke Pakre i Vuke, preko Une u današnjoj Bosni, u gorskoj županiji do Petrinje i Kupe, u Zagorju, a nešto kasnije spominje se i preceptorat Čićah na Savi.[49] Godine 1211. ivanovci imaju svoje posjede u Turopolju, što dokazuje isprava Bele IV. iz 1238., koji uz pristanak svog brata Kolomana potvrđuje ivanovcima pravo na zemlje koje su im darovali kraljevi Emerik i Andrija. Njihovo pravo na crkvu sv. Jurja u Kastelcu kod Senja, koju oni „mirno i pravedno posjeduju" potvrđuje 1216. i papa Inocent III.[50] Ukidanjem reda templara pod pritiskom francuskog kralja Filipa IV. Lijepog i s blagoslovom pape Klementa V. imanja templara 1312. postaju zakonitim vlasništvom ivanovaca. Već u drugom desetljeću 14. stoljeća smjestili su se u bivšim templarskim precepturama Dubici, Gori, susjednom Hresnu, Našicama (sv. Martin), Požegi, Svetom Martinu (Dugo Selo – Božjakovina), a sigurno i u Glogovnici, i ako se tamo prvi put spominju tek kasnije.[51]

Viteški redovi, pored pavlina, franjevaca, dominikanaca i dr. predstavljaju nesumnjivo zapadne utjecaje na hrvatskom prostoru. Zapadni utjecaji na hrvatskom prostoru očito nisu dosegnuli onu razinu koju su dosegli u nekim drugim zemljama Zapada, poput Francuske ili Njemačke. Zasad se to vidi po malom broju templarskih i ivanovačkih preceptorata, po slabom odazivu hrvatskih plemića u petom križarskom ratu, ali i po malom broju arheoloških i pisanih izvora. Mnogi viteški lokaliteti u Hrvatskoj rijetko su spomenuti u povijesnim dokumentima, što je posljedica njihove organizacijske strukture koja odstupa iz okvira teritorijalne crkvene organizacije, ali također i iz okvira svjetovne feudalne moći.[52]

47 Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 119.

48 Eduard Peričić, „Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić", *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 18 (1971): 241.

49 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ur. Georgi Fejér (Budae: Typs Typogr. Regiae Universitatis Ungariae: 1829), 212.

50 Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 99.

51 Dobronić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, 151; Josip Kolanović, „Vrana i templari", *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 18 (1971): 217.

52 Juraj Belaj, *Ivanec kroz slojeve prošlosti. Deset godina arheoloških istraživanja u Ivancu* (Ivanec: Mini-print-

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 192 4.6.2021. 11:41:28

Nakon poraza kršćana na Mohačkom polju u borbi protiv Osmanlija u hrvatskim krajevima nema više vitezova – redovnika svetoga Ivana Jeruzalemskog. Nestaju iz Hrvatske na izmaku srednjeg vijeka.

Prosjački redovi

Dominikanci i franjevci nastali su kao plod reformskih gibanja 12. i 13. stoljeća. Oni su se temeljito razlikovali od dotadašnjih monaških redova, iako su se u određenoj mjeri na njih pozivali. Dominikanci, *Red braće propovjednika*, od samih je svojih početaka pokazao interes i nakanu da djeluje na idejnom i kulturalnom polju u službi središnje crkvene vlasti, osobito u pobijanju hereza toga vremena. Franjevačko je usmjerenje bilo bliže pučkom obnoviteljskom pokretu ranijih stoljeća, ali u odbijanju svake vrste radikalizma koji su dovodili do krivovjerja. Tako je Franjo u svojim početcima bio izdanak pokorničkog pokreta koji se iz 12. prenio u 13. stoljeće.

Na širenje franjevaca među Hrvatima utjecala je politička i upravna podjela hrvatskih zemalja u 13. stoljeću na tri banovine: Slavoniju, Hrvatsku i Bosnu. U doba dolaska prvih franjevaca na hrvatsko tlo Hrvatska je živjela u političkoj zajednici s Ugarskom. Glavni društveni čimbenici bili su kraljevi kao nosioci političke i zakonodavne vlasti, zatim feudalci kao predstavnici razvijenog feudalizma te sitni plemići i gradske općine kao izraz srednjovjekovnog građanstva. Franjevce su u hrvatskim zemljama prihvatili svi nositelji društvene i političke moći. Tako su franjevačke naseobine nicale u podgrađima feudalnih zamaka i unutar gradskih zidina.

Marijan Žugaj,[53] a danas se s njime slaže i Stanko Josip Škunca, trude se opravdati mišljenje da je 1219. osnovana *Provincia Hungariae* svoje prve samostane imala jedino na hrvatskom tlu, prije svega u Dalmaciji.[54] Od te se pokrajinske zajednice 1227. na istočnoj obali Jadranskog mora odijelila *Provincia Sclavoniae Sancti Seraphini* koja je još u prvoj polovici 13. stoljeća imala samostane u Trogiru, Zadru, Splitu, Dubrovniku, Šibeniku i Puli. Provincia Sclavoniae promijenila je 1397. ime u *Provincija sv. Jeronima u Dalmaciji*.[55] Već

logo, 2008), 4.

53 Marijan Žugaj, *S. Francesco in Croazia e la protoprovincia Croata (1217-1239)* (Roma: Miscellanea Francescana, 1982), 127.

54 Stanko Josip Škunca, *Povijesni pregled franjevačke Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri* (Pula – Zadar: Provincijalat franjevačke provincije u Dalmaciji i Istri, 2006), 21.

55 Škunca, *Povijesni pregled franjevačke Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, 22, 40.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 193 4.6.2021. 11:41:28

spomenuti događaji upozoravaju da je dolazak prvih franjevaca na hrvatsko tlo i njihovo brzo konstituiranje u pokrajinsku zajednice uvjetovano prije svega prvotnim elanom širenja Reda sv. Franje još za njegova života.[56] Okupivši u svom sastavu franjevačke nastambe na jadranskoj obali od Pirana do Dubrovnika, braća te provincije, zadovoljna uglavnom svojom prisutnošću u gradovima na jadranskoj obali, ne trude se svoje djelovanje proširiti u unutrašnjosti sve dok ih vrhovne crkvene vlasti ne počinju zaduživati osobitim zadaćama, svojstvenim franjevačkoj karizmi.

Na kapitulu franjevačkog reda dogovoreno je već 1217. da se osnuje jedinstvena provincija za Ugarsku i Hrvatsku pod nazivom *Provincia Hungariae*. Djelovanje te provincije nije sezalo dalje od rijeke Drave. U samu Ugarsku franjevci su došli iz Njemačke i osnovali 1229. samostan u Ostrogonu te 1239. posebnu *Ostrogonsku provinciju*. Gotovo istodobno izdvojili su se primorski samostani, oko 1232. ili 1233., u samostalnu *Provincia Sclavoniae S. Seraphini* u Dalmaciji, pa su dakle franjevci „Ugarske provincije" kratko vrijeme (1232./33. – 1239.) djelovali na području cijele srednjovjekovne Slavonije i Srijema u posebnoj, jedinstvenoj i samostalnoj provinciji.[57] Na kapitulu u Rimu 1239. Ugarska i Ostrogonska provincija bile su ujedinjene u jedinstvenu *Provincia regni Hungariae*, dok su primorski, dalmatinski i istarski samostani ostali u okviru *Provinciae Sclavoniae*.[58]

Vatikanski kodeks koristi i kroničar franjevačkog reda Luka Wadding kada navodi kako se Ugarska provincija oko 1400. dijelila na osam vikarija. Prema tomu popisu ta je provincija okupljala samostane u sjevernoj Hrvatskoj i u Mađarskoj. Kostajnički se samostan sve do kraja srednjega vijeka nalazio u Zagrebačkoj kustodiji, kao peti po redu nastanka, nakon Zagreba, Virovitice, Našica i Požege, a prije Grabovnika (Kloštar Podravski). Franjevačka predaja nastanak samostana također stavlja potkraj 13. stoljeća. U prilog toj tezi ide i činjenica da je najstariji samostan kustodije, zagrebački, nastao oko 1233., zatim virovitički koji se spominje od 1280., našički samostan nastaje prije 1285., dok požeški nastaje oko 1285., za posljednji, samostan u Grabovniku sa sigurnošću znamo da je nastao 1294. Poštujući ovo krono-

56 *Isto*, 25.

57 Usp. Franjo Emanuel Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000), 18.; Žugaj, *S. Francesco in Croazia e la protoprovincia Croata*; Škunca, *Povijesni pregled Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, 21.

58 Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, 18.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 194 4.6.2021. 11:41:29

loško pravilo samostan u Kostajnici morao je nastati između 1285. i 1294., između Požeškog i Grabovničkog.[59]

Provincia Sclavoniae imat će 1260. godine 22 samostana raspoređena u četiri kustodije: Istarsku, Rapsku, Zadarsko-splitsku i Dubrovačku. Provincija je 1393. promijenila ime u *Provincija sv. Jeronima u Dalmaciji* i slijedila je konventualsku struju, dok su se samostani koji su se priklonili opservantivizmu izdvojili 1447. u opservantsku vikariju sv. Jeronima u okviru Provincije.[60] Jednako dobro razvijala se i Provincija ugarskog kraljevstava koja je do 1270. bila podijeljena u sedam kustodija i imala 25 samostana. Područje nastanjeno Hrvatima pokrivale su kustodije: Zagrebačka, Pečuška i Srijemska. Godine 1400. ista je provincija imala osam kustodija, od kojih su područje naseljene Hrvatima pokrivale ranije spomenute kustodije. Tako je Zagrebačka kustodija obuhvaćala samostane u Zagrebu, Virovitici, Našicama, Požegi, Kostajnici i Đurđevcu. Srijemska kustodija obuhvaćala je samostane Bač, Ilok, Mitrovica, Tordinci, Mangyalos, Irig, Zemun, Banoštor, Inđija i Vrdnik. U sastav Pečuške kustodije ulazili su samostani u Varaždinu, Pečuhu, Koprivnici, Ludbregu, Falkóc, Szemenye i Següsd.[61]

Padom Bosne ponovno je u njoj bio otežan položaj katoličkog stanovništva i njegova svećenstva. Doduše, još je iste 1463. kustod Bosanske kustodije fra Anđeo Zvizdović isposlovao kod sultana Mehmeda II. posebnu povelju, hatišerif poznat kao *Ahdnama*, kojom je franjevcima bila zajamčena osobna nepovredivost i sloboda vjerskog djelovanja, a katoličkom stanovništvu nesmetano posjedovanje imovine i sloboda boravka na području njegove vlasti. Usprkos pravnim jamstvima položaj katolika i franjevaca u Bosni bio je težak. Stanje se osobito pogoršavalo u vrijeme ratova s kršćanskim vojskama što je izazivalo odmazde Osmanlija i iseljavanje katoličkog stanovništva iz Bosne. Papa Siksto IV. spomenuo je u svojem pismu izvještaj bosanskih franjevaca prema kojem su Osmanlije *spalili i razorili gotovo sve franjevačke samostane u Bosni*.[62] Kako bi spriječili vlastito uništenje i ostali uz narod bosanski su franjevci prekinuli svaku vezu s članovima Vikarije na slobodnom kršćanskom teritoriju. Godine 1514. Vikarija Bosne podijeljena je na Vikariju Bosnu Srebrenu

59 Daniel Patafta, „Franjevci na području Sisačke biskupije od 13. do 20 stoljeća“, u: *Zbornik radova Antiquam fidem*, uredio Darko Tepert (Zagreb: Sisačka biskupija, Glas koncila, 2011), 233.

60 Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz* stoljeća, 18; Škunca, *Povijesni pregled Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, 47-53.

61 Luca Waddingus, *Annales minorum*, tomus IX., (Ad Claras Aquas: Quaracchi, 1932), 291-294.

62 Usp. Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća,* 24.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 195 4.6.2021. 11:41:29

i Vikariju Bosnu Hrvatsku.[63] Bio je to čin prilagodbe i znak lojalnosti prema osmanskoj državi. Franjevci Bosne Hrvatske gradili su na području Hrvatske nove samostane i brojčano su ojačali braćom prebjeglom iz zaposjednutih krajeva. Nakon diobe 1514. Bosna Hrvatska imala je četiri kustodije, i to Trsatsku, s matičnim samostanom na Trsatu, zatim u Senju, kojega su kao i onaj u Modrušu preuzeli od Provincije sv. Jeronima, u Klisu, Solinu, Skradinu, Karinu, Zvonigradu, Kninu, Cetinu, Visovcu i Vrlici, pa Krbavsku, sa samostanima u Modrušu, Krbavi, Udbini, Brinju, Jajcu, Glamoču, Cetinsku, sa samostanima u Cetingradu, Zrinu, Otoci, Hrastovici, Bihaću, Krupi na Uni, Slunju Stiničnjaku, Obrovcu na Uni, Biloj Stini, Sisku, zatim u Bilaju, Blagaju na Sani, Kamengradu i Ostrovici na Uni, i konačno Grebensku, s kućama u Grebenu, Glažu, Podnovom, Šapcu, Beogradu, zatim u Kobašu, Bobovišću i u Dvorištu u Slavoniji, te u danas nepoznatom Bermetu.[64]

Na području kontinentalne Hrvatske u prvoj polovici 16. stoljeća djelovale su tri provincije opservanstkog usmjerenja Provincija sv. Marije, Provincija Presvetog Spasitelja i Provincija Bosna Hrvatska, ovdje još možemo pridodati i Bosnu Srebrenu koja se nalazila pod osmanskom vlašću. Prodorom Osmanlija počinje potpuno propadanje svih katoličkih crkvenih struktura, pa tako i franjevačkih u našim krajevima. Prva razaranja zadesila su samostane u istočnim krajevima nakon Kosovske bitke 1389., drugi jači udar uslijedio je sredinom 15. stoljeća nakon pada Bosne, a konačni udarac franjevačkim provincijama zadao je poraz kod Mohača 1526. i osmanlijsko napredovanje tijekom 16. stoljeća. Do 1536. stradala je većina samostana u Ugarskoj i Slavoniji, a neki koji nisu bili osvojeni napušteni su, kao što je to bio slučaj s Ludbregom, Ivanićem, Koprivnicom i Remetincem. Nešto duže održali su se samostani južno od Save, no i oni su u drugoj polovici 16. stoljeća ili razrušeni ili napušteni. Od 73 samostana koje je Provincija Presvetog Spasitelja imala 1523. nakon Mohača ostala su samo dva, od samostana sv. Marije ostalo ih je samo šest, od kojih su neki napušteni krajem 16. stoljeća, kao primjerice Varaždin i Zagreb. Bosna Hrvatska je od 31 samostana ostala na samostanima na Trsatu i u Senju.[65]

63 Eusebius Fermendžin, „Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici", *Starine JAZU* 22 (1890): 23; Franciscus Gonzaga, *De origine seraphicae religionis franciscanae* (Venetiis: Basae 1637), 510.

64 Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Zagrabiae: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1892), 260, 270.; Luca Waddingus, *Annales minorum*, tomus XV, (Ad Claras Aquas: Quaracchi, 1933), 397.

65 Usp. Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, 23-24.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 196 4.6.2021. 11:41:29

Istodobno s dolaskom dominikanskoga reda na obale Jadranskoga mora, uspostavljaju se prve dominikanske redovničke zajednice i na prostoru sjeverne Hrvatske.[66] Međutim, dok na prostoru jadranske Hrvatske nailazimo na dobro sačuvane materijalne dokaze postojanja ovoga reda, koji je, uz onaj franjevački, bio značajni promicatelj novoga ranogotičkog stila u arhitekturi, na prostoru sjeverne Hrvatske ti dokazi su znatno oskudniji. Jedan od bitnih razloga tomu su osmanska osvajanja čiju invaziju dominikanski red, na ovim prostorima Hrvatske, ne uspijeva nadživjeti.

Pavao Dalmatinac, prior dominikanskog samostana i profesor prava na Sveučilištu u Bolonji, zajedno s Poljakom Sadokom i još trojicom braće, koji su mu se pridružili na njegovom putu za Ugarsku, smatra se utemeljiteljem Dominikanske provincije Hrvatsko-ugarskoga kraljevstva, osnovane 1221.[67] Utemeljili su prve dominikanske samostane u ovom dijelu kraljevstva, najprije u Ugarskoj, a potom i u kontinentalnoj Hrvatskoj, koji su od početka imali jasan zadatak širenja ispravnog katoličkog nauka i borbe protiv krivovjerja.

Prvi dominikanski samostan osnovan u kontinentalnoj Hrvatskoj, na prostoru Zagrebačke biskupije, bio je onaj u Zagrebu (Sv. Nikola, 1226.), a smatra se kako su ubrzo nakon njega osnovani i samostani u Čazmi, Dubici, Bihaću, Marči, Bosanskoj Krupi, Jastrebarskom i Gradiću kod Bosiljeva. Istočnije od toga, na prostoru koji je pripadao Pečujskoj biskupiji, osnivaju se samostani u Virovitici, Požegi i Gorjanu.[68] Od ovih spomenutih, a u izvorima potvrđenih dominikanskih samostana na prostoru zagrebačke i slavonskog dijela Pečujske biskupije, sačuvalo se samo pet lokaliteta, Jastrebarsko, Zagreb, Gorjan, Požega i Čazma, s tim da je ostatke arhitekture iz vremena dominikanskog reda moguće prepoznati samo na tri, Jastrebarskom, Čazmi i Gorjanu.[69]

Neki istraživači vjeruju kako je brzom širenju dominikanskoga reda na prostoru hrvatskoga dijela kraljevstva pridonijela njihova veza s kraljevskom obitelji, kraljem Belom IV. i njegovim mlađim bratom, hrvatskim her-

66 Usp. Diana Vučičević-Samardžija, „Dominikanci u kontinentalnoj Hrvatskoj", u: *Dominikanci u Hrvatskoj. Katalog izložbe*, ur. Igor Fisković (Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009), 32.

67 Stjepan Krasić, *Dominikanci. Povijest reda u hrvatskim krajevima* (Zagreb: Hrvatska dominikanska provincija, Nakladni zavod Globus, 1997), 7-9.

68 Krasić, *Dominikanci. Povijest reda u hrvatskim krajevima*, 8.

69 Vučičević-Samardžija, „Dominikanci u kontinentalnoj Hrvatskoj", 36.; Franjo Šanjek, *Dominikanci i Hrvati. Osma stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeće)* (Zagreb: Dominikanska naklada Istina, Kršćanska sadašnjost, 2008), 33-38, 42-48.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 197 4.6.2021. 11:41:29

cegom Kolomanom. U svojem političkom naumu da, iskorijenivši na ovim prostorima prisutna krivovjerja, ostvare čvrste veze s papom Grguru IX, kraljevska obitelj upravo u dominikancima pronalazi svoga jakog saveznika. U tu svrhu osnivaju se dominikanski samostani na području međuriječja Save i Drave, a potom i na prostoru Bosne, a od svog se dolaska dominikanci jako vezuju za vladarsku obitelj i ugarski dvor.[70]

Ključna osoba u tadašnjem političkom i crkvenom životu ovih prostora, uz kralja Belu IV. i hercega Kolomana, bio je i zagrebački biskup Stjepan II., dotadašnji dvorski kancelar hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II., izabran je i ustoličen za zagrebačkog biskupa 1225., po preporuci ugarskoga dvora i uz pristanak ugarske crkvene hijerarhije, zamijenivši u toj funkciji svoga prethodnika, Stjepana I. Novoizabranog biskupa tada je dočekala gospodarski osiromašena i zapuštena Zagrebačka biskupija, čiji će se oporavak i prekretnica dogoditi upravo za vrijeme njegova biskupovanja. Upravo on u Hrvatsku dovodi franjevce, dominikance i pavline, a u povijesti je ostao upamćen kao veliki promicatelj sustavne pismenosti na području srednjovjekovne Slavonije.[71] Pod njegovim pokroviteljstvom osnivaju se dominikanski samostani na cjelokupnom biskupijskom području, a sam biskup postaje njihovim ključnim promicateljem i saveznikom. Osim toga, bio je privržen kralju Beli IV. i hercegu Kolomanu, s kojim je dijelio političke ambicije sjedinjenja zagrebačke biskupije sa splitskom nadbiskupijom, na čelu koje bi bio upravo Stjepan II.[72]

Dominikanski red stoga kroz cijelo 13. i početak 14. stoljeća postaje jedan od najutjecajnijih čimbenika u crkvenom i svjetovnom života ovoga dijela kraljevstva, a do postepenoga opadanja njihove moći dolazi tijekom 15. i 16. stoljeća, prvenstveno zbog osmanske opasnosti, koja je za posljedicu među ostalima imala i nazadovanje urbaniteta i civilnog života, jednog od ključnih preduvjeta djelovanja ovoga reda.

70 Usp. Vučičević-Samardžija, „Dominikanci u kontinentalnoj Hrvatskoj", 35.

71 Mirjana Matijević Sokol, „Prozopografska crtica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225. – 1247.)", *Zbornik Nikše Stančića*, (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest – FF press, 2011), 55.

72 Usp. Šanjek, *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeće)*, 33.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 198 4.6.2021. 11:41:29

Zaključak

Povijest redovništva odražava ekonomsko, političko i društveno usmjerenje određenog prostora u povijesti. Pregledom dolaska, razvoja i postojanja redovničkih zajednica u središnjoj Hrvatskoj u srednjem vijek može se uočiti kako je ovaj prostor današnje Hrvatske bio potpuno uključen u duhovnu sferu kršćanskog Zapada. Prisutnost velikog broja redovničkih zajednica u spomenutom povijesnom razdoblju ukazuju kako su oni bili važna veza Hrvatskog kraljevstva u srednjem vijeku sa Zapadom. Povijest redovništva na određenom prostoru povijest je europske duhovne, kulturne i društveno-političke stvarnosti srednjega vijeka, ali i odraz općeg stanja u Crkvi, njezina utjecaja na društvo i kulturu, a samim time na strukture obrazovanja, ekonomije i umjetnosti. U srednjem vijeku redovništvo je jedan od ključnih čimbenika u oblikovanju kulturnog, religioznog i socijalnog života sredine u kojoj se javljaju pojedine redovničke zajednice. Velik broj različitih redovničkih zajednica na prostoru središnje Hrvatske od 13. do početka 16. stoljeća pokazuje jaku dinamiku religioznog života i usku povezanosti ovog hrvatskog prostora sa zapadnoeuropskim civilizacijskim krugom. Svi religiozni, socijalni i kulturni procesi koji su obilježili ovo razdoblje povijesti europskog zapada mogu se pratiti kroz prisutnost redovničkih zajednica na prostoru središnje Hrvatske. Prisutnost velikog broja redovničkih zajednica kroz srednji vijek često je bilo mjerilo ekonomskog i društvenog razvoja određene sredine, ali i znak ugleda nekog grada ili prostora gdje se nalazio samostan ili opatija.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 199 4.6.2021. 11:41:29

Bibliografija

Objavljeni izvori i literatura

Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: JAZU, Sveučilišna naklada Liber, 1980.

Ančić, Mladen. „Cistrecitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 27 (1994): 29-42.

Ančić, Mladen. „Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji". *Povijesni prilozi* 15 (1996): 201-239.

Balenović, Šimun. *Povjesnica hrvatskog naroda VI.* Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1870.

Belaj, Juraj. *Ivanec kroz slojeve prošlosti. Deset godina arheoloških istraživanja u Ivancu*. Ivanec: Mini-print-logo, 2008.

Belaj, Juraj. *Templari i ivanovci na zemlji sv. Martina*. Dugo Selo: Pučko otvoreno učilište, 2007.

Burton, Janet; Kerr, Julie. *The cistercians in the middle ages*. New York: The Boydell Press, 2011.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. II. uredio Tadija Smičiklas. Zagreb: Tiskom Dragutina Albretcha, 1875.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. III. uredio Tadija Smičiklas. Zagreb: JAZU, 1905.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, VI. uredio Tadija Smičiklas. Zagreb: JAZU, 1908.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. VIII. uredio Tadija Smičiklas. Zagreb: JAZU, 1910.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. uredio Georgi Fejér. Budae: Typs Typogr. Regiae Universitatis Ungariae: 1829.

Creusen, Joseph. „De iuridica status religiosi evolutione brevis synopsis historica". *Periodica de re canonica* 31 (1942): 143-155, 216-261.

Dobronić, Lelja. „Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj". *Croatica Christiana Periodica* 11 (1987), br. 20: 1-25.

Dobronić, Lelja. *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.

Duby, Georges. *Vrijeme katedrala*. Zagreb: AGM, 2006.

Fermendžin, Eusebius. „Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici". *Starine JAZU* 22 (1890): 1-67.

Fermendžin, Eusebius. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*. Zagrabiae: Academia scientarum et artium Slavorum meridionalium, 1892.

Gonzaga, Franciscus. *De origine seraphicae religionis franciscanae.* Venetiis: Basae 1637.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 200 4.6.2021. 11:41:29

Horvat, Zorislav. „Srednjovjekovna pavlinska arhitektura na području Senjske i Modruško-krbavske biskupije“. *Senjski zbornik* 26 (1999), br. 1: 123-177.
Hoško, Franjo Emanuel. *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.
Jamroziak, Emilia, *The Cistercian order in medieval Europe 1090-1500*. London – New York: Routledge, 2013.
Karaman, Ljubo. „O umjetnosti srednjega vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji“. *Historijski zbornik*, 1 (1948), br. 1-4: 103-128.
Kolanović, Josip. „Vrana i templari“. *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 18 (1971): 207-226.
Kolarić, Juraj. „Historischer Überblick über die Pauliner in Kroatien“. U: *Der Orden der Pauliner OSPE. Seine Geschichte seine Aufgaben, seine Stellung*. uredili J. Dirnbeck et al. Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum, 1984: 53-68.
Komadina, Ante. „Povijesni razvoj crkvene skrbi za bolesnike“. *Služba Božja* 53 (2013), br. 3/4: 265-283.
Kottje, Raymund; Moeller, Bernd. *Ekumenska povijest Crkve 2*. Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik, 2008.
Kovačević, Dražen. „Pavlinski samostan u Gariću“. *Muzejski vjesnik: glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske*, 15 (1992), br. 15: 87-89.
Krasić, Stjepan. *Dominikanci. Povijest reda u hrvatskim krajevima*. Zagreb: Hrvatska dominikanska provincija, Nakladni zavod Globus, 1997.
Kruhek, Milan. Povijesno-topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj. U: *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. uredili Đ. Cvitanović [et al.] Zagreb, 1989., 67-93.
Kukuljević Sakcinski, „Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj“. *Rad JAZU* 15 (1886): 1-68.
Lenac Brleković, Ruža. „Pavlini u Gariću“. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovar* (2011), br. 4: 195-203.
Lopašić, Radoslav. *Oko Kupe i Korane*. Zagreb: Albrecht, 1895.
Matić, Tomislav. „Balkanski križonoše: ekonomska i politička uloga templara na hrvatskom prostoru“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 41 (2009): 367-394.
Matijević Sokol, Mirjana. „Prozopografska crtica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225.-1247.)“. U: *Zbornik Nikše Stančića*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za povijest i Zavod za hrvatsku povijest – FF press, 2011: 55-64.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 201 4.6.2021. 11:41:29

Meersseman, Gerard Gilles. „Eremitismo e predicazione itinerante dei secoli XI e XII". U: *L' Eremitismo in Occidente nei secoli XI e XII*. Milano: Pubblicazioni dell Università Cattolica del Sacro Cuore, 1962: 112-127.

Novak, Ana. „Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercitske Opatije Blažene Djevice Marije)". *Povijesni prilozi* 34 (2008): 27-43.

Novak, Ana. *Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (povijesni razvoj crkveno-administrativnog područja)*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011.

Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj III*. Split: Slobodna Dalmacija: 1965.

Pacaut, Marcel. *Monaci e Religiosi nel medioevo*. Bologna: Società editrice il Mulino, 2010.

Patafta, Daniel. „Franjevci na području Sisačke biskupije od 13. do 20 stoljeća". U: *Zbornik radova Antiquam fidem,* uredio Darko Tepert, 231-255. Zagreb: Sisačka biskupija, Glas koncila, 2011.

Patafta, Daniel. „Opatija Topusko u kontekstu života i duhovnosti cistercita". U: *Štovanje Bogorodice na području Sisačke biskupije*, uredila Nedjeljka s. Valerija Kovač, 109-139. Zagreb: Sisačka biskupija, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, KS, 2018.

Peričić, Eduard. „Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić". *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 18 (1971): 239-321.

Pernjak, Dejan; Smiljanić, Vlatko. „Tragovima pavlina u Špišić Bukovici: Ordo fratrum S. Pauli primi eremitae in Bakwa inferior". *Croatica Christiana Periodica* 41 (2017), br. 80: 17-29.

Pisk, Silvija. „Plemstvo Križevačke županije i pavlini samostana Blažene Djevice Marije na Gariću: izabrani primjeri". *Cris: Časopis povijesnog društva Križevci* 17 (2015), br. 1: 108-115.

Pisk, Silvija. „Odnos Sigismunda Luksemburškog i Barbare Celjske prema pavlinskom redu u kasnosrednjovjekovnoj Slavoniji". *Cris: Časopis povijesnog društva Križevci* 19 (2017), br. 1: 9-13.

Pleše, Tajana. „Monasterium de S. Petri in Monte Zlat". *Opuscula archeologica* 35 (2011), br. 1: 319-350.

Šanjek, Franjo. *Dominikanci i Hrvati. Osam stoljeća zajedništva (13. – 21. stoljeće)*. Zagreb: Dominikanska naklada Istina, Kršćanska sadašnjost, 2008.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 202 4.6.2021. 11:41:29

Škunca, Stanko Josip. *Povijesni pregled franjevačke Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri.* Pula-Zadar: Provincijalat franjevačke provincije u Dalmaciji i Istri, 2006.

Theiner, Augustin. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216-1352*, tomus I. Romae: Typs Vaticani, 1859.

Tkalčić, Ivan. „Pavlinski samostan u Dubici". *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 1 (1895), br. 1: 189-202.

Tkalčić, Ivan Krstitelj. „Cistrecitski samostan u Topuskom". *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva* 2 (1897), br. 1: 111-129.

Turković, Milan. *Historia Ordinis Cisterciensis in Jugoslavia*. Sušak: Primorski štamparski zavod, 1936.

Vučičević-Samardžija, Diana. „Dominikanci u kontinentalnoj Hrvatskoj". *Dominikanci u Hrvatskoj. Katalog izložbe*, uredio Igor Fisković. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009: 31-52.

Waddingus, Luca. *Annales minorum*. tomus IX. Ad Claras Aquas: Quaracchi, 1932.

Waddingus, Luca. *Annales minorum*. tomus XV. Ad Claras Aquas: Quaracchi, 1933.

Žugaj, Marijan. *S. Francesco in Croazia e la protoprovincia Croata (1217–1239)*. Roma: Miscellanea Francescana, 1982.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 203 4.6.2021. 11:41:29

SUMMARY

Monasticism in Central Croatia in the Middle Ages

In the area of central Croatia, Catholic monasticism experienced a great boom in all its manifestations from the 13th to the 16th century. Thanks to the transfer of the institutions of Croatian statehood to the north and the development of the area of central Croatia and Slavonia from the 13th century onwards, a considerable number of religious communities operated in this large area of medieval Croatia throughout the late Middle Ages. Very early, at the beginning of the 13th century, came the Cistercians, then later in the same period the Franciscans and the Dominicans, at the end of the same century the Premonstratensians (Norbertines) and Paulines. Of the military orders, since the end of the 12th century there were the Templars, and from the 13th century on the Knights Hospitaller. In addition to male communities, scarcely studied female religious cloistered communities were also present. In the period from the 13th century on, the entire area of central Croatia was covered with a network of abbeys and monasteries of various religious communities. Many of them would experience their internal crises and weaken over the following centuries, but the final blow to the flourishing monasticism in this area was dealt by the Ottoman invasions in the 16th century, especially after the Battle of Mohács in 1526, when all religious communities almost disappeared from this area. After the crisis of the early 16th, some of them experienced a period of flourishing and renewal. With the fall of the Kingdom of Bosnia in 1463 and the Battle of Krbava in 1493, the Battle of Mohács was important not only in a political and social sense, but also in an ecclesiastical one. With the Ottoman incursions into this area, the medieval ecclesiastical structure disappeared completely, numerous monasteries vanished, and the pastoral care of the remaining Catholics was taken over by the Croatian Franciscans within the province of Bosnia Argentina.

Key words: monasticism, central Croatia, Battle of Mohács, monasteries, abbeys

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 204 4.6.2021. 11:41:29

doc. dr. sc. Valentina Janković
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, 10 000 Zagreb
valentina.jankovic@unicath.hr

UDK 94(497.5Zagreb)"1513/1520"(091)
Izvorni znanstveni rad

Društvo, sudbena i upravna banska vlast na zagrebačkome području u vrijeme banovanja Petra Berislavića (1513. – 1520.)

Rad tematizira društvene odnose te implementaciju upravnih i sudskih ovlasti bana na području zagrebačkih naselja i Zagrebačkoga polja u vrijeme kada bansku službu obnaša Petar Berislavić. U fokusu rada s jedne strane dužnosti su koje Berislavić obavlja kao kraljev službenik te njegov položaj spram drugih visokopozicioniranih kraljevih službenika, a s druge strane razmatra se njegova sudska i upravna djelatnost kao hrvatskoga bana na širemu zagrebačkome području napose vezano za društveno-pravni status plemića Turopolja u odnosu na Medvedgradsko vlastelinstvo i njegova tadašnjega posjednika markgrofa Jurja Brandenburga.

Ključne riječi: ban, Petar Berislavić, sudstvo, društvene prilike, Zagrebačko polje, Turopolje, 16. stoljeće, Medvedgradsko vlastelinstvo

U drugome desetljeću 16. stoljeća, obilježenoga osmanskim osvajanjima i previranjima na prijestolju Ugarskoga kraljevstva, što je duboko mijenjalo društveni i geografski obzor hrvatskoga povijesnog prostora koji u isto to vrijeme dobiva predikat predziđa kršćanstva, službu hrvatsko-dalmatinsko-slavonskoga bana obavljao je veszpremski biskup Petar Berislavić.[1] Taj kra-

1 Životopisom se Petra Berislavića u ranonovovjekovnoj historiografiji bavio Ivan Tomko Mrnavić. Vidjeti u pretisku djela Ivan Tomko Mrnavić, *Životopis Petra Berislavića = Vita Petri Berislavi*, priredila Tamara Tvrtković (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Trogir: Muzej grada Trogira, 2008). U istome izdanju suvremenu je biografiju Petra Berislavića i osvrt na njegovo doba priredila Marija Karbić. Vidjeti: Marija Karbić, „Ban Petar Berislavić i njegovo doba", u: Ivan Tomko Mrnavić, *Životopis Petra Berislavića = Vita Petri Berislavi*, priredila Tamara Tvrtković (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Trogir: Muzej grada Trogira, 2008), IX-XIV te literaturu koju je autorica koristila. Značajan izvor o životu Petra Berislavića pružaju i djela Matije Mesića iz starije hrvatske historiografije: Isti,

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 205 4.6.2021. 11:41:29

ljev rizničar, iskusni diplomat i vojskovođa te vranski prior u trenutcima je primirja između zalijetanja osmanske vojske, zatim vojnih ekspedicija prema Jajcu te pokušaja obrane granica srednjovjekovnoga Hrvatskog kraljevstva, obavljao i druge zadaće sadržane u ovlastima banskoga položaja – one upravne poput predsjedanja saborima ili pak sudbene u vidu glavnoga suca redovnoga suda Slavonskoga kraljevstva. Upravo će potonje dvije odrednice banske službe biti središnja tema ovoga teksta s očištem na mikroprostoru Zagrebačkoga polja. Pri tome je cilj ukazati na različite razine društvenih, pravnih, ekonomski i posjednovnih odnosa na rečenome području u razdoblju prijelaza u ranomoderno doba, a koji su proizašli iz međudjelovanja i suodnosa kraljevske vlasti, banskih ovlasti, osmanskih osvajanja i posjednovnih te staleških prava medvedgradskih vlastelina i pojedinih turopoljskih plemićkih obitelji.

***

Petar Berislavić banske se službe prihvatio u vremenima kada je s jedne strane Ugarskom kraljevstvu neposredno prijetila opasnost od Osmanlija, a s druge strane rasla moć velikaške elite koja je okupljena oko kralja „monopolizirala državne i dvorske službe" i posljedično slabila njegovu poziciju i djelotvornost kraljevske vlasti.[2] Smanjene ovlasti kralja ozakonjene po dolasku Vladislava II. na prijestolje, a koje su se očitovale u vojnim privilegijama i egzempcijama poreznih davanja ugarskoga i hrvatskoga, odnosno slavonskoga plemstva, što je u konačnici dovelo do smanjivanja kraljevskih prihoda[3], posljedično su i dalekosežno utjecale i na politički položaja bana

„Banovanje Petra Berislavića za kraljevanja Ljudevita II.", *Rad JAZU*, knjiga 3 (1868): 1-64. te Isti, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka" *Književnik* 2 (1865), br. 2: 203-217. U novije vrijeme Berislavićevom se biografijom, osobito vremenom kada postaje vranskim priorom, bavio i Eduard Peričić, „Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971): 292. Osnovne biografske podatke vidjeti u: „Berislavić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", pristup ostvaren 8. XI. 2020. https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx? id=1790.

2 O stanju u Ugarskome kraljevstvu u vrijeme Vladislava II. vidjeti u Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", 66-78. i 198-217. Vidjeti i Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knjiga 4 (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980), 191-428., te Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća* (Zagreb: Sveučilišna naknada Liber, 1980), 56.

3 Većina je poreznih davanja prikupljenih krajem 15. stoljeća odlazila magnatima, a samo manji dio ostajao je kao državni prihod. O takvome stanju govore i izvještaji poslanika na dvoru, a prenosi ih u svojem članku Mesić prema kojima se u Budimu u srpnju 1512. Državno vijeće domišljalo kako pronaći način da bi kralj sa svojom obitelji imao o čemu živjeti jer su svi kraljevski prihodi bili darovani ili založeni, a „njihova kraljevska veličanstva (snašlo) je toliko uboštva da nisu imali više puta što jesti". Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", 77. I slavonski su velikaši obnovili porezne

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 206 4.6.2021. 11:41:29

kao kraljeva službenika u hrvatskim zemljama.[4] Utjecale su također i na mogućnost obavljanja njegove u tome trenutku najvažnije zadaće, obrane granica Hrvatskoga i Slavonskoga kraljevstva i pokušaja očuvanja sustava obrane uspostavljenoga za vrijeme kralja Matije Korvina.

Oslabljeno unutarnjim sukobima političkih frakcija na kraljevskome dvoru predvođenih pojedinim magnatima, osobito između obitelji Zapolja i ostrogonskoga nadbiskupa i primasa Tome Bakača, te s nedostatnim prihodima, Ugarsko je kraljevstvo bez realne osnove za stvarnom mogućnošću pokretanja protumletačkoga rata za Dalmaciju, početkom stoljeća bilo uvučeno u Cambrajsku ligu i sukobe oko prevlasti njemačkoga cara, francuskoga kralja, Mletačke Republike i Papinske Države na Apeninskome poluotoku.[5] I sam Berislavić, tada već visoki crkveni prelat i kraljevski dužnosnik protumletačkoga stava u tom je renesansnom spletu različitih službi koje je obavljao bio sudionikom diplomatskih poslanstava pri caru Maksimilijanu te u ime kralja Vladislava II. pri Svetoj Stolici u Rimu kod pape Julija II.[6] I kasnije kao hrvatski ban bio je uključen u ratne osnove njegovoga nasljednika, pape Leona X., o stvaranju kršćanske lige i velikom ratnom pohodu na Osmanlije o čemu mu je papa neposredno pred smrt Vladislava II. 1516. godine i pisao tražeći da sa svoje strane učini napor kako do primirja s Osmanlijama, koje su predlagali poslanici sultana Selima I., ne bi došlo.[7] Nakon kraljeve smrti propali su i planovi o velikom ratnom pohodu na Osmanlije. U situaciji u kojoj su vodeće europske sile bile usmjerene na međusobna nadmetanja za premoć u Italiji, a osmanska prijetnja hrvatskim zemljama ni na ugarskome dvoru nije smatrana prioritetom vanjske i unutrašnje politike Ugarskoga kraljevstva, papa je zapravo bio jedini državnik koji je, osim domaćih magnata poput Nikole Zrinskoga i Franje Berislavića Grabarskoag, realno nastojao pomoći veszpremskome biskupu u obrani granica Hrvatskoga kraljevstva šaljući rijetko dostatna sredstva za obranu ili nastojeći po-

privilegije pa se, prema podacima koje odnosi Adamček za godine 1508. i 1513., za državni porez nije prikupljao na posjedima Lovre Iločkoga, zagrebačkoga biskupa, Jurja Brandenburga, Franje Berislavića, Bernardina Frankapana te s posjeda još desetak svjetovnih feudalaca i crkvenih redova. Vidjeti u Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, 56.

4 O ovlastima i položaju hrvatskih banova u 16. stoljeću vidjeti više u Nataša Štefanec, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajne 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici* (Zagreb: Srednja Europa 2011), 248-272.

5 Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", 66-74.

6 „Berislavić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx? id=1790.

7 Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", 217.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 207 4.6.2021. 11:41:30

taknuti europske vladare na isto. Zahvaljujući novčanoj pomoći Leona X. uz pomoć je velike vojske predvođene hrvatskim velikašima Berislavić porazio Osmanlije u bitci kod Dubice u kolovozu 1513. godine.[8]

Političke prilike s kojima se Petar Berislavić susretao kao kraljev službenik, osobito po dolasku na prijestolje mladoga Ludovika II. kada je banom potvrđen tek krajem 1516. godine, a svakako i veliki novčani izdatci te nemogućnost namicanja dostatnih novčanih sredstava koja je za obranu kraljevstava trebao osigurati između ostaloga i s vlastitih te posjeda Vranskoga priorata,[9] nagnala ga je da u pismu papi Leonu X. posvjedoči kako se nada otpustu iz banske službe.[10] Banska je služba Berislavićeva vremena pored neposredne životne opasnosti bila usko povezana s kroničnim nedostatkom novčanih sredstava za efikasnu obranu granica hrvatskih povijesnih zemalja te krajnjom financijskom iscrpljenošću banovih posjeda, što je nerijetko bio razlog za nevoljko prihvaćanje ili otkazivanje banske službe Berislavićevih prethodnika, ali i nasljednika u službi tijekom sljedećih desetljeća 16. stoljeća.[11]

U spomenutom pismu Berislavić je opisao i situaciju u kraljevstvu mladoga i neiskusnoga kralja Ludovika II. oslonjenoga na velikaše čiji je interes bio vlastiti probitak, a koji su ujedno bili nesložni i u pitanjima obrane od Osmanlija.

Glavni politički takmac i neistomišljenik Petra Berislavića na ugarskome dvoru još iz razdoblja Cambraiske lige bio je ugarski primas, kancelar, kardinal Toma Bakač (1442. – 1521.). Bakač se nalazio na čelu Državnoga vijeća maloljetnoga kralja Ludovika II. i na taj je način praktički upravljao Ugarskim kraljevstvom. Njegovim se političkim ambicijama, financijskoj politici, ali i vlastitim novčanim probicima Berislavić žestoko protivio. Politički se sukob zaoštrio u travnju 1518. godine kada je ban Berislavić naprasno napustio saborsko zasjedanje u Budimu radi sukoba nepoznatoga uzroka s nekim velikašima, a o razmiricama je između Bakača i ugarskoga palatina Emerika Perényja s jedne strane te Berislavića s druge u svojim izvješćima tijekom srpnja i kolovoza iste godine svjedočio i mletački poslanik na budimskome

8 „Berislavić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?_id=1790; Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", 211; Isti, „Banovanje Petra Berislavića", 8. Klaić, *Povijest Hrvata*, 301. i 308.

9 Klaić, *Povijest Hrvata*, 306; Peričić, „Vranski priori", 314-315.

10 Mesić, „Banovanje Petra Berislavića", 8.

11 O ovome više u Štefanec, *Država ili ne*, 262-263., a za ranija razdoblja u bilješci svojeg priloga i Karbić, „Ban Petar Berislavić i njegovo doba, XI.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 208 4.6.2021. 11:41:30

dvoru Alvise Bon.[12] U spomenutome se Državnome vijeću kao kraljevićev skrbnik nalazio i Bakačev bliski rođak markgrof Juraj Brandenburg s kojim će se Berislavić tijekom obavljanja banske službe više puta susretati u pravnome kontekstu.

***

Ban je početkom 16. stoljeća bio kraljev službenik s izvršnim, vojnim i sudbenim ovlastima. Bio je najviši izvršni dužnosnik kralja te slavonskoga i hrvatskoga sabora, kraljev posrednik u upravljanju hrvatskim zemljama koji je djelovao prema kraljevim nalozima i bio predstavnik kraljevske vlasti te istovremeno zaštitnik i predstavnik prava „staleža i redova" Hrvatskoga i Slavonskoga kraljevstva.[13] U vrijeme banovanja Petra Berislavića prvi se puta u diplomatskoj prepisci hrvatskoga bana naziva potkraljem (*vicerex*). Titulirao ga je tako u svojoj prepisci s francuskim kraljem Franjom I. i poljskim kraljem Sigismundom papa Leon X. 1516. godine,[14] a naziv je to koji će se zadržati i ustaliti osobito tijekom 17. stoljeća u javnome diskursu, ali i djelima pojedinih pisaca,[15] te se desetljećima kasnije vezati za instituciju banske službe.

Ban je bio vrhovni zapovjednik kraljevinske vojske u odsustvu vladara, što je u razmatranome razdoblju bila najvažnija funkcija i samoga Berislavića. Iako su osmanski upadi u srednjovjekovnu Slavoniju zabilježeni još od prvih desetljeća 15. stoljeća i intenzivirali se s napretkom osmanskih osvajanja prema zapadu, taj je središnji dio hrvatskoga povijesnog prostora, za razliku od Hrvatskoga kraljevstva i zaleđa dalmatinskih komuna na prijelazu u 16. stoljeće, bio relativno zaštićen od osmanskih osvajanja uvelike zahvaljujući još uvijek funkcionalnomu sustavu obrane koji je postavio kralj Matija Korvin. Berislavić je kao slavonski ban nailazio na teškoće prilikom okupljanja vojske kojom bi branio dugačku obrambenu liniju, osobito napadima pogođeniju Hrvatsku. Pozvani na Saboru u travnju 1515. u Križevcima pružiti pomoć napadnutomu Hrvatskom kraljevstvu slavonski staleži ustra-

12 O ovome više u: Klaić, *Povijest Hrvata*, 336-340. i Mesić, „Banovanje Petra Berislavića", 34-35. Toma Bakač u isto je vrijeme bio upravitelj i pokrovitelj Zagrebačke biskupije kojoj je biskupom imenovao svojega rođaka odnosno nećaka Šimuna II. Erdödyja.

13 O banovim ovlastima u 16. stoljeću vidjeti u Štefanec, *Država ili ne*, 248-251. i Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (Zagreb: Pravni fakultet Zagreb, 1985), 202-206.

14 „Berislavić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?_id=1790.; Klaić, *Povijest Hrvata*, 334.

15 Primjerice u djelu Jurja Rattkaya, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i* Slavonije (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001).

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 209 4.6.2021. 11:41:30

jali su na običaju prema kojem su bili dužni braniti samo svoje kraljevstvo oglušujući se čak i o kraljevo pismo kojim im prijeti optužbom za izdaju i oduzimanjem imanja.[16]

Godine 1514. u pokušaju namicanja novčanih sredstava preko posrednika Berislavić je uspio dobiti trogodišnji iznos „zaštitnine" koju je Dubrovačka Republika tada još uvijek plaćala ugarskomu kralju, ali ne i traženu izvanrednu novčanu pomoć.[17] Kao posrednik kraljevske vlasti u rujnu 1515. godine boravio je u Sloboštini kod Pleternice pripremajući se odande proći u Bosnu te je u kraljevo ime zagrebačkomu Kaptolu zapovjedio da mu za opskrbu Jajca do sredine istoga mjeseca dostavi dvanaest kola natovarenih vinom i žitom.[18] Isti je Kaptol međutim 1517. godine banu uskratio vojnu pomoć, odnosno vojne odrede u njegovu ponovnome nastojanju očuvanja i pomoći jednoj od tada temeljnih utvrda u sustavu obrane hrvatskih zemalja – Jajcu.[19]

U pokušaju namicanja dostatnih sredstava za obranu Jajca Berislavić se u više navrata utekao nametanju izvanrednih daća onima koji su od njih bili izuzeti poput zagrebačkoga Gradeca. Sudeći prema kraljevu pismu iz kolovoza 1518. Berislavić je prethodne godine nametnuo zagrebačkomu Gradecu daću od 300 zlatnih forinti u obliku banske zalaznine što se protivilo njihovim povlasticama te je svojom intervencijom kralj zabranio daljnje uznemiravanje građana.[20]

Jedna od Berislavićevih dužnosti kao organa izvršne kraljeve vlasti bila je intervencija u slučaju uskrate poreznih obveznika na izvanredne vojne namete. Ludovik II. pismom je iz studenoga 1516. naložio banu, njegovima vicebanovima i plemićkim sucima da svim sredstvima plemiće jednoselce prisile na plaćanje izvanredne daće određene na prethodnome Slavonskom saboru ili će svu nastalu štetu morati snositi sami. Daća je bila propisana u iznosu od 25 denara za nabavku živežnih namirnica za potrebe krajiških gradova,[21] a sudeći prema kraljevu pismu iz svibnja iduće godine, ban je

16 Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", 212.; Klaić, Povijest Hrvata, 309.

17 Karbić, „Ban Petar Berislavić i njegovo doba, XI."; Berislavić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx? id=1790

18 Mesić, „Gradja mojih razprava u 'Radu'", 168.; Klaić, *Povijest Hrvata*, 311. „Berislavić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx? id=1790

19 Mesić, „Banovanje Petra Berislavića", 23.; Klaić, *Povijest Hrvata*, 337.

20 Matija Mesić, „Gradja mojih razprava u 'Radu'", *Starine* knjiga 5 (1873): 175; Klaić, *Povijest Hrvata*, 341.; „Berislavić, Petar", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx? id=1790.

21 Usp. Klaić, *Povijest Hrvata*, 335.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 210 4.6.2021. 11:41:30

prema popisu dikatora (poreznika) trebao prisiliti na plaćanje rečenoga poreza sve one koji to nisu učinili.[22]

***

Banova upravna vlast očitovala se u sazivanju prema kraljevu nalogu i predsjedanju hrvatskim i slavonskim saborima te u posredništvu između plemstva i staleža kraljevstva te kralja. Tako je na Kraljevo 20. kolovoza 1515. godine pod njegovim predsjedanjem vijećao Slavonski sabor u Čazmi,[23] a predsjedao je vjerojatno Berislavić i spomenutomu saboru održanome ranije iste godine u travnju na kojemu su staleži uskratili dati vojnu pomoć za Hrvatsku. Banove ovlasti protezale su se i na provođenje ili nalaganje provođenja istraga u slučaju tužbi za nasilja, zatim na brige oko uvođenja u posjed i reambulacija (određivanja međa) posjeda te na vođenje sporova pri diobama imanja.

Odmah po stupanju na položaj od Berislavića se očekivao značajni prinos u uređivanju sudskih i uredovnih prilika u kraljevstvu jer mu kralj u prosincu 1513. piše kako je iz pritužbi poslanika slavonskih staleža saznao da se osude izrečene na sudu uopće ne provode i ne izvršavaju. U studenome pak sljedeće godine kralj poziva Berislavića na strogo postupanje protiv svjetovnjaka i duhovnika koji izbjegavajući domaće sudove svoje parnice vode pred rimskom stolicom ili zadarskim i ninskim sucima pod vlašću Mletaka.[24]

Sudbena se banova vlast očitovala u položaju bana kao vrhovnoga i redovnoga suca Kraljevstva koji je svoju dužnost obavljao putem oktavalnoga suda. Taj je banski sud bio sazivan po kraljevom nalogu banu i održavan ukoliko su to vojne prilike dopuštale dva puta godišnje, u vrijeme Berislavićeve službe najčešće samo na početku godine osam dana nakon blagdana Bogojavljenja i to u Zagrebu ili u Križevcima. Oktavalni sud na čelu s banom sačinjavali su još protonotar kraljevstva i vicebanovi, službenici koje je sam imenovao između plemstva s posjedima u kraljevstvu te koji su i sami u okviru županijskih sudova imali sudbene ovlasti i prema banovu su nalogu vodili sudske istrage u plemićkim parnicama. Prizive protiv presuda koje je donio oktavalni sud pod predsjedanjem bana, rješavale su se pred sucem Kraljeva suda u Ugarskoj.[25]

22 Mesić, „Gradja mojih razprava u 'Radu'", 169-170.; Klaić, *Povijest Hrvata* 336.

23 Klaić, *Povijest Hrvata*, 311.

24 Usp. Mesić, „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka", 204.; Klaić, *Povijest Hrvata*, 307.

25 O banovim sudbenim ovlastima u 16. stoljeću vidjeti u Beuc, *Povijest institucija državne vlasti*, 204-206. i Štefanec, *Država ili ne*, 105-106.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 211 4.6.2021. 11:41:30

Nerijetko se u vrijeme banske službe Petra Berislavića, kao posjednik Medvedgradskoga vlastelinstva, na banskome oktavalnom sudu kao tužena stranka našao markgrof Juraj Brandenburg, nećak kralja Vladislava II. i skrbnik mladoga Ludovika II. Berislavić je tako godine 1513. naredio istragu Zagrebačkome kaptolu zbog optužbi Benedikta Rattkaya radi nasilja službenika Jurja Brandenburga nad njegovim podložnicima u Velikome Taboru i pozvao markgrofa da se odazove na sudski proces koji se na oktavalnome sudu vodio od sve do 1515. Na oktavalnome sudu u Zagrebu i Križevcima koji se održavao početkom 1517. vodila se pak parnica između zagrebačkoga Gradeca i markgrofa Brandenburga kao posjednika Medvedgradskoga vlastelinstva radi prava na posjedovanje mjesta Dedići, Črnomerec, Bitek, Novaki i Brod na Savi na kojoj se niti markgrof niti njegov zastupnik nisu pojavili.[26] Krajem iste godine prema banovu nalogu Čazmanski je kaptol u posjed mjesta Kraljevca u dotadašnjemu vlasništvu Medvedgradskoga vlastelinstva trebao uvesti Zagrebački kaptol protiv čega je u markizovo ime protuslovio njegov familijar Stjepan Črnčić.[27]

Jedna od najvećih parnica u Berislavićevo vrijeme bila je svakako ona između zajednice plemića Zagrebačkoga polja i posjednika Medvedgradskoga vlastelinstva o čemu će pretežno biti riječi u nastavku teksta.

***

Campus Zagrabiensis sve do 18. stoljeća bio je u dokumentima najčešći naziv za područje omeđeno desnom obalom Save i Vukomeričkim goricama, a koje danas velikim dijelom obuhvaća geografski prostor Turopolja. Dio je stanovništva Zagrebačkoga polja tijekom 13. stoljeća zahvatio proces transformacije iz položaja jobagiona zagrebačkoga *castruma* u status nižega plemstva koje se udružilo u plemićku zajednicu.[28] Svoje su povlastice temeljili na ispravi izdanoj početkom 13. stoljeća nekim stanovnicima Zagrebačkoga polja, koju su kasnije pripadnici plemićke zajednice nosili vladarima na potvrđivanje. Tijekom druge polovice 14. stoljeća ulazi u sastav Med-

26 Ivan Tkalčić, *Povjestni spomenici Slobodnog kraljevskog grada Zagreba = Monumenta historica Liberae regiae civitatis Zagrabiae* (dalje: MHZ), svezak treći (Zagreb: Brzotiskom K. Albrechta, 1896), X.; Klaić, *Povijest Hrvata*, 335.

27 MHZ 3, XCVI.

28 Više o ovim društvenim promjenama i formiranju plemićkih općina, u uvodnoj studiji knjige Éva B. Halász i Suzana Miljan, *Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium (1274.-1439.) = Isprave križevačkih zemaljskih župana (1274.-1439.)* (Budimpešta; Zagreb: Magyar Tudományos Akadémia, 2014)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 212 4.6.2021. 11:41:30

vedgradskoga vlastelinstva, pod kraljevskom je vlašću i upravom bana kao kraljeva službenika. Stanovnici su bili dužni na podavanje vlastelinstvu desetine svinja te bansku zalazninu koja je kasnije postala *banšćina* u iznosu od 8 forinti. Tijekom 15. i početkom 16. stoljeća vlastelinstvo je bilo privatni posjed obitelji Tuz te Ivaniša Korvina po smrti kralja Matije, a na spomenutome području od ranih su desetljeća 15. stoljeća zabilježeni i napadi osmanskih akindžijskih četa – što je u zadnjoj četvrti istoga stoljeća potaknulo podizanje kaštela Lukavca. Isti je uskoro, kada je u njega smještena vojna posada vlasnika medvedgradske utvrde, postao dijelom Medvedgradskoga vlastelinstva, sjedištem medvedgradskoga kaštelana u funkciji turopoljskoga župana te je istovremeno novim podavanjima, 40 forinti *vojšćine* i opravljanjem lukavečkoga kaštela čvršće vezao plemićku zajednicu Zagrebačkoga polja u njezinim obavezama i podložničkom statusu spram vlasnika Medvedgrada. Sve do sredine 16. stoljeća na spomenutome području trajala su intenzivna nastojanja članova turopoljske plemićke zajednice za očuvanjem pravnoga i društvenoga statusa te izdvajanjem ispod vlasti posjednika medvedgradske utvrde – pravnim putem te uskraćivanjem podavanja – što je rezultiralo nasilnim postupcima prema turopoljskomu plemstvu predstavnikâ Medvedgradskoga vlastelinstva.[29]

U rješavanje toga pravnog spora i sukoba između pripadnika zajednice turopoljskih plemića, velikim dijelom jednoselaca, i markgrofa Jurja Brandemburga po svojoj je sudbenoj funkciji kao ban i kraljev službenik bio uključen Petar Berislavić.

Nakon smrti Beatrice Frankapan koja je kao udovica Ivaniša Korvina svojemu drugom suprugu markgrofu Brandenburga u nasljedstvo donije-

29 Usp. „Turopolje", *Hrvatska enciklopedija mrežno izdanje*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", pristup ostvaren 8. XI. 2020. https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62804. Temeljnu zbirku izvora za povijest Plemićke općine Turopolja sastavio je Emilij Lasowski. Vidjeti Emilij Laszowski, ur., *Povjesni spomenici Plemićke općine Turopolja nekoć 'Zagrebačko polje' zvane = Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim 'Campus Zagrabiensis' dictae*, svezak I-IV. (dalje: MHT) (Zagreb: Tiskom Anutna Scholza, 1904-1908). O sukobima medvedgradskih posjednika s podložnicima vlastelinstva i utvrde pisala je Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari* (Zagreb: Globus, 1987) te Josip Adamček: Isti, „Borba turopljskih plemića protiv medvedgradske vlastele", *Kaj* 7 (1974), br. 5-6: 23-32 te Isti, „Medvedgradsko vlastelinstvo", *Kaj* 17 (1984), br. 6: 29-54. Značajan je prinos poznavanju društvene povijesti dijela turopoljske općine dao Ivan Jurković svojim radovima o obitelji Berislavića Malomlačkih: Isti, „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Verhreka de Mala Mlaka (dio prvi - Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački)", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20 (2003): 125-164. te Isti, „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Verhreka de Mala Mlaka (dio drugi - Nasljednici Stjepana Berislavića tijekom 16. stoljeća)", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 21 (2003): 119-181.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 213 4.6.2021. 11:41:30

la brojne Korvinove posjede, s promjenom vlasništva na Medvedgradskome vlastelinstvu došlo je do pokušaja dijela plemstva turopoljske općine za promjenom podložničkog statusa, odbacujući dotadašnja uobičajena podavanja vlastelinstvu. U nastojanju da ista utjeraju, markgorofovi upravitelji posjeda, kapetani medvedgradske utvrde te zapovjednici kaštela Lukavca pomoću vojnih četa upadali su na plemićke posjede i služeći se vojnom silom, batinanjem, odvođenjem u tamnicu, čak i vješanjem, robili njihovu imovinu: od žita i vina do odjeće i stoke, što je dokumentirano u izvješćima Berislavićevih podbanova za Slavoniju Baltazara Alapića i Baltazara Batthyányja.[30]

U jesen 1514. turopoljski plemići u pritužbi kralju optužili su markgrofa Brandenburga da im silom nameće poreze i daće i tretira ih kao „neplemiće i ljude kmetskoga staleža" protivno njihovim starim slobodama i plemićkim povlasticama. Vladar je potom naredio banu Berislaviću provođenje istrage te da predstavnike turopoljskoga plemstva pozove na sljedeći Sabor i u međvremenu ih zaštiti od napada.[31]

Na zasjedanju sabora u Križevcima sljedeće 1515. predstavnici plemstva donijeli su povelju kralja Vladislava kojom im je godinu dana ranije temeljem starijih isprava potvrdio povlastice,[32] a markgrofov je pak povjerenik tvrdio kako ovaj smatra da mu plemići uskraćuju uobičajene službe u gradu Lukavcu oko čega se potužio kralju i dobio o tome kraljevsku ispravu prema kojoj su svi izgrednici odgovorni kraljevom sudu. Markgrof je ovakvim postupkom izbjegao redoviti banski sud, a Sabor je na to pod banovim predsjedanjem tek odredio da se ispitaju plemićke stvarne obaveze prema vlastelinstvu. S tim je ciljem na sljedeće zasjedanje ban po plemićkim sucima Zagrebačke županije pozvao Brandenburga i njegova medvedgradskoga upravitelja koji su ispravama trebali potkrijepiti izjave svojega zastupnika.[33] No upadi su se medvedgradskih službenika nastavili

30 Usp. MHT 2, 333-336, 348. Izvješća podbana Baltazara Alapića o nasiljima medvedgradskoga kaštelana Petra Pana iz listopada 1514. godine i nabrojena nasilja medvedgradskih kaštelana i službenika Jurja Brandenburga od strane podbanova Alapića i Batthyányja iz ožujka 1516. godine.

31 MHT 2, 337. Sukobima se vlasnika i upravitelja Medvedgradskoga vlastelinstva s turopoljskim plemićima u svojoj knjizi bavila i Nada Klaić promatrajući spomenute sukobe iz očišta s jedne strane vlastelinskih prava medvedgradskih gospodara, a s druge nastojanja za promjenom statusa dijela turopoljskoga plemstva u trenutku dolaska novog zemaljskog gospodara naglašavajući otvorenu pristranost bana Berislavića prema turopoljskom plemstvu. Usp. Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 185-195, osobito str. 188.

32 MHT 2, 330.

33 MHT 2, 341.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 214 4.6.2021. 11:41:30

i sljedećih godina, što je neminovno dovodilo do raseljavanja navedenoga područja. Stoga je Berislavić u prosincu 1516. u Zagrebu izdao pismo u kojem je odbjegle plemiće pozvao na povratak i u ime kralja obećao im zaštitu.[34]

Nakon vješanja nekolicine plemića u jednome od napada vlastelinskih odreda na turopoljske posjede, na priziv je markgrofova zastupnika na oktavalnome sudu, Ivana Miškolca, Berislavić prenio parnicu na kraljevskoga dvorskog suca (*judex curiae regiae*), a u ljeto 1517. Zagrebačkomu je kaptolu naložio da temeljito istraži obaveze i privilegije plemićke zajednice Zagrebačkoga polja te da o svemu obavijesti kralja. „A vi" piše ban kanonicima „dobro znate da su oni pravi plemići (*veri nobiles*)".[35] Čini se da se u ovome postupku Berislavić našao na strani dijela pobunjene plemićke zajednice, a nasuprot kraljevu rođaku Brandenburgu protiv kojega je u više gore spomenutih slučajeva iste 1517. godine već presudio u sporu sa zagrebačkim Gradecom i u slučaju nasilja njegovih podložnika prema posjedima Rattkaya u Velikome Taboru. Ban je bio zainteresiran za rješavanje parnice u prilog Turopoljcima jer ovi pasivnim otporom prema Brandenburgu nisu sudjelovali u obrani Kraljevstva, odnosno opremanju lukavečkoga kaštela, što su umjesto njih morali činiti drugi, rakovečki i vrbovečki podložnici na vlastelinstvu[36] te su istovremeno, raseljavajući se, slabili obranu Zagrebačkoga polja i time neposredno samoga središta Slavonskoga kraljevstva.

Uslijed parnice i dugotrajnoga spora s Brandenburgom neki turopoljski plemići, dijelom pod pritiskom medvedgradskih i lukavečkih pljački i vojske, odustajali su od daljnjega sudjelovanja u sporenju i prihvatili obaveze te time uzrokovali raskol među članovima zajednice.[37] No jedan mali dio i dalje je ustrajao u svojim namjerama, a spor je s markgrofom i njegovim kapetanima konačno došao pred kralja Ludovika u lipnju 1520. kada ban Petar Berislavić više nije bio živ.[38]

***

34 MHT 2, 352.

35 MHT 2, 363.

36 Usp. Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 192.

37 Klaić, Medvedgrad i njegovi gospodari, 194.

38 MHT 2,429-446. O daljnjem tijeku parnice dijela turopoljskih plemića vidjeti u Adamček, „Medvedgradsko vlastelinstvo", 40-44. i Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 215 4.6.2021. 11:41:30

U spletu novonastalih društvenih, gospodarskih i političkih okolnosti na prijelazu u rani novi vijek, u društvenim gibanjima seljaka i sitnoga plemstva, plemićke su zajednice, ali i građanstvo bili pod sve snažnijim pritiskom okolnih zemljišnih posjednika.[39] U otporu su nametanim promjenama vidjeli mogućnost ne samo za očuvanjem vlastita društvenoga statusa nego i mogućnost izmicanja dotadašnjim obavezama i promjenu podložničkoga statusa u bolju društvenu poziciju. Zanimljivo je spomenuti kako su se tijekom istrage koju su na kraljev zahtjev o obavezama plemića iz Turopolja vezano uz kaštel Lukavec 1519. godine provodili plemićki suci Zagrebačke i Križevačke županije svjedoci iz križevačke plemićke zajednice te oni koji su dolazili iz plemićkoga distrikta Klokoča, izjašnjavali povoljno u korist turopoljskih plemića i njihovih osporavanih povlastica.[40] Bio je to pokušaj da se u ovome slučaju učvrsti mogućnost opstanka vlastita društveno-pravnoga statusa uslijed pretenzija i podčinjavanja od strane njihovih lokalnih vlastelina.

Jedan od vidova zaoštravanja društvenih odnosa u 16. stoljeću bile su pobune seljačkoga stanovništva vođene različitim ekonomskim, pravnim i vjerskim ciljevima. Dószina buna koja je u Ugarskoj izbila 1514. godine na početku Berislavićeve banske službe, ostavila je traga u društvenim kretanjima i na području Slavonskoga kraljevstva.

U sukobima između građana i predstavnika magistrata Gradeca i Kaptola oko međa na posjedu zvanom Krog, a koji kulminiraju u vrijeme pobune ugarskih križara, ban je po kraljevu nalogu u kolovozu 1514. godine morao sazvati sabor kako bi se zavađene strane saslušale i problem oprezno riješio.[41] Sukob se, znakovito, odvijao u kontekstu spomenute bune. Vraćajući se s pohoda na kaptolske oranice i sjenokoše u Krogu naoružana je skupina stanovnika Gradeca predvođena gradskim zastupnikom i sucima pred sobom nosila zaoštren kolac poput ugarskih pobunjenika, a Kaptolu su prijetili da će protiv njih u pomoć pozvati ugarske križare.[42] Nakon pak provedene istrage u slučaju turopoljskoga plemstva protiv medvedgradskih posjednika 1520. godine

39 Borbe plemićkih općina protiv vlastelina također su bile važno područje zaoštravanja odnosa u društvu 16. stoljeća. Dio plemićkih općina bio je podvrgnut vlastelinstvima još u prethodnom stoljeću, a tijekom 16. taj je pritisak dosegnuo vrhunac. Ivan Karlović, primjerice, u distriktu Klokoču nastojao je slobodne stanovnike plemićke općine pretvoriti u kmetove, a Bernardin Frankapan podložio je stanovnike plemićke općine u Pribiću. Stoljeće su ispunile optužbe slobodnih plemića protiv ukmećivanja. Usp. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, 787.

40 MHT 2, 396-417.; Usp. Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 195-195.

41 Klaić, *Povijest Hrvata*, 307.

42 MHZ 3, XCIV.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 216 4.6.2021. 11:41:30

kraljevski sud zaključio je kako su se tek u posljednje vrijeme *nobiles castrenses seu prediales* Turopolja bespravno pobunili protiv medvedgradskoga gospodara i to u „doba kada se podigao seljački i kmetski svijet da sruši i uništi cjelokupno plemstvo", stavljajući također pokušaje turopoljskoga plemstva u okvire pobune iz 1514. godine.[43]

No nisu, osobito u sudbenome i društvenome smislu, povijest stanovništva Zagrebačkoga polja obilježili odnosi samo spram njihovih medvedgradskih zemaljskih gospodara. Nasilja, otimanja i sukobi bili su svakodnevica turopoljskih plemića i njihovih podložnika i u njihovim međusobnim odnosima i potraživanjima. Spomenuti podban i župan Baltazar Alapić godinama se ranije sukobljavao oko turopoljskih posjeda s obitelji Berislavića iz Vrhrike adoptiranome u redove plemićke turopoljske zajednice, a čiji je prvak Stjepan u to vrijeme bio visoko pozicionirani i pouzdani familijar i upravitelj medvedgradskoga vlastelinstva Ivaniša i Beatrice Korvin. Alapić je i sam s pomoću svojih pouzdanika sudjelovao u sukobima i pljačkanju podložnika na Berislavićevim posjedima.[44] Godinama kasnije Juraj Berislavić, Stjepanov sin i u vrijeme stupanja u bansku službu Petra Berislavića i sam upravitelj dijela tada već Brandenburgova Medvegradskoga vlastelinstva, godinama se sudski sporio s obitelji Franje Stubičkoga koji je dijelom zauzeo posjede u Odri, Buševcu, Maloj Mlaki, Buzinu i Bapči. U tome sporu ban je Berislavić najprije presudio u korist obitelji Stubičkih, ali je temeljem Jurjeva prosvjeda pred kraljevskim sudom Ludovik II. u srpnju 1517. banu naredio ponovno otvaranje istrage.[45]

Jasno je da su se često odnosi na terenu, toliko udaljenom od dohvata neposredne kraljevske vlasti pa čak i izvan djelokruga mogućnosti kraljevih službenika poput bana, rješavali stvarnim međusobnim obračunom stranaka i realnom mogućnošću nametanja vlastite vojne ili fizičke prevlasti. Svjedoče o tome u konačnici i slučajevi odbijanja presuda banskoga suda i protjerivanja banskih činovnika koji su ih pokušavali provesti. Kao u slučaju turopoljskih plemića pod vodstvom Gašpara Kiševića, inače jednoga od predvodnika dijela turopoljske plemićke općine u sporu protiv Medvedgrada, koji početkom 1517. godine napadaju banske vojnike, otimaju im i spaljuju banski nalog prema kojem je remetske pavline trebalo uvesti u posjed rakitovečke šume. Izgrednici su bili osuđeni na smrt, ali je u konačnici ova oštra banska presuda bila preinačena u otkup glave i konfiskaciju imovine.

43 MHT 2, 429. Isto je primijetio i Jurković, „Raseljena plemićka obitelj" – drugi dio, 122.

44 O tome je pisao Jurković, „Raseljena plemićka obitelj" – prvi dio, 137-141.

45 MHT 3, 560-566.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 217 4.6.2021. 11:41:30

No kada su u svibnju iste godine banovi službenici htjeli oduzeti imovinu osuđenika, otac dvojice od njih, Emerik Čunčić, plemić iz Kuča, Berislavićeve je službenike jednostavno otjerao prijeteći im mačem.[46] Ban je kao predstavnik kraljeve sudbene vlasti imao mehanizme provođenja iste, banderij i druge službenike, međutim pitanje je bilo realne mogućnosti nametanja kraljeve ili banske sudbene vlasti i donesenih presuda.

***

U prva dva desetljeća 16. stoljeća, osobito u vrijeme Berislavićeva banovanja, na središnjemu su se području srednjovjekovne Slavonije nalazili posjedi nekolicine velikaša predstavnika crkvenih i/ili najviših političkih vlasti usko vezanih uz kraljevski dvor i samu osobu vladara. Njihovi su se međusobni odnosi i utjecaji prelijevali i na vojne i društvene okolnosti na hrvatskome prostoru, odnosno ovdje razmatranome području rano novovjekovnih zagrebačkih naselja i njihove neposredne okoline. U vrijeme kratkotrajnoga Berislavićeva banovanja ta isprepletenost odnosa koja se protezala do najviših crkvenih i kraljevskih institucija bila je vidljiva u vojnome, upravnom i sudbenom aspektu banske službe, ali i u društvenim trendovima koji su na početku novoga doba dopirali i do hrvatskoga povijesnog prostora. Društvene prilike, ali i pojedine odrednice banske vlasti možemo tako promatrati s političkoga i pravnoga aspekta i odnosa vladar, kraljevski službenici, ban i njegove ovlasti te staleži i redovi kraljevstava, ali ih isto tako možemo promatrati iz očišta osobnih društvenih veza napose onih Tome Bakača, Jurja Brandenburga i Petra Berislavića, zatim ekonomskih odnosa između zemljoposjednika i podložnika, ali i međusobnih odnosa samoga lokalnog plemstva na području Zagrebačkoga polja.

U obavljanju svoje banske službe Berislavić je kao predstavnik kraljevske vlasti i posrednik između kralja i plemstva uvelike nailazio na otpor pojedinih velikaša, ali i drugih privilegiranih skupina koje su se opirale izmjenama njihova ustaljenoga ekonomskog i društvenoga statusa nastojeći istodobno taj status izmijeniti na bolje. Njegov je banski autoritet ovisio o realnim mogućnostima nametanja i ostvarivanja ponajprije njegove temeljne zadaće u obrani kraljevstva, a potom i sudbenih i upravnih ovlasti.

46 MHT 2, 357-375. Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 190.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 218 4.6.2021. 11:41:30

Bibliografija

Objavljeni izvori i literatura

Adamček, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naknada Liber, 1980.

Adamček, Josip. „Medvedgradsko vlastelinstvo", *Kaj* 17 (1984), br. 6: 29-54.

„Berislavić, Petar". *Hrvatski biografski leksikon (online)*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", pristup ostvaren 8. XI. 2020. https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx? id=1790.

Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb: Pravni fakultet Zagreb, 1985.

Jurković, Ivan. „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Verhreka de Mala Mlaka (dio prvi – Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački)". *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20 (2003): 125-164.

Jurković, Ivan. „Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Verhreka de Mala Mlaka (dio drugi – Nasljednici Stjepana Berislavića tijekom 16. stoljeća)", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 21 (2003): 119-181.

Karbić, Marija. „Ban Petar Berislavić i njegovo doba". U: Ivan Tomko Mrnavić, *Životopis Petra Berislavića = Vita Petri Berislavi*, priredila Tamara Tvrtković, IX-XIV. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Trogir: Muzej grada Trogira, 2008.

Klaić, Nada. *Medvedgrad i njegovi gospodari*. Zagreb: Globus, 1987.

Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knjiga 4. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

Laszowski, Emilij. ur. *Povjesni spomenici Plemićke općine Turopolja nekoć 'Zagrebačko polje' zvane = Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim 'Campus Zagrabiensis' dictae,* svezak II. Zagreb: Tiskom Antuna Scholza, 1905.

Laszowski, Emilij. ur. *Povjesni spomenici Plemićke općine Turopolja nekoć 'Zagrebačko polje' zvane = Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim 'Campus Zagrabiensis' dictae,* svezak III. Zagreb: Tiskom Antuna Scholza, 1906.

Mesić, Matija. „Banovanje Petra Berislavića za kraljevanja Ljudevita II.". *Rad JAZU*, knjiga 3 (1868): 1-64.

Mesić, Matija. „Gradja mojih razprava u 'Radu'". *Starine,* knjiga 5 (1873): 109-288.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 219 4.6.2021. 11:41:30

Mesić, Matija. „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka“. *Književnik* 2 (1865), br. 2: 203-217.

Peričić, Eduard. „Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić“. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 18 (1971): 239-321.

Štefanec, Nataša. *Država ili ne. Ustroj Vojne krajne 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa 2011.

Tkalčić, Ivan, prir. *Povjestni spomenici Slobodnog kraljevskog grada Zagreba = Monumenta historica Liberae regiae civitatis Zagrabiae* , svezak treći. Zagreb: Brzotiskom K. Albrechta, 1896.

„Turopolje“. *Hrvatska enciklopedija mrežno izdanje*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 8. XI. 2020. https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62804.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 220 4.6.2021. 11:41:31

SUMMARY

The Society and the Judicial and Administrative Authority of the Ban of Croatia in the Area of Zagreb at the Time of Ban Peter Berislavić (1513-1520)

This paper deals with the social relations and the implementation of the administrative and judicial authority of the ban of Croatia in the settlements around Zagreb and in the district of Zagrebačko polje (Turopolje) during the time of Ban Peter Berislavić. The paper focuses on the duties performed by Berislavić as the king's official and his position in regards to other high-ranking royal officials of the Kingdom of Hungary. Equally discussed are Berislavić's judicial and administrative actions during his tenure of the office of ban regarding the social and legal status of the lower nobility of the Turopolje district and their dealings with the officials of the Medvedgrad manor and its owner, who was at that time Margrave George of Brandenburg.

Key words: Ban of Croatia, Petar Berislavić, judiciary, society, Zagrebačko polje, Turopolje, 16th century, Medvedgrad manor

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 221 4.6.2021. 11:41:31

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 222 4.6.2021. 11:41:31

Goran Dejanović, mag. educ. hist.
Sveučilište u Zagrebu - Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb
gdejanovi@hrstud.hr

UDK 94(497.5)"15"(091)
929.52Zrinski
Stručni rad

Nikola III. i Nikola IV. Zrinski – izgradnja velikaške obitelji u društveno-političkim okolnostima prve polovice 16. stoljeća

U radu se istražuje izgradnja velikaške obitelji Zrinski s obzirom na političke okolnosti prve polovice 16. stoljeća. Kroz promatranje oca, Nikole III. i sina, Nikole IV., nastojat će se komparativnom analizom usporediti djelovanje u različitim društvenim, političkim i ratnim aspektima. Spomenuti dvojac promatran je iz sfere privatnoga života, odnosno promatran je njihov način uspostave rodbinskih i ženidbenih veza u svrhu izgrađivanja i očuvanja ugleda obitelji. Proučavano područje Pounja, koje je koegzistiralo uz granicu s Osmanskim carstvom, nagnalo je Nikolu III. da obitelji i potomcima osigura sigurno utočište. Tu je težnju u realnost pretvorio Nikola IV., koji je uz razgranatu mrežu poznanstava, vojničkoga iskustva, utjecajne političke i društvene titule, nadogradio i uzdigao ugled obitelji Zrinski na europsku razinu.

Ključne riječi: ranomoderno društvo, Nikola III., Nikola IV. Zrinski, Osmansko carstvo, Pounje

Društveno-politički kontekst prve polovice 16. stoljeća

Padom srednjovjekovne Bosne 1463. hrvatske zemlje postaju poprište provala neredovite osmanske vojske s ciljem pretvaranja zemalja u pustoš i osiromašenja stanovništva koje bi kasnija regularna carska vojska lako porobila. Tijekom šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina 16. stoljeća hrvatske zemlje postaju najkraća ruta Osmanlijama za pljačkaške i ratne pohode prema Kranjskoj, Štajerskoj, Gorici i Istri.[1] U kontekstu političke, eko-

1 Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, *Povijest Hrvata od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Druga knjiga, (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 3.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 223 4.6.2021. 11:41:31

nomske, demografske i vojne slike hrvatskih zemalja 15. i 16. stoljeće označilo je prekretnicu u poimanju toga prostora. Polazišnu točku hrvatskoga ranonovojekovlja brojni autori smještaju u 1493. i kao ishodišni problem uzima se krbavski poraz koji je za sobom vukao znatne posljedice. Ugrožena egzistencija primorala je stanovništvo na višestoljetne migracije, hrvatske zemlje izgubile su svoju prostornu i političku cjelovitost, a u osvojenim područjima mijenjala se etnička struktura.[2] Na europskoj sceni vladale su sasvim drugačije okolnosti. O mogućoj katastrofi koja prijeti istočnim europskim granicama papu Aleksandra VI. izvijestio je poslanicom Hrvatski sabor 1494., a redom su kasnije istupali trogirski i skradinski biskup Toma Niger[3] i modruški biskup Šimun Kožičić Benja.[4] Koncept *Antemurale Christianitatis*, ili pojam *predziđa kršćanstva* kako je poznatiji u hrvatskoj historiografiji, razvio

2 Miroslav Bertoša, „Europski paradoks Hrvatske: Integracijska 'dezintegracija' XVI. i XVII. stoljeća", *Historijski zbornik* 56-57 (2003-2004): 134.

3 Toma Niger, rođen 1450. godine u Splitu, suvremenik Šimuna Kožičića Benje, istaknuti je hrvatski humanist, biskup, pisac i diplomat. Za života se na diplomatskome planu vrlo aktivno uključio u borbu kršćanskih zemalja protiv Osmanlija te je kao mletački poslanik obilazio Ugarsku, Poljsku i Češku. Kao tajnik splitskoga nadbiskupa Bernardina Zane sudjelovao je 1512. na Petom lateranskomu koncilu. Također kao tajnik bana Petra Berislavića i vikar Veszprémske biskupije uključen je u brojne diplomatske misije Mletcima i u Rimu, u sklopu kojih se Niger u više navrata zauzimao za pomoć kršćanskih zemalja u borbi protiv Osmanlija. Najveći je uspjeh postigao 1519., kada je na konzistoriju pred papom upozorio kako će se Hrvatska zbog svojega teškoga stanja, a ako ne dobije podršku kršćanskih zemalja, morati pokoriti osmanskoj sili i tako joj otvoriti put prema europskim državama. Nakon toga ga je papa kao svojega legata postavio na mjesto skradinskoga biskupa pa je Niger nastavio niz uspješnih diplomatskih misija, među kojima se osobito ističe ona na dvoru Karla V. Habsburgovca u Bruxellesu. Borbu protiv osmanske opasnosti nastavio je i nakon pogibije bana Berislavića, 1520. „Niger, Toma", *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", pristup ostvaren 11. IV. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43740.

4 Šimun Kožičić Benja, rođen 1460. godine u Zadru, pripadnik je zadarske plemićke obitelji Benja. Svestrani biskup, prevoditelj i izdavač, obrazovanje i svećenički red primio je u rodnome gradu. Zadarskim kanonikom i upraviteljem crkve sv. Ivana postao 1502., a modruškim biskupom 1509. U Rimu je od 1512. s prekidima nazočio Petomu lateranskomu koncilu, a u Modruš se vratio potkraj 1516. ili na početku 1517. Za ovu temu izrazito su značajni njegovi koncilski govori o osmanskim napadima u Hrvatskoj. U govoru održanom 27. travnja 1513. osobito se osvrnuo na probleme u Modruškoj biskupiji, tražeći od pape Lava X. da pomogne kršćanima u protuosmanskim borbama (Tebe smo, preblaženi Lave, očekivali kao spasitelja… Udari na one koji nas udaraju!). Uz njega tiskao je pismo, zapravo posvetu Bernardinu Frankapanu Ozaljskomu, u kojoj ističe da mu je pri sastavljanju govora bila bitnija istina od kićena stila te da će njegovim objavljivanjem, ako i ne stigne očekivana pomoć, barem biti udovoljeno svima »koji se odluče založiti za ovu stvar«. U govoru održanom 5. studenoga 1516. izravno pred papom (Corvatiae desolatione) prikazuje poharanu Hrvatsku, ponovo ga moleći brzu vojnu i novčanu pomoć. Govori su autentični komentari onoga doba, te se, uklopljeni u renesansni književni obrazac svojstven historiografskim djelima (opus oratorium), nadovezuju na govore i epistole iz polovice 15. stoljeća., „Kožičić Benja, Šimun", *Hrvatski biografski leksikon (online)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", pristup ostvaren 11. IV. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33616.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 224 4.6.2021. 11:41:31

se početkom 16. stoljeća. Točnije, na saboru knezova njemačkih zemalja u Nürnbergu 1522. Ferdinand Habsburški nazvao je Hrvate „kršćanski viteški narod", koji poput štita stoji ispred Koruške, Štajerske i Kranjske, ali i cijele srednje i zapadne Europe. U svome je govoru Ferdinand upotrijebio naziv „Zwingermauer" za hrvatske zemlje, što bi prevedeno značilo kršćanska tvrđava, viteškoga hrvatskoga naroda, iz kojega se posljedično razvija stoljetna latinska sintagma *Antemurale Christianitatis*. Na istome je saboru Bernardin Frankapan zavapio za pomoć europskih vladara završivši svoj dramatičnim govorom riječima: „...i o Tebi se radi, kad susjedova kuća gori".[5] Znakovite riječi u renesansnome duhu kojima poziva njemačkoga cara u pomoć, a ne bespomoćnoga ugarskoga kralja. No, političke okolnosti i realna društveno-politička situacija bila je kudikamo drugačija. Kroz novo geslo europskih vladara „Cilj opravdava sredstvo" vanjsko-politička pitanja došla su u meritum stvari. Car Karlo V.,[6] jedini koji se mogao vojskom i resursima suprotstaviti Osmanlijama, bio je zaokupljen borbom protiv Franje I. radi prevlasti u sjevernim područjima Italije, a u tu su se borbu uključili papa Klement VII. i Mletačka Republika.[7] Pitanje hrvatskih i ugarskih granica bilo je sporedno u njegovoj slici europske politike. Smješteno na „periferiji" Monarhije Hrvatsko-ugarsko kraljevstvo bilo je prepušteno sebi i svojim vojnim i oskudnim obrambenim resursima.[8] U tim nestalnim vremenima plemstvo je imalo financijsku i političku moć usprotiviti se Osmanlijama, iako se u kasnijim pitanjima političkoga vodstva Kraljevstva pokazalo razjedinjeno. Vidljivo je kako je svaka plemićka kuća (Keglević, Erdödy, Karlović, Zrinski, Frankapan) u određenim trenutcima nastupala u vidu zaštite svojih posjeda

5 Alexander Buczynski, „Zajedno na granici između dvaju velikih carstava (16.-18. st.)" u *„Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. Zbornik radova*, ur. Milan Kruhek, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004), 126.

6 Karlo V. Habsburgovac, rimsko-njemački car, rođen 1500. godine u Gentu. Sin kastiljskoga kralja Filipa I. Lijepog i Ivane Lude vladao je od 1516. do 1556., a kao rimsko-njemački car od 1519. do 1556 (okrunjen 1530.; do tada je kao posljednji nosio naslov rimskoga kralja). Pod njegovom su vlašću bile: Kastilja s Navarom i Granadom, uključivši i španjolske posjede u Americi; Aragon s Valencijom i Katalonijom, te s Napuljem, Sicilijom i Sardinijom; Nizozemska, Burgundija i Württemberg; nasljedni posjed dinastije Habsburgovaca u Austriji, koji je 1521. dao na upravljanje, u feudalnoj nominalnoj zavisnosti, mlađemu bratu Ferdinandu I., od 1527. kralju Hrvatske i Ugarske. U toj rastrganoj državi nije moglo biti govora o stvarnome vršenju vlasti, a napose zbog Karlova uplitanja u ratne i političke sukobe diljem Europe. „Karlo V. Habsburgovac", *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", pristup ostvaren 11. IV. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30563.

7 Buczynski, *„Zajedno na granici"*, 127.

8 *Isto*, 127.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 225 4.6.2021. 11:41:31

i svoga društvenoga položaja. Kako je opstojnost hrvatskih zemalja dovedena u pitanje, izbor nadvojvode Ferdinanda I., kao namjesnika Karla V., tada najmoćnijega vladara Europe, činilo se kao jedino ispravno i realno rješenje. Iako su se novčana i vojna sila dinastije Habsburg činile kao dovoljni resursi za obranu hrvatskih i ugarskih zemalja, stagnirajuće financijsko stanje i zategnuti odnosi Karla V. i Ferdinanda I. bili su razlog za zabrinutost.[9] Poznat je izbor za ugarsko-hrvatsko prijestolje, ali u tome izboru treba tražiti dvije zanimljive činjenice, koje ističe profesor Alexander Buczynski. Najveći dio hrvatskoga plemstva izabrao je Ferdinanda I. za kralja, nezavisno od Ugarske. Također hrvatski su ga staleži izabrali s pravom nasljedstva, a ugarski samo *ad personam*. Veći dio ugarskoga plemstva i dio slavonskoga plemstva kao protukandidata biralo je transilvanijskoga vojvodu Ivana Zapolju. Započeti građanski rat olakšavao je Osmanlijama osvajanje zemalja na putu do Beča.[10]

Kraj petnaestoga i početak šesnaestoga stoljeća turbulentno je vrijeme za hrvatske zemlje koje su se našle na tromeđi političkih, vojnih i društvenih utjecaja: Osmanskoga carstva, Habsburške Monarhije i Mletačke Republike. Osebujni „triplex confinium"[11] kako je istaknuo profesor Miroslav Bertoša. Od šesnaestoga stoljeća pa nadalje, svaka rasprava u Hrvatsko-slavonskome saboru imala je dva ishodišna problema. Prvi se ticao preraspodjele oskudnih poreznih prihoda za isplatu očuvanja vojnih snaga na tome području, a drugi je problematizirao mogućnost održavanja vojnih snaga na području Kraljevstva, uz konkretnu pomoć unutarnjih austrijskih zemalja.[12] Kako je većina predstavnika u Saboru bila iz redova nižega plemstva, može se utvrditi sljedeće. Pripadnici nižega plemstva nerijetko su sami sudjelovali u ratnim akcijama s vlastitim trupama u svrhu očuvanja vlastitih posjeda te su financirali habsburške i nehabsburške vojne postrojbe i osiguravali naoružanje trupama koje su prema zakonu bili dužni davati. Problematika toga pograničnoga područja ocrtava se u tome aspektu, kao i u činjenici da je na tome prostoru uvijek tinjao takozvani „mali rat", koji je dodatno iscrpljivao ljudske i vojne resurse navedenoga područja.

9 *Isto*, 127.

10 *Isto*, 127.

11 Bertoša, „Europski paradoks Hrvatske", 134.

12 Sanja Lazanin, Nataša Štefanec, „Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th – 18th centuries)" U: *Constructing the Border Societies on the Triplex Confinium*, ur. Nataša Štefanec i Drago Roksandić (Budapest: Central European University, 2000), 97-98.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 226 4.6.2021. 11:41:31

Pogranično su područje na prirodan način tvorile rijeke Una i Kupa, kao i danas. Granično područje samo po sebi egzistira na specifičnoj razini. Ujedno su mjesto dodira, ali i distinkcije u isti tren. Na takvome području pravilnosti često nestaju ili se zaobilaze, a konkretna crta razdvajanja ne postoji. Ovisnost je o prostoru golema, a ovisnost o komunikacijama određuje smjerove i brzinu napredovanja, a utvrde predstavljaju polazišna mjesta ofenzivnih ili defenzivnih akcija, gledajući na perspektivu.[13] Ljudski potencijal u suradnji s funkcionalnim vojnim aparatom i sustavom zapovijedanja temeljni je preduvjet za uspješan otpor.[14] S druge strane, problem je otpora fluktuirajući broj stanovništva, sigurnost koja je nestalna (ili je praktički nema) te nemogućnost fizičke obrane na svim dijelovima granice. Spomenuta nestalna sigurnost je izražena kroz više aspekata. Prije svega ovisna je o vojnome djelovanju. Efektivno vojno djelovanje na prostoru između rijeka Kupe i Une onemogućeno nizom faktora. Tragika hrvatskoga plemstva na Krbavskome polju, označila je početak dubokoga rascjepa u hrvatskome društvu na političkome i socio-ekonomskome planu. Konačnim slomom na Mohačkome polju Hrvatsko-ugarsko plemstvo bilo je obezglavljeno, a hrvatske zemlje, osim epiteta „predziđa kršćanstva", stječu atribut *reliquae reliquiarum* jer ostaju na svega 16 800 km^2 površine.[15] Učestale osmanske provale stapale su se u jedan kontinuirani i planirani cilj: pustošenje određenoga prostora i eliminiranje mogućnosti obrane. Osmanlije su u razdoblju od kraja 15. stoljeća i početka 16. stoljeća prodirale duboko kroz propusne granice Hrvatsko-ugarskoga kraljevstva, a taj im je prostor ovisno o kontekstu, služio kao primaran ili sekundaran cilj. Ovisno o namjeri osmanskih posezanja u određenome vremenu, tranzitno pogranično područje je služilo često kao mjesto tranzita i logističke opskrbe.[16] Česte su mete napada iz pograničnoga dijela bile bogate unutrašnje austrijske pokrajine Kranjska, Štajerska i Koruška, pozicionirane iza već raspadnutoga sustava obrane hrvatskih zemlja. Sva ta nestalnost i diskutabilnost granice dominira, iako s prekidima, kroz veći dio 16. stoljeća. Raseljeno stanovništvo na graničnome području, gorući građanski rat, privredno propadanje, tromost i neučinkovitost europskih vladara u vidu pomoći oslabljenoj obrani, nepostojanje realne političke vlasti, neki su

13 Damir Stanić, „Neka obilježja iz povijesti hrvatskog pograničja u 16. stoljeću", *Pro tempore* 5 (2008): 70.

14 *Isto*, 71.

15 Buczynski, „*Zajedno na granici*", 126.

16 Stanić, „*Neka obilježja iz hrvatskog pograničja*", 72.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 227 4.6.2021. 11:41:31

od aspekata koje treba uzeti u obzir kada se promatra navedeno razdoblje i pojedine velikaške obitelji. S obzirom na istaknuto i meritum rada, u nastavku će se objasniti izgradnja obitelji Zrinski na prijelazu stoljeća.[17]

Nikola III. i konstelacije njegova društveno-političkoga života

Kroz ranije navedeni kontekst vremena, mogu se analizirati aspekti društvenoga, političkoga i vojnoga života Nikola III.

Uspjeh u izgradnji ugleda i imena pojedinoga velikaša, ističe profesor Ivan Jurković, jest u vertikalnoj mobilnosti društva. Ona je u kontekstu hrvatskih velikaša u 16. stoljeću ovisila o, prije svega, osobnim karakteristikama stanovništva Hrvatske i Ugarske, potom o funkcionalnim potrebama struktura svjetovne i crkvene vlasti i naposljetku o broju ljudi koji su spremni očuvati ili zadobiti bolji statusni društveni i gospodarski položaj, a time i političku moć.[18] Hrvatsko-ugarski kralj Ljudevit II. gubi političku moć, odnosno gubi realnu potporu plemstva te on 1522. povjerava Ferdinandu Habsburškomu, suprugu svoje sestre Marije, obranu južnih zemalja Hrvatskoga kraljevstva. Zbog toga, ali i zbog vlastitih interesa, nadvojvoda Ferdinand doista počinje pomagati hrvatskomu plemstvu, posebno onima čiji su posjedi i gradovi bili na granično ugroženome području. Ferdinand izravno pomaže hrvatskomu plemstvu novcem i ratnom opremom, a s nekima sklapa i posebne ugovore o preuzimanju obrane njihovih ugroženih gradova. Tako je u listopadu 1524. Nikola III. Zrinski zbog neučinkovite obrane predao Ferdinandu svoja dva utvrđena grada na Uni, Novi i Dobru Njivu. Ferdinand se obvezao skrbiti vojno i logistički za gradove, a nakon dvije ih je godine vratio Zrinskomu. Osim toga, Zrinskoga je primio u službu te mu je darovao oružje i bojne sprave, a Zrinski se obvezao da će uz mjesečnu plaću od sto i pedeset zlatnika uzdržavati pedeset konjanika.[19] Možemo prepoznati obrise vazalnoga odnosa koji su očito bili poluge i društveni obrasci održavanja velikaša na društvenoj hijerarhiji. Hrvatsko plemstvo, ali i svako drugo plemstvo, nerado prepušta svoje utvrđene gradove tuđoj obrani, pa i kraljevoj vojsci, ali budući da drugoga izlaza nije bilo, prisiljeno je prihvatiti i takva rješenja.[20]

17 *Isto*, 72.

18 Ivan Jurković, „Nikola Stariji i Nikola Sigetski" u: *Povijest obitelji Zrinski, Zbornik Matice hrvatske*, ur. Zoran Ladić i Đuro Vidmarović (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), 14.

19 Ive Mažuran, *Povijest Hrvatske od 15 do 18. stoljeća*, (Zagreb: Golden marketing, 2004), 51.

20 Milan Kruhek, „Kostajnica u protuturskoj obrani Hrvatskoga kraljevstva", *Povijesni prilozi* 21 (2001): 73.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 228 4.6.2021. 11:41:31

Iste je godine u pismu nadvojvodi Ferdinandu nastojao objasniti situaciju s neuspješnom obranom svojih gradova koji su bili prvi na udaru te ga moli za financijsku i vojnu pomoć u vidu tri tisuće dukata, dvije tisuće konjanika i dvije stotine strijelaca. Prema njegovu izračunu time bi mogao držati stalne vojne posade i straže na Uni te urediti i održavati takozvanu pograničnu uhodarsku službu.[21] Nikola III. uvidio je mogućnost očuvanja svojih utvrda na ovaj praktičan i pragmatičan način, prepoznavši neefikasan sustav borbe protiv nadmoćnijega neprijatelja. Pragmatičnost velikaša bila je od izuzetne važnosti za navedeno razdoblje. Profesori Milan Kruhek i Ivan Jurković slažu se kako je Nikola III. prvi iznio problem ratovanja s Osmanlijama te nužnim smatrao potrebu promjene, odnosno napuštanje viteškoga u korist osmanlijskoga načina ratovanja. Smatrao je, kao i Petar Kružić, da se osmanska opasnost može smanjiti zauzimanjem Kamengrada i Ključa, stalnim stražarskim ophodnjama na granici, točnije na rijeci Uni, te efikasnom vojskom koja bi bila u stanju nenadano i gerilski napadati Osmanlije na području Bosne, kao što oni napadaju prostor hrvatskih zemalja s lijeve strane Une.[22]

Dakako, takvo su stanje najbolje znali iskoristiti Osmanlije iz susjedne Bosne. Zbog nemogućnosti da ih zaustavi na Uni Nikola Zrinski sklopio je s Osmanlijama dobrosusjedsko sporazumno primirje. Njihove su čete zaobilazile utvrde i naselja Zrinskih, a pljačkale susjedna vlastelinstva i naselja. Prema nekim izvorima, podanici Nikole Zrinskoga su Osmanlije u vrijeme napada i pljački oko Bužima 1530., prevezli preko rijeke Une.[23] Dakle, praktična zaštita svojih interesa i posjeda, nauštrb ostaloga domaćega stanovništva i drugih vlastelinstava. Rekli bismo laičkim rječnikom, borba za preživljavanje. Tako u jednoj prilici ban Ivan Karlović piše kapetanu Ivanu Katzianeru da su Osmanlije preko rijeke prevezli ljudi Nikole Zrinskoga, a oni su opljačkali njegove posjede i posjede Petra Keglevića. Inače, spomenutoga Ivana Katzianera kralj je Ferdinand imenovao vrhovnim vojnim kapetanom koji je s prikupljenom vojskom iz Kranjske, Štajerske i Koruške trebao biti smješten u pogranične utvrde na liniji osmanlijskih napada.[24] Za prijedlog Nikole Zrinskoga da bi kostajničko Pounje bilo lakše braniti kada bi se Osmanlijama otele spomenute utvrde Kamengrad i Ključ i u njima držale jake vojne posade

21 *Isto*, 74.

22 Jurković, „Nikola Stariji i Nikola Sigetski“, 14.

23 Kruhek, „Kostajnica“, 75.

24 *Isto*, 75.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 229 4.6.2021. 11:41:31

kao predstraže utvrdama na Uni, zainteresirao se i nadvojvoda Ferdinand, premda su neki sumnjali u mogućnosti i trajniju vrijednost takve obrane.[25]

Za vrijeme posjeta istražnoga povjerenstva sredinom 1530., kojega je imenovao kranjski kapetan i ljubljanski biskup Kristofor Rauber, a sve zbog sklopljenoga primirja s Osmanlijama, Zrinski je priznao neku vrstu separatnoga primirja, a sve u vidu očuvanja vlastitih posjeda u Pounju. Iz egzistencijalne perspektive Zrinski je bio prisiljen to učiniti zato što se od osmanskih napada sam nije mogao obraniti, a ni od koga nije mogao dobiti pomoć da bi se aktivno mogao suprotstaviti osmanskim prodorima preko Une.[26] Iscrpljen stalnim osmanskim napadima i učestalim borbama Nikola III. već je 1520-ih nastojao osigurati članovima obitelji posjede na područjima koja nisu bila u ratnoj zoni. Od 1522. pregovarao je s kraljem Ludovikom o zamjeni Gvozdanskoga i Lijesnica za imanje u tada još sigurnoj Ugarskoj. Ti su pregovori s Ludovikom propali, a iste je gradove dvije godine kasnije Zrinski ponudio i nadvojvodi Ferdinandu. Isti je ponudu prihvatio te mu predložio posjede Pazinsku knežiju i grad Kastav u Istri. Opet intervencijom kralja Ludovika takva je razmjena bila spriječena.[27]

Kratka crtica o pokušaju zamjene posjeda Zrinskih govori o pokušajima društveno-političkoga manevra za očuvanje društvene moći elita. Između 1531. i 1534. Zrinski je svojim nasljednicima osigurao siguran smještaj u Medvedgradu, utvrdi koja je dalje od ratnih zbivanja. Preuzimanje utvrde koincidiralo je s nenadanom smrću Nikolina šurjaka, hrvatskoga bana Ivana Karlovića.[28] Krbavski je knez, nakon nepuna dva desetljeća ratovanja s

25 *Isto*, 75.

26 *Isto*, 75.

27 Jurković, „Nikola Stariji i Nikola Sigetski", 15.

28 Ivan Karlović, krbavski knez i hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban. Istaknuo se 1513. kao sudionik pobjede nad Osmanlijama kraj Dubice. 1521. imenovan je hrvatsko-dalmatinsko-slavonskim banom, ali se, zbog financijskih problema, nedostatka kraljeve pomoći i potpune opustošenosti svojih posjeda, 1524. odrekao banske časti. Na Cetinskome saboru 1527. podržao izbor Ferdinanda I. Habsburgovca za hrvatsko-ugarskog kralja, držeći da se hrvatske zemlje jedino uz oslonac na Habsburgovce može suprotstaviti osmanskom nadiranju. Iste te godine zajedno s Franjom Batthyányjem ponovo imenovan hrvatsko-dalmatinsko-slavonskim banom pa je dobio Medvedgrad i Lukavec u Zagrebačkoj i Rakovec u Križevačkoj županiji. U građanskome ratu protiv pristaša Ivana Zapolje držao se neutralno i svoje djelovanje usmjerio na protuosmansku obranu, a 1530. pridonio je potpisivanju primirja između pristaša Ferdinanda I. Habsburgovca i Ivana Zapolje. U osmanskim osvajanjima od 1527. do 1529. izgubio je i posljednje ostatke svojega patrimonija u Hrvatskoj. Kako nije imao nasljednika, njegove novostečene posjede naslijedili su njegovi nećaci, knezovi Nikola i Juraj Zrinski. „Karlović, Ivan", *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", pristup ostvaren 15. VI. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30596.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 230 4.6.2021. 11:41:31

Osmanlijama i gubljenja svih posjeda, uspio nakon ogromnih gubitaka uzeti u zakup medvedgradsko vlastelinstvo sa svim pripadajućim posjedima i utvrdama. Nikola III. umire u Zrinu 1534., najvjerojatnije u proljeće, jer se u svibnju iste godine njegova žena Jelena Karlović već tada navodi kao udovica. Jelena Karlović uspjela je uz potporu staleža Hrvatskoga sabora potisnuti konkurenta za Medvedgrad Ludovika Pekrija.[29] Nikola III. uspio je zahvaljujući vještim političkim manevrima i velikaškim vezama očuvati društveni položaj i stvoriti podlogu za nastavak izgradnje velikaške moći. Trgovina posjedima i utjecajima odvijala se na ovaj način u ranome novome vijeku, gdje ste kompromisnom i pragmatičnom politikom uspijevali spasiti svoje posjede, gospodarstvo tih posjeda (rudnike i poljoprivredu), održavati vojsku, a samim time društveni ugled i privilegirani status, odnosno status moćnoga velikaša. Ostvarena je na taj način *bilociranost* obitelji gdje je uistinu bilo važno zadržati i obraniti matični posjed, a istovremeno nastojati pronaći sigurno i politički važno drugo središte.[30] Slične društvene obrasce i političke mehanizme nastavio je prakticirati njegov sin, Nikola IV. Zrinski.

Nikola IV. – vojskovođa i političar

Vojnim i političkim djelovanjem Nikole IV. pripadnici obitelji postali su utjecajni i važni sudionici političke elite, prvo Kraljevine Ugarske, a potom su status stekli i u aristokratskim krugovima Habsburške Monarhije. Takvu društvenu promjenu možemo pratiti slijedom naslova koje je Zrinski nosio i vlastelinstava koje je posjedovao. Bila je to svojevrsna nadogradnja ugleda obitelji Zrinski.[31]

Za vrijeme se očeva života Nikola IV. iskazao kao vrstan ratnik te je 1529. godine sudjelovao u obrani Beča, a 1542. kao kapetan s 400 pripadnika hrvatske lake konjice krenuo u ponovno osvajanje Budima i Pešte. O tome događaju svjedoče zapisi Jurja Rattkaya: „A njegovu već tada iznimnu srčanost najhrabrijeg mladića dobro su upoznali kad je u opsadi Pešte tako muževno s četiri stotine konjanika iliričkog imena pomogao Viteliju i Perényju, koji su se borili s Turcima, da je prosuđeno da je upravo on donio pobjedu koju

29 Jurković, „Nikola Stariji i Nikola Sigetski“, 16.

30 *Isto*, 16.

31 Géza Pálffy, „Prekogranična povezanost Nikole IV. i Nikole VII. Zrinskog (Hrvatsko-mađarska plemićka obitelj u aristokraciji Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva i u Habsburškoj Monarhiji)“ u: *Susreti dviju kultura, Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, Zbornik radova s međunarodnog hrvatsko-mađarskog znanstvenoga skupa održanog u palači Matice hrvatske 1. listopada 2009. (Zagreb: Matica hrvatska, 2012), 129.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 231 4.6.2021. 11:41:31

su svi toliko slavili."[32] Krajem iste godine biva imenovan banom Hrvatske i Slavonije (lat. *banus Croatiae et Sclavoniae*), što mu je omogućilo organiziranje obrane hrvatsko-slavonskoga područja, kako u pograničnim dijelovima, tako i lobirajući za ista područja na vojnim konferencijama u Beču. Prepoznatljiva moć obitelji stvarana stoljećima plemićkim naslovima, vojničkim vještinama i potporom pučanstva i dijela domaćega plemstva jača vojevanjem Nikole IV., o čemu nam svjedoči ponovno Rattkayev zapis. „Kad je Keglević uklonjen sa službe, na javnom je saboru po Ferdinandovoj zapovijedi, te uz odobravanje sviju, za bana triju kraljevina Ilirika 1543. postavljen Nikola grof Zrinski. Također, ta je obitelj Zrinski uvijek smatrana preslavnom, te se već nekoliko stoljeća diči i samim grofovskim naslovom. I ne bi se lako moglo razlučiti je li uvijek najbogatije dominije te najveće časti zadobila više nekom urođenom vojničkom vrlinom ili naklonošću vlastele i puka (premda joj nijedno od ovoga nikad nije nedostajalo)."[33] Nikola IV. sa starijim je bratom Ivanom, nakon smrti Nikole III., naslijedio posjede u Pounju. Osim Zrina, posjedovali su Kostajnicu, Krupu, Novi itd., a u Gvozdanskome je držao rudnike srebra i kovnicu novca koji su bili znatan izvor financijskih sredstava za obranu. S bratom Ivanom, istodobno s jačanjem obrambenoga sustava, razvijao je dogovorni odnos (jednu vrstu vazalnoga odnosa) s Osmanlijama, kojima su braća plaćala godišnji tribut te im dopuštala da slobodno prolaze preko njihovih posjeda.[34] Temeljem darovnica Ferdinanda I. početkom 1541. braća su preuzela posjede Vranskoga priorata. Proširenje posjeda nastavilo se i nakon smrti brata Ivana (umro 1541.) kada se Nikola IV. oženio Katarinom iz znamenite obitelji Frankapan. Sklapa 1544. ugovor o zajedničkim dobrima i uzajamnom nasljeđivanju sa Stjepanom IV. (III.) Frankapanom, što je izazvalo prosvjede drugih Frankapana. Ugovorom s Frankapanima označio je dobitak važnoga grada Ozlja, ali i luke Bakar, koja će ubrzo postati važnim uporištem za gospodarsko jačanje Zrinskih.[35]

Na probleme i zapreke u cjelovitoj i uspješnoj obrani hrvatskog-slavonskoga pograničnoga područja naišao je Nikola IV. Zrinski, kao i njegov otac

32 Juraj Rattkay, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od njihovih početaka, pa sve do ove 1652. godine* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2016), 210.

33 Rattkay, *Spomen*, 210.

34 Hrvoje Petrić, „Nikola IV. Šubić Zrinski", *Hrvatska revija* 3 (2017), pristup ostvaren 14. II. 2021., https://www.matica.hr/hr/530/nikola-iv-subic-zrinski-27448/.

35 *Isto.*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 232 4.6.2021. 11:41:31

Nikola III., unatoč godišnjoj financijskoj pomoći kranjskih, koruških i štajerskih staleža za izgradnju obrambenih utvrda i opskrbu toga važnoga pograničnoga područja.[36] Zrinski je smatrao da bi trebalo zaštititi dio podravskih utvrda od napada Osmanlija. Tako je njegov prijedlog kralj Ferdinand I. 20. prosinca 1548. prihvatio te kapetanu Luki Szekelyu odobrio 2000 forinti godišnje za obranu Koprivnice, Virja, Đurđevca, Kloštra i Virovitice.[37] Inicijativa Nikole IV. pokazala se kao dalekovidni potez koji je ustrojio vojni sustav na području Podravine koja se uskoro našla prva na smjeru napada.

S druge strane jedna od problematičnijih točaka obrane bila je svakako obrana Kostajnice. U jednome od svojih pisama Ferdinandu I. navodi: „Ovi moji gradovi, oni su kao ispruženi štit Hrvatskoga Kraljevstva na ovoj granici, u njima su granične straže, a tu su i moji rudnici (u Gvozdanskom) srebra i olova, koje bi Turci posebno rado prigrabili... Zaklinjem stoga vašu milost da se obazre na opasnost za cijelo kršćanstvo i na posljedice koje bi mogle nastati, ako propadnu moji gradovi na ovoj granici.“[38] Osim štitom, Kostajnicu su Zrinski često nazivali *vratima Hrvatske*, koja su svojim padom 1556. nepovratno izgubljena. Naime, Zrinski je predao obranu Kostajnice krajiškoj vojsci 1552., a prema izvještaju Ivana Lenkovića tamo se nalazi posada od 38 njemačkih pješaka. Uz Kostajnicu kao važnu utvrdu treba istaknuti Novi na Uni. Dobro branjene utvrde do tada, koje su štitile cijeli prostor između Une i Kupe, olako su izgubljene 1556. Profesor Kruhek navodi, a i zapisi Jurja Rattkaya potvrđuju činjenicu da ih je za 2000 dukata prodao kapetan Pankracije Lusthaller.[39] Nezadovoljan kraljevim nedjelovanjem i uskraćivanjem vojne pomoći, u raznim je pismima Tomi Nadásdyu 1551. iskazivao svoje nezadovoljstvo: „Mi boravimo ovdje u Hrvatskoj u pustim našim gradovima, gdje ništa dobra ni nova ne čujemo, vidimo svuda samo pustoš u domovini...“[40] U nepovrat je tako otišlo bogatstvo Zrinskih koji su u te utvrde utrošili velik dio svojih sredstava.

Zbog tih i sličnih zapreka, nakon dvanaest godina Zrinski napušta bansku čast, a o tome nam događaju svjedoče zapisi kanonika Rattkaya: „Tekla je godina 1557., kad je Nikola Zrinski nakon dvanaest godina provedenih u zapovijedanju Ilirikom napustio službu, a da još nitko nije bio postavljen na

36 Pálffy, „Prekogranična povezanost Nikole IV. i Nikole VII. Zrinskog“, 131.

37 Mažuran, *Povijest*, 100.

38 Kruhek, „Kostajnica“, 77.

39 *Isto*, 79.

40 Mažuran, *Povijest*, 101.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 233 4.6.2021. 11:41:31

njegovo mjesto. Ipak, premda se ostavio časti, poslije se ipak mnogim djelima uvijek pokazao pravim građaninom i najvećim ljubiteljem domovine. (…) Pa da ne bi navalila još veća nevolja, te da neprijatelji ne bi postali još objesnijima, zapovjedništvo nad Ilirikom, i to s ovlastima koje je imao Zrinski, dade Petru Erdödyju, pouzdajući se u njegovu vrlinu i srčanost. Zrinskog pak učini tavernikom."[41] Iako se Nikola 1556. povukao s te pozicije, nije zapustio obranu utvrda Zagrebačke i Križevačke županije (prvenstveno gradina Zrin, Gvozdansko, Medvedgrad, Krupa, Ozalj, Rakovac itd.) te je uz svoje čete, kao vladareve najamnike držao više stotina konjanika i pješaka. Premda svoje stare obiteljske posjede nije prepustio na milost i nemilost Osmanlijama, ipak je svoju obiteljsku prijestolnicu i vojno-političku djelatnost preselio 1546. u međimursku tvrđavu Čakovec u Zaladskoj županiji i u tvrđavu Csurgó u županiji Somogy.[42] Iz tih je utvrda mogao nadzirati svoje hrvatske i slavonske posjede te je istovremeno mogao održavati vezu prema Štajerskoj. Upravo su te rezidencije i njihovi posjedi postali važnim uporištem za obitelj Zrinski. Takva je praksa Nikole IV. sredinom 16. stoljeća smjestila Zrinske uz bok najvećim zemljoposjednicima Zadunavlja i Kraljevine Ugarske, kao što su bili Batthyány, Bánffy, Nádasdyj i Széchy.[43] Nikola IV. bio je svjestan nemogućnosti obrane posjeda u Pounju i na Banovini te radi zaštite vlastita ugleda i ugleda svoje obitelji premjestio sjedište u dobro utvrđen grad.

U izgradnji obitelji Zrinski, Nikola IV. je svakako ugradio značajan dio svojim titulama koje su kasnije pokušavali ostvariti njegovi potomci. Primjerice, u jesen 1557. postaje ponovno rizničar Kraljevine Ugarske, a u listopadu ili studenome glavni kapetan Szigetvara (Sigeta).[44] Ta mu je pozicija omogućila da 1563. dođe na mjesto generala zadunavskoga okruga (*supremus capitaneus regni Transdanubianarum*).[45] Kao sigetski kapetan, djelovao u ime habsburškoga dvora, kao predstavnik Dvorskoga ratnoga vijeća, a kao general okruga osnažio je vojne ovlasti ugarskih staleža. Tako je od 1563. do svoje smrti sudjelovao u zajedničkoj službi bečkoga dvora i ugarskih staleža. Svojim vrsnim vojnim i političkim manevriranjem tih je godina velikim di-

41 Rattkay, *Spomen*, 215.

42 Pálffy, „Prekogranična povezanost Nikole IV. i Nikole VII. Zrinskog", 130.

43 *Isto*, 130.

44 *Isto*, 130.

45 *Isto*, 130.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 234 4.6.2021. 11:41:31

jelom vodio obranu granica Kraljevine Ugarske između Balatona i Drave.[46] Naime, obrana južnoga dijela Podunavlja koju je vodio iz utvrde Siget osiguravala je mir međimurskom i ugarskom csurgóškom vlastelinstvu.[47]

Vidimo iz navedenih vojnih i upravnih naziva da je Nikola IV. ustanovio političke i vojne mehanizme uspinjanja u hijerarhiji Kraljevine Ugarske i Habsburške Monarhije. Njegov osobni probitak i stečeni ugled jasno su odredili postulate izgradnje velikaške obitelji koja od njegova doba zauzima mjesto u samome vrhu ugarske i habsburške elite. Iz priloženoga vidimo kako su se pripadnici obitelj Zrinski prilagođavali novim političkim i društvenim situacijama. Među nove društvene okolnosti možemo svrstati religijske promjene. Religijske promjene posebna su i problematična sfera izgradnje obitelji Zrinski koja još uvijek nije dovoljno istražena.

Naime, Nikola IV. vrlo je blisko surađivao sa svojim utjecajnim protestantski nastrojenim „susjedom", Ivanom III. Ungandom.[48] Utjecajan plemić koji je poput Nikole IV. nosio niz upravnih i vojnih titula, a bio je župan Varaždinske županije, vlastelin Samobora, Wolfsberga i drugih njemačkih posjeda, zemaljski kapetan Štajerske i vrhovni zapovjednik kraljevske vojske na hrvatsko-slavonskoj granici. Ivan III. ozbiljno je radio na širenju reformacije, a u prilog tome govori podatak da je on jedan od supotpisnika molbe donjoaustrijskih staleža upućenoj kralju Ferdinandu I. kojom se tražila sloboda vjeroispovijesti.[49] U tome je razdoblju Ivan III. imao vrlo napredne stavove te je zbog istih često dolazio u sukobe s Habsburgovcima koji nisu bili skloni reformacijskim pokretima. Dodiri Nikole IV. i Ivana III. nastavili su se i kasnije, kada primjerice Ivanov tajnik Filip Gugger boravi nekoliko dana na imanju Zrinskog. Isto tako do Nikole IV. došao je preko bečkoga tiskara Sebastijana Fröhlicha velik broj protestantskih knjiga. Sve navedeno govori o vrlo bliskoj vezi Nikole IV. s protestantizmom.

Nikola IV. oko sebe je okupio vrlo razgranat krug ljudi koji su bili protestantske vjeroispovijesti. Prijateljski savez sklopio je, primjerice s hrvatskim banom Petrom II. Erdődyem.[50] Zanimljiv je položaj banske titule u 16. stoljeća. Imućni i glasoviti velikaši Petar II. i Nikola IV. obnašali su bansku čast, a bili su pobornici protestantizma. Budući da kralj (Habsburgovac) boravi

46 *Isto*, 130.

47 *Isto*, 131.

48 Gene S. Whiting, *„Zrinski, Međimurje i reformacija"* (Zagreb: Bogoslovni institut, 2009), 50.

49 Whiting, *„Zrinski"*, 50.

50 *Isto*, 248.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 235 4.6.2021. 11:41:32

u inozemstvu i nema nikakva dodira s Hrvatskom, najviša politička vlast u Hrvatskoj i Slavoniji postaje ban.[51] Međutim, u ovim je tvrdnjama problematično i upitno kako velikaš koji je tada u jasnim doticajima s reformacijom dolazi na bansku čast te ga pritom katolički nastrojeni Habsburgovci potvrđuju. Pragmatičnost se Habsburgovaca u ovakvim trenutcima prepoznaje kao odlika njihove politike, a oni su prije svega htjeli za bana velikaša koji je poznavao vojno-političke okolnosti i stanje obrambenoga sustava.

Nikola IV. i kroz privatan je život bio involviran u reformacijske tokove. Naime, njegova druga supruga Eva Rosenberg, bila je sestra Vilhelma Rosenberga, careva savjetnika i češkoga glavnoga komornika. Njezina je obitelj u vrijeme njihove ženidbe bila već u potpunosti evangelička. Kao pripadnica te obitelji Eva je zasigurno imala velik utjecaj na muža, ali i na djecu.[52] No, opet treba imati na umu da je takvu vrst braka Zrinski sklapao isključivo radi širenja utjecaja i stjecanja moći u odnosu na druge velikaške obitelji.

Zaključak

Izgradnja velikaške obitelji višeslojan je segment političke i društvene povijesti koji se u ovome radu nastojao objasniti. Obitelj Zrinski u prvoj polovici 16. stoljeća opterećena je stalnim osmanskim napadima i nesigurnim političkim okolnostima. Prilike u kojima velikaši egzistiraju krajem 15. i početkom 16. stoljeća promjenjive su prirode i uistinu se potrebno prilagođavati novonastaloj situaciji. Nikola III. i realiteti nezavidne pozicije u kojima su se njegove utvrde i posjedi našli, primorali su ga na pragmatično trgovanje i pokušaj primirja s nadmoćnijim neprijateljem. Njegova politička moć koincidirala je sa specifičnim i važnim promjenama na hrvatsko-ugarskom prijestolju. Dolazak Habsburgovaca trebao je označiti učinkovitiju i smisleniju obranu hrvatskih granica na Uni i Kupi, ali interesi Habsburgovaca bili su nešto drugačiji. Širenje moći u srednjoeuropskim državama i borba protiv stalnih neprijatelja, bila su u središtu zanimanja Habsburgovaca. Blaga kontrola pograničnih utvrda i nestalne vojne trupe na istočnim granicama Habsburške Monarhije, dovele su u pitanje egzistenciju pučanstva, a time i slabljenje moći velikaša. Nikola III. pokušao je s više političkih manevara izboriti svojoj obitelji sigurnije i ratom neopterećene posjede, ali za svoga života u tome nije uspio. Tek je posredstvom svoga braka s Jelenom Karlović

51 *Isto*, 71.

52 *Isto*, 249.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 236 4.6.2021. 11:41:32

obitelj Zrinski stekla sigurnije utočište, točnije medvedgradsko vlastelinstvo.

Nikola IV. svojim je djelovanjem promijenio naličje obitelji. Uvidjevši kako je u starim utvrdama u Pounju i na područje današnje Banovine situacija bezizlazna, odnosno nema mogućnosti za efikasniju i dobro strateški raspoređenu obranu, Nikola IV. svojim vojnim zaslugama osigurava obitelji novo sjedište koje će baštiniti iduće generacije tijekom sljedećih stotinjak godina. Spajanjem postojećih posjeda s onima u Međimurju i Ugarskoj Zrinski postaju najveći zemljoposjednici među hrvatskim velikašima, a Nikola IV. svoje političke veze učvršćuje nizom elitističkih titula. Vidimo na primjeru Nikole IV. da je izgradnja moćne velikaške obitelji vezana za njihovo sjedište (u ovome slučaju promjene sjedišta zbog ratnih okolnosti), političke i rodbinske veze, ali i vojno-taktičko znanje i uspjeh u ratu. Čvrst politički status i ratno-strateško umijeće važan su dio mozaika u izgradnji velikaške obitelji za vrijeme Nikole IV. Iako stoji kao istaknuti vojskovođa i političar na predziđu kršćanstva i brani hrvatsko-ugarske i austrijske zemlje od zajedničkoga neprijatelja, u realnosti vrlo jasno koketira s protestantizmom. Iako nas to ne treba čuditi, jer su protestanti i katolici zajedno vojno nastupali protiv Osmanlija. No, zanimljivo je promotriti tu društveno-religijsku paradigmu. Ono što mogu svakako na kraju zaključiti jest da su uspostavljeni politički i društveni obrasci za vrijeme Nikole III. i Nikole IV. postali vodeći postulati koje će slijediti i ostali potomci obitelji. Na prijelazu stoljeća promjena društveno-političkih okolnosti utječe na cjelokupno Hrvatsko-ugarsko kraljevstvo, pa tako i na obitelji Zrinski.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 237 4.6.2021. 11:41:32

Bibliografija

Objavljeni izvori i literatura

Bertoša, Miroslav. „Europski paradoks Hrvatske: Integracijska „dezintegracija“ XVI. i XVII. stoljeća“, *Historijski zbornik* 56-57 (2003-2004): 133-138.

Buczynski, Alexander. „Zajedno na granici između dvaju velikih carstava (16.-18. st.)“ U: *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. Zbornik radova*, uredio Milan Kruhek, 125-135. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004.

Jurković, Ivan. „Nikola Stariji i Nikola Sigetski“ U: *Povijest obitelji Zrinski: Zbornik Matice hrvatske*, uredili Zoran Ladić i Đuro Vidmarović, 11-19. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

Karbić, Damir i Miljan, Suzana. „Knezovi Zrinski u 14. i 15. stoljeću između staroga i novoga teritorijalnog identiteta“ U: *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog hrvatsko-mađarskog znanstvenoga skupa održanog u palači Matice hrvatske 1. listopada 2009.*, uredili Sándor Bene, Gábor Hausner, Zoran Ladić, 15-43. Zagreb: Matica hrvatska, 2012.

„Karlo V. Habsburgovac“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 11. IV. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30563.

„Karlović, Ivan“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 15. VI. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30596.

„Kozičić Benja, Šimun“, *Hrvatski biografski leksikon (online)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 11. IV. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33616.

Kruhek, Milan. „Kostajnica u protuturskoj obrani Hrvatskoga kraljevstva“, *Povijesni prilozi* 21 (2001): 71-97.

Lazanin, Sanja, Štefanec, Nataša. „Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th – 18th centuries)“ U: *Constructing the Border Societies on the Triplex Confinium*, uredili Nataša Štefanec i Drago Roksandić, 91–116. Budapest: Central European University, 2000.

Mažuran, Ive. *Povijest Hrvatske od 15. do 18. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing, 2004.

„Niger, Toma“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, pristup ostvaren 11. IV. 2020., https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43740.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 238 4.6.2021. 11:41:32

Pálffy, Géza. „Prekogranična povezanost Nikole IV. i Nikole VII. Zrinskog (Hrvatsko-mađarska plemićka obitelj u aristokraciji Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva i u Habsburškoj Monarhiji)“ U: *Susreti dviju kultura, Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti, Zbornik radova s međunarodnog hrvatsko-mađarskog znanstvenoga skupa održanog u palači Matice hrvatske 1. listopada 2009.*, uredili Sándor Bene, Gábor Hausner i Zoran Ladić, 117–163. Zagreb: Matica hrvatska, 2012.

Petrić, Hrvoje. „Nikola IV. Šubić Zrinski“, *Hrvatska revija* 3 (2017), pristup ostvaren 14. II. 2021., https://www.matica.hr/hr/530/nikola-iv-subic-zrinski-27448.

Rattkay, Juraj. *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od njihovih početaka, pa sve do ove 1652. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2016.

Stanić, Damir. „Neka obilježja iz povijesti hrvatskog pograničja u 16. stoljeću“, Zagreb: *Pro tempore* 5 (2008): 71-87.

Valentić, Mirko i Čoralić, Lovorka. *Povijest Hrvata od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Druga knjiga. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Whiting, Gene S. *Zrinski, Međimurje i reformacija*. Zagreb: Bogoslovni institut, 2009.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 239 4.6.2021. 11:41:32

SUMMARY

Nicholas III and Nicholas IV Zrinski – The Rise of a Magnate Family in the Socio-Political Environment of the First Half of the 16th Century

This paper studies the Zrinski family in the context of the political changes of the first half of the 16th century. By applying the method of comparative analysis on Nicholas III and his son, Nicholas IV, it will compare the various social, political and military aspects of their careers. Their private lives will also be studied, with a focus on their methods of establishing marital family ties and bonds of kinship with the purpose of advancing and preserving their family's fortunes. As the family's estates lay in the area of Pounje, which was by the border with the Ottoman Empire, Nicholas III was inclined to search for a safer place for his family and descendants. His successor Nicholas IV provided a secure fortress for the family, and expanded its network of acquaintances, military experience and social and political titles. He advanced and raised the reputation of the Zrinski family to an international level.

Keywords: early modern society, Nicholas III Zrinski, Nicholas IV Zrinski, the Ottoman Empire, Pounje

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 240 4.6.2021. 11:41:32

dr. sc Krešimir Regan
Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Frankopanska 26, 10 000 Zagreb
kresimir.regan@lzmk.hr

UDK 94(497.5Dubica)(091)
Izvorni znanstveni rad

Tvrdi grad (*castrum*) Dubica

Tvrdi grad (*castrum*) Dubica jedna je od najznačajnijih utvrda donjeg Pounja. Sagrađen je u prvoj polovici XIII. st. na desnoj obali rijeke Une, tik uz današnji most koji povezuje Hrvatsku Dubicu s nekadašnjom Bosanskom Dubicom, a u dokumentima se prvi put spominje 1256. Isprva je služila kao središte istoimene kraljevske županije, a potom kao utvrđeno sjedište templara (1269. – 1312.) i ivanovaca (1314. – 1528.) uz kraće prekide tijekom kojih su njome (su)gospodarili knezovi Babonići (prije 1278. – poslije 1328.) i vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić (1398. – 1402.), koji je Dubicu prisjednio svojim posjedima u Donjim krajevima. Kada su Osmanlije 1528. srušile Jajačku banovinu, Dubica se sa susjednim utvrdama našla na prvoj crti obrane. Tu je zadaću ova utvrda uspješno obavljala sve do 1538. kada su je Osmanlije zaposjele i pretvorile u važno ishodište za daljnja osvajanja hrvatskog teritorija. Tijekom austro-osmanskih ratova u XVII. i XVIII. st. Dubica je imala značajan geostrateški položaj zbog čega su tijekom tog razdoblja oko nekadašnjeg tvrdoga grada izgrađene nove obrambene instalacije, što je naposljetku dovelo do interpolacije srednjovjekovne utvrde u novovjekovnu artiljerijsku tvrđavu. Tijekom druge polovice XIX. st. započeo je proces rušenja tvrđave, koji je naposljetku rezultiralo njezinim potpunim uklanjanjem. Unatoč tome, temeljem bogate slikovne građe, koja nam u kontinuitetu od XVI. do XVIII. st. svjedoči o izgledu dubičke utvrde, može se izvršiti rekonstrukcija njezina građevinskog razvoja.

Ključne riječi: Dubica, tvrdi grad (*castrum*), templari, ivanovci, rijeka Una, Slavonija.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 241 4.6.2021. 11:41:32

Uvod

Zahvaljujući položaju na rijeci Uni, tik uz nekadašnji brod, srednjovjekovna Dubica bila je jedna od najvažnijih utvrda donjeg Pounja. Mada je njezina povijest relativno dobro istražena, o njezinu izgledu gotovo ništa ne znamo. Razlog tomu leži u činjenici da su njezini ostatci sustavno rušeni od druge polovice XIX. st. tako da se danas od nje nisu očuvali nikakvi ostatci. Stoga nam je cilj analizom raznovrsnog slikovnog materijala, neovisno o tome jesu li perspektivni (vedute) ili tlocrtni (planovi), odgovoriti na dva glavna istraživačka pitanje. Prvo pitanje odnosi se na sam položaj utvrde, za koju se literaturu podjednako navodi da je bila i na lijevoj i na desnoj obali Une. Drugo pitanje, odnosno skupina pitanja bavi se izgradnjom i potom transformacijom Dubice od srednjovjekovne u renesansnu utvrdu te naposljetku njezino uklapanje u artiljerijsku tvrđavu. Pri tome ćemo pokušati izvršiti hipotetsku rekonstrukciju njezina građevinskog razvoja kroz povijest te ukazati na njezinu geostrateški značaj u određenim povijesnim razdobljima.

Povijest

U dokumentima se dubička utvrda prvi put spominje 1256. *(iobagiones castri de Dobycha)*, koju je 1269. ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. predao u ruke templara u zamjenu za Senj.[1] Pod templarskom vlašću ova je utvrda do ukidanja reda 1312., uz nešto duži prekid između druge polovice sedamdesetih godina XIII. i tridesetih godina XIV. st., kada se vrlo vjerojatno nalazila u rukama moćnih knezova Babonića.[2] Mada su ivanovci formalno preuzeli Dubicu između 1312., kada je ukinut templarski red, i prije 1314. kada se

1 Dubica se kao naselje prvi put posredno spominje Dubica posredno spominje 1200. u nazivu distirkta, a 1239. u imenu županije, a tek 1244. kao slobodno trgovište (Tadija Smičiklas, ur. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje CD), sv. 2 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904), 360; CD 4, 81, 264; CD 5, 9; Lelja Dobronić, „Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj", *Rad JAZU* 10 (1984), 68-69; Hrvoje Kekez, *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 262, bilj. 1330; Juraj Belaj, „Materijalni tragovi nazočnosti viteških redova templara i ivanovaca na području srednjovjekovne Dubičke županije", u: *Dubički arhiđakonat u razvijenom srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Banja Luci 24. i 25. travnja 2017.* (Banja Luka: Banjalučka biskupija i Europska akademija, 2018), 268.

2 Prema Kekezu, najprije su templari, a zatim ivanovci dijelili s Babonićima vlast u Dubici. U tom suvlasničkom odnosu Babonići su držali slobodno trgovište, dok su templari i potom ivanovci upravljali utvrdom i županijom. Kekez, *Pod znamenjem propetog lava*, 263-264.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 242 4.6.2021. 11:41:32

ivanovci prvi put spominju u Dubici, prvi čvrsti dokaz da su zavladali dubičkom utvrdom nalazimo tek 1349., kada se u vrelima spominje brat Baldov kao dubički župan i kaštelan utvrde sv. Ivana (*nos fratres Baladonus comes Dubicensis et castellanus castri sancti Johannis*).[3]

Pod vlašću ivanovaca Dubica je do 1398., kada ju je tijekom prijestolnog rata između pristaša Sigismunda Luksmeburgovca i Ladislava IV. Napuljskog zaposjeo Ladislavov pristaša, splitski herceg i bosanski vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić.[4] U posjed Dubice ivanovci su ponovno došli već 1402. i njome upravljaju sve do rasapa reda 1465., kada je ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin zamolio i od pape Siksta V. dobio odobrenje da posjedima vranskog priorata upravljaju svjetovni administratori iz redova ugarsko-hrvatskih velikaša, a da se prihodima od posjeda reda financira protuosmanska obrana.[5] Od tada se na čelu priorata, pa tako i dubičke utvrde, nalaze kao upravitelji mnogi ugledni velikaši. Među njima svkakao su najznačajniji Bartol Berislavić Grabarski, Petar Berislavić (1512. – 20.) te Ivan Tahy (? – 1539.).[6]

Unatoč izuzetnoj geostrateškoj važnosti Dubicu je uoči njezina pada pod osmansku vlast branilo između 3 i 7 stražara.[7] Stoga ne čudi da ju je dana 24. travnja 1538. bez ikakve borbe zaposjeo Husrev-beg, čime je Osmanlijama bio otvoren put duboko u hrvatsko zaleđe.[8] Za osmanske vlasti ova je važna utvrda bila središte istoimene nahije najprije u sastavu Kobaškog (Banjalučkog) kadiluka, zatim Novoselskog kadiluka (prije 1550.) te naposljet-

3 CD 11, 551; Kekez, *Pod znamenjem propetog lava*, 264.

4 Lajos Thallóczy, Sándor Horváth, ur, *Magyarország melléktartományainak oklvéltára. Alsó-Szlavóni-ai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum (Comitatuuum: Dubicza, Orbász ez Szana)* (Budapest: Kiadja a Magyar Tud. Akadémia, 1912), 122-123; Dobronić, „Posjedi i sjedišta", 69; Kekez, *Pod znamenjem propetog lava*, 265; Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463* (Zagreb – Sarajevo: Synopsis, 2006), 121-143.

5 Lelja Dobornić, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj* (Zagreb: kršćanska sadašnjost, 1984), 138; Joško Zaninović, „Ivanovci (Malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526. (povijesni pregled)", *Croatica Christiana periodica*, 17 (1993), br. 31, 25-41; Vijoleta Herman Kaurić, *Krhotine povijesti Pakraca* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i baranje u Slavonskom Bordu, 2004), 66.

6 Herman Kaurić, *Krhotine povijesti Pakraca*, 66-67.

7 Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća* (Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995), 122.

8 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk* (Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1959), 60; Kruhek, *Krajiške utvrde*, 122.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 243 4.6.2021. 11:41:32

ku Kostajničkog kadiluka (prije 1562).[9] Prije 1611. postala je sjedište dubičke kapetanije.[10] Kao njezini nasljedni kapetani njome su upravljali članovi obitelji Šerić (prije 1611. – poslije 1687.) i Cerić (od prije 1717.).[11]

Za habsburško-osmanskih ratova Dubica je u nekoliko navrata dolazila pod vlast Habsburgovaca (1687. – 92., 1693. – 1701., 1716. – 41. i 1788. – 96.), koji su, svaki put po stupanju u njezin posjed, značajno modernizirali nekadašnju srednjovjekovno-osmansku utvrdu interpoliravši je u relativnu veliku baroknu tvrđavu.[12] Nakon što je Svištovskim mirom iz 1791. Dubica formalno, a u stvarnosti tek 1797. vraćena Osmanskom Carstvu, započeo je postepeni proces propadanja nekadašnje srednjovjekovne utvrde.

Slikovna dokumentacija

U istraživanju svake povijesne građevine ili kompleksa veliku ulogu imaju raznovrsni slikovni izvori, neovisno radi li se o perspektivnim (vedute) ili tlocrtnim (planovi). To se posebno odnosi na istraživanje tvrdih gradova *(castrum)*, koji su imali sreće da zbog svog geostrateškog značaja budu najprije predmetom interesa izviđača i špijuna, a potom vojnih inženjera koji su tijekom ranog novog vijeka izradili niz planova, veduta i drugih slikovnih priloga. Prilikom izrade ovog rada osobito smo se usredotočili na nekoliko njih.

Crteži

Najstariji poznati crtež srednjovjekovne dubičke utvrde potječe sa zemljovida Ugarske, koji je, prema nalogu kralja Ferdinanda I. Habsburgovca, za potrebe organiziranja obrane istočnih granica njegova kraljevstva od 1552. do 1556. izrađivao dvorski historiograf i upravitelj kraljevih umjetničkih zbirki Wolfgang Lazius.[13] Premda je crtež Dubice stiliziran, na njemu se jasno raspoznaju njegove osnovne konture u pogledu sa zapada, a koje nalazimo na njegovim kasnijim prikazima. U prvom planu dominira dugački niski bedem kojega flankiraju ugaone kule pokrivene krovom. Iza desno nacrtane kule u

9 Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 176-177, 180, 186

10 Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Svjetlost, 1980), 83-87.

11 Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni*, 84.

12 Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni*, 84.

13 Miljenko Lapaine, Spomenka Težak, Miroslav Klemm, ur., *Kartografija Varaždina/Cartography of Varaždin (katalog izložbe/exhibition catalogue)* (Zagreb: Hrvatsko kartografsko društvo, 2009), 80-81.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 244 4.6.2021. 11:41:32

drugome planu dominira visoka više etažna kula natkrita krovom u obliku piramide, čije su gornje etaže raščlanjene s po dva para prozora, dok je između gornje etaže kule i krovišta ucrtana još jedna etaža u obliku dugačkog i uskog pravokutnika, koja, s obzirom na položaj i oblik, vjerojatno predstavlja stilizirani prikaz drvene konzolno izbačene obrambene galerije. Čini se da je autor crteža bio dobro upoznat s izgledom dubičke utvrde, jer ako danas usporedimo taj crtež sa njezinim planovima i vedutama iz XVIII. i XIX. st., vidjet ćemo da je on, unatoč perspektivnim manjkavostima, izuzetno precizan u prikazivanju prostornog rasporeda pojedinih građevina unutar utvrde u mjeri koliko takav mali crtež dopušta, odnosno omogućuje.

Nešto stiliziraniji, no opet vrlo precizni prikaz Dubice izradio je 1713. Martin Claus.[14] On je prikazao staru utvrdu u pogledu s jugoistoka kao manji obrambeni kompleks kvadratnog tlocrta, podignutog na vrhu niskog zemljanog humka. U prvom planu ovog crteža dominiraju dvije ugaone okrugle kule, odnosno rondeli pokriveni stožastim krovovima, koji su za jednu etažu viši od zidanog dijela bedema koji ih spaja.[15] Jednako visok na crtežu je prikazan i istočni bedem, koji je jugoistočni rondel povezivao sa sjeveroistočnom kvadratnom kulom. Za razliku od prethodnog crteža, na kojem je ova kula svojom visinom dominirala crtežom, na ovom je prikazan gotovo dvostruko nižom, odnosno jednako visokom kao i rondeli. Od ostalih detalja ističe se glavni ulaz u utvrdu, koji se nalazio na povišenom mjestu na istočnom bedemu uz sjeveroistočnu kulu, zbog čega je do njega vodila drvena rampa. Također je vrlo zanimljiv prikaz drvenih obrambenih galerija na vrhu južnog i istočnog bedema. obje su otvorene s po tri veća kvadratna otvora te s nekoliko manjih pravokutnih pri vrhu koji na vrhu drvene galerije oblikuju krunište. O drugih građevina vidljive su tek dvije. jedna od njih naslanja se na južni bedem i sjeveroistočnu kulu, dok se za drugu ne može pouzdano utvrditi da li leži na sjevernom ili zapadnom bedemu.

Idući i po mnogima najbolji prikaz srednjovjekovne dubičke utvrde izradio je Matthias Anton Weiss 1729.[16] Na njemu je ona prikazana u po-

14 Kruhek, *Krajiške utvrde*, 122.

15 U renesansnom obrambenom graditeljstvu (XV. - XVI. st.), rondela je niska kula debelih zidova, koja je svojom visinom tek neznatno viša od susjednih bedema. Usto, rondelu još karakterizira blaga skošenost vanjskih pročelja u donjoj zoni, koja je od gornjih zona odvojena ukrasnim kamenim vijencem. Rondela se smatra prijelaznim oblikom između srednjovjekovne kule i baroknog bastiona. Stjepan Šterk, „Osnovni napredak umijeća utvrđivanja", *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 90 (1990), br. 1/2, 3-10.

16 Ljudevit Krmpotić, *Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća* (Hannover

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 245 4.6.2021. 11:41:32

gledu sa sjevera kao manji utvrđeni kompleks kvadratnog tlocrta, podignut na zemljanom humku prikazanom nešto višem u odnosu na susjedno tlo. Crtežom dominira sjeverna i zapadna fronta utvrde, koja je na sjeveroistočnoj strani omeđena kvadratnom kulom pokrivenom piramidalnim krovom, a na jugozapadnoj strani okruglom kulom, odnosno rondelom pokrivenom stožastim krovom. Sudeći prema otvorima obje kule imale su najmanje četiri etaže. Sa zapadne strane na kvadratnu kulu naslanja se visoka građevina pokrivena šatorskim krovom, vrlo vjerojatno nekadašnji palas. Weiss završetak zapadnog bedema crta kombinacijom konzolno izbačene drvene galerije te kraćeg kamenog prsobrana uz sjeverozapadni ugao utvrde. Od drugih detalja vidi se još vrh stožastog krova jugoistočnog rondela, drvena i vrlo strma pristupna staza kojom se iz utvrđenog predgrađa preko duboke grabe pristupalo glavnom ulazu u utvrdu, te palisadni bedemi vanjskog obrambenog s drvenim čardacima.

Vrlo vrijedan prikaz Dubice izradio je 1788. Christian von Mechela. To je mala i pojednostavljena slika nekadašnje srednjovjekovne utvrde u pogledu s jugozapada, a osnovna razlika u odnosu na prethodno opisane crteže jest što vanjski obrambeni pojas više nije izrađen od palisada već od kamena. Što se tiče samog kastruma, on je prikazan kao kompleks pravokutnog, gotovo kvadratnog tlocrta s dvije ugaone kule (rondela) na jugozapadnom i jugoistočnom bedemu te dvokrilnim palasom na zapadnom i južnom bedemu.[17]

Iz iduće godine datira posljednji povijesni prikaz stare dubičke utvrde, za koju se jedino zna da je tiskana u tiskari Trattner u Beču 1789. On pokazuje nekadašnji kastrum u pogledu sa sjevera. Utvrdom dominira njegova sjeverna i zapadna fronta, koja završava jugozapadnim rondelom, dok se od jugoistočnog rondela vidi tek završetak njegova krovišta. Čitavom sjevernom frontom dominira strmo četverostrešno krovište palasa s dugim sljemenom. Za razliku od prethodnih crteža utvrde, na ovom se krovište palasa na istočnoj strani više ne naslanja na krovište sjeverozapadne kule, već na istočni bedem što otvara mogućnost da je nekadašnja kula interpolirana u palas, odnosno da su u ovoj fazi nekadašnja kula i palas pokriveni jedinstvenim krovištem. Najveća razlika u odnosu na prethodne crteže jest u prikazu još jednog bedema nacrtanog usporedno s istočnim dijelom sjevernog bedema.

– Karlobag – Čakovec: Nakladni zavod Hrvatski zapisnik, 1997), 347, sl. 257.

17 Mirko Marković, *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama* (Zagreb: AGM, 2001), 265, sl. 150.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 246 4.6.2021. 11:41:32

Planovi

Drugi važan izvor u rekonstrukciji izgleda ili faza građevinskog razvoja Dubice čine planovi koji nastaju od kraja XVII. pa sve do XIX. st., a koji nam vrlo precizno bilježe ne samo tlocrt srednjovjekovne utvrde, već i njezinu postupnu interpolaciju u baroknu artiljerijsku tvrđavu. Ono što ih posebno karakterizira jest da su planovi i po današnjim građevinskim standardima vrlo kvalitetni i precizni, a samim time vrlo korisni u rekonstrukciji pojedinih građevinskih faza dubičke utvrde. S obzirom na to da su gotovo sve korištene vedute i planovi objavljeni, izuzev nekolicine njih iz arhiva u Beču i Bologni, a koji se ovom prigodom po prvi put daju na uvid javnosti,[18] ovom prilikom nećemo ih pojedinačno navoditi već ćemo se usredotočiti samo na one, za koje držimo da su najkorisniji za ovu raspravu.[19]

Prvi i najljepši među njima izradio je 1699. ili 1700. grof Luigi Ferdinando Marsigli, general u službi Habsburške Monarhije (1658. - 1730.), koji je po nalogu Bečkog dvora tijekom 1699. i 1700. vodio razgraničenje Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva te tom prilikom sastavio dvadeset i sedam izvještaja o tome procesu.[20] U sklopu tih izvještaja nalazi se niz skica tlocrta hrvatskih utvrda i nekadašnjih rimskih gradova. Među njima nalazi se i Dubica, čiji je tlocrt prikazan u pogledu s juga. Na njemu su vrlo precizno uneseni položaji bedema te drugih građevinskih struktura koje su u vrijeme izrade tlocrta bile vidljive, počevši od ugaonih rondela na jugozapadnom i jugoistočnom uglu, kule L-tlocrta na sjeveroistočnome uglu pa sve do vanjskog, novopodignutog bastionskog sustava utvrđenja u obliku pravokutnika s dva manja ugaona bastiona i dva veća polubastiona uz rijeku. Ovaj crtež zanimljiv nam je još i stoga što su na njemu na današnjoj hrvatskoj strani Une ucrtani bedemi s ugaonim kulama polukružnog i potkovičastog tlocrta, koji opasuju veliki prostor u obliku dugačke i uske lepeze ili kriške naranče.[21]

18 Zahvaljujem kolegi Hrvoju Kekezu na upućivanje na kartografsku građu u arhivima Beču i Bologni, bez koje bi nekoliko pitanja iz povijesti dubičkog kastruma ostalo još neodgovoreno.

19 Marković, *Hrvatski gradovi*, 257-267; Digitalna zbirka Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

20 Izvještaji se čuvaju u Sveučilišnoj knjižnici u Bologni. Zlatko Pleše, „Bolonjski grof i hrvatski barun: odnos Luigija Ferdinada Marsiglija i Pavla Rittera Vitezovića u utvrđivanju hrvatskih granica“, *Croatica Christiana Periodica*, 46 (2000), 49-76.

21 „ICHONOGRAPHIA FORTALITIORUM LIMITANEORUM qua, vigore Pacis Carlovitzensis, plurimam partem sunt destructa aut evacuata uti quidem Relatoines sui spectantes clarius docent“, Biblioteca Universitaria di Bologna, Bologna, Republika Italija, zbirka: Luigi Marsili (IT-BUB-1044), kut: 21, fol. 12, nakon 1699.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 247 4.6.2021. 11:41:32

Nekako istodobno je nastao i drugi tlocrt Dubice, koji se nalazi na zemljovidu Johanna Cristopha Weigela iz 1700.[22] S obzirom da je ovaj tlocrt, premda pojednostavljen, gotovo identičan Marsiglijevom tlocrtu, vrlo je izgledno da ga je Weigel preuzeo od Marsiglija prilikom izrade svog zemljovida, a ne obrnuto s obzirom da je Marsigli svoje izvještaje i skice izrađivao na licu mjesta tijekom 1699. i 1700.[23]

Idući tlocrtni izvor dubičke utvrde jest njezin prikaz na planu iz 1730., koji je izradio satnik Jauber.[24] Premda i ovaj plan na staroj srednjovjekovnoj utvrdi sadrži gotovo identične obrambene elemente kao i prethodna dva, ipak se u četiri stvari razlikuje od njih. Prvo, na njemu je tlocrt stare utvrde prikazan u obliku pravokutnika, a ne kvadrata. Drugo, na ovom je crtežu po prvi put prikazana široka i suha obrambena graba, koja je opasavala staru utvrdu sa zapadne, južne i istočne strane. Treće, s vanjske strane stara utvrda više nije opasana habsburškim baroknim bastionskim sustavom, koje nalazimo na prethodnim planovima, već s novopodignutim osmanskim bedemima, kojega karakteriziraju dvije velike tabije na jugoistočnom i jugozapadnom uglu te bedemi, podignuti kombinacijom drvene ograde i nabijene zemlje s unutrašnje strane ograde. Osim toga, zapadni i istočni bedemi vanjske utvrde ne završavaju u Uni kao na prethodna dva crteža, već se pod pravim kutom lome i tvore novopodignuti južni bedem, kojeg u jednu cjelinu povezuje stara utvrda. Usto su na Jauberovom planu ucrtane dvije manje kvadratne kule, od kojih je ona u sjeveroistočnom uglu vanjske utvrde bila ulazna. Četvrto, čitav je kompleks s vanjske strane opasan uskom grabom ispunjenom vodom, koja svojim pružanjem prati liniju bedema i tabija vanjske utvrde.

22 Karta novih granica Karlovačkog mira iz 1699. (izvorni naslov: Mappa der zu Carlowitz geschlossenen und hernach durch zwey gevollmächtigte Commisarios vollzogenen Karserlich-Turkischen Gräntz=Scheidung so in dem früh Jahr 1699 angefangen und nach verfliessung 26. Monaten vollendet worden), pristup ostvaren 9. 6. 2020., http://www.felbar.com/hr/map/brand/64 i http://www.felbar.com/hr/map/autors/u-z/page/1/view/163/.

23 U opisu Weigelove karte navedeno je da je ona nastala kao sažetak detaljne karte osmansko-habsburškog razgraničenja u 24 listova koju je 1699. izradio habsburški vojni topograf Johann Christian Müller. Naslov se nalazi u donjem dijelu karte u jednostavnom pravokutniku, http://www.felbar.com/hr/map/autors/u-z/page/1/view/163/ (pristupljeno 19. trravnja 2019.). S obzirom na to da je Johann Christoph Müller izrađivao ove karte kao član Marsiglijeve komisije za razgraničenje, izglednije je da je Marsiglijev tlocrt Dubice ipak nastao prvi te da ga je a svojoj karti Weigel precrtao (Antal András Deák, Miljenko Lapaine, Ivka Kljajić, „Johann Christoph Müller (1673-1721)“, *Kartografija i geoinformacije*, 3 (2004), br. 3, 73; Gábor Csüllög, László Tamás, János Suba, Lóránt Bali, „Geografsko istraživanje Marsiglijeve granične karte“, *Zbornik Janković,* 2 (2007), 15.

24 Marković, *Hrvatski gradovi*, 260-261.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 248 4.6.2021. 11:41:32

Za istraživanje tlocrta stare srednjovjekovne utvrde u Dubici također su izuzetno korisna četiri vrlo precizna plana osmanske i potom habsburške, odnosno austro-ugarske Dubice. Prvi je plan izradio krajiški natporučniki Keller 1789.,[25] drugi je plan satnika V. Allia iz 1798.,[26] treći je plan koji je 1820. izradio geometar M. Mišković,[27] a četvrti plan izradio je 1880. nepoznati autor u sklopu izrade suvremenog katastra Dubice neposredno nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878.[28]

Premda sva četiri plana s puno detalja prikazuju dubičku baroknu utvrdu ili njezine posljednje ostatke (katastar 1880.), za nas su oni vrlo važni iz nekoliko razloga. Prvo, na planu iz 1798. stara je utvrda jasno prikazana na povišenom zemljanom humku, kao što je to prikazuju prethodno obrađene vedute. Drugo, da je prije 1798. srušena ugaona kula L-tlocrta i zatvorena ulazna vrata na istočnom bedemu. Umjesto njih, na južnom bedemu probijena su nova vrata, a radi zaštite pristupa do njih je usporedo s istočnom sekcijom južnog bedema i sjevernim odsječkom istočnog bedema podignut novi bedem, koji je sa srednjovjekovnim bedemima tvorio neku vrstu zaštićenog prilaznog hodnika. Treće, da je na hrvatskoj stranici Une podignut utvrđeni mostoboran tenaljnim sustavom,[29] te da je on mostom preko Une bio povezan s dubičkom baroknom tvrđavom. Četvrto, da dubički kastrum nije imao pravokutni već nepravilan četverokutan tlocrt koji se forom može najlakše opisati kao blago iskrivljeni paralelogram. Peto, da su stari rondeli srušeni između 1798. i 1820., a sam kastrum je u cijelosti uklonjen za osmanske vlasti između 1820. i 1880.

Položaj srednjovjekovne dubičke utvrde

Kao jedno od dva istraživačka pitanja vezana za dosadašnja istraživanja srednjovjekovne Dubice jest pitanje položaja i izgleda dubičke utvrde u srednjem vijeku, kao i pitanje o izgledu istoimenog naselja. Na žalost, pitanje urba-

25 Marković, *Hrvatski gradovi*, 262, sl. 147.

26 Marković, *Hrvatski gradovi*, 262, sl. 148.

27 „Festung Dubicza / gezeichnet durch M. Miskovich, geom. [S. l. : s. n.], 1820.“, pristup ostvaren 9. 6. 2020., https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=573758.

28 „Katastarska izmjera Dubice iz 1880.“, Österreichisches Staatsarchiv, Beč, Republika Austrija, Kriegsarchiv, Kartensammlung (AT-OeStA/KA KPS KS), G I h, 143-25-50, Gemeinde Dubica, 1880.

29 U baroknom obrambenom graditeljstvu (XVII. - XVIII. st.) tenaljni sustav jest „fortifikacijski sustav koji se ne služi bastionima, već pojas stvara nizanjem trokutnih šiljastih oblika („cik-cak“)“. Andrej Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća* (Zagreb: Golden Marketing – Institut za povijest umjetnosti, 2000), 168.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 249 4.6.2021. 11:41:32

nog razvoja Dubice u srednjem vijeku gotovo da i nije otvoreno, tako da o njemu ništa ne znamo osim podataka da se u njemu nalazila utvrda, da je naselje imalo privilegije, da je imalo četiri crkve i čak tri samostana: pavlina, dominikanca i templara, koje su potom zamijenili ivanovci.[30] Čak je i otvoreno pitanje je li se ono nalazilo u Hrvatskoj ili Bosanskoj Dubici, ili pak na obje obale Une.

Za razliku od naselja, položaj srednjovjekovne dubičke utvrde nije po ničemu sporan. Zahvaljujući činjenici što je Dubica od početka XVI. st. jedno od najvažnijih protuosmanskih, a poslije pada pod osmansku vlast protuhabsburških uporišta u ovome dijelu nekadašnje Slavonije, ova je utvrda bila predmetom interesa brojnih kartografa što je naposljetku rezultiralo izradom niza njezinih tlocrtnih (planovi) i perspektivnih (vedute) crteža, na kojima je ona nedvojbeno ucrtana na desnoj, današnjoj bosanskoj strani Uni. A da ne bi bilo zablude vezano za njezin položaj, na velikom broju povijesnih planova Dubice smjer kretanja Une jasno je naznačen strjelicom.

Iz svega navedenog jasno je da se srednjovjekovna kraljevska i potom ivanovačka utvrda u Dubici nalazila na desnoj obali Une, u današnjoj Bosanskoj Dubici, nešto zapadnije od hotela Zepter i mosta preko Une. Štoviše, upravo je prilikom obnove ovog hotela 2007. pronađeni ostatci klesanog kamena i gotičkog prozorskog luka, za koje se s velikom vjerojatnošću pretpostavlja da su se izvorno nalazili na zidovima nekadašnje utvrde.[31]

Izgled srednjovjekovne dubičke utvrde

Za razliku od položaja utvrde na desnoj obali Une, koji uopće nije dvojben, pitanje izgleda i građevinskog razvoja dubičke utvrde kroz stoljeća predstavlja za istraživače znatno već problem. S jedne strane razlog tome leži u činjenici što je ova utvrda u cijelosti srušena tako da se njezin položaj više ne može niti naslutiti u konfiguraciji terena. S druge strane sve što znamo o njezinom izgledu potječe od slikovnih izvora iz razdoblja XVI – XIX. st., dakle iz vremena kada je ona bila temeljito pregrađivana u duhu renesanse, osmanske i naposljetku barokne obrambene arhitekture. Ipak, zahvaljujući kvaliteti pojedinih planova i veduta, može se analogijama prema drugim utvrdama ipak dijelom rekonstruirati njezin izgled.

No, kada međusobno usporedimo sve planove i vedute korištene u ovom istraživanju, možemo dubičku srednjovjekovnu utvrdu (kastrum)

30 O pravnom položaju Dubice u srednjem vijeku više vidi: Kekez, *Pod znamenjem zmaja*, 262-264.

31 Belaj, „Materijalni tragovi“, 285-287.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 250 4.6.2021. 11:41:32

opisati kao manji obrambeni kompleks podignut na zemljanom humku neposredno uz desnu obalu rijeke Une, oko stotinjak metara zapadnije od današnjega hotela Zepter. Bedemi tvrdoga grada u tlocrtu opisivali su blago iskrivljeni paralelogram dimenzija približno 35 x 35 m.

Na sjeveroistočnom uglu utvrde tog paralelograma nalazila se kula neobičnog L-tlocrta, odnosno kula kvadratnog tlocrta na koju je u nepoznato doba poslije 1566., kada imamo njezin prvi prikaz, s jugoistočne strane dograđen aneks, u prizemlju kojega se nalazio glavni ulaz u utvrdu. Sama kula bila je visoka više etažna građevina. Prema Lazinusu, bila je gotovo dvostruko viša od bedema, a na dojmu izuzetno visoke građevine dodatno je doprinosilo visoko piramidalno krovište, oslonjeno na konzolno izbačenu obrambenu etažu. Analogijom prema sličnim građevinama, taj je etaža vrlo vjerojatno bila izvedena od drva, kao i čitavo krovište kule.[32] Na jugozapadnom i jugoistočnom uglu tvrdog grada nalazile su se okrugle kule, odnosno rondeli jednake površine i visine. Obje građevine su prikazane za najmanje jednu etažu višima od bedema, a bile su pokrivene stožastim krovovima.

Dok su sve tri kule na svim vedutama pokrivene, najveće razlike vidljive su u prikazivanju završetka bedema. Dok na prikazu Dubice iz 1713. i 1729. oni završavaju konzolno izbačenom drvenom galerijom, dotle na prikazu utvrde iz oko 1788. i 1789. takve galerije više nisu vidljive.

Od ostalih građevina još je na vedutama vidljiv palas. Dok ga starije vedute prikazuju kao jednokrilnu građevinu oslonjeni na juži bedem, dotle ga veduta Christina von Mechela iz 1789. prikazuje kao dvokrilni palas oslonjen na sjeverni i zapadni bedem.[33] Za razliku od njih, Clausov i Weissov crtež nam govore da se izvorno palas nalazio uz sjeverni bedem i da se vrlo vjerojatno sastojao od dva međusobno povezana krila.[34]

32 Zorislav Horvat, „Defensive Building (Architectural) Elements of Medieval Castles in Continental Croatia: Arrow Slits, Gun Loops, Crenellations and Battlements“, u: *Fortifications, defence systems, structures and features in the past. Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Medieval Archaeology of the Institute of Archaeology, Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici*, Vol. 13, ur. Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj Ivančan, Siniša Krznar, Juraj Belaj (Zagreb: Institute of Archaeology, 2019), 327-330.

33 Zbog pojednostavljenosti crteža prikaz Dubice Christina von Mechela na prvu ostavlja dojam da je je jedno krilo palasa sagrađeno na južnom bedemu. No kada se taj prikaz poveća na njemu je jasno vidljivo da se krov palasa ne nalazi na južnom već na sjevernom bedemu, gdje se istočnim krajem on u cijelosti oslanja na krovište sjeveroistočne kvadratne kule.

34 Iako postojanje dvaju palasa unutar jedne obrambene cjeline nije česta, sudeći prema primjerima Starog grada u Krapini, Ružicegrada, Medvedgrada, Velikog Kalnika i Klenovnika nije niti neuobičajena. Stanko Andrić, Mladen Radić, „Povijest srednjovjekovnog grada Ružice“, u: *Srednjovjekovni grad Ružica (katalog izložbe)* (Osijek: Muzej Slavonije, 2004), 7-18; Marijana Matijević, „Ružica grad“, *Rostra*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 251 4.6.2021. 11:41:32

Sa zapadne, južne i istočne strane tvrdi je grad opasavala široka suha graba preko koje je do vrata vodio pristupni drveni most, dok ga je sa sjeverne strane štitila rijeka Una. Najkasnije za vrijeme Velikog (Bečkog) rata za oslobođenje (1683. – 99.) čitavi je kompleks sa zapadne, južne i istočne strane opasan vanjskim sustavom bedema izgrađenim kombinacijom palisade učvršćene s unutarnje strane nabijenom zemljom. Dok je na planu iz 1699. ili 1700. taj vanjski bedem prikazan podignut bastionskim sustavom te se sastojao od dva manja bastiona na jugoistočnom i jugozapadnom uglu te polubastionima uz rijeku Unu, dotle su na mlađim prikazima umjesto bastiona nacrtane tabije, dvije manje kvadratne građevine od kojih je ona u sjeveroistočnom uglu vanjskog pojasa bila ulazna. Također se na njima nalazi još i vanjska obrambena graba ispunjena vodom, koja je vanjski pojas bedema opasavala sa zapadne, južne i istočne strane. Sudeći prema Weissovom crtežu Dubice iz 1729. kvadratne građevine na vanjskom pojasu bedema ustvari su drveni čardaci.

Kada je Dubica po drugi put došla pod habsburšku vlast (1716. – 41.), poslije 1729. započela je izgradnja moderne i površinski barokne tvrđave tenaljnim sustavom, koju je sa zapadne, južne i istočne strane opasavao široka obrambena graba ispunjena vodom. U sklopu ove nove tvrđave stari je grad bio interpoliran u njezin sjeverni bedem. U tome se obliku tvrđava održala do idućeg pada pod habsburšku vlast (1788. – 96.), kada je provedena modernizacija tvrđave. Tada je u vanjskom šancu podignut uzdužni kanal (kineta) u središtu kojeg se nalazila palisada, dok je šanac isušen. Na vrhovima tenalja podignute su topovske platforme, dok je do 1798. na hrvatskoj strani Une dovršena izgradnja mostobran, koja je također izvedena tenealjnim sustavom. Do 1794. srušen je stvarni most, a umjesto njega je između mostobrana i tvrđave izgrađen novi.[35] Što se tiče samoga grada, on je postao stanom zapovjednika tvrđave te je znatno pregrađen.

Do postupnog razgrađivanja stare srednjovjekovne utvrde došlo je tijekom posljednjih godina osmanske vlasti nad Bosnom i Hercegovinom. Prvo je bila porušena kvadranta kula u njegovom sjeveroistočnome uglu, a prije 1820. uklonjeni su i rondeli. Rušenje srednjovjekovne utvrde u cijelosti je završeno prije 1878., jer kada su nove austro-ugarske vlasti do 1880. dovršile izradu

5 (2012), br. 5, 138-169; Zorislav Horvat, *Burgologija. Srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinetalne Hrvatske* (Zagreb: UPI-2M PLUS, 2014); 140-165; Krešimir Regan, *Srednjovjekovne i renesansne utvrde Hrvatskog zagorja* (Donja Stubica: Kajkaviana, 2017), 156-158, 181-184.

35 Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, 167.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 252 4.6.2021. 11:41:33

katastra Bosanske Dubice, od nekadašnjeg tvrdog grada ostala je tek parcela na kojoj se utvrda nalazila.

Zaključna razmatranja

Iako se iz perspektivnih (vedute) i tlocrtnih izvora (planovi) dubičke utvrde može zaključiti kako je ona prije utapanja najprije u osmansku, a zatim u habsburšku baroknu tvrđavu, bila tipičan primjer fortifikacijske građevine renesansnog vojnog graditeljstva, o čemu nam nedvojbeno svjedoče snažni ugaoni rondeli kakve nalazimo kao renesanse nadogradnje na brojnim utvrdama druge pol. XV. i prve pol. XVI. st. u Hrvatskoj, no još više u susjednoj Sloveniji, temeljem dostupnih pisanih i slikovnih vrela može se zaključi kako je taj obrambeni kompleks bio izgrađivan nekoliko stoljeća, a da su njegove pretpostavljene građevinske faze bile uvjetovane promjenom vojne doktrine, materijalnim mogućnostima njegovih gospodara te geostrateškim značenjem u određenom povijesnom razdoblju. Unatoč tome što se od utvrde nisu sačuvali materijalni tragovi, zahvaljujući postojećim izvorima može se izvršiti rekonstrukcija njezina razvoja kroz nekoliko faza.

Kao što je to slučaj kod većine srodnih građevinskih kompleksa, nemamo podataka o utemeljenju dubičkog kastruma. No ono što je sigurno jest da je sagrađen prije 1256. kao utvrđeno sjedište istoimene županije, te da je poticaj za njegovu gradnju mogla dati tatarska navala na Ugarsko-Hrvatsko kraljevstvo 1240. – 41.[36] Jednako tako ne znamo od kojih je materijala bio građen, odnosno da li je bio zidan kamenom ili opekom, podignut od drva ili kombinacijom sva tri materijala.[37]

36 Erik Fűgedi, *Castles and society in medieval Hungary (1000-1437)* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1986), 42-64.

37 Naime, gradnja srednjovjekovnih utvrda „od drva na području savskodravskog međurječja stoljećima je bila uobičajen način gradnje...“, o čemu svjedoče ostatci brojnih gradova *(castruma).* „Neki od njih, kao Blaguša, Gorjan I., Podgarić-Gornja Josipovača (1,2 km sjeverozapadno od Podgarića) ili Šašar (2 km istočno od Podgarića), bili su drvene građe od svog početka do kraja, dok su, primjerice Virovitica, Ilok ili Valpovo bili drveni samo u najranijoj fazi.“ Krešimir Regan, „Plemićki grad Garić“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4 (2011), 15-62. Sena Sekulić-Gvozdanović, „Srednjovjekovni burg – jezgra urbanizma kasnije Virovitice“, u *Virovitički zbornik 1234–1984.*, ur. Andre Mohorovičić (Virovitica: JAZU i Skupština Općine Virovitica, 1986), 339–343; Zorislav Horvat, „Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19 (2002), br. 1, 195-212; Željko Tomičić, „Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki)“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 20 (2003), br. 1, 131-154; Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj Ivančan, „Novotkriveno visinsko gradište u Moslavačkoj gori“, u: *Zbornik Moslavine VII–VIII 2004./2005.*, (Kutina: Muzej Moslavine, 2005), 26-31; Krešimir Regan, „Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski“, *Scrinia sclavonica* 6 (2006), br.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 253 4.6.2021. 11:41:33

O idućoj razvojnoj fazi utvrde u Dubici, čije trajanje pretpostavljamo u vrijeme vladavine ivanovaca nad njome također ništa ne možemo pouzdano zaključiti. No kako se ona 1349. javlja u dokumentima pod novim imenom – utvrda sv. Ivana – vrlo je izgledno da bi s ovom fazom mogli povezati izgradnju visoke branič-kule s piramidalnim krovom i konzolno izbačenom drvenom obrambenom galerijom na sjeveroistočnome uglu utvrde,[38] a moguće još i bedema same utvrde.[39] Isto tako je vjerojatno da je u ovoj fazi sagrađen još i palas uz sjeverni bedem kao stan ivanovačkog kaštelana Dubice.

Treća i prva slikovnim izvorima potvrđena građevinska faza u cijelosti se poklapa s prelaskom utvrde u ruke svjetovnih administratora (14?? – 1538.) i potom Osmanlija (1538. –1687). Mada se na temelju dostupne građe ne može jasno razlučiti za čije vladavine je Dubica dobila izgled, kakav nalazimo na njezinim crtežima iz 1566., 1713. i 1729. te planovima s kraja XVII. i početka XVIII. st., svakako su ugaoni rondeli, kao karakteristične građevine renesanse obrambene arhitekture, sagrađeni prije pada pod osmansku vlast.[40] Jesu li u to vrijeme na vrhovima bedema sagrađeni drveni obrambeni hodnici, ne može se na žalost ničim argumentirati, ali se isto tako ne može u potpunosti ni isključiti s obzirom da ih nalazimo na brojnim renesansnim utvrdama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (zagrebačka Biskupska tvrđa, Stari grad u Sisku, Konjščina, Gvozdansko itd.), Sloveniji i Austriji.[41]

6, 127-159; Tajana Tkalčec, *Arheološka slika obrambenog sustava srednjovjekovne Slavonije*, doktorska disertacija, (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008), 231-233.

38 Belaj, „Materijalni tragovi“, 275.

39 Gradnja utvrda u geometrijskim pravilnim oblicima kvadrata ili pravokutnika tijekom XIV. i XV. st. postaje jedan od standardnih oblika gradnje kasnosrednjovjekovnih utvrđenih rezidencija u Hrvatskoj i Ugarskoj. Kod ivanovaca najistaknutiji primjer jest Vrana i Sveti Ivan Trnava kraj kraj Gornjih Bogićevaca, a kod magnata to su svakako Sveta Elizabeta (Pepelara) kraj Gole u Podravini, (Talovac (danas Gradina) kraj Velike Peratovice, Gorjani II. u istoimenom naselju te naposljetku Ilok. Krešimir Regan, „Srednjovjekovna utvrda Svete Elizabete (Pepelara) u Prekodravlju“, *Kaj*, 35 (2002), br. 1–2, 101-106; Regan, „Gorjani“, 127-159; Ratko Ivanušec, Stanko Andrić, Zorislav Horvat, *Neke srednjovjekovne utvrde Brodsko-posavske županije* (Nova Gradiška: Pučko otvoreno učilište Matije Antuna Reljkovića, 2013), 6-7; Krešimir Regan, „Plemićki grad Vrana“, u: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti održanog u Biogradu 25. travnja 2014.*, ur. Božo Došen (Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2017), 313-360; Vlatka Dugački, Krešimir Regan, „Rod Talovaca ili Talovačkih i njihova ostavština u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji“, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 12 (2018), 139-157.

40 Najljepše rondele u Hrvatskoj nalazimo na zagrebačkoj Biskupskoj tvrđi, Starom gradu u Sisku, Starom gradu u Varaždinu, Kostel-gradu i Trakošćanu. Lelja Dobornić, *Zagrebačka Biskupska tvrđa* (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 15-58; Regan, *Srednjovjekovne i renesansne utvrde*, 173-174, 319-320, 328-329.

41 Zorislav Horvat, Krešimir Filipec, „Novija saznanja o kaštelu Konjščina“, *Opuscula*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 254 4.6.2021. 11:41:33

Četvrta građevinska faza srednjovjekovnog kastruma Dubice u cijelosti se poklapa s osmanskom vlašću (1538. – 1687.). Sudeći prema njezinim vrlo kvalitetnim slikovnim prikazima nastalima neposredno nakon njezina oslobođenja krajem XVII. st., nema sumnje da su Osmanlije poslije 1566. uklonili gornje etaže sjeveroistočne ugaone kule te ju visinski izjednačili s rondelima.[42] Jesu li Osmanlije na vrhovima bedema sagradili drvene obrambene galerije ili su oni postojali još od ranije, na temelju dostupne građe ne može se pobliže odrediti.

Peta i posljednja građevinska faza dubičkog kastruma u cijelosti se poklapa s razdobljem njezine interpolacije u modernu habsburšku baroknu tvrđu, koja je naizmjenice prelazila iz habsburških u osmanske ruke, da bi potom za zadnje osmanske uprave (1797. –1878.) bila u cijelosti porušena. Za vrijeme ove faze najprije je prije 1789. srušena sjeveroistočna kula, na čije mjesto se potom proširio nekadašnji palas. Nekako u to vrijeme sagrađeno je novo krilo palasa na zapadnom bedemu, dok je ulaz u utvrdu premješten s istočnog na sjeverni bedem, kojem se pristupalo uskim obrambenim hodnikom podignutim usporedno s istočnim dijelom sjevernog bedema i sjevernim dijelom istočnog bedema. Prije 1820. srušena su oba rondela, dok je između 1820. i 1878. nekadašnja srednjovjekovna utvrda u cijelosti uklonjena.

Na temelju iznesenog dubičku utvrdu možemo po smještaju u prostoru, vrsti terena i tipologiji tlocrta svrstati u skupinu nizinskih tvrdih gradova *(castrum)*, koji se grade za zaštitu naselja tijekom kasnog srednjeg vijeka (XIII. – XV. st.) u razdoblju kasne gotike. Tijekom XVI. st. bio je znatno pregrađen u duhu renesansnog obrambenoga graditeljstva, da bi tijekom XVIII. st. bio pregrađen u baroknu rezidenciju unutar tvrđave te naposljetku u cijelosti porušen tijekom XIX. st.

Ekskurs

O položaju i izgledu utvrde/utvrda u Hrvatskoj Dubici

U dosadašnjoj literaturi u Dubici navodi se da su poslije mira u Srijemskim Karlovcima 1699. habsburški vojni stratezi radi zaštite važnog prije-

archaeologica, 25 (2001), 151-182; Horvat, „Defensive Building", 327–330.

42 Gotovo identičnu stvar Osmanlije su napravile na Gornjem gradu u današnjoj kninskoj tvrđavi, gdje su također nekadašnje srednjovjekovne kule snizili na visinu bedema, a njihovu unutrašnjost ispunili zemljom kako bi ih učinili otpornijima na topovske udare. Krešimir Regan, „Gornji grad kninske tvrđave", u: *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*, ur. Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 463-495.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 255 4.6.2021. 11:41:33

laza preko Une kod Dubice sagradili na lijevoj obali Une površinski veliki obrambeni kompleks. No istraživanja slikovnog materijala nastalog u razdoblju od kraja XVII. i početka XVIII. st. pa sve do kraja XIX. st. jasno su pokazala da je na današnjoj hrvatskoj strani postojalo tijekom ta dva stoljeća čak nekoliko utvrđenja.

Prvo i najstarije od njih nalazilo se u predjelu Dubice zvanom *Varošište.* Njegov izgled u cijelosti nam je sačuvan na već spomenutom planu Dubice iz 1699. ili 1700., koji je nacrtao grof Luigi Ferdinando Marsigli, general u službi Habsburške Monarhije (1658. – 1730.).[43] Na njemu je ovo utvrđenje prikazano kao dugački i široki kompleks tlocrta u obliku izdužene lepeze ili kriške naranče. S južne, najduže strane ovaj je kompleks zatvarala rijeka Una, a s kopnene strane zatvarao poligonalni sustav bedema s ugaonim kulama polukružnog ili potkovičastog tlocrta. Sam prostor utvrde nije bio jedinstvena cjelina jer ga je manji riječni rukavac Une dijelio na veliki sjeverni i površinski izuzetno malen južni dio. Taj južni dio utvrđenog kompleksa nalazio se na krajnjem zapadnom dijelu dugačkog i uskog riječnog otoka zašiljenih vrhova, koji se protezao pravcem zapad – istok. Sam zapadni vrh otoka bio je poprečnim bedemom odvojen od njegova ostatka, a u njegovom zašiljenom zapadnom vrhu nalazila se manja zidana utvrda podignuta točno nasuprot srednjovjekovnoj utvrdi, na strateški najosjetljivijem mjestu. To je bio manji obrambeni kompleks pravokutnog tlocrta. U njega se ulazilo kroz vrata na istočnom bedemu, nedaleko sjeveroistočnog ugla utvrde, a pristupalo im se podiznim mostom izgrađenim preko duboke obrambene grabe, koja je opasavala utvrdu sa svih strana. Na prvoj vojnoj izmjeri Dubice iz XVIII. st. ta je utvrda nosila naziv Čardak Kulište *(Kulische Chardak)*.

Po smještaju u prostoru, vrsti terena i tipologiji tlocrta, ovu utvrdu svrstavamo u skupinu reduta, koje se na području Hrvatske grade tijekom XVII. i XVIII. st. u duhu barokne obrambene arhitekture.[44] Kasnije je na njezinu mjestu sagrađen mostobran tenaljnog sustava.[45] Vraćanjem Bosanske Dubice 1791., odnosno 1797. Osmanskom Carstvu ovaj dio habsburške tvrđave izgubio je smisao svog postojanja te je vrlo vjerojatno bio napušten. Njegovi

43 „ICHONOGRAPHIA FORTALITIORUM LIMITANEORUM“, Pleše, „Bolonjski grof i hrvatski barun“, 49-76.

44 Reduta je manja i samostalna utvrda najčešće kvadratnog tlocrta. Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, 168.

45 Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, 168.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 256 4.6.2021. 11:41:33

posljednji ostatci ucrtani su na planu Dubice nastalom prilikom izrade druge vojne izmjere (1865. - 1869.).[46]

Iako nema sumnje da je Dubica u geostrateškom promišljanju habsburških stratega imala zasigurno važno mjesto te da se spomenuti bedemi mogu datirati neposredno u vrijeme kada ih crta grof Marsiglije, ono što je problematično s datacijom gradnje ovog velikog kompleksa potkraj XVII. jest oblik njegovih ugaonih kula polukružnog ili potkovičastog tlocrta. Naime, barok ne poznaje takvu formu fortifikacijskih elemenata, a takve građevine nisu svojstvene niti osmanskom obrambenom graditeljstvu, koje preferira tabije, svojevrsnu osmansku inačicu baroknih bastiona. S obzirom na to da se kule polukružnog ili potkovičastog tlocrta podižu isključivo tijekom druge polovice XV. i XVI. st., da se smatraju jednim od glavnih karakteristika renesansnih utvrda, te da ih nalazimo na svim hrvatskim utvrdama tog doba, otvara se mogućnost da su bedemi vidljivi na Marsiglijevom planu na lijevoj obali Une mogli biti sagrađeni već u XV. st. te da su u XVIII. st., kada je nastao njihov plan, one bile jedini ostatak nekadašnjeg utvrđenog kasnosrednjovjekovnog naselja.

Dodatni argument u dataciji utvrda u Hrvatskoj Dubici sa Marsiglijevog plana u drugu polovicu XV. ili prvu četvrtinu XVI. st., a ne krajem XVII. i početkom XVIII. st., daju nam suvremeni prikazi Požege i Cernika nastalih po oslobođenju od osmanske vlasti, kada ih Habsburgovci u očekivanju osmanske protuofenzive utvrđuju. U tim poduhvatima habsburški vojni stratezi ne podižu bedeme s polukružnim ugaonim kulama, kakve nalazimo u Hrvatskoj Dubici, već moderne barokne utvrde koje karakteriziraju međusobno spojeni vanjski tvrđavni elementi v-tlocrta (tenalja).[47] Stoga se postavlja logično pitanje zbog čega bi u Hrvatskoj Dubici prilikom utvrđivanja nove stečevine koristili zastarjele fortifikacijske elemente, dok u isto vrijeme Požegu i Cernik utvrđuju suvremenim baroknim fortifikacijama? Odgovor je jasan. Ne bi. U današnjoj Hrvatskoj Dubici ove fortifikacije oni su zatekli. Jesu li zatečeni bedemi pripadali kasnosrednjovjekovnom dubičkom i potom osmanskom naselju, ne može se na žalost ničim argumentirati, ali se isto tako ne može u potpunosti ni isključiti.[48]

46 Second military survey of the Habsburg Empire. Croatia (1865-1869), pristup ostvaren 7. 6. 2020., https://mapire.eu/en/map/secondsurvey-croatia/?layers=9&bbox=1867414.5369061627%2C5649478.365855623%2C1874977.0253921272%2C5651867.022989536.

47 Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, 168.

48 Tezu o kontinuitetu kasnosrednjovjekovno-renesansnih bedema u današnjoj Dubici kroz čitavu

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 257 4.6.2021. 11:41:33

Ako su bedemi na planu Dubice iz 1699. jedini ostatci nekadašnje kasnosrednjovjekovne Dubice, otvara se mogućnost rekonstrukcije srednjovjekovne Dubice kao složenog naselja koje se sastojalo od najmanje dvije cjeline – srednjovjekovne utvrde na desnoj obali Une i utvrđenog naselja ili njezinog predgrađa na lijevoj obali Une.[49] Štoviše, takav prostorni raspored nije neobičan za donje Pounje jer sličnu situaciju nalazimo u nedalekoj Hrvatskoj Kostajnici.[50] U prilog ovakvom istraživanju idu i nedavna arheološka istraživanja, u kojima su, prema kazivanju Dubičana, pronađeni ostatci kamenih zidova nepoznate građevine.[51] S obzirom na to da se u srednjovjekovnoj Dubici spominju čak tri samostana (templarsko/ivanovski, dominikanski i pavlinski) te čak četiri crkve (Svih svetih, sv. Petra, sv. Marije i sv. Nikole), moguće je da su se neke od tih građevina nalazile i na lijevoj, danas hrvatskoj strani Une te da su se u očekivanju osmanske navale poslije pada Bosne 1463. našle unutar novopodignutih bedema za zaštitu naselja.[52] U prilog ovoj tezi govore nam plan Dubice s ucrtanim čardacima na prvoj habsburškoj izmjeri.[53] Prvi od njih nalazi se na mjestu nekadašnje redute i nosi naziv

osmansku vladavinu temeljimo na primjerima Požege i Osijeka, gdje su tijekom čitave osmanske uprave bili u funkciji nekadašnji kasnosrednjovjekovni-renesansni bedemi, koji su tek za habsburške uprave uklonjeni ili uklopljeni u nove fortifikacije. Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, 90-91, 144-145.

49 O renesansnoj obrambenoj arhitekturi više vidi: Milan Kruhek, *Graditeljska baština karlovačkog Pokuplja* (Karlovac: Matica hrvatska Karlovac, 1993); Milan Kruhek, *Karlovac: utvrde, granice i ljudi* (Karlovac: Matica hrvatska Karlovac, 1995), 124; Ana Deanović, „Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj", u: *Utvrde i perivoji* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2001), 79-95; Ratko Vučetić, „Prilog razvoju i tipologiji kurija u kontinentalnoj Hrvatskoj", u: *Međunarodni znanstveno-stručni skup Dvorci i ljetnikovci / kulturno nasljeđe kao pokretač gospodarskog razvoja (zbornik radova)*, ur. Mladen Obad Šćitaroci (Zagreb. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006), 415-423; Zorislav Horvat, „Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana", *Modruški zbornik*, 3 (2009), br. 3, 237-286; Zorislav Horvat, „Pseudokašteli kraja 15. i prve polovine 16. stoljeća u obrani od Turaka", u: *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka,* ur. Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 371-398; Regan, *Srednjovjekovne i renesansne utvrde*, 387-390; Krešimir Regan, „Mali Tabor: prilog poznavanju renesansne obrambene arhitekture Hrvatskog zagorja", u: *Juraj Rattkay (1613-1666) i njegovo doba, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa »Juraj Rattkay (1613-1666) i njegovo doba« održanog u Zagrebu i Velikom Taboru 27. i 28. listopada 2016.*, ur. Maja Matasović i Tamara Tvrtković (Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2019), 109-125.

50 Mirela Slukan Altić, „Razvoj i prostorna organizacija srednjovjekovne Kostajnice", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25 (2007), 1-23.

51 Na žalost, u dostupnoj literaturi nismo uspjeli pronaći relevantne podatke o tim istraživanjima, kao ni podatke o njihovim izvoditeljima.

52 Kekez, *Pod znamenjem propetog lava*, 264.

53 Pristup ostvaren 16. 6. 2020., https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/?lay

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 258 4.6.2021. 11:41:33

čardak Kulišće *(Kulische Chardak)*, a drugi nešto nizvodno od njega čardak Cerkvina *(Czerkvina Chardak)*. S obzirom na svoje ime, nema sumnje da je ovaj drugi čardak dobio naziv prema nekadašnjem položaju jedne od četiri srednjovjekovne crkve koje se spominju na području Dubice.

Drugu habsburšku utvrdu nalazimo na planovima Dubice iz 1730.[54] i 1788.[55] te na veduti iz 1789.[56] Za razliku od prve, starije utvrde, koja se nalazila točno preko puta srednjovjekovnog dubičkog kastruma i kasnije osmanske tvrđave, ova druga utvrda podignuta je zapadno od nje, nešto više od 900 m uzvodnije. Razlog ovom pomicanju svakako treba tražiti u geostrateškom položaju osmanske tvrđave u odnosu na stariju utvrdu. S obzirom na činjenicu da su Osmanlije mogle i s oružjem manjeg kalibra lako ugroziti stariju utvrdu na lijevoj obali Une, ne čudi da su habsburški vojni stratezi odlučili napustiti taj položaj i podići novo utvrđenje čime su značajno smanjili njezinu izloženost osmanskim napadima. Ova nova habsburška tvrđava u Dubici ustvari je utvrđeno naselje u cijelosti sagrađeno od drva. Na planu iz 1730. te Weissovoj veduti iz 1729.[57] ono je prikazano kao dugački i široki pravokutni kompleks, koji je jednom dugačkom te nizom manjih ulica postavljenih okomito na glavnu bilo podijeljeno na manje blokove. U središtu tog naselja nalazile su se crkve Svetog Trojstva i Svetog Duha. Na jugozapadnom, sjeverozapadnom i sjeveroistočnom uglu podignute su manje kule kvadratnog tlocrta, dok se u naselje ulazilo kroz tri kule pravokutna tlocrta, sagrađene posred zapadnog, sjevernog i istočnog bedema naselja. U jugoistočnom uglu naselja smjestila se njegova svojevrsna citadela, koja je suhom grabom odvojena od ostatka naselja. Sama citadela bila je manja utvrda pravokutnog tlocrta s dvije manje kvadratne kule na sjeveroistočnom i jugoistočnom uglu. Ulaz u nju nalazio se na sredini zapadnog bedema, a bila su štićena manjom kulom pravokutnog tlocrta. U središtu citadele nala-

ers=163%2C165&bbox=1863995.1703018032%2C5646988.499705958%2C1879120.1472737326%2C5651765.813973782

54 Marković, *Hrvatski gradovi*, 260-261, sl. 145.

55 „Plan der beeden Belagerungen des Türck.n Forts Dubicza in Croatien durch die Oesterren Truppen im Jahr 1788... = Plan des deux Sieges du Fort Turc de Dubicza en Croatie par le Troupes Autrichiennes, en 1788... / Chr. von Mechel, Basel: Chr. von Mechel, ca 1788.“, pristup ostvaren 8. 6. 2020., https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10449

56 „Prospect von Kayserlich und Türckisch Dubicza in Croatien an dem Unna Flus gelegen... = Vue de Dubicza Autrichien et de Dubicza Turc sur l'Unna en Croatie... / Chr. von Mechel ; Carl Schütz, asel : Chr. von Mechel, 1789.“, pristup ostvaren 8. 6. 2020., https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10449.

57 Krmpotić, *Izvještaji o utvrđivanju granica*, 347, sl. 257; Marković, *Hrvatski gradovi*, 261, sl. 145.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 259 4.6.2021. 11:41:33

zio se utvrđena rezidencija zapovjednika Hrvatske Dubice, kojega je činila prostrana dvo etažna kula kvadratnog tlocrta, pokrivena piramidalnim krovom, te snažno utvrđena dvo etažna rezidencija pokrivena krovom na četiri vode s dugim sljemenom, koja se naslanjala na kulu s istočne strane.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da se na lijevoj, hrvatskoj strani Une moglo nalaziti utvrđeno kasnosrednjovjekovno dubičko naselje, čiji su bedemi ostali čitavi sve do oslobođenja tog dijela Hrvatske od osmanske vlasti tijekom Velikog (Bečkog) rata za oslobođenje (1683. – 99.). Prije 1730. godine ono je srušeno, a umjesto njega sagrađeno je kilometar uzvodnije novo utvrđenje, koje je imalo znatno bolji geostrateški položaj u odnosu na staro.

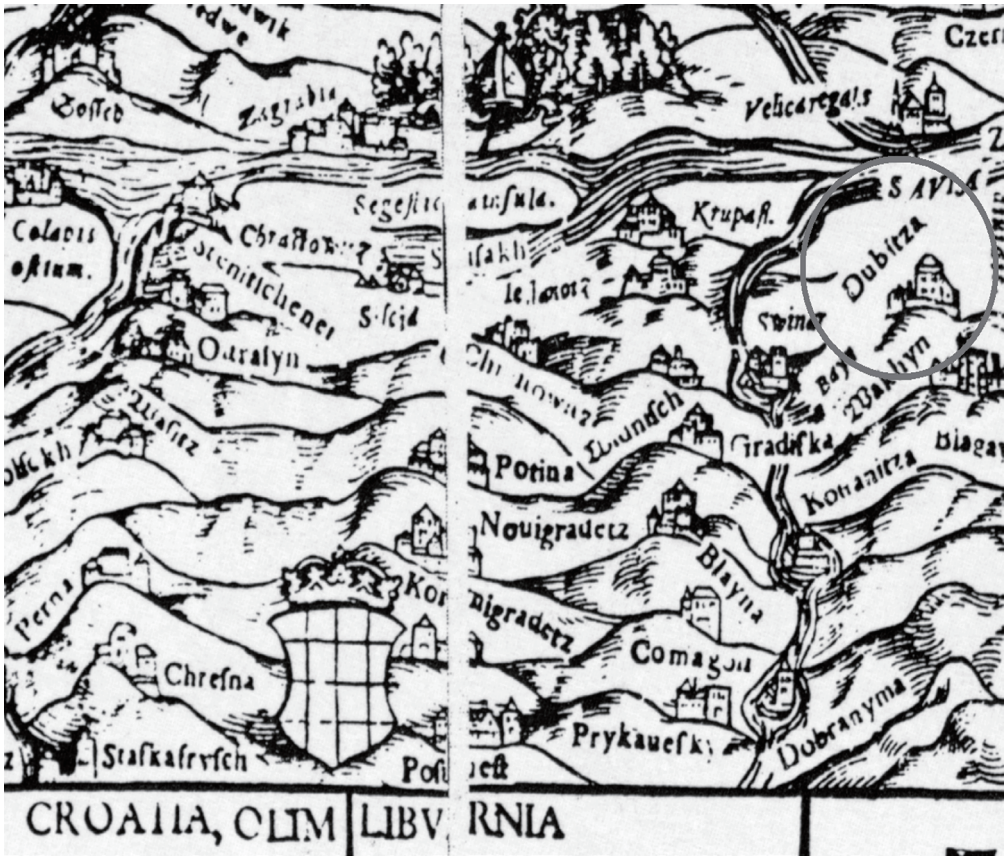

Slika 1: Tvrdi grad Dubica, pogled s juga (Wolgang Lazius, 1552/56)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 260 4.6.2021. 11:41:36

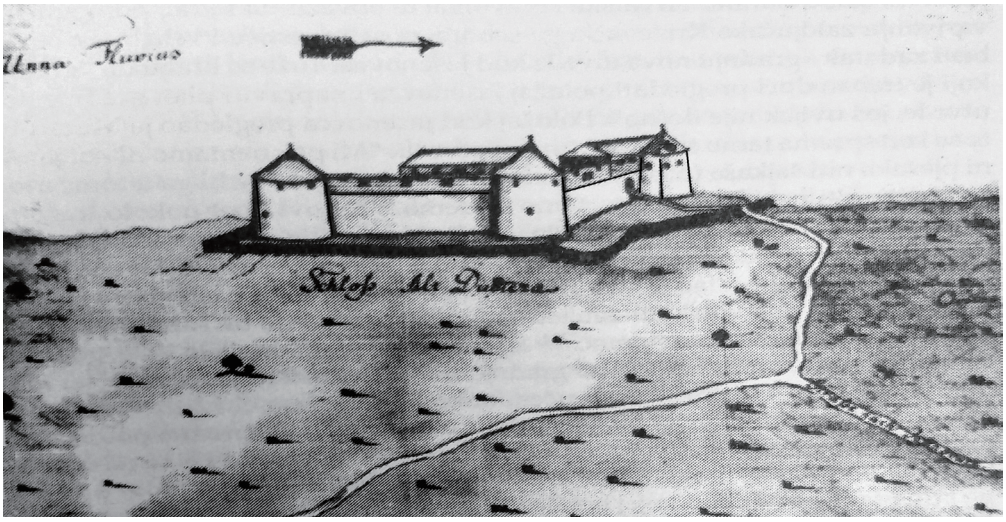

Slika 2: Tvrdi grad Dubica, pogled s juga (Martin Claus, 1713)

Slika 3: Tvrdi grad Dubica (dolje) i habsburško utvrđeno naselje u Hrvatskoj Dubici (gore), pogled sa sjevera (Matthias Anton Weiss, 1729)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 261 4.6.2021. 11:41:39

Slika 4: Tvrdi grad Dubica, pogled s jugozapada (Christian von Mechel, 1788)

Slika 5: Tvrdi grad Dubica, pogled sa sjevera (tiskara Trattner, 1789)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 262 4.6.2021. 11:41:41

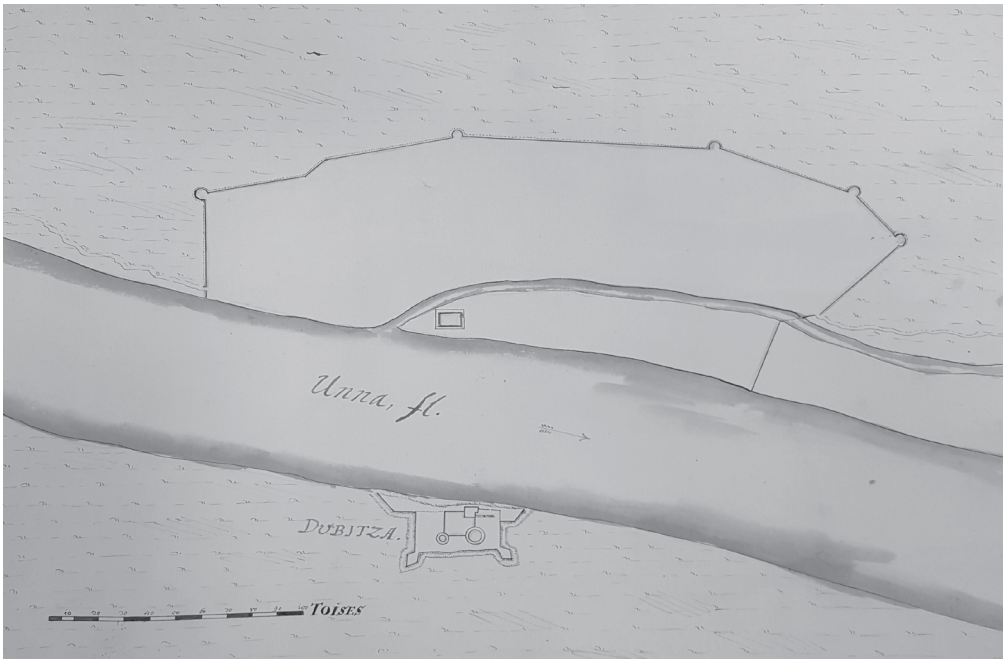

Slika 6: Tvrdi grad Dubica, pogled s juga (Luigi Ferdinando Marsigli, 1699. ili 1700)

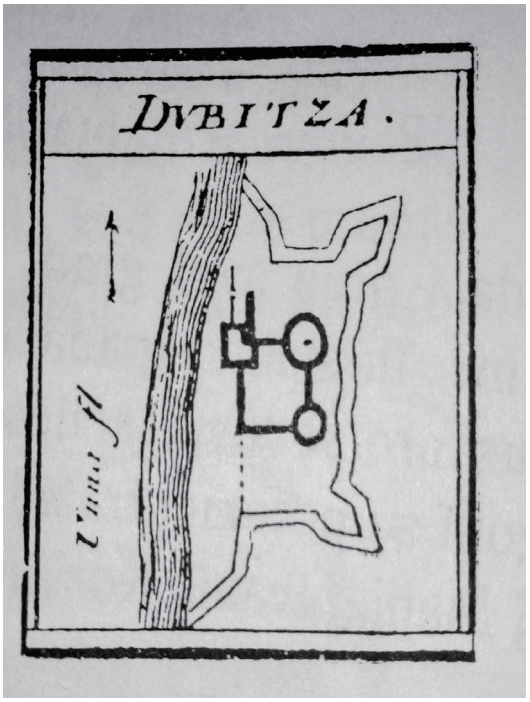

Slika 7: Tvrdi grad Dubica, pogled sa zapada (Johann Cristoph Weigel, 1700)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 263 4.6.2021. 11:41:44

Slika 8: Tvrdi grad Dubica i Hrvatska Dubica, pogled s juga (Jauber, 1730)

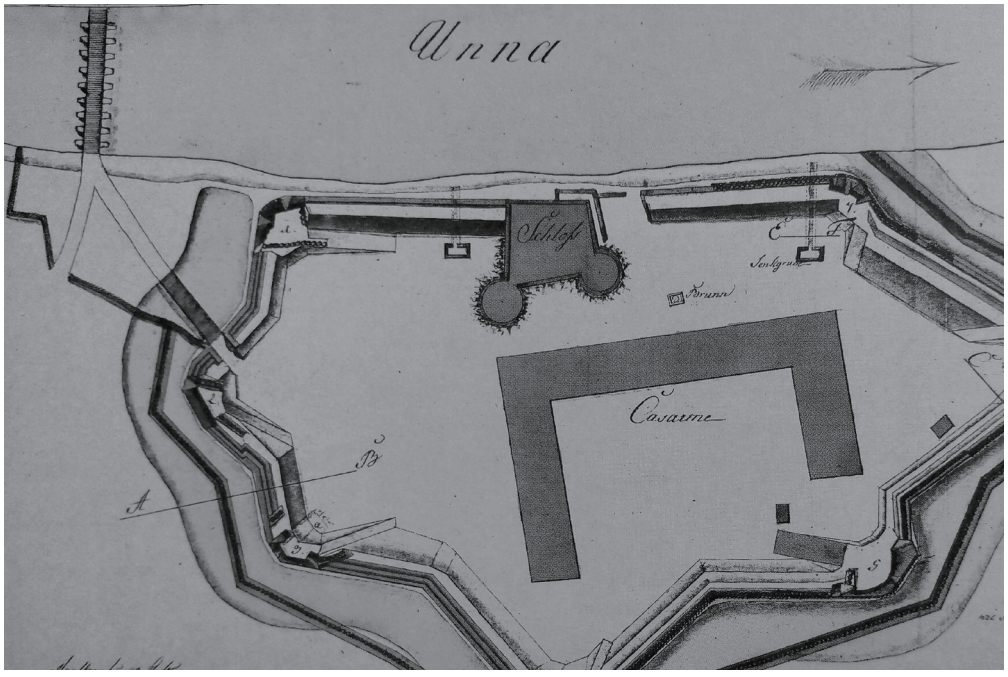

Slika 9: Tvrdi grad Dubica i barokna tvrđava, pogled s juga (Keller, 1789)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 264 4.6.2021. 11:41:48

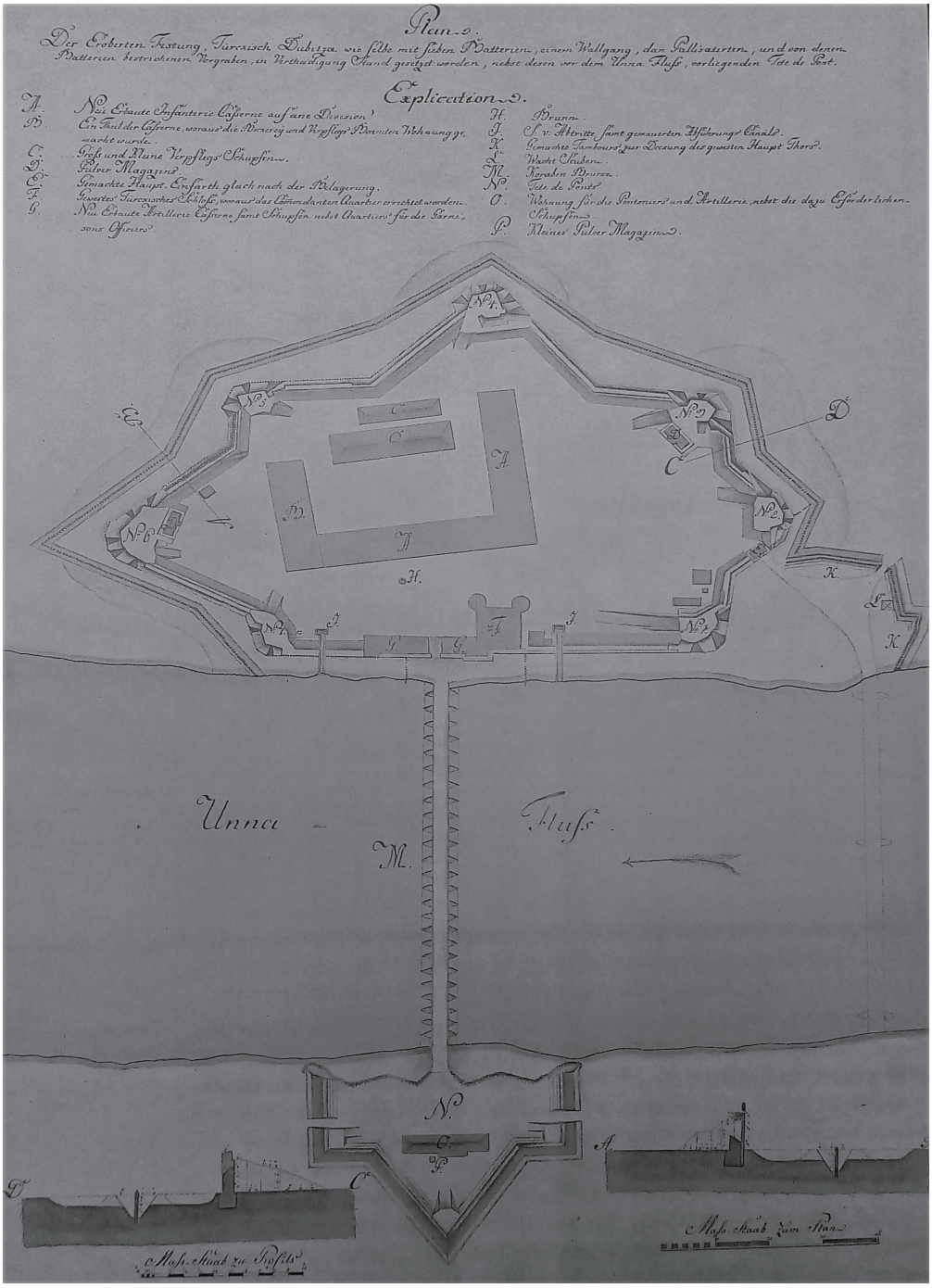

Slika 10: Tvrdi grad Dubica i barokna tvrđava, pogled sa sjevera (Allia, 1798)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 265 4.6.2021. 11:41:51

Slika 11: Katastarska izmjera ostataka habsburške tvrđave u Bosanskoj Dubici (nepoznati autor, 1878)

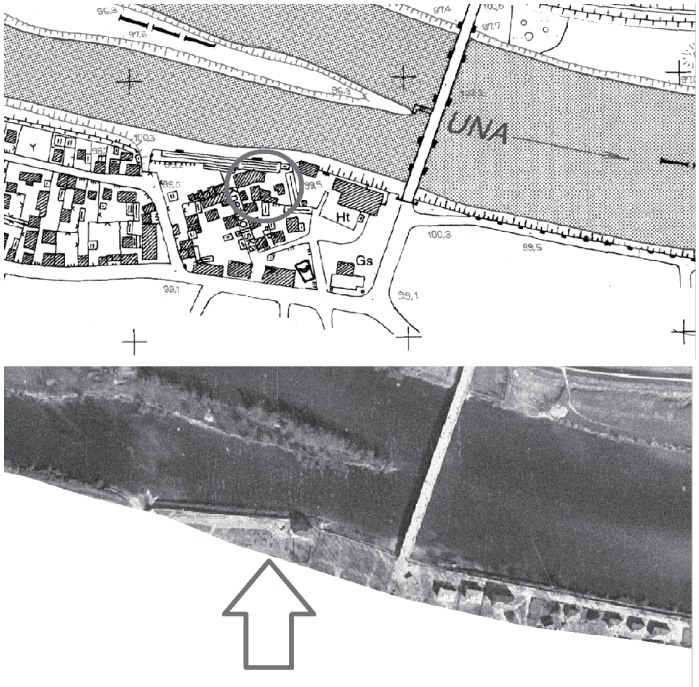

Slika 12: Položaj nekadašnjeg tvrdog grada Dubice u Bosanskoj Dubici na Hrvatskoj osnovnoj karti te na avionskom snimku iz 1968. godine, isječak (Državna geodetska uprava).

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 266 4.6.2021. 11:41:53

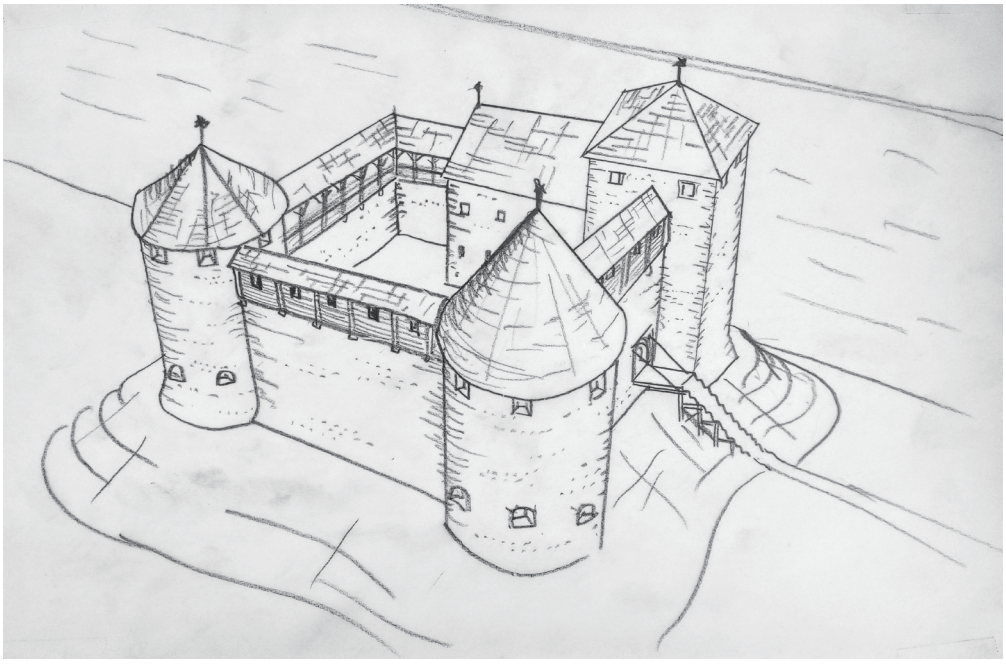

Slika 13: Hipotetska rekonstrukcija tvrdog grada Dubice (K. Regan, 2020)

Slika 14: Hrvatska i Bosanska Dubica na prvoj habsburškoj izmjeri (XVIII. st., mapire.eu)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 267 4.6.2021. 11:41:56

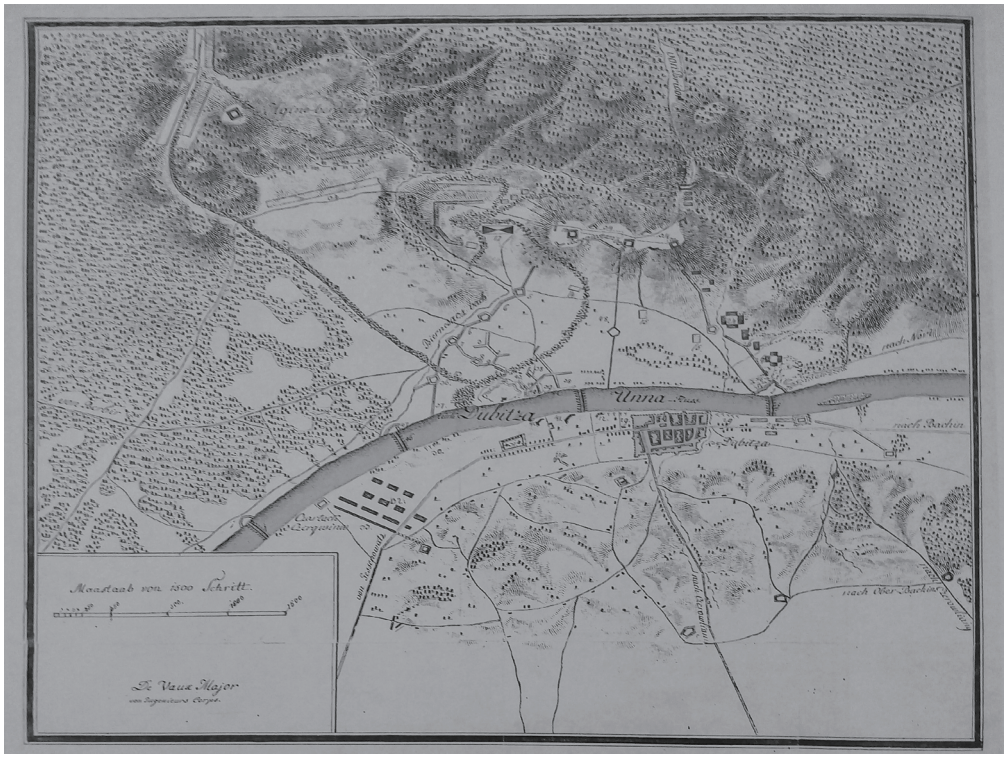

Slika 15: Habsburško utvrđeno naselje u Hrvatskoj Dubici (Chr. von Mechel, 1788)

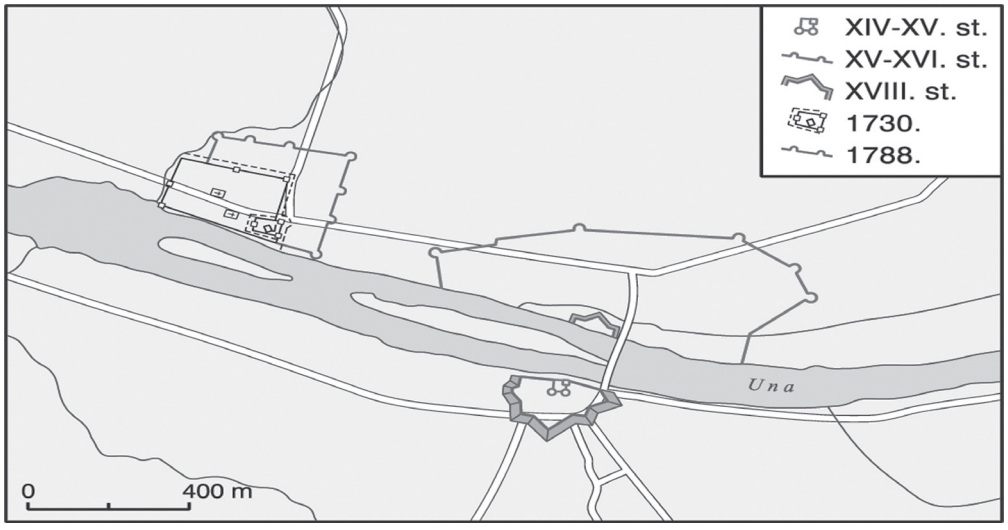

Slika 16: Rekonstrukcija položaja dubičkih utvrda prema povijesnim planovima (K. Regan, T. Kaniški, 2020)

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 268 4.6.2021. 11:41:59

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Biblioteca Universitaria di Bologna, Bologna, Republika Italija, zbirka: Luigi Marsili (IT-BUB-1044)

Österreichisches Staatsarchiv, Beč, Republika Austrija, Kriegsarchiv, Kartensammlung (AT-OeStA/KA KPS KS)

Objavljeni izvori i literatura

Andrić, Stanko; Radić, Mladen. „Povijest srednjovjekovnog grada Ružice". U: *Srednjovjekovni grad Ružica (katalog izložbe)*, 7-18. Osijek: Muzej Slavonije, 2004.

Belaj, Juraj. „Materijalni tragovi nazočnosti viteških redova templara i ivanovaca na području srednjovjekovne Dubičke županije". U: *Dubički arhiđakonat u razvijenom srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Banja Luci 24. i 25. travnja 2017.*, 265-305. Banja Luka: Banjalučka biskupija i Europska akademija, 2018.

Csüllög, Gábor; Tamás, László; Suba, János; Bali, Lóránt. „Geografsko istraživanje Marsiglijeve granične karte". *Zbornik Janković,* 2 (2007), 13-32.

Collectio Felbar, www.felbar.com, pristupljeno 23. travnja 2021.

Deák, Antal András; Lapaine, Miljenko; Kljajić, Ivka. „Johann Christoph Müller (1673-1721)". *Kartografija i geoinformacije*, 3 (2004), br. 3, 68-80.

Deanović Ana. „Glosar naziva u upotrebi srednjovjekovnog i renesansnog vojnog graditeljstva u Hrvatskoj". U: *Utvrde i perivoji*, 79-95. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2001.

Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, www.digitalna.nsk.hr, pristupljeno 23. travnja 2021.

Dobornić, Lelja. *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb: kršćanska sadašnjost, 1984.

Dobronić, Lelja. „Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj", *Rad JAZU* 10 (1984), 1-149.

Dobornić, Lelja. *Zagrebačka Biskupska tvrđa*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

Dugački, Vlatka; Regan, Krešimir. „Rod Talovaca ili Talovačkih i njihova ostavština u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji". *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 12 (2018), 139-157.

Fűgedi, Erik. *Castles and society in medieval Hungary (1000-1437)*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1986.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 269 4.6.2021. 11:41:59

Herman Kaurić, Vijoleta. *Krhotine povijesti Pakraca*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i baranje u Slavonskom Bordu, 2004.

Horvat, Zorislav; Filipec, Krešimir. „Novija saznanja o kaštelu Konjščina". *Opuscula archaeologica*, 25 (2001), 151-182.

Horvat, Zorislav. „Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne". *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19 (2002), br. 1, 195-212.

Horvat, Zorislav. „Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana". *Modruški zbornik*, 3 (2009), br. 3, 237-286.

Horvat, Zorislav. *Burgologija. Srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinetalne Hrvatske*. Zagreb: UPI-2M PLUS, 2014.

Horvat, Zorislav. „Pseudokašteli kraja 15. i prve polovine 16. stoljeća u obrani od Turaka". U: *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka,* ur. Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat, 371-398. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.

Horvat, Zorislav. „Defensive Building (Architectural) Elements of Medieval Castles in Continental Croatia: Arrow Slits, Gun Loops, Crenellations and Battlements". U: *Fortifications, defence systems, structures and features in the past. Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Medieval Archaeology of the Institute of Archaeology, Zbornik Instituta za arheologiju / Serta Instituti Archaeologici,* Vol. 13, ur. Tatjana Tkalčec, Tajana Sekelj Ivančan, Siniša Krznar, Juraj Belaj, 315-332. Zagreb: Institute of Archaeology, 2019.

Ivanušec, Ratko; Andrić, Stanko; Horvat, Zorislav. *Neke srednjovjekovne utvrde Brodsko-posavske županije*. Nova Gradiška: Pučko otvoreno učilište Matije Antuna Reljkovića, 2013.

Kekez, Hrvoje. *Pod znamenjem propetog lava. Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Kreševljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost, 1980.

Krmpotić, Ljudevit. *Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*. Hannover – Karlobag – Čakovec: Nakladni zavod Hrvatski zapisnik, 1997.

Kruhek, Milan. *Graditeljska baština karlovačkog Pokuplja.* Karlovac: Matica hrvatska Karlovac, 1993.

Kruhek, Milan. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 270 4.6.2021. 11:41:59

Kruhek, Milan. *Karlovac: utvrde, granice i ljudi*. Karlovac: Matica hrvatska Karlovac, 1995.
Lapaine, Miljenko; Težak, Spomenka; Klemm, Miroslav, ur. *Kartografija Varaždina/Cartography of Varaždin (katalog izložbe/exhibition catalogue)*. Zagreb: Hrvatsko kartografsko društvo, 2009.
Lovrenović, Dubravko. *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis, 2006.
Mapire, www.mapire.eu, pristupljeno 23. travnja 2021.
Marković, Mirko. *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama.* Zagreb: AGM, 2001.
Matijević, Marijana. „Ružica grad". *Rostra* 5 (2012), br. 5, 138-169.
Pleše, Zlatko. „Bolonjski grof i hrvatski barun: odnos Luigija Ferdinada Marsiglija i Pavla Rittera Vitezovića u utvrđivanju hrvatskih granica". *Croatica Christiana Periodica*, 46 (2000), 49-76.
Regan, Krešimir. „Srednjovjekovna utvrda Svete Elizabete (Pepelara) u Prekodravlju". *Kaj*, 35 (2002), br. 1–2, 101-106.
Regan, Krešimir. „Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski". *Scrinia sclavonica* 6 (2006), br. 6, 127-159.
Regan, Krešimir. „Plemićki grad Garić". *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4 (2011), 15-62.
Regan, Krešimir, „Gornji grad kninske tvrđave". U: *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*, ur. Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat, 463-495. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.
Regan, Krešimir. *Srednjovjekovne i renesnasne utvrde Hrvatskog zagorja.* Donja Stubica: Kajkaviana, 2017.
Regan, Krešimir. „Plemićki grad Vrana". U: *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti održanog u Biogradu 25. travnja 2014.*, ur. Božo Došen, 313-360. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2017.
Regan, Krešimir. „Mali Tabor: prilog poznavanju renesansne obrambene arhitekture Hrvatskog zagorja". U: *Juraj Rattkay (1613-1666) i njegovo doba, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa »Juraj Rattkay (1613-1666) i njegovo doba« održanog u Zagrebu i Velikom Taboru 27. i 28. listopada 2016.*, ur. Maja Matasović i Tamara Tvrtković, 109-125. Zagreb: Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu, 2019.
Sekulić-Gvozdanović, Sena. „Srednjovjekovni burg – jezgra urbanizma kasnije Virovitice". U: *Virovitički zbornik 1234–1984.*, ur. Andre Mohorovičić, 339–343. Virovitica: JAZU i Skupština Općine Virovitica, 1986.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 271 4.6.2021. 11:41:59

Slukan Altić, Mirela. „Razvoj i prostorna organizacija srednjovjekovne Kostajnice“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25 (2007), 1-23.

Smičiklas, Tadija, ur. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 2, 4, 5 i 11 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904, 1906, 1907 i 1913.

Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk*. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, 1959.

Šterk, Stjepan. „Osnovni napredak umijeća utvrđivanja“. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 90 (1990), br. 1/2, 3-10.

Thallóczy, Lajos; Horváth, Sándor, ur. *Magyarország melléktartományainak oklvéltára. Alsó-Szlavóni-ai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum (Comitatuuum: Dubicza, Orbász ez Szana)*. Budapest: Kiadja a Magyar Tud. Akadémia, 1912.

Tkalčec, Tajana. *Arheološka slika obrambenog sustava srednjovjekovne Slavonije*, doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008.

Tkalčec, Tatjana; Sekelj Ivančan, Tajana. „Novotkriveno visinsko gradište u Moslavačkoj gori“. U: *Zbornik Moslavine VII–VIII 2004./2005.*, 26-31. Kutina: Muzej Moslavine, 2005.

Tomičić, Željko. „Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki)“. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 20 (2003), br. 1, 131-154.

Vučetić, Ratko „Prilog razvoju i tipologiji kurija u kontinentalnoj Hrvatskoj“. U: *Međunarodni znanstveno-stručni skup Dvorci i ljetnikovci / kulturno nasljeđe kao pokretač gospodarskog razvoja (zbornik radova)*, ur. Mladen Obad Šćitaroci, 415-423. Zagreb. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.

Zaninović, Joško. „Ivanovci (Malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526. (povijesni pregled)”. *Croatica Christiana periodica*, 17 (1993), br. 31, 25-41

Žmegač, Andrej. *Bastioni kontinentalne Hrvatske. Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*. Zagreb: Golden Marketing – Institut za povijest umjetnosti, 2000.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 272 4.6.2021. 11:41:59

SUMMARY

The Fortress (*castrum*) of Dubica

The fortress (*castrum*) of Dubica was one of the most important fortresses in lower Pounje. It was erected in the first half of the 13th century, on the right bank of the river Una, close to where today a bridge connects Hrvatska Dubica and Bosanska/Kozaračka Dubica. In the sources it was first mentioned in 1256. At first it served as the center of a royal county of the same name, and later as a fortified Templar (1269 – 1312) and Hospitaller (1314 – 1528) residence. Over shorter periods it was (co-)possessed by the counts Babonići (before 1278 – after 1328) and Duke Hrvoje Vukčić-Hrvatinić (1398 – 1402), who attached Dubica to his estates in Donji Kraji. After the Ottomans destroyed the Banate of Jajce in 1528, Dubica and its neighbouring fortresses became the first line of defense. The fortress filled that role successfully until 1538, when the Ottomans captured it and converted it into an important staging point for further conquests of Croatian territories. During the Habsburg-Ottoman wars in the 17th and the 18th century, Dubica had an important geostrategic position, due to which, during that period, additional defensive installations were constructed around the erstwhile fortress, which eventually led to the conversion of a medieval fortress into an early modern artillery fort. During the second half of the 19th century, the process of the fortress's deconstruction began, which eventually resulted in its complete obliteration. Despite that, a reconstruction of its architectonic development is possible, thanks to an abundance of pictorial sources, which reflect the appearance of the fortress of Dubica from the 16th to the 18th century.

Key words: Dubica, fortress (castrum), Templars, Hospitallers, Una River, Slavonia

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 273 4.6.2021. 11:41:59

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 274 4.6.2021. 11:41:59

doc. dr. sc. Marko Jerković
University of Zagreb – Faculty of Croatian Studies
Borongajska c. 83d, Zagreb
mjerkovic@hrstud.hr

UDK 929-052Alben, I.
929.52Alben
Izvorni znanstveni rad

Benedictine Monk John of Alben: Ecclesiastical and Political Activities in the Age of King Sigismund

The rise of the German family of Alben is closely connected with King Sigismund's (1387-1437) plans to restore the royal authority in the Kingdom of Hungary-Croatia. Members of the Alben family acquired lucrative ecclesiastical and political offices from the King and became firm pillars of reforms generated by the Royal Court. The career of John of Alben, a Benedictine monk from Hornbach Abbey, stands out as particularly prosperous. He was the abbot of the Cistercian Abbey of Topusko and the Benedictine Abbey of Panonhalma. Then he acquired episcopal offices in Veszprém, Pécs and Zagreb. John was the queen's chancellor, the archchancellor of the Kingdom, he governed the Secret Royal Chancery and the Imperial Chancery. This paper analyses the career path of John of Alben, who became one of the most influential prelates of the realm, with respect to the broader political context and the king's efforts to form a new political and ecclesiastical elite. Reconstructing John of Alben's career also reveals the main mechanisms used by King Sigismund in his efforts to run the ecclesiastical affairs of the realm independently from the Papal Curia. Special attention is paid to John of Alben's episcopal pontificate at the Bishopric of Zagreb (1421-1433), and to his efforts to protect the diocese and the estates of monastic houses which were threatened by the earliest Ottoman raids.

Key words: John of Alben, King Sigismund, Kingdom of Hungary-Croatia, Bishopric of Zagreb, ecclesiastical career, religious houses in Continental Croatia

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 275 4.6.2021. 11:41:59

The emergence of the political fractions, led by the baronial families, that could not agree on the issue of royal succession after the death of the Angevin king Louis I in 1382, resulted in a political crisis in the Kingdom of Hungary-Croatia. The most serious candidates to claim the throne were Charles of Durazzo, an Angevin in the male line, and Sigismund of Luxemburg, the bridegroom of Mary, King Louis's daughter. After Sigismund's victory over his political opponents, his coronation took place in 1387, and the state consolidation programme could be launched.[1] The process of forming the new elite included the "import" of loyal men – in other words, the renewal of the internal order rested heavily not only on native noblemen who supported Sigismund during the war of succession, but also on foreigners.[2] In this context, the career of John of Alben, a Benedictine monk from Hornbach Abbey, stands out as particularly prosperous. As with the other members of his family, soon after his arrival in Hungary and Croatia John became a strong pillar of King Sigismund's regime. The Alben family, which originated from the Rhineland-Palatinate region, acquired vast landed estates in the Kingdom of Hungary-Croatia, their central castle and a family residence being Medvedgrad in the vicinity of Zagreb.[3] Members of the family were appointed to lucrative state and ecclesiastical offices: the most prominent were John's brothers Petermann and John the Younger, who acquired the office of Croatian-Dalmatian ban and governed the entire southern part of the realm, while his brother Henry, another Benedictine, also pursued a successful ecclesiastical career.[4]

1 For a detailed account of the political situation in the Kingdom of Hungary-Croatia 1382-1387, see: Elemér Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1990), 7-26.

2 See an overview in: Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526* (London–New York: I. B Tauris Publishers, 2001), 211-214.

3 For details regarding the Albens' governing of Medvedgrad Castle, see: Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari* [Medvedgrad and its Rulers] (Zagreb: Globus, 1987), 106-120.

4 Before 1410 Petermann was count of the Križevci County (in today's continental Croatia) and Croatian-Dalmatian ban in the period 1411-14. In 1409 he was also mentioned as the *occupator* in the Bishopric of Pécs. While he was a ban, he took part in Sigismund's wars against Venice in Dalmatia. His brother John the Younger was the Croatian-Dalmatian ban in the period 1414-19. On the Benedictine monk Henry, see later in the text. Apart from them, John of Alben had two more brothers, Hermann (who died before 1405) and Rudolph, as well as three sisters, Elisabeth, Magdalene and Loretta. They also contributed to the rise of the family's power. Rudolph is often mentioned in relation to the legal transactions concerning the family estates, while Elisabeth and Magdalene entered into marriages with members of magnate families. See Szilárd Süttő–Pál Engel, "Beiträge zur Herkunft und zur Tätigkeit der Familie *von Alben* in Ungarn", *Südost-Forschungen* 54 (1995), 23-48; Marija Karbić, "Velikaška obitelj Alben i njezina uloga u hrvatskoj povijesti" [The aristocratic family of Alben and its role in Croatian history], *Godišnjak njemačke zajednice – Deutsche Gemeinschaft Jahrbuch* 19 (2012): 11-

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 276 4.6.2021. 11:41:59

The first religious house in Croatia John was endowed with was the Cistercian Abbey of Topusko in the Diocese of Zagreb, which he governed from 1399 to 1404/1405.[5] There can be little doubt that it was John's uncle Eberhard (whose sister was married to John's father, Rudolph of Alben), the bishop of Zagreb since 1397, who played the crucial role in installing his nephew as abbot in Topusko. Not only John, but also all the other members of the Alben family, owed their political and ecclesiastical advancement to Eberhard, one of Sigismund's most loyal associates and one of the most influential persons in the kingdom. Eberhard accompanied the King in the crusade against the Ottomans in 1396, he took part in wars against Sigismund's political opponents, after which he became royal chancellor (1404-19) as well as ban of Croatia, Dalmatia and Slavonia (1402),[6] and governed the bishoprics of Zagreb (1397-1406; 1410-19) and Oradea (1406-09).[7] It was Eberhard who invited the Albens to the kingdom and acted as their patron ever since.[8] While in Topusko, John of Alben on several occasions tried to regulate the economic activity of the abbey – among his initiatives were efforts to improve the effectiveness of the tax-collection mechanisms and to develop the tenure system on the landed estates of the religious house he was governing.[9] Besides the economical improvements, the efforts to

29. Pál Engel, *Középkori Magyar genealógia / Magyarország világi archontológiája 1301.-1457.* [Medieval Hungarian genealogy / Secular Hungarian archontology 1301-1457] (Budapest: 2001, PC CD-ROM edition) [Hereafter: KMG/MVA], "Albeni (Medvei)".

5 For an overview of the period of his government in Topusko Abbey, see: Ana Novak, *Topusko u razdoblju od dolaska cistercita do kraja srednjeg vijeka: magistarski rad* [Topusko in the period from the arrival of the Cistercians until the end of the Middle Ages: MA thesis] (Zagreb: MA thesis at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb, 2008), 84-85; and: Ana Novak, *Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga područja)* [Arhdeaconry of Gora in the diocese of Zagreb from 1334 to 1501 (Historical development of the ecclesiastical-administrative territory)] (Zagreb: Doctoral dissertation at the Faculty of Croatian Studies of the University of Zagreb, 2011), 104-105.

6 As bishop of Zagreb, he was also ban of Croatia, Dalmatia and Slavonia, sharing the latter office with Derek Bubek. That is confirmed by the document (transumpt of charters regarding some landed estates in continental Croatia) which they issued together in 1402. The document is kept at the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, *Diplomata*, VIIb-18.

7 See: Süttő–Engel, "Beiträge zur Herkunft", 32-34; Karbić, "Velikaška obitelj Alben", 13. On his appointment as bishop, see also: Conrad Eubel, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificium, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, ed. altera, vol. 1 (Münster: Sumptibus et typis librariae Regensbergianae, 1913) [in further text: *Hier. Cath.* I], 515, 538.

8 For Eberhard's role in the advancement of the Albens, see: Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 72-75.

9 See: Tadija Smičiklas et alii, ed., *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 18 volumes (Zagreb: HAZU, 1904-1990) [hereafter: CD], vol. XVIII, doc. 313, 445-553; doc. 318, 459-460. See also

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 277 4.6.2021. 11:42:00

protect the abbey, threatened by Ottoman onslaughts, were another important feature of John's government. At that point, the earliest Ottoman raids were occurring in today's continental Croatia and the abbey's landed estates were endangered. John of Alben encouraged the organization of a defence system and was stimulating local inhabitants to participate in it. In 1402 John even donated several landed estates on the banks of the river Kupa, one of the main traffic routes in central Croatia, to the citizens of Gradec (noblemen whom the abbot addresses as *familiares*) who had loyally served the abbey and participated in the defence of Topusko.[10] Not long after these early efforts to defend the abbey, John of Alben left Topusko in pursuit of more lucrative honours, but he would deal with the issue of the decline of the monastic houses in continental Croatia again, when he would to Croatia, this time as bishop of Zagreb.

After his appointment as abbot of Topusko, which clearly came about as a part of the King's ecclesiastical elite reconstruction process, the fate of John of Alben depended solely on the King's political plans. At the beginning of the 15th century, Sigismund's ambitions aimed at taking advantage of the Great Western Schism and managing the ecclesiastical affairs of the kingdom more independently from the Papal Curia. The King's attitudes toward the ecclesiastical institutions in the realm were first expressed at the Diet of Timişoara in 1397, when Sigismund declared that the *bullati*, i. e. candidates possessing papal provision for ecclesiastical posts, would not be allowed to receive their benefices if they had not been previously granted them by these benefices' patrons. Furthermore, at the same Diet the King even seized half of all the church revenues for the purpose of organizing the defence against the Ottomans, which was another clear sign of his attempts to increase his control over ecclesiastical affairs.[11] Seven years later, in April 1404, the King issued a royal decree called *Placetum regium*, by which he prohibited clerics from proclaiming papal bulls without the king's express consent.[12] The problems in communication between the royal court and the Papal Curia,

in: Andrija Lukinović, ed., *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis* [in further text: MHEZ], vol. V (Zagreb: Kršćanska sadašnjost–Arhiv Hrvatske, 1992), doc. 158, 187-188. For a brief overview of John's economic influence, see: Novak, *Topusko*, 84, and Novak, *Gorski arhiđakonat*, 105.

10 MHEZ V, doc. 153, 173-174.

11 János M. Bak, Pál Engel, James Ross Sweeney, eds. and trans., *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1301-1457. Decreta regni mediaevalis Hungariae 1301-1457*, ser. I/vol. 2 (Salt Lake City: Charles Schlacks, Jr., Publishers, 1992) [in further text: DRMH I/2], 26.

12 DRMH I/2, 30.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 278 4.6.2021. 11:42:00

as well as the king's tendency to alter the usual procedure in the benefice-granting system, occurred also as a result of Pope Boniface IX's decision to support Ladislaus of Naples, another claimant to Sigismund's throne, at the beginning of the 15th century.[13] The reform programme, which insisted on the king's stricter control over the Church, as well as his political conflict with the Curia, affected John of Alben's position as abbot. That is evident from the bull issued by Pope Innocent VII on December 26th 1404, in which John of Alben's right to govern Topusko Abbey was contested.[14] The Pope stated that John usurped the position after the previous pope, Boniface IX, failed to install the Curial candidate, Andrew Toth, as abbot. Since John of Alben did not possess a papal bull of appointment,[15] the Pope refused to recognize him as a rightfully installed abbot and demanded his resignation. Moreover, the pope converted the Cistercian house of Topusko into a commendam and appointed Stephen, a cathedral canon of the Chapter of Zagreb and a descendant of the Croatian aristocratic family of Blagaj, as its abbot.[16] However, although John of Alben was regarded as an usurper and the necessary bull of appointment was issued to Stephen, the Papal Curia had to face the fact that by that time the pope's *plenitudo potestatis* regarding granting ecclesiastical posts had been seriously challenged by King Sigismund's ambitions. Despite the fact that the pope's bull was issued to another candidate, John of Alben would go on holding the office of abbot for several more months,[17] and he resigned only after receiving a

13 Engel, *The Realm of St Stephen*, 210. Ladislaus of Naples, son of Charles of Durazzo, had supporters in Dalmatia and Croatia. He was defeated by Sigismund in 1408/09. When he realized that his efforts to gain the throne were futile, Ladislaus sold the towns of Dalmatia, together with his royal claim, to Venice. By 1420 Venice managed to conquer the Dalmatian towns and to cut off this part of Croatia from the rest of the kingdom. On the consequences of Ladislaus' act, see: Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje* [Croatian medieval times – space, people, ideas] (Zagreb: Školska knjiga, 2007, 2nd edition), 86-87.

14 MHEZ V, doc. 189, 236-238.

15 More in Novak, *Gorski arhiđakonat*, 104.

16 The nobleman Stephen, son of Dujam of Blagaj, is first mentioned as a canon of the Chapter of Zagreb in 1392, and he remained in possession of a cathedral *stallum* and prebend until 1405/06. During that time, he was mentioned in various sources regarding transactions and activities mostly related to landed estates of his family. See CD XVII, doc. 314, 423; CD XVIII, doc. 97, 144-145; doc. 176, 273-275; doc. 259, 374; doc. 267, 384-385; doc. 334, 477-479; doc. 318, 459-460; doc. 338, 482-484; doc. 344, 492-496. Regarding the events of 1404, see also: Novak, *Topusko*, 85-86; and Novak, *Gorski arhiđakonat*, 104-106.

17 He is mentioned as abbot of Topusko on February 17, 1405. Elemér Mályusz, ed., *Zsigmondkori oklevéltár* [Collection of diplomatical documents from Sigismund's era], vol. II (Budapest: Akadémiai kiado, 1956-58) [in further text: ZsO], doc. 3657.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 279 4.6.2021. 11:42:00

higher office, the one of abbot of the Benedictine abbey of Pannonhalma. There is no evidence that the other candidate, Cathedral Canon Stephen of Blagaj, ever had control of the abbey's incomes. However, Stephen soon turned his attention to other ecclesiastical offices and in 1406 he became bishop of Krbava in Croatia.[18]

John of Alben governed the Benedictine Abbey of Pannonhalma for a short period, from 1405 to 1406.[19] As abbot of this prestigious Hungarian religious house, John affirmed his position among the ecclesiastical elite of the realm. At that point, he had the experience of governing two abbeys, which provided him with an excellent reference for further career advancement. But even though soon after his arrival in the kingdom John of Alben acquired leading positions in monastic houses, his career path took him in a different direction. As a "king's man" he was appointed as bishop of Veszprém, and he ruled the diocese in the period 1406-09.[20] This was the period during which the consequences of the king's policy towards the Papal Curia became clear. For the whole duration of his pontificate in Veszprém, John never received a papal confirmation of his status. Even when he received the papal bull of appointment to the bishopric of Pécs (see in further text), its text never recognized that John was previously bishop of Veszprém nor that he was abbot of any of the religious houses in the kingdom. From the viewpoint of the Papal Curia, the diocese of Veszprém had been vacant the whole time; in contrast, the King, the nobility and other prelates of the kingdom regarded John as an elected bishop or bishop, with a full right to

18 He received a bull of appointment from Pope Innocent VII on the February, 1, 1406 (MHEZ V, doc. 209, 265-266) and on February 23 he personally paid the necessary taxes to the Apostolic Camera. Josip Barbarić et alii, ed., *Camera Apostolica. Obligationes et solutiones. Camerale Primo (1299-1560)*, vol. 1 (Zagreb–Rome: HAZU–HDA–KS–Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, 1996), doc. 550, 307. However, it seems that the king never issued his express consent for proclaiming that bull and, in locally issued documents the diocese is mentioned as being vacant. Mile Bogović, "Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje (pregled povijesti Krbavske ili Modruške biskupije) [Transfer of the residence of the Krbava Bishopric from Matija Maruta to Šimun Kožičić Benja (An overview of the history of Krbava or Modruš Diocese)]", in: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku* [Krbava Bishopric in the Middle Ages], ed. Mile Bogović (Rijeka–Zagreb: Visoka bogoslovska škola u Rijeci–KS, 1988), 63. On the other hand, as the course of Stephen's career suggests, he was waiting for the chance to be appointed to some other bishopric. Two years later, in 1408, Stephen was promoted to the Diocese of Karpathos (*Hier. Cath.* I, 439) and it can be speculated that his personal visit to the Curia, undertaken to pay the appointment fees for the Diocese of Krbava, contributed to the further development of his career.

19 Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 73.

20 Süttő–Engel, "Beiträge zur Herkunft", 34.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 280 4.6.2021. 11:42:00

rule the diocese.[21] Thus, John of Alben's case shows that the royal policy, based on the Timişoara decree and the *Placetum regium*, enabled the king to ignore the Curia and the curial administrative procedure when it came to episcopal appointments. This was the time when John of Alben became even more attached to the royal court – in September 1409 he was listed among the political and ecclesiastical dignitaries of the realm as the elected bishop of Veszprém and the queen's chancellor.[22] John's promotion to the office of the queen's chancellor meant an additional increase of the Alben family's power, as one of its members was now in charge of an important department at the royal court. It also became clear that the royal administrative procedures from now on depended heavily not only on Sigismund's ever-faithful Eberhard, who was in charge of the king's chancery, but also on Eberhard's nephew and protégé John. He will remain in this office for more than a decade, until 1420,[23] when he advanced in the royal hierarchy and succeeded his uncle as the head of the royal chancery.

In the years after the Council of Pisa, Sigismund formally recognized John XXIII as the pope, which created an opportunity for an improvement in the relations between the two centres of power. The renewal of the relations had an effect mainly in the sphere of administrative procedures, as the king's attitude toward proclaiming papal provisions had softened. However, the control over episcopal appointments was of the highest importance for King Sigismund, due to his efforts to maintain royal authority over the elite of the realm. In the context of these new developments in the relations between the king and the Curia, John of Alben was formally appointed by the Papal Curia when he was transferred to the Diocese of Pécs in 1410.[24] John of Alben's appointment as bishop of Pécs had another important consequence for the King, regarding the way in which the bishopric was supposed to be governed. Since 1374, bishop of Pécs had been Valentine of Alsan, an expert in canon law (*decretorum doctor*), who continued to rule the diocese even after being appointed as a cardinal.[25] After his death on Novem-

21 This can be confirmed by various documents issued in the period between 1406 and 1410: ZsO II, docs. 5118, 5149, 5319, 5397, 5595, 5759, 5783, 5813, 6092, 6246 and 7043.

22 ZsO II, doc. 7043.

23 MHEZ V, doc. 455, 607-608.

24 ZsO II, doc. 7850.

25 *Hier. Cath.* I, 410. Valentine was promoted to the cardinal honour by Pope Urban VI, on the 17th of December 1384. C. Eubel states that Valentine gained the titular church of *Ss. IV coronatorum (al. S.*

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 281 4.6.2021. 11:42:00

ber 19, 1408, the Papal Curia wanted to create a new administrative model and the cardinal-priest Giordanno Orsini was assigned to hold the entire bishopric in commendam. Cardinal Orsini even obliged himself to pay the appointment fees to the Apostolic Camera on the September 4, 1409.[26] But at the same time, in September 1409, we find Eberhard as the *gubernator* of the diocese,[27] which indicates that the king wanted to entrust the bishopric to a cleric belonging to the royal milieu – the course of events showed that this was actually a preparatory act for the appointment of Eberhard's nephew. With that in mind, John of Alben's appointment as bishop of Pécs was undoubtedly orchestrated jointly by the king and his chancellor Eberhard. In that way, the main goal was achieved – the bishopric was ruled by one of the clerics most loyal to the king.

King Sigismund even managed to acquire some sort of legitimisation for his policy toward the Church at the Council of Constance. In 1417, the cardinals gathered there recognised the king's right to nominate his candidates to all vacant ecclesiastical benefices in the kingdom.[28] The pope's role was restricted to a mere confirmation of the appointed candidates. It is obvious that King Sigismund took advantage of the Schism and went far beyond the practise of periodical presentation of candidates in the benefice-granting process. It could be concluded that in this way the king attempted to introduce the right of "supreme presentation" into the administrative and benefice system. This Constance decision was challenged immediately after Martin V was elected as pope, which ended the Great Schism. After 1417 and the restoration of curial administrative unity, the system of issuing direct provisions and papal reservations continued to be recognized as

Sabinae). Ibid., 24. Later he is mentioned in relation to the titular church of St Sabine – for example see the papal bull of 1389: Vilmos Fraknói, ed., *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, ser. I, vol. 1-6; ser. II, vol. 1-3 (Budapest, 1881–1909, reprint 2000), I/3, doc. 6, 11-12.

26 József Lukcsics–Péter Tusor–Tamás Fedeles, eds., *Cameralia documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297-1536)*, vol. I (Budapest–Rome: MTA–PPKE "Lendület", 2014), doc. 133, 80. The archbishop of Naples Giordanno Orsini was promoted to the honor of cardinal-priest (of the titular church of Ss Sylvester and Martin) by Pope Innocent VII on the June 12, 1405. In 1409 he was promoted to the honor of cardinal-priest of San Lorenzo in Damaso, in 1412 to the honor of cardinal-bishop of Albano, and in 1431 to the honor of cardinal-bishop of Sabina. He died on the May 29, 1438. *Hier. Cath.* I, 26.

27 György Fejér, ed., *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticas ac civilis*, vol. I-XI (Budapest: Typis typogr. Regiae vniversitatis Vngaricae, 1829-1844), X/4, doc. 363, 775; KMG/MVA, "Főpapok – Pécsi püspök (episcopus Quinqueeclesiensis)".

28 See the document in: Elemér Mályusz, *Das Konstanzer Konzil und das königliche Patronatsrecht in Ungarn* (Budapest: Akadémiai kiadó, 1959), 8-9.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 282 4.6.2021. 11:42:00

the usual means of acquiring canonries and other ecclesiastical benefices, besides the king's presentation and the bishops' ordinary power.[29] Thus, it can be argued that the relations between the king and the Curia were, in a procedural way, renewed on a traditional basis. But the king's exclusive control over the appointment of the highest ecclesiastical dignitaries, namely bishops, would remain effective. The course of events in the Diocese of Zagreb following the death of Bishop Eberhard in 1419 is indicative of that. Sigismund initiated two episcopal appointments which served as a means of maintaining the royal authority. When John of Alben became bishop of Zagreb in 1421, his brother Henry was appointed as bishop of Pécs,[30] thus securing the king's control over the diocese. Prior to his arrival in the kingdom, Henry of Alben belonged to the Benedictine community in the Archdiocese of Trier.[31] In the kingdom, he was abbot of the Benedictine abbey in Hronský Beňadik (in today's Slovakia) in the period of 1406-07, and then abbot of the Benedictine abbey in Cluj-Napoca (in today's Romania) from 1407 until his appointment as bishop in 1421.[32] As the king's loyal man, Henry entered the international ecclesiastical scene by participating in the Council of Constance (later he would also take part in the sessions of the Council of Basel). He remained bishop of Pécs until his death in 1444.[33] The Diocese of Zagreb, on the other hand, required the King's additional attention – its territory had been one of the focal points of the anti-Sigismund rebellion during the succession war in the 1380s. Paul of Horvat, who was then bishop of Zagreb (1379-86), and his brothers were leaders of the anti-Sigismund coalition.[34] Sigismund was carefully regulating the episcopal appointments in Zagreb during the whole period of his reign not only to secure his control over the Church, but also to prevent similar outbreaks in that part of the kingdom.

29 See also in: Péter Erdő, "The Papacy and the Kingdom of Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg (1387-1437)", in: *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium*, eds.: István Zombori–Pál Cséfalvay–Maria Antoinetta De Angelis (Budapest: Hungarian Catholic Episcopal Conference, 2001), 66-67.

30 They were appointed as bishops on the same day: February 26, 1421. *Hier. Cath.* I, 410, 538. Prior to his formal appointment (MHEZ VI, doc. 8, 8-10) John was addressed as a "postulated bishop" (1420) MHEZ V, doc. 455, 607-608.

31 ZsO II, doc. 5399.

32 For additional information, see: Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei: 1289-1556* [Protocols of the Convent of Cluj-Napoca], vol. I (Budapest: Akadémiai kiadó, 1990), 41-48.

33 More details in: Süttő–Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35-36.

34 János M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1973), 25; Engel, *The Realm of St Stephen*, 197-199.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 283 4.6.2021. 11:42:00

Thus, prior to John's episcopal appointment, during Sigismund's reign bishops of Zagreb were, with one exception, foreigners loyal to him. The first among these was the Czech cleric John of Smilo (1386-94); then, before his revolt against Sigismund, the royal secretary John of Spiš (1394-97). In order to achieve a stricter control and re-establish the royal authority in the Diocese of Zagrebm Eberhard was appointed as its bishop in 1397 and held this office until 1406; he was followed by the Italian Andrew Scolari (1406-10), a descendant of a merchant family which represented the Bardi trading house in Buda; finally, Eberhard was appointed as bishop for a second time (1410-19).[35]

It is evident that John's transfer from Pécs to Zagreb was a well-prepared event and, even though the Diocese of Zagreb was not as wealthy as the one of Pécs,[36] it was an offer which a king's loyal man could not refuse. The political goals which aimed at securing the king's authority were definitely more important than John of Alben's financial prosperity. However, despite the fact that the Diocese of Zagreb was of a lesser financial standing than the previous one John had been ruling, it should not be assumed that his new diocese was not a prosperous one. One of the direct economic consequences of Eberhard's rule over the Diocese of Zagreb was an increase of the incomes of the episcopal *mensa*, followed by the changes in the financial obligations towards the Apostolic Camera. Prior to John of Alben's episcopal appointment, bishops of Zagreb were obliged to pay 400 golden florins in appointment fees. However, in January 1420 a new assessment was confirmed at the Secret Consistory, according to which newly appointed bishops of Zagreb had to pay 2000 golden florins.[37] Even though the income was still smaller than in the Diocese of Pécs, John of Alben's discontent caused by the financial loss was probably reduced to some extent when he acquired a recently enriched diocese.

35 For basic data on these bishops and the brief overview of their activities in Zagreb, see: Franko Mirošević, ed., *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* [Bishops and Archbishops of Zagreb] (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 149-186 (text by Andrija Lukinović).

36 Bishops appointed to bishopric of Pécs had to pay 3300 golden florins for their appointment, and bishops of Zagreb 400 golden florins (as of 1420, 2000 florins – see further in text). *Hier. Cath.* I, 410, 537.

37 MHEZ V, doc. 430, 581. See also: Josip Ante Soldo, "Takse 'servitium commune' kod nas kroz XIV. i polovicom XV. stoljeća" ['Servitium commune' taxes in our land 14th – mid 15th century], *Arhivski vjesnik* 9 (1966): 322-323. Bishop John obliged himself to pay 2000 golden florins on July 14, 1421, and he paid his fees in installments from December 1421 until August 1423. See: MCV I, doc. 518, 293, doc. 587, 328, doc. 591, 330-331, doc. 594, 332.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 284 4.6.2021. 11:42:00

In 1420s John of Alben's career in the royal administration progressed as well. After the death of his uncle Eberhard, John succeeded him in both the episcopal honour and the office of the archchancellor of the kingdom (1421).[38] It is clear that prior to this promotion John belonged to the highest echelons of society, but now, as the archchancellor of the kingdom, he became involved not only in the highest level of the affairs of state, but also in the judicial hierarchy of the realm. As the archchancellor, John presided, at least nominally, over "the court of the special presence of the lord king". The head of this court was – together with the palatine, the judge royal and the master of the treasury – regarded as the highest judicial instance (they were called the "ordinary judges" of the kingdom). At the time of King Sigismund's reign, "the court of the special presence" grew in importance – the protonotary who presided over it in the name of the archchancellor, presided almost completely autonomously over the judicial procedures.[39] Furthermore, in 1423 Sigismund promoted John of Alben to the office of the chancellor of the secret royal chancery,[40] which meant that he became one of the most important royal attendants and a member of the royal retinue whom the king trusted the most. The appointment meant that all of the royal seals were entrusted to John.[41] In this fashion, Bishop John of Alben acquired enormous power and controlled the judicial procedures during the next decade (he remained in those offices until his death in 1433). At the same time, John of Alben became involved in Sigismund's politics regarding the Holy Roman Empire and the Hussite problem. As one of the king's most intimate attendants, John participated in the wars against the Hussites in Bohemia (1420 and 1425), and in 1426 he accompanied Sigismund to Nuremberg, where he participated in a session of the Reichstag.[42] The latter is not surprising, if we bear in mind that at that time John had already been involved in the imperial administration. In 1423 Sigismund appointed John as the chancellor of the Holy Roman Empire. With this appointment, Sigismund managed to connect more closely the Kingdom of Hungary-Croatia and the Holy Roman Empire. By linking the most important administrative institutions through

38 KMG/MVA, "Udvari kancellár (cancellarius aule regie) és udvari főkancellár (summus cancellarius aule regie)".

39 For a detailed account of this court, see: Engel, *The Realm of St Stephen*, 220-221.

40 KMG/MVA, "Titkos kancellár (secretarius cancellarius)".

41 Engel, *The Realm of St Stephen*, 212; Karbić, "Velikaška obitelj Alben", 19.

42 Süttő–Engel, "Beiträge zur Herkunft", 35.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 285 4.6.2021. 11:42:00

John of Alben, Sigismund made one step further towards the centralisation of the monarchies he was ruling.[43]

***

As bishop of Zagreb, John of Alben paid special attention to the Benedictine and Cistercian communities in his diocese. The most important factors that defined his attitude toward the religious houses were the Ottoman menace and the economic crisis that affected them. As we saw, John of Alben gained his first experiences in the organization of a defence system while acting as abbot of Topusko Abbey, more than two decades before his appointment as bishop of Zagreb. Now, as he was ruling the entire diocese, he could improve its defence system. Wanting to protect the landed estates of the monasteries and to develop a more effective system of land utilization, the bishop himself started to hold the religious houses in commendam or to manage their landed estates. At the beginning of his episcopal pontificate he took steps to protect the Benedictine abbeys of Bijela (in the Diocese of Zagreb) and Grabovo (in the Archdiocese of Kalocsa).[44] In December 1421 John of Alben and the king petitioned Pope Martin V to allow John to hold these two Benedictine abbeys in commendam.[45] In this petition it was stated that both of these religious houses were seriously threatened, because they were situated in the vicinity of the area of the "infidels", i. e. the Ottomans (*circa provincias infidelium*). The Ottoman Turks were described as persecutors of the entire Christian faith – the image being introduced in order to create the impression of an enemy that poses a threat to the entire Christian community, a typical *topos* of the late medieval Croatian literary discourse.[46] Furthermore, the bishop and the king reported about Ottoman

43 Franz-Reiner Erkens, "Über Kanzlei und Kanzler König Sigismunds. Zum Kontinuitätsproblem in der deutschen Königskanzlei unter dem letzten Luxemburger," *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 33 (1987): 447-9.

44 The Benedictine monastery of Bijela was a filial congregation of the Benedictine Grabovo Abbey. The two monasteries were closely connected and had a common abbot. During the second half of the 14th century, the monastery in Bijela became a more prominent religious house and the residence of the abbot. In the 15th century, the Abbey of Grabovo faced a serious crisis and ultimately became only a titular abbey. For more information, see: Stanko Andrić, "Benediktinska opatija svete Margarete u Grabovu i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli [Benedictine Abbey of St Margaret in Grabovo and its relation to the Benedictine monastery in Bijela]", *Scrinia Slavonica* 5 (2005): 86-94.

45 MHEZ VI, doc. 44, 46.

46 In late medieval and early modern Croatian literature, the Ottoman Turks were regularly presented as a threat for entire Europe, while Croatia was described as A*ntemurale Christianitatis*, defending the whole Christian community. See: Davor Dukić, *Sultanova djeca – Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* [Children of the Sultan – Images of Turks in early modern Croatian

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 286 4.6.2021. 11:42:00

incursions into Hungarian and Croatian territories, military conflicts with the local populace and the devastation of the estates and the buildings of the Benedictine abbeys in Bijela and Grabovo. As the situation was difficult, the pope was asked to assign the united abbeys to Bishop John in commendam, for a period of five years. This joint effort was successful. The pope approved the petition in September 1422, and Bishop John received the abbey of Bijela-Grabovo in commendam (the approval did not contain a temporal limitation of his rule).[47] A month later, Bishop John obliged himself to pay the appointment taxes, 50 golden florins *ratione dicte commende*,[48] and by 1425 the entire amount was paid to the Apostolic Camera.[49] Apart from that, Bishop John of Alben also took steps to defend and administrate the estates of Topusko Abbey,[50] the religious house which had been the starting point of his successful career in the Kingdom of Hungary-Croatia. Once again, he allied with the nobility and involved himself in the organization of a defence system against Ottoman raids, thus reinforcing the *modus operandi* which he had practised when he was abbot, twenty years earlier. As it is evident from a charter issued in 1427, John of Alben associated himself with the powerful aristocratic Croatian family of Zrin. The bishop donated four landed estates belonging to the abbey to members of the Zrin family, a measure which was intended to improve the defence of the abbey's territory.[51] Sources, however, do not state whether Bishop John was ever formally recognized to hold the Topusko Abbey in commendam, as was the case with the abbeys of Grabovo-Bijela. It is more likely that Bishop John cooperated closely with the Cistercians in Topusko and their abbot, who was at that time probably a Cistercian monk named Leonard Grediagert.[52] But it is evident from the bishop's activities that John of Alben acted as the protector of the abbey's

literature] (Zadar: Thema, 2004), 16.

47 MHEZ VI, doc. 66, 75-76. See also: Stanko Andrić, "Benediktinski samostan Svete Margarete u Bijeli" [Benedictine monastery of St Margaret in Bijela], *Tkalčić* 9 (2005): 39-43.

48 MCV I, doc. 555, 310.

49 MCV I, doc. 599, 334-335.

50 Cf. Novak, *Gorski arhiđakonat*, 107, 220.

51 Ernő Kammerer, ed., *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy*, 8 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1895), doc. 224, 339-340. See also: Karbić, "Velikaška obitelj Alben", 20, and Novak, *Gorski arhiđakonat*, 107.

52 On July 20, 1425, Leonardus Grediagert paid some of the appointment fees for the abbatial office of Topusko Abbey. MCV I, doc. 567, 566-567. At that point he was still addressed as *futurus abbas*, but it can be presumed that soon afterwards he started ruling the abbey. For more data on Leonard, see: Novak, *Topusko*, 127; Novak, *Gorski arhiđakonat*, 107.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 287 4.6.2021. 11:42:00

landed estates, the fact which earned him the title "*tutor abbatiae*"[53] in early modern historiography. This kind of episcopal patronage over the Topusko Abbey probably seemed to be the best possible way of defending the religious houses against Ottoman incursions, as John of Alben, as a prelate and one of the king's closest attendants, could use his authority to link the abbey to noble families, or to ask the king himself for additional aid.

Bishop John also took other measures which were supposed to serve the economic interests of his family and to protect the diocese he was charged with. The Alben family successfully created a network of castles under its rule in central Croatia. First of all, their see, Medvedgrad Castle, located north of Zagreb, was one of the most important strategic and military points in the bishopric, from which the Albens could exercise full control over the territories around the cathedral city. The Albens governed several other landed estates and castles in these territories, the most important being the castles of Samobor, Kamengrad, Stupnik, Gomnec and Dubrava, while the castle of Kalnik they governed as lease holders.[54] All of these castles were situated in the Zagreb County and the Križevci County, the two largest and most important administrative units in today's central Croatia, and most of them were located relatively close to the cathedral town and the episcopal residences east of Zagreb (namely Ivanić, Čazma and Dubrava). In that fashion, the bishop and the other members of the Alben family managed to effectively establish their control over the urban and traffic network around Zagreb, and to create a military system which could also be used for the protection of the ecclesiastical estates and the entire bishopric. This involvement in the efforts of defending the bishopric and the kingdom contributed to the accumulation of the estates governed by the Albens – for example, in 1427 King Sigismund allowed the Albens to lease the royal castle of Kalnik because bishops Eberhard and John had served the King loyally and had distinguished roles in his anti-Ottoman campaigns.[55] Bishop John strengthened the economic position of the family even more by leasing the free royal cities of Gradec and Koprivnica from the king. The city of Gradec was the nearest neighbour of the cathedral town of Zagreb, separated from

53 Daniele Farlati, *Illyricum sacrum* (Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1775), 465.

54 Süttő–Engel, "Beiträge zur Herkunft", 40-42 (also see there about Eberhard's and Alben's estates in the Zala County and their other landed estates in today's Croatia); Karbić, "Velikaška obitelj Alben", 23.

55 MHEZ VI, doc. 206, 229.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 288 4.6.2021. 11:42:01

it only by the Medveščak Creek. Even though the "golden age" of the economic development of Gradec ended in the second half of the 14th century, the city was still an important trading hub.[56] Apart from Gradec, the free royal town of Koprivnica was also one of the commercial centres of today's central Croatia. Assuming control over the royal cities was an act of great importance not only for the bishop's political authority, but also for his economic status. It gave the bishop a perfect opportunity to provide the episcopal *mensa* with additional incomes.[57] Apart from that, Bishop John managed to acquire most of the villages around Gradec in 1423,[58] thus establishing his administrative control over the entire rural area which gravitated to the important economic zones in the heart of today's central Croatia. Regarding the accumulated economic and political power of the Alben family, it is no wonder that handing over the estates and revenues of the monastic houses to Bishop John seemed to be the best possible way of protecting the estates of the Benedictine and Cistercian communities in the Diocese of Zagreb.

Bishop John tried to help the religious houses once more in 1433, when he, while staying in Pécs at his brother's episcopal residence, composed his testament.[59] He left his money and other material goods to his relatives, to his successors in the episcopal office and to the ecclesiastical institutions in all three of the bishoprics which he had previously ruled. Among the beneficiaries were the confraternity of prebendaries and St Peter's Cathedral in Pécs, and in Veszprém the money was allotted to the restoration of the cathedral. However, a vast majority of the bishop's money was assigned to the ecclesiastical institutions in the Diocese of Zagreb. He allotted legacies to the cathedral canons of Zagreb, collegiate canons of Čazma, to the prebendaries of both chapters, to the fabrics of the cathedral and the collegiate church, and to the necessary reparation of some other churches. Financial legacies were also allotted to liturgical purposes and to the poor clergy. John bequeathed all the real estates he possessed in the city of Buda to the future bishops of Zagreb. The Franciscan, Dominican and Pauline communities

56 Neven Budak, "Gradec u kasnom srednjem vijeku" [Gradec in the Late Middle Ages], in: *Zagrebački Gradec 1242 – 1850*, eds.: Ivan Kampuš–Lujo Margetić–Franjo Šanjek (Zagreb: Grad Zagreb, 1994), 86-87.

57 It can be assumed that the king transferred his right to collect taxes from Gradec and Koprivnica onto Bishop John. Nada Klaić, *Koprivnica u srednjem vijeku* [Koprivnica in the Middle Ages] (Koprivnica: Centar za kulturu Koprivnica i Muzej grada Koprivnice, 1987), 120.

58 MHEZ VI, doc. 139, 142-143.

59 MHEZ VI, doc. 370, 358-360.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 289 4.6.2021. 11:42:01

in Zagreb were bequeathed 50 golden florins each; the same amount was bequeathed to the Dominicans in the episcopal manor of Čazma and to the Paulines in the vicinity of the castle of Garić. The bishop's social sensitivity and his care for all of the layers of the society was confirmed by the fact that he endowed the Hospital of St Anthony, of St Elisabeth, and the leper colony of St Peter in Zagreb, as well as to the hospital in Čazma (each institution was allotted 25 golden florins). And finally, Bishop John did not forget about the monastic communities in Topusko and Bijela, as he left 100 golden florins to each abbey.[60]

Bishop John died a few months after he made his testament, an event which announced a decline of the Alben family in the Croatian lands. Three years later, John's brother Rudolph sold their family see, Medvegrad Castle, to the counts of Celje, and returned to Germany together with his son Leonard.[61] That was the end of the period, almost four decades long, during which members of the Alben family, especially Abbot and Bishop John, together with his uncle and patron Eberhard, dictated the political and ecclesiastical trends in late medieval Slavonia. However, the trends regarding Slavonian monastic houses took another direction – although the bishop's efforts were supposed to help the religious houses to overcome the crisis, sources from later in the 15th century show that the gradual decline of the Benedictine and Cistercian communities in the Diocese of Zagreb could not be stopped. The lack of an internal reform and the continuing Ottoman incursions, especially during the first half of the 16th century, would lead to a gradual waning of Benedictine and Cistercian communities in today's central Croatia. The royal court and the Papal Curia on numerous occasions tried to stop the decline of the monastic houses, sometimes by granting them in commendam to bishops or lay dignitaries, and sometimes by incorporating them into larger ecclesiastical units in order to provide them with economic aid or a stable government. For example, in 1478 the Papal Curia approved the incorporation of the Bijela Abbey into the Congregation of St Justina (based in Padua), but since this did not result in a revitalization of the monastic community, another attempt was made in 1513, when the abbey was put under the patronage of the Pannohalma Abbey.[62] However, the first

60 Regarding the legacy for the Topusko Abbey, see also: Novak, *Topusko*, 84-85; Novak, *Gorski arhiđakonat*, 105.

61 MHEZ VI, doc. 451, 458-459; Klaić, *Medvedgrad*, 121-123; Karbić, "Velikaška obitelj Alben", 26.

62 Andrić, "Benediktinski samostan Svete Margarete", 59, 74-79.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 290 4.6.2021. 11:42:01

four decades of the 16th century were when the crisis reached its climax – the Cistercians left Zagreb at the beginning of the 16th century, and their church and estates were taken over by the cathedral chapter; the Topusko Abbey was probably still inhabited in the 1520s, but the Ottoman threat eventually became unbearable and in the 1540s its territories were severely devastated, which made it impossible to initiate any further reform of the monastery;[63] the Cistercian convent in the bishopric residence of Ivanić had only two nuns in 1499,[64] and in 1508 sisters were replaced by Franciscan friars (who already in 1544 left their monastery because of the Ottoman attacks);[65] after the reform of Bijela Abbey in 1513, the monastic community finally ceased to exist in 1530s.[66] Thus, the episcopal pontificate of John of Alben at the Zagreb Bishopric, and his *modus operandi* regarding monastic houses, preceded the fifteenth and sixteenth century crises which will lead to the dramatic changes in the religious life of the medieval Croatian lands.

63 Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* [Benedictines in Croatia and other Croatian lands], vol. III (Split: Benediktinski priorat TKON, 1965), 213-215, 227.

64 See in: Ivan Krstitelj Tkalčić, *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabiensis*, vol. II (Zagreb: Velocibus typis C. Albrecht, 1894), doc. 394, 516-521.

65 For the details on the Franciscans in Ivanić see the chronicle of Bishop Benedikt Vinković (1637-1642) in: Janko Barlè, "Biskup Vinković o biskupskom dvoru i franjevačkom samostanu u Kloštru Ivaniću" [Bishop Vinković on the bishopric residence and the Franciscan monastery in Kloštar Ivanić], *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* XV (1913): 3-10.

66 Andrić, "Benediktinski samostan Svete Margarete", 99-103.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 291 4.6.2021. 11:42:01

Bibliography

Unpublished sources

Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts (ARHIV HAZU), *Diplomata.*

Published sources and literature

Andrić, Stanko. "Benediktinska opatija svete Margarete u Grabovu i njezin odnos prema benediktinskom samostanu u Bijeli [Benedictine Abbey of St Margaret in Grabovo and its relation to the Benedictine monastery in Bijela]". *Scrinia Slavonica* 5 (2005): 62-98.

Andrić, Stanko. "Benediktinski samostan Svete Margarete u Bijeli" [Benedictine monastery of St Margaret in Bijela]. *Tkalčić* 9 (2005): 9-122.

Bak, János M. *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1973.

Bak, János M., Engel, Pál, Sweeney, James Ross, eds. and trans. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1301-1457. Decreta regni mediaevalis Hungariae 1301-1457*, ser. I/vol. 2. Salt Lake City: Charles Schlacks, Jr., Publishers, 1992.

Barbarić, Josip et alii, ed. *Camera Apostolica. Obligationes et solutiones. Camerale Primo (1299-1560)*, vol. 1. Zagreb–Rome: HAZU–HDA–KS–Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, 1996.

Barlè, Janko. "Biskup Vinković o biskupskom dvoru i franjevačkom samostanu u Kloštru Ivaniću" [Bishop Vinković on the bishopric residence and the Franciscan monastery in Kloštar Ivanić]. *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* XV (1913): 1-10.

Bogović, Mile. "Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje (pregled povijesti Krbavske ili Modruške biskupije) [Transfer of the residence of the Krbava Bishopric from Matija Maruta to Šimun Kožičić Benja (An overview of the history of Krbava or Modruš Diocese)]". In: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku* [Krbava Bishopric in the Middle Ages], ed. Mile Bogović, 41-82. Rijeka–Zagreb: Visoka bogoslovska škola u Rijeci–KS, 1988.

Budak, Neven. "Gradec u kasnom srednjem vijeku" [Gradec in the Late Middle Ages]. In: *Zagrebački Gradec 1242 – 1850*, eds.: Ivan Kampuš–Lujo Margetić–Franjo Šanjek, 85-90. Zagreb: Grad Zagreb, 1994.

Dukić, Davor. *Sultanova djeca – Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja* [Children of the Sultan – Images of Turks in early modern Croatian literature]. Zadar: Thema, 2004.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 292 4.6.2021. 11:42:01

Engel, Pál. *Középkori Magyar genealógia / Magyarország világi archontológiája 1301.-1457.* [Medieval Hungarian genealogy / Secular Hungarian archontology 1301-1457]. Budapest, 2001, PC CD-ROM edition.

Engel, Pál. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London–New York: I. B Tauris Publishers, 2001.

Erdő, Péter. "The Papacy and the Kingdom of Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg (1387-1437)", in: *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium*, eds.: István Zombori–Pál Cséfalvay–Maria Antoinetta De Angelis, 63-68. Budapest: Hungarian Catholic Episcopal Conference, 2001.

Erkens, Franz-Reiner. "Über Kanzlei und Kanzler König Sigismunds. Zum Kontinuitätsproblem in der deutschen Königskanzlei unter dem letzten Luxemburger". *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 33 (1987): 429–458.

Eubel, Conrad. *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificium, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, ed. altera, vol. 1. Münster: Sumptibus et typis librariae Regensbergianae, 1913.

Farlati, Daniele. *Illyricum sacrum*. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1775.

Fejér, György, ed. *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticas ac civilis*, vol. I-XI. Budapest: Typis typogr. Regiae vniversitatis Vngaricae, 1829-1844.

Fraknói, Vilmos, ed. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, ser. I, vol. 1-6; ser. II, vol. 1-3. Budapest, 1881–1909, reprint 2000.

Jakó, Zsigmond. *A kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei: 1289-1556* [Protocols of the Convent of Cluj-Napoca], vol. I. Budapest: Akadémiai kiadó, 1990.

Kammerer, Ernő, ed. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy*, 8. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1895.

Karbić, Marija. "Velikaška obitelj Alben i njezina uloga u hrvatskoj povijesti" [The aristocratic family of Alben and its role in Croatian history]. *Godišnjak njemačke zajednice – Detsche Gemeinschaft Jahrbuch* 19 (2012): 11-29.

Klaić, Nada. *Koprivnica u srednjem vijeku* [Koprivnica in the Middle Ages]. Koprivnica: Centar za kulturu Koprivnica i Muzej grada Koprivnice, 1987.

Klaić, Nada. *Medvedgrad i njegovi gospodari* [Medvedgrad and its rulers]. Zagreb: Globus, 1987.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 293 4.6.2021. 11:42:01

Lukcsics, József–Tusor, Péter–Fedeles, Tamás, eds. *Cameralia documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297-1536)*, vol. I. Budapest–Rome: MTA–PPKE "Lendület", 2014.
Lukinović, Andrija, ed. *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis*, vol. V. Zagreb: Kršćanska sadašnjost–Arhiv Hrvatske, 1992.
Mályusz, Elemér. *Das Konstanzer Konzil und das königliche Patronatsrecht in Ungarn*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1959.
Mályusz, Elemér. *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1990.
Mályusz, Elemér, ed. *Zsigmondkori oklevéltár* [Collection of diplomatical documents from the Sigismund's age], vol. II. Budapest: Akadémiai kiado, 1956-58.
Mirošević, Franko, ed. *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* [Bishops and Archbishops of Zagreb]. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
Novak, Ana. *Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga područja)* [Arhdeaconry of Gora in the diocese of Zagreb from 1334 to 1501 (Historical development of the ecclesiastical-administrative territory)]. Zagreb: Doctoral dissertation at the Faculty of Croatian Studies of the University of Zagreb, 2011.
Novak, Ana. *Topusko u razdoblju od dolaska cistercita do kraja srednjeg vijeka: magistarski rad* [Topusko in the period from the arrival of the Cistercians until the end of the Middle Ages: MA thesis]. Zagreb: MA thesis at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb, 2008.
Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* [Benedictines in Croatia and other Croatian lands], vol. III. Split: Benediktinski priorat TKON, 1965.
Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje* [Croatian medieval times – space, people, ideas]. Zagreb: Školska knjiga, 2007, 2nd edition.
Smičiklas, Tadija et alii, ed. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 18 volumes. Zagreb: HAZU, 1904-1990.
Soldo, Josip Ante. "Takse 'servitium commune' kod nas kroz XIV. i polovicom XV. stoljeća" ['Servitium commune' taxes in our land 14th – mid 15th century]. *Arhivski vjesnik* 9 (1966): 305-326.
Süttő, Szilárd –Engel, Pál. "Beiträge zur Herkunft und zur Tätigkeit der Familie *von Alben* in Ungarn". *Südost-Forschungen* 54 (1995): 23-48.
Tkalčić, Ivan Krstitelj. *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabiensis*, vol. II. Zagreb: Velocibus typis C. Albrecht, 1894.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 294 4.6.2021. 11:42:01

SUMMARY

Benediktinac Ivan od Albena: crkvene i političke djelatnosti u vrijeme kralja Sigismunda[67]

Uspon njemačke obitelji Alben usko je povezan uz kralja Sigismunda (1387. – 1437.) i njegove planove oko obnove kraljevskoga autoriteta u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Pripadnici obitelji ostvarili su ugledne crkvene i političke pozicije preko samoga kralja i postali stabilni stupovi reformi generiranih iz kraljevskoga dvora. Djelatnosti Ivana od Albena, benediktinskoga redovnika iz opatija Hornbach, ističe se kao osobito prosperitetna. Postao je opat cistercitske opatije u Topuskom i benediktinske opatije u Panonhalmi. Potom je stekao biskupske časti u Vespremu, Pečuhu i Zagrebu. Ivan je također bio kraljičin kancelar, nadkancelar Kraljevstva, upravljao je Tajnom kraljevskom kancelarijom te kancelarijom Svetoga Rimskoga Carstva. Članak analizira strukturu napredovanja Ivana od Albena, koji je postao jedan od najutjecajnijih prelata Kraljevstva. Njegov se uspon razmatra u kontekstu šireg političkoga konteksta i kraljevih nastojanja oko formiranja nove političke i crkvene elite. Rekonstrukcija njegova napredovanja dodatno otkriva glavne mehanizme korištene od strane kralja Sigismunda u njegovim nastojanjima da crkvene prilike regulirana neovisno od Papinske kurije. Osobita je pozornost u radu posvećena biskupskoj službi Ivana od Albena, 1421. do 1433., i njegovim pokušajima oko zaštite biskupije i redovničkih posjeda, koje su ugrožavali Osmanlije.

Ključne riječi: Ivan od Albena, kralj Sigismund, Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, Zagrebačka biskupija, crkvena karijera, redovničke kuće u kontinentalnoj Hrvatskoj

67 This paper was originally composed for the purpose of participating at the conference "Bishop and Religious Community", which took part in Trogir, Croatia, 05-07 June 2014. / Ovaj je rad izvorno nastao za potrebe sudjelovanja na znanstvenome skupu „Biskup i redovnička zajednica", koji se održao u Trogiru, Hrvatska, od 5. do 7. lipnja 2014. godine.

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 295 4.6.2021. 11:42:01

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 296 4.6.2021. 11:42:01

Informacije o autorima

dr. sc. Krešimir Kužić, pk. u mir.
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta, vanjski suradnik
Ilica 242, Zagreb
kresimir.kuzic@zgt-com.hr

izv. prof. dr. sc. Hrvoje Kekez
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, Zagreb
hrvoje.kekez@unicath.hr

dr. sc. Marija Karbić
Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Ante Starčevića 8, Slavonski Brod
mkarbic@isp.hr

dr. sc. Tomislav Matić
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, 10 000 Zagreb
tomislav.matic@unicath.hr

dr. sc. Ivan Majnarić
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, 10 000 Zagreb
ivan.majnaric@unicath.hr

doc. dr. sc. Daniel Patafta
Sveučilište u Zagrebu - Katolički bogoslovni fakultet
Vlaška 38, Zagreb
d.patafta@yahoo.com

doc. dr. sc. Valentina Janković
Odjel za povijest Hrvatskog katoličkog sveučilišta
Ilica 242, 10 000 Zagreb
valentina.jankovic@unicath.hr

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 297 4.6.2021. 11:42:01

Goran Dejanović, mag. educ. hist.
Sveučilište u Zagrebu - Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb
gdejanovi@hrstud.hr

dr. sc Krešimir Regan
Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Frankopanska 26, 10 000 Zagreb
kresimir.regan@lzmk.hr

doc. dr. sc. Marko Jerković
Sveučilište u Zagrebu - Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb
mjerkovic@hrstud.hr

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 298 4.6.2021. 11:42:01

Fotografije sa znanstvenog skupa Antemurale Christianitatis – Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća održanoga 15. studenog 2019. godine u Sisku i Hrvatskoj Dubici

foto: Stjepan Vego, Ured za odnose s javnošću Sisačke biskupije

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 299 4.6.2021. 11:42:11

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 300 4.6.2021. 11:42:17

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 301 4.6.2021. 11:42:26

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 302 4.6.2021. 11:42:32

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 303 4.6.2021. 11:42:39

Antemurale knjiga-zadnja verzija nakon korekture.indd 304 4.6.2021. 11:42:46